https://doi.org/10.33918/H005-20251219
https://orcid.org/0009-0008-1682-6305

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Laurynas Giedrimas

Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis, tipas ir gyvenimo ciklas XIX a. I pusėje

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2025

Disertacija rengta 2021–2025 metais Lietuvos istorijos institute.

Mokslinė vadovė – prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija, H 005).

Gynimo taryba:
Pirmininkė – dr. Jolita Sarcevičienė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005)
Nariai:
doc. dr. Martynas Jakulis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),
prof. dr. Vaida Kamuntavičienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),
prof. dr. Aušra Maslauskaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai,sociologija – S 005),
dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2025 m. gruodžio mėn. 19 d. 15 val. Lietuvos istorijos institute, Renginių erdvėje. Adresas: Tilto g. 17, Vilnius, Lietuva, tel. +37052614436; el. paštas istorija@istorija.lt.

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

https://doi.org/10.33918/H005-20251219
https://orcid.org/0009-0008-1682-6305

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Laurynas Giedrimas

Family and Household Size, Type and Life Cycle of the Samogitian Inhabitants in the First Half of 19th Century

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
History and Archaeology (H 005)

VILNIUS 2025

The dissertation was prepared between 2021 and 2025 in Lithuanian Institute of History.

Academic Supervisor – Prof. Habil. Dr. Tamara Bairašauskaitė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology, H 005).

This Doctoral Dissertation will be Defended in a Public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Dr. Jolita Sarcevičienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology, H 005).

Members:
Assoc. Prof. Dr. Martynas Jakulis (Vilnius University, Humanities, History and Archaeology, H 005);
Prof. Dr. Vaida Kamuntavičienė (Vilnius Magnus University, Humanities, History and Archaeology, H 005);
Prof. Dr. Aušra Maslauskaitė (Vytauto Magnus University, Social Sciences, Sociology – S 005);
Dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology, H 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 15:00 on 19 December 2025 in the Space of Events at the Lithuanian Institute of History. Address: Tilto St. 17, Vilnius, Lithuania Tel. +37052614436; e-mail: istorija@istorija.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Lithuanian Institute of History and Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University: https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS 7
1. TYRIMO MEDŽIAGA IR METODOLOGINIAI SPRENDIMAI 32
1.1. Šaltinių turinys ir informatyvumas 32
1.2. Tyrimo metodologiniai sprendimai 49
1.2.1. Duomenų bazės dizainas ir kintamieji 49
2.2.2. Tyrimo santykis su P. Laslett tipologija 54
2.2.3. Individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo analizės metodologiniai sprendimai 59
2.2.4. Duomenų analizės paklaidos 62
2.3. Duomenų imtis ir vertė 63
2.3.1. Imties dydis ir matematinis-statistinis pagrindimas 63
2.3.2. Duomenų vertė 66
2. DUOMENŲ APIE ŠEIMOS IR NAMŲ ŪKIO DYDĮ IR TIPĄ ANALIZĖ 75
2.1. Valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 75
2.1.1. Privačių dvarų valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 76
2.1.2. Laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 84
2.1.3. Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 88
2.1.4. Valstybinių dvarų valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 95
2.2. Bajorų ir vienkieminninkų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 102
2.1.1. Smulkiųjų bajorų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 103
2.1.2. Vienkieminninkų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 106
2.1.3. Įrodinėjančiųjų bajorystę šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas ... 108
2.3. Miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas 111
2.4. Šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo kaita Alsėdžių parapijoje 124
3. DUOMENŲ APIE INDIVIDO IR ŠEIMOS GYVENIMO CIKLĄ ANALIZĖ 134
3.1. Valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklas 134

3.1.1. Privačių dvarų valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas 135
3.1.2. Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas 146
3.1.3. Laisvųjų žmonių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas 154
3.1.4. Valstybinių valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas 158
3.2. Bajorų individo ir šeimos gyvenimo ciklas 160
3.2.1. Smulkiųjų bajorų individo ir šeimos gyvenimo ciklas 160
3.2.2. Įrodinėjančiųjų bajorystę individo ir šeimos gyvenimo ciklas 165
3.2.3. Vienkiemininkų individo ir šeimos gyvenimo ciklas 167
3.3. Miestelių gyventojų individo ir šeimos gyvenimo ciklas 168
3.4. Gyvenimo ciklo kaita Alsėdžių parapijoje 190
4. ANALIZĖS REZULTATŲ PALYGINIMAS SU VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS TYRIMŲ DUOMENIMIS 193
4.1. Namų ūkio dydį ir tipą lėmę veiksniai 193
4.2. Žemaitija ir Europinis santuokos modelis 199
4.3. Šeimų tipai Žemaitijoje: vakarietiškas modelis ar pereinamoji kultūrinė zona? 205
IŠVADOS 213
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS 216
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA 217
SUMMARY 231
CURRICULUM VITAE 245
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS 247

ĮVADAS

Problema. Istorinės demografijos mokslui yra svarbūs šeimos ir namų ūkio tyrimai siekiant rekonstruoti gyventojų demografinę elgseną ir ją lėmusius veiksnius. Analizuojant istorinių gyventojų surašymų duomenis siekiama išsiaiškinti, koks šeimos ir namų ūkio tipas populiacijoje buvo vyraujantis, t. y., kiek procentų namų ūkių sudarė viena sutuoktinių pora, kiek dvi ir daugiau, kiek buvo šeimos nesukūrusių asmenų ir kokio amžiaus jie buvo, kokio amžiaus sulaukę žmonės sudarydavo santuoką, kokio amžiaus sulaukę tapdavo ūkio šeimininkais, koks buvo individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas ir t. t. Vakarų istoriografijoje šeimos ir namų ūkio tyrimai turi gilias ištakas. Dar XX a. viduryje J. Hajnal pasiūlė tik Vakarų Europai būdingą santuokos modelį[1], o P. Laslettas paskelbė šeimos ir namų ūkio tyrimuose iki šiol plačiai naudojamą tipologiją[2]. Šeimos ir namų ūkio tyrimai dažniausiai atliekami analizuojant didelį sukauptų duomenų masyvą, kompetentingų mokslininkų grupės rinktą kelis ar keliolika metų[3] arba kai kada šeimos ir namų ūkio tyrimai yra ilgametis vieno mokslininko darbo rezultatas[4]. Didelės apimties šeimos ir namų ūkio tyrimai dažniausiai yra skirti bendroms populiacijos demografinėms tendencijoms išaiškinti, mažiau skiriama dėmesio šeimų ir namų ūkių narių luominei priklausomybei ar socialiniam statusui motyvuojant tuo, kad negausios luominės grupės, tokios kaip, pavyzdžiui, bajorai, bendros populiacijos kontekste nedarė didelės įtakos, net jeigu jų namų ūkis ir skyrėsi nuo, pavyzdžiui, valstiečių, sudariusių populiacijos didžiąją dalį, namų ūkio. Kita vertus, net tokiuose tyrimuose į bendrą imtį dažnai netraukiami miestų ir miestelių gyventojai pastebint, kad gyvenimo būdas ir pragyvenimo šaltinis darė didelę įtaką šeimos ir namų ūkio sandarai[5]. Be to, lyginamoji bajorų, valstiečių, miestelių gyventojų ir kitų luominių, socialinių grupių šeimos ir namų ūkio struktūros lyginamoji analizė gali padėti atskleisti ne tik struktūrinius panašumus ir skirtumus, bet ir gali

[1] J. Hajnal. „European Marriage Patterns in Perspective“, in: *Population in History: Essays in Historical Demography. Vol. I. General and Great Britain,* Chicago, 1965, p. 101–143.
[2] P. Laslett. „Introduction: The History of the Family”, in: *Household and Family in Past Time,* Cambridge, 1974, p. 1–90.
[3] E. A. Wrigley, *The population of England 1541–1871: A reconstruction,* Cambridge, 2002; P. Guzowski, *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne,* Białystok, 2019; C. Kuklo, *The population of the Holy Cross parish in Warsaw in the 18th century,* Białystok*,* 2016.
[4] M. Szołtysek, *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Contexts and analyses*, Bern, 2015.
[5] Ten pat.

atsakyti į klausimą, kaip kito šeimos ir namų ūkio struktūra ir kas tuos pokyčius lėmė? Todėl svarbu kelti klausimą, kiek luominė priklausomybė ir socialinis statusas galėjo daryti įtaką šeimos ir namų ūkio struktūrai? Kokios priežastys lėmė šeimos ir namų ūkio struktūros skirtumus? Kokia namų ūkio struktūra apskritai buvo būdinga XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojams? Ar laikui bėgant šeimos ir namų ūkio struktūra kito ir jei kito, tai kodėl? Be to, yra svarbu nagrinėti, kaip šeimos struktūra ir dydis veikė namų ūkio dydį (kaip šeimos dydis ir struktūra darė įtaką samdinių ir kampininkų skaičiui ir pan.)? Kokią įtaką šeimos ir namų ūkio struktūrai darė individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas? Kas lėmė šeimos ir namų ūkio kaitos dėsningumus? Lietuvos istoriografijoje turimi duomenys apie Lietuvos ir Žemaitijos gyventojų namų ūkį yra labai fragmentiški, todėl reikalauja gilaus ir nuoseklaus tyrimo. Lietuvos tyrėjai priėjo išvados, kad XVIII–XIX a. daugėjo sudėtinių šeimų[6], todėl aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos teritorijoje nebuvo vyraujančio šeimos ir namų ūkio modelio[7]. Tačiau tai pasakytina tik apie baudžiavinių valstiečių šeimas ir namų ūkius. Lietuvos istoriografijoje visiškai nėra tyrimų, kuriuose būtų aiškinamasi, kokios buvo bajorų, laisvųjų žmonių, vienkiemininkų, miestelių gyventojų ir kitų luominių grupių šeimos ir namų ūkiai, koks buvo jų individo, šeimos ir gyvenimo ciklas. Taip pat visiškai netirta, kuo skyrėsi turinčių žemės ir bežemių namų ūkis. Be to, iki šiol Lietuvos istoriografijoje šeima ir namų ūkis tirti daugiausiai remiantis tik vieno tipo šaltiniais – dvarų inventoriais. Tuo tarpu parapijiečių sąrašų ir Rusijos imperijos revizinių surašymų duomenys apie gyventojų šeimas ir namų ūkius iki šiol buvo visiškai netyrinėti, todėl nebuvo atsižvelgta į šių šaltinių duomenų vertę ir svarbą šeimos ir namų ūkio tyrimuose.

Darbo naujumas ir aktualumas. Darbo tema yra svarbi šeimos ir namų ūkio tyrimų kontekste, nes kompleksiškai analizuojami ir lyginami duomenys apie Žemaitijos gyventojų šeimas ir namų ūkius, surinkti iš valstybinių dvarų inventorių, parapijiečių sąrašų ir revizinių surašymų. Skirtingų tipų šaltinių naudojimas leidžia tiksliau rekonstruoti šeimų ir namų ūkių tipus, individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą. Parapijiečių sąrašai ir reviziniai surašymai Lietuvos istoriografijoje šeimos ir namų ūkio kontekste analizuojami pirmą kartą. Šeimos ir namų ūkio struktūros detali analizė Lietuvoje buvo atlikta pirmą kartą – ištirta Žemaitijos populiaciją

[6] А. Вишняускайте, *Развитие литовской крестьянской семьи,* Москва, 1964. A. Vyšniauskaitė, „Valstiečių šeimos demografiniai bruožai ir organizacija XVIII–XX a. I pusėje“, in: *Lietuvių šeima ir papročiai,* Vilnius, 2008, p. 123–189.

[7] J. Sarcevičienė, „Cykle życia jednostki i rodziny: na przykładzie chlopów litewskich w XVIII wieku”, in: *Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku,* Vilnius, 2015.

reprezentuojanti duomenų imtis, kurią sudaro 21112 namų ūkiai ir 31181 šeima, gyvenusi Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskrityse 1795–1861 m. Svarbu akcentuoti, kad tyrime atsižvelgta į šeimų ir namų ūkių narių luominę priklausomybę, taip pat – į socialinį statusą, kas leido išsiaiškinti, koks buvo bajorų, laisvųjų žmonių, vienkiemininkų ir miestelių gyventojų namų ūkis, kuo skyrėsi bežemių ir turinčiųjų žemės šeimos sudėtis, šeimos gyvenimo ciklas. Tyrimo rezultatai leido išsiaiškinti, kiek vakarietiškas buvo Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio modelis, į kokią kultūrinę Europos zoną pagal šeimos ir namų ūkio struktūrą patenka XIX a. I pusės Žemaitija, kokią įtaką vyraujančiam modeliui darė individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas. Taip pat tyrimas reikšmingai papildo duomenis apie valstiečių namų ūkį patvirtindamas M. Szołtyseko išvadas[8] apie Vidurio Rytų Europos gyventojų šeimas ir namų ūkius. Tyrimas leidžia permąstyti ir reikšmingai papildyti D. Leinartės išvadas[9], suteikia galimybę kelti naujus, istoriografijoje dar nenagrinėtus, klausimus.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai.

Tyrimo tikslas yra remiantis empirinių duomenų apie šeimos ir namų ūkio dydį, tipą ir gyvenimo ciklą analize išsiaiškinti, kiek vakarietiškas buvo XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų bajorų, valstiečių ir miestelių gyventojų (miestelėnų) šeimos ir namų ūkio modelis. Siekiant užsibrėžto tikslo yra būtina įgyvendinti šiuos uždavinius:

1. Išanalizuoti tyrimui atrinktus šaltinius ir nustatyti tyrimo santykį su P. Laslett tipologija;
2. Nustatyti smulkiųjų bajorų, valstiečių ir miestelių gyventojų vidutinį šeimos ir namų ūkio dydį, taip pat – vyraujantį šeimos ir namų ūkio tipą;
3. Išanalizuoti bajorų, valstiečių ir miestelių gyventojų individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą;
4. Palyginti analizės rezultatus su analogiškais Vidurio ir Rytų Europos duomenimis ir nustatyti namų ūkio dydį, tipą ir gyvenimo ciklą lėmusias priežastis.

Tyrimo objektas, chronologinės ir geografinės ribos. Tyrimo objektas yra Žemaitijos (Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių) gyventojų

[8] M. Szołtysek, „Rethinking Eastern Europe: Household formation patterns in the Polish-Lithuanian Commonwealth and European family systems: A challenge to spatial patterns of the European family“, in: *Continuity and Change,* 2008, Nr. 13, p. 223–257.

[9] A. Maslauskaitė, D. Leinartė, I. Dirsytė, „Praeities šeimos: ar XIX a. vidurio Lietuvai buvo būdinga vakarietiška namų ūkio struktūra?“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas,* 2021, Nr. 49, p. 7–33.

katalikų bajorų, valstiečių ir miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis, tipas ir gyvenimo ciklas. Katalikai pasirinkti analizuoti todėl, kad jie sudarė Žemaitijos gyventojų daugumą ir todėl, kad katalikai dažniausiai buvo vietiniai žemaičiai, rečiau – lenkai. Tačiau būtina pastebėti, kad dvarų inventoriuose ir reviziniuose surašymuose gyventojai paprastai skirstyti ne pagal religiją, o pagal reikiamas atlikti prievoles ir teisinį statusą, todėl į tyrimo imtį pateko ir dalis Žemaitijoje gyvenusių protestantų. Dėl riboto tyrimo atlikimo laiko žydai, kaip atskira etnokonfesinė bendruomenė, į tyrimą nebuvo įtraukti. Kadangi tyrimo pagrindas – katalikai gyventojai (protestantai ir stačiatikiai į tyrimo imtį galėjo pakliūti tik nesant galimybės šaltiniuose juos atskirti nuo katalikų, tad kaip atskiros grupės, protestantai ir stačiatikiai taip pat nebuvo įtraukti). Būtina pastebėti, kad į tyrimą neįtraukti ir dvarininkai, nes nepavyko rasti pakankamai šaltinių, kad būtų galima sudaryti reprezentatyvią dvarininkų šeimų ir namų ūkių imtį. Dėl nedidelės populiacijos smulkieji bajorai analizuoti neskirstant jų į smulkesnes kategorijas. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kas šiame tyrime laikoma miestelių gyventojais. Miestelių gyventojais šiame tyrime laikomi asmenys, gyvenę šaltiniuose miesteliu įvardintose gyvenvietėse nepaisant to, ar šie miesteliuose gyvenę gyventojai buvo įvardinti bajorais ar valstiečiais. Miesteliuose gyvenę bajorai ir valstiečiai atskirai neanalizuoti, taip pat atskirai neanalizuoti bažnyčių jurisdikose ir dvarui priklausiusiose miestelio dalyse gyvenę miestelėnai. Taip pat dėl šaltinių trūkumo šioje disertacijoje beveik neskiriama dėmesio Raseinių, Šiaulių ir Telšių miestų gyventojams. Tiesa, į tyrimą buvo įtraukti 1795 m. duomenys apie Šiaulių miesto gyventojų šeimas ir namų ūkius, tačiau šie analizuoti kaip atskiras objektas. Tyrimo chronologinės ribos – 1795–1861 m. Tyrimo chronologinių ribų pradžia sietina su trečiuoju Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimu, po kurio prie Rusijos imperijos prijungtose teritorijose kito smulkiųjų bajorų (vyko šio luomo deklasacija) ir valstiečių (daugėjo valstybinių valstiečių, mažėjo laisvųjų žmonių) padėtis. Tuo tarpu chronologinių ribų pabaiga sietina su baudžiavos panaikinimu, po kurio baudžiaviniai valstiečiai gavo asmeninę laisvę ir žemės. Į tyrimo chronologines ribas patenkantys procesai, tokie kaip gyventojų skaičiaus augimas, smulkiųjų bajorų deklasacija ar valstybinių valstiečių skaičiaus didėjimas, turėjo daryti įtaką šeimos ir namų ūkio dydžiui, tipui ir gyvenimo ciklui. Tyrimo geografinė erdvė Žemaitija pasirinkta todėl, kad šiame regione buvo plačiai paplitęs činšinis ūkis, sudaręs sąlygas vakarietiškam gamybos tipui plėtotis, t. y. natūriniam ūkiui vystytis į prekinį ūkį, be to, svarbiausia Žemaitijos ypatybe buvo tai, kad čia neišsiplėtojo lažinė-palivarkinė sistema, o iki 1795 m. Žemaitijos kunigaikštystė socialinės-ekonominės raidos savitumu buvo išskirtinis Lenkijos-Lietuvos valstybės

regionas[10]. Šiame tyrime Žemaitija yra laikomos Vilniaus gubernijos Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskritys, po 1843 m. tapusios Kauno gubernijos apskritimis. Šios apskritys 1795–1861 m. Žemaitija laikytinos todėl, kad jos sudarė iki 1795 m. egzistavusios Žemaitijos kunigaikštystės branduolį[11]. Žemaitija laikyti Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskritis po 1843 m. (o ne prieš, nes po Kauno gubernijos sukūrimo dalis Raseinių apskrities prijungta prie Kauno apskrities, tad prie Kauno apskrities prijungta Raseinių apskrities dalis į tyrimo imtį neįtraukta) pasirinkta todėl, kad būtų išlaikytas tyrimo geografinės erdvės vientisumas 1795–1861 m. chronologinėse ribose.

Svarbiausios sąvokos. Moksliniai tyrimai rodo, kad istorinei demografijai svarbios sąvokos šeima ir namų ūkis nevienodai interpretuojamos skirtingose mokslo kryptyse. Šiandieniniame sociologijos moksle yra laikoma, kad šeima ir namų ūkis nėra tas pats, tuo tarpu istorinėje demografijoje dažniausiai tyrėjai laiko šeimą namų ūkio atitikmeniu. Šeima paprastai yra laikomi tiesiosios, šoninės giminystės ir santuokos ryšiais susiję asmenys, o namų ūkiu – asmenys, gyvenantys viename būste ir turintys bendrą biudžetą[12]. Vakarų istoriografijoje šeimos ir namų ūkio tyrinėtojai teigia, kad ikiindustriniu laikotarpiu vyravo platesnė šeimos samprata, apėmusi tai, kas šiandien yra suvokiama kaip namų ūkis. Dar P. Laslett pastebėjo, kad Anglijoje neretai buvo vartojamas sąvokų junginys *šeima ir namų ūkis*. Be to, netgi senojoje anglų kalboje žodis *namas (house)* reiškė ir fizinę struktūrą ir tarpusavyje susijusius bei kartu gyvenančius žmones[13]. Tuo tarpu C. Kuklo pastebėjo, kad praeityje sąvoka *šeima* apėmė namų ūkio gyventojus, kurie kartu gyveno ir kartu maitinosi[14]. Istorikas M. Kopczyński atkreipė dėmesį, kad Senovės Romoje terminas *familia* reiškė ne tik giminystės ryšiais susijusius asmenis, bet ir tarnus su vergais, kurie visi turėjo paklusti *pater familias* – šeimos tėvo valdžiai ir visi kartu gyveno *domus* – namuose. M. Kopczyński nuomone, Viduramžiais ir Naujaisiais laikais šeima buvo suvokiama ne tik kaip giminystės ir santuokos ryšiais susiję asmenys, bet visi, kas gyveno kartu po vienu stogu ir kartu maitinosi. Tuo tarpu, autoriaus nuomone, XIX a. ši platesnė šeimos samprata ėmė nykti kartu su tokiu gyvenimo būdu ir ėmė formuotis tik giminystės ir santuokiniais ryšiais

[10] J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.,* Vilnius, 1988, p. 7–9.
[11] Z. Medišauskienė, „Lietuvos vaizdiniai XIX a. I pusėje“, in: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, Vilnius, 2015, p. 103–106.
[12] N. Dambrauskaitė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje,* Vilnius, 2019, p. 12.
[13] P. Laslett, *Household and family in past time,* Cambridge, 1972, p. 28.
[14] C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej,* Warszawa, 2009, p. 354.

paremtas šeimos modelis, su kuriuo kito ir pačios šeimos samprata[15]. Negausioje Lietuvos istoriografijoje savokos *šeima* ir *namų ūkis* taip pat buvo tapatintos[16]. Tačiau išnagrinėjus empirinius duomenis ir remiantis etnografinėmis žiniomis su istoriografijoje paplitusia šeimos ir namų ūkio samprata su tuo sutikti negalima. Visgi, XIX a. I pusėje Žemaitijoje turėjo būti aiški skirtis tarp to, kas buvo laikoma šeima ir kas buvo laikoma namų ūkiu. Visų pirma, taip leidžia teigti dvarų inventoriuose, parapijiečių sąrašuose ir reviziniuose surašymuose kartais pasitaikantis gyventojų surašymo būdas, kuomet ne tik kampininkai, bet ir samdiniai buvo surašyti atskirai nuo šeimininkų. Pavyzdžiui, visuose valstybinių dvarų inventoriuose kampininkai, arba kitaip – bobeliai, visuomet buvo surašomi atskirai nuo šeimininkų, neretai (bet nevisada) nurodant, pas ką tie kampininkai gyvena. Pavyzdžiui, į Kolainių valstybinį dvaro inventorių buvo įrašyta bobelė našlė Regina Dunauskienė su dukromis Karolina ir Margarita. Prie jų nurodyta, kad šios moterys tarnauja Sarakiškių kaime pas Antaną Dunauską[17]. Pagal inventorių Dunauskienė su dukromis yra A. Dunausko namų ūkio dalis, tačiau Dunauskienė su dukromis sudaro atskirą šeimą, tad šiuo atveju turime dvi šeimas ir vieną namų ūkį. Žinoma, yra didelė tikimybė, kad šias dvi šeimas siejo giminystės ryšiai, ką galimai liudija ta pati pavardė, be to, valstiečių bendruomenės buvo labai uždaros, o jų narius dažnai siejo giminystės ryšiai[18], tačiau šiuo atveju joks giminystės ryšys nebuvo nurodytas, todėl nėra žinomas, bet yra nurodytas Dunauskienės šeimos statusas A. Dunausko šeimos atžvilgiu, kas neleidžia abiejų šeimų laikyti viena šeima, bet leidžia laikyti vienu namų ūkiu.

Kitas pavyzdys iš Augučių rakto (buv. Šiaulių ekonomija) patvirtina tai, kodėl sąvoka *šeima* nėra tapati sąvokai *namų ūkis.* Augučių rakto 1816 m. reviziniame surašyme Biržių kaime buvo surašyta bandančio įrodyti bajorystę Tomo Šliūpavičiaus šeima, kurią be paties Tomo ir jo žmonos Barboros bei šešių poros vaikų dar sudarė Tomo brolis Jonas su žmona Barbora, sūnumi, dukra ir dviem Jono svainėmis[19]. Prie šios šeimos dar priklausė šeši samdiniai, kurių vienas – Juozapas Daškus – gyveno kartu su žmona ir dukra[20]. Kadangi

[15] M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku,* Warszawa, 1998, p. 114.
[16] A. Вишняускайте, *Развитие литовской крестянской семьи*, Москва, 1964.
[17] Kolainių valstybinio dvaro inventorius, 1847 m., in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 525, ap. 2, b. 4036, l. 45v.
[18] L. Giedrimas, „Nuoširdi draugystė ar kai kas daugiau? Baškiai Spyglių dvare XIX a.“, in: *Lietuvos bajoras,* 2018, Nr. 24, p. 50–58.
[19] Augučių rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1408, l. 6v–7.
[20] Ten pat., l. 5v–6.

visi samdiniai buvo valstiečiai, tai buvo surašyti atskirai nuo šeimininkų šeimos, nors Augučių reviziniame surašyme valstiečių samdiniai buvo surašyti kartu su valstiečių šeimomis. Be abejo, toks Šliūpavičių atskyrimas nuo jų samdinių rodo Šliūpavičių galimai bajorišką statusą, tačiau kita vertus, tai liudija, kad samdiniai ir jų šeimos negali būti laikomos šeimininkų šeimos dalimi. Tačiau reviziniuose surašymuose, nors valstiečių samdiniai, o neretai – ir kampininkai, buvo surašyti su valstiečių šeimomis, nurodyta, kad gyventojai buvo surašyti šeimomis (*семьи*), kas rodytų, jog visgi sąvoka *šeima* apėmė samdinius ir kampininkus. Tačiau šeima reviziniuose surašymuose iš esmės turėtų būti laikoma dūmo atitikmeniu, nes surašant dūmus prie giminystės ryšiais susijusių asmenų buvo surašomi samdiniai ir kampininkai, kaip kad valstiečiai reviziniuosre surašymuose, nors reviziniuose surašymuose kai kada valstiečiai kampininkai ir buvo surašomi atskirai nuo šeimininkų. Tuo tarpu kiemo, kuriais buvo surašyti gyventojai inventoriuose, atitikmeniu revizinės šeimos ir dūmo laikyti neišeina, nes kiemuose bobeliai – samdiniai ir kampininkai – buvo surašyti atskirai, tad kiemai labiau atitinka tai, ką derėtų laikyti šeima, o dūmas ir revizinė šeima – namų ūkis. Pagal tai galima teigti, kad revizinė šeima ir dūmas yra sąvokų *domus, famillia, household, oikos* ir kt. atitikmuo. Netgi etimologiškai galima pastebėti, kad sąvoka *dūmas* skamba panašiai kaip *domus.* Vadinasi tai, ką pradedant P. Laslett ir baigiant C. Kuklo ar A. Vyšniauskaite, istoriografija laikė platesne šeimos samprata, reikėtų laikyti namų ūkio samprata, o ne šeima. Etnografinė medžiaga rodo, kad sąvokos *domus, famillia, household, oikos* ir kt. atitinka tai, ką žemaičiai baudžiauninkai vadino *gyvenimu.* Pavyzdžiui, Šaukėnų dvarui priklausiusiame Paklibakių kaime buvo sakoma: *…4 gyvenimai ėjo baudžiavą į Šaukėnų dvarą...*[21], arba *...Labardžių kaimas susidėjo tik iš 20 gyvenimų, bet kiekvienas gyvenimas turėjo po 2–3 valakus*[22], arba *...gyvenimo dydis būdavo nustatomas pūrų sėjamų skaičiumi <...> Nuo gyvenimo būdavę reikėdavo duoti po 1 gaidį ir žąsį...*[23], arba *...Kalniškių sodžiaus gyvenimai tarp trijų kalvų išmėtyti. Tuoj už kalvos yra Apulskio gyvenimas, toliau – išmėtyti kiti...*[24]. Tiesa, sąvoka *gyvenimas* negali apibūtinti visų Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių gyventojų namų ūkio, nes buvo būdinga tik žemaičių tarme kalbantiems žemaičiams. Tuo tarpu Raseinių ir

[21] Paklibakių kaimo (Šaukėnų dv.) gyventojo prisiminimai apie baudžiavą. XX a. 3–4 deš., in Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM), E–I 128/9.
[22] Labardžių kaimo (Rietavo dv.) gyventojo Povilo Jaso atsiminimai apie baudžiavą. 1943-07-02, in: ŠAM, E–I 135/32.
[23] Leičių kaimo (Beržėnų dv.) gyventojo Stanislovo Janušo atsiminimai apie baudžiavą. 1938 m., in: ŠAM, E–I 139/31.
[24] M. Čilvinaitė, *Kalniškių sodžiaus (Vaiguvos vls.) aprašymas,* in: ŠAM, E–I 108/2.

Šiaulių apskričių teritorijose, kuriose gyventojai kalbėjo ne žemaičių tarme, vietoj termino *gyvenimas* kai kada sutinkamas terminas *sodyba*, tačiau tai, kad *sodyba* yra *namų ūkio* atitikmuo įrodymų nepakanka, nes sodyba gali būti suvokiama tik kaip gyvenamieji ir ūkiniai pastatai. Pavyzdžiui, Antanas Vaičekauskas iš Stungurų kaimo (Viduklės vls.) pasakojo, kad: *...Ponas kai kada įkurdavo naujas sodybas ir savo lėšomis pastatydavo trobesius ir leisdamas naujai įkurtame ūkyje gyventi, už ką naujas gyventojas samdydavo berną ponui baudžiavą eiti...*[25]. Tačiau etnografiniai duomenys ne tik atskleidžia, kokiais terminais patys gyventojai įvardindavo namų ūkį, bet ir parodo aiškią skirtį tarp to, kas buvo laikoma šeima, o kas – namų ūkiu. Čia vėl dėmesį reikėtų atkreipti į Antano Vaičekausko iš Stungurų kaimo pasakojimą: *Eit dvaran baudžiavą gaspadoriai samdydavo* bernus*, kurių žymi dalis buvo vedę ir su šeimomis. Jiems mokėdavo, duodavo gyventi patalpą, pasėdavo vasarojaus, duodavo daržui ir bulvėms pasisodinti, kad galėtų avį ar karvę išsilaikyti. Gaspadorius pats duodavo visas priemones ir padėdavo bernui išsikulti <...> Ponas dažnai kilnojo baudžiauninkus ir dažnai sukeisdavo roles berno su gaspadoriaus, jei gaspadorius buvo apsileidęs, nuskurdęs ar neįtikdavo ponui*[26]. Tą patį patvirtina ir Klemo Ramono iš Duobedžių kaimo, Saugėlaukio dvaro pasakojimas: *Būdavo atvejų, kad samdinio šeimą padarydavo šeimininko šeima, o šeimininko – samdinio (sukeisdavo poras vietomis). Atsižvelgdavo į šeimą, jei šeima didelė, taip su šeimininko šeima nesielgdavo...*[27] Iš šių pasakojimų aiškiai matyti, kad atskirai egzistavo šeimininko (gaspadoriaus) ir berno (samdinio) šeimos, kurių socialinis statutas dėl dvarininko (pono) malonės galėjo būti sukeistas vietomis šeimininką paverčiant samdiniu jo paties ar kitame ūkyje, o samdinį – šeimininku. Pagal pasakojimą iš Viduklės dvaro, samdinys su savo šeima beveik atskirai ūkininkavo, nes turėjo savo žemės plotą, iš kurio galėjo maitintis ir išsilaikyti gyvulius. Tačiau šiuo atveju samdinys gyveno pas šeimininką ir šeimininko padargais apdirbdavo savo jam paskirtą žemę, taip pat už šeimininko šeimą samdinys ėjo baudžiavą dvarui. Taigi, dėl šių sąsajų tiek šeimininko, tiek samdinio šeimos dar turėtų būti laikomos vienu namų ūkiu. Parapijiečių sąrašuose ir reviziniuose surašymuose tokios šeimos dažniausiai buvo surašomos kaip vienas vienetas, o inventoriuose – atskirai,

[25] Stungurų kaimo (Viduklės dv.) gyventojo Antano Vaičekausko atsiminimai apie baudžiavą. XX a. 3–4 deš., in: ŠAM, E–I 149/10.
[26] Stungurų kaimo (Viduklės dv.) gyventojo Antano Vaičekausko atsiminimai apie baudžiavą. XX a. 3–4 deš., in: ŠAM, E–I 149/10.
[27] Duobedžių kaimo (Saugėlaukio dv.) gyventojo Klemo Ramono atsiminimai apie baudžiavą. 1939-06-04., in: ŠAM, E–I 141/31.

bet dažniausiai nurodant, pas ką samdinio ar kampininko šeima yra. Namų ūkio ir šeimos sąvokų sąsajas ir skirtį galima pavaizduoti grafiškai:

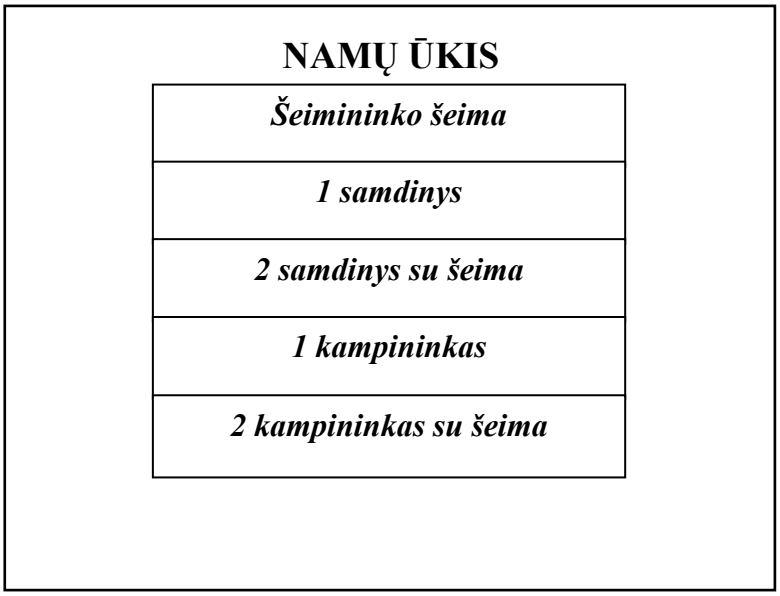

1 iliustracija. Namų ūkio sandara (iliustraciją sudarė disertacijos autorius).

Įrodžius, kad sąvokos *šeima* ir *namų ūkis* istorinėje perspektyvoje nebuvo viena kitai tapačios ir kad namų ūkis nebuvo platesnė šeimos samprata, apibendrinant yra būtina galutinai suformuluoti ir apibrėžti šių sąvokų reikšmes ir tarpusavio santykį:

- ***Namų ūkis*** – yra grupė asmenų, kurie kartu gyvena ir maitinasi. Žemaitijoje XIX a. I pusėje namų ūkį sudarė šeimininko šeima kartu su samdiniais, kampininkais, samdinių ir kampininkų šeimomis, kurie gyveno pas šeimininko šeimą ir jai atliko tam tikras funkcijas (padėjo dirbti, atlikti baudžiavines prievoles ir pan.). Namų ūkiu taip pat laikytina šeima tik su samdiniais arba tik su kampininkais, taip pat – ūkį valdžiusi šeima, neturinti samdinių ir kampininkų, bet valdanti nekilnojamąjį turtą. Namų ūkio atitikmeniu žemaičių tarmėje galima laikyti *gyvenimo* terminą;
- ***Šeimininko šeima*** – kraujo ir santuokiniais ryšiais susiję asmenys, kurių galva yra namų ūkio šeimininkas. Šeimininko šeima taip pat laikytini ūkiui vadovaujantys ir kartu gyvenantys broliai arba seserys, taip pat – kartu gyvenantys tolimesni giminaičiai arba du ir daugiau nenustatyto statuso kartu gyvenantys asmenys. Šeimininko šeimai taip pat prilygintinas vienas pats ūkiui vadovaujantis, šeimos

neturintis, asmuo. Šeimininko šeima yra viena iš namų ūkio sudedamųjų dalių;

- ***Samdinio šeima*** – kraujo ir santuokiniais ryšiais susiję asmenys, kurie gyvena ir dirba šeimininko šeimos namų ūkyje. Samdinio šeima laikytini kartu gyvenantys broliai ir (arba) seserys, tačiau šiuo atveju atskira šeima nelaikytini pavieniai samdiniai arba giminystės ryšiais nesusijusi samdinių grupė. Samdinio šeima yra viena iš namų ūkio sudedamųjų dalių;
- ***Kampininko šeima*** – kraujo ir santuokiniais ryšiais susiję asmenys, gyvenantys pas šeimininko šeimą. Remiantis valstybinių dvarų inventoriais kampininko šeimą galima laikyti samdinio šeimos atitikmeniu, tačiau, tikėtina, kampininkais dažniau įvardinti dirbti nepajėgiantys, arba pakankamai dirbti nepajėgiantys asmenys ir jų šeimos. Pavieniai, neturintys šeimų, kampininkai laikytini kampininkų šeimos atitikmeniu. Kampininko šeima yra viena iš namų ūkio sudedamųjų dalių.

Istoriografija. ***Valstiečių šeimos ir namų ūkio tyrimai.*** *Lenkijos istoriografijos* analizės aptarimą reikėtų pradėti nuo istoriko Michało Kopczyńskio darbo apie Lenkijos Karalystėje XVII–XVIII a. gyvenusių valstiečių šeimas. Autorius priėjo išvados, kad didžiausią įtaką valstiečių šeimos struktūrai darė ūkininko socialinė padėtis – kuo aukščiau valstietis buvo kaimo hierarchijoje, tuo jo namų ūkis buvo didesnis ir sudėtingesnės struktūros[28]. Visgi autorius atkreipė dėmesį, kad namų ūkio sudėties analizę paveikė šaltinių informatyvumo trūkumas, be to, M. Kopczyńskis neturėjo galimybės atsižvelgti į dvaro politiką ir dvaro valdos pobūdį (privatus, valstybinis dvaras ar pan.), tad skirtumai tarp skirtinguose dvaruose gyvenusių valstiečių liko nepastebėti. M. Kopczyńskis tyrė ne tik šeimos ir namų ūkio struktūrą, bet ir individo gyvenimo ciklą – atliko didelį ir sudėtingą, šaltinių kritika paremtą, tyrimą. Tačiau Lenkijos istoriografijoje gausu paprastų, nedidelės apimties tyrimų, kuriuose buvo analizuoti įvairių Lenkijos regionų ir laikotarpių valstiečių namų ūkiai ir šeimos. Pavyzdžiui, dar prieš M. Kopczyńskio tyrimą istorikas Bogdanas Wachowniakas analizavo Vakarų Pomeranijos valstiečių šeimas XVIII a. viduryje[29], o ilgainiui Lenkijos istoriografijoje ėmė formuotis kiek kitoks, nei M. Kopczyńskio, požiūris į šeimos ir namų ūkio struktūrą, pastebint, kad Lenkijos valstiečių šeimos jau

[28] M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku.* Warszawa, 1998, p. 114.
[29] B. Wachowniak, „Rodzina Chłopska na Pomorzu zachodnim w połowie XVIII wieku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 1990, t. 18, p. 139–148.

iki III ATR padalijimo buvo artimos Vakarų ir Šiaurės Europos branduolinėms valstiečių šeimoms, bet ne Rusijos ir Balkanų kraštų šeimoms[30]. C. Kuklo ir kiti Balstogės mokyklos istorinės demografijos tyrėjai didžiausią dėmesį skyrė ne namų ūkio, o šeimos struktūros tyrimams, tačiau Vroclavo istorinės demografijos tyrėjai ėmė pastebėti, kad valstiečių šeimos struktūros sudėtingumas priklausė nuo valstiečių šeimos valdomos žemės kiekio, tad daugiau žemės valdžiusios šeimos buvo sudėtingesnės, o mažiau žemės valdžiusios šeimos – paprastesnės struktūros[31], be to, valdomos žemės kiekis darė įtaką ir šeimos vidutiniam dydžiui[32]. Tačiau buvo prieita išvados, kad tarp Lenkijos teritorijoje gyvenusių valstiečių vyravo branduolinė šeima[33]. Nepaisant to, buvo stebėtas reiškinys, kad vietoje samdinių prie šeimos dažniau gyveno tos šeimos sutuoktinių poros broliai ir seserys[34], tad šis pastebėjimas leidžia kelti klausimą, ar tikrai branduolinės šeimos modelis buvo vyraujantis? Visgi, Lenkijos istoriografijoje ieškota skirties tarp to, kas laikytina šeima ir to, kas laikytina namų ūkiu.

Atskiro aptarimo reikalauja Mikołajaus Szołtyseko 2015 m. išleistas monumentalus darbas „Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth“, kuriame jis atliko didžiuliu duomenų kiekiu ir plačia geografine erdve paremtą XVIII a. pabaigos valstiečių šeimos ir namų ūkio tyrimą[35]“. Svarbu paminėti, kad prieš atlikdamas šį monumentalų tyrimą M. Szołtysek daugybę metų gilinosi į istorinės Lenkijos-Lietuvos valstiečių šeimas ir namų ūkius, siekė permąstyti

[30] C. Kuklo, „Rodzina staropolska na tle europejskim. Podobiaństwa i różnice rytmów rozwoju“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2005, t. 26, p. 27–45.

[31] K. Rzemieniecki, „Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2010, t. 29, p. 29–68.

[32] P. Guzowski, „Demograficzne uwarunkowa funkcjowania rodziny chłopskiej na przełomie średniowiecza i nowożytności“, in: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywnie historycznej – ciągłość czy zmiana?* Warszawa, 2012, p. 79–95; to paties, „Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim“, in: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku,* Białystok, 2014, p. 12–31.

[33] K. Rzemieniecki, „Wielkość i struktura rodziny chłopskiej w parafii rzymskokatolickiej gorzkowskiej w 1791 roku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2011, t. 30, p. 79–97; J. Schmidt, „Wielkość i struktura gospodarstw domowych w Siemiatyczach w 1807 roku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2017, t. 26, p. 141–166.

[34] K. Rzemieniecki, „Gospodarstwo chłopskie w wybranych wsiach dóbr teofilpolskich na Podolu w 1827 roku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski.* Warszawa, 2014, t. 35, p. 41–54.

[35] M. Szoltysek, *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Contexts and analyses,* Bern, 2015.

J. Hajnal teoriją[36] ir namų ūkio formavimosi modelius[37]. Nors autorius savo monumentaliajame darbe nenagrinėjo etninės Lietuvos teritorijoje gyvenusių valstiečių šeimų ir namų ūkių, autoriaus apibendrinančios įžvalgos leidžia ne tik permąstyti Lenkijos istoriografijoje vyraujančias tendencijas, bet ir kitu žvilgsniu pažvelgti į negausią Lietuvos istoriografiją šeimos ir namų ūkio tyrimo tema. M. Szołtysekas priėjo išvados, kad vakarinėje Lenkijos-Lietuvos dalyje dominavo paprastos branduolinės šeimos, šalia kurių gan dažnai gyveno samdiniai ir kampininkai. Tuo tarpu vakarinė ir rytinė Lenkijos-Lietuvos valstybės dalys labiausiai skyrėsi tuo, kad vakarinėje dalyje vyravo vėlyva santuoka, o rytinėje dalyje buvo tuokiamasi anksčiau. Autorius pastebėjo, kad dabartinės Baltarusijos ir šiaurės Ukrainos teritorijose šeimos buvo sudėtingesnės struktūros, o vakarinėje Lenkijos-Lietuvos dalyje – labiau branduolinės struktūros, tačiau autoriaus teigimu visą ATR teritoriją derėtų priskirti pereinamajai kultūrinei zonai, kurioje nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, bet buvo šeimos formų įvairovė, tad jokia griežta linija neskyrė regionų, kuriuose egzistavo vakarietiškas ir rytietiškas šeimos modeliai. Kaip matyti, M. Szołtysekas kompleksiškai pasižiūrėjo į šeimos struktūrą ir atskleidė regiono, kuriame egzistavo Lenkijos-Lietuvos valstybė, išskirtinumą.

Vengrijos istoriografija valstiečių šeimos ir namų ūkio klausimu nėra gausi, tačiau egzistuojantys darbai atskleidžia bendrąsias istorinės Vengrijos šeimos ir namų ūkio tendencijas. Svarbu atkreipti dėmesį į Vengrijos demografinių tyrimų instituto mokslininkų Levente Pakot ir Péter Őri tyrimus. Šių mokslininkų darbuose pristatomi sudėtingi tyrimai, kuriuose ieškoma priežasčių, lėmusių šeimos struktūrą. Pavyzdžiui, L. Pakot nustatė, kad XIX a. II pusėje Transilvanijos regiono kalnuose gyvenusiose bendruomenėse buvo tuokiamasi anksti, tačiau šeimos buvo branduolinės. Mokslininkas nustatė, kad valstiečių šeimos dydis ir struktūra per šeimos gyvenimo ciklą kinta ir sudėtingesnės struktūros šeimos yra būdingos jaunoms sutuoktinių poroms, kur kartu su jomis neretai gyveno šeimos galvos nevedę broliai ir seserys. Vėliau šeimoje daugėjant vaikų ir tiems vaikams augant šeimoje užtekdavo

[36] M. Szołtyszek, „Central European household and family systems and the „Hajnals-Mitterauer“ line: The parish of Bujakow (18th–19th centuries)“, in: *The history of the family*, 2007, Nr. 12, p. 19–40.

[37] M. Szołtyszek, „Three kinds of preindustrial household formation system in historical Eastern Europe: A challenge to spacial patterns of the European family“, in: *History of the family*, 2008, Nr. 13, p. 223–257.

darbo jėgos, tad kiti ginimaičiai išsikeldavo gyventi kitur[38]. Kiek vėliau autorius aiškinosi, koks buvo šeimos sudėties vaidmuo šeimos narių santuokos sudarymo strategijoms. L. Pakot nustatė, kad pirmagimiai vyrai tuokėsi vėliau, nei jų jaunesni broliai, o pirmagimės moterys tuokdavisi jaunesnės, nei jų jaunesnės seserys. Vieno ar abiejų tėvų mirtis buvo paskatinimas tuoktis tiek vyrams, tiek moteris, tad atsakas į šeimos krizę atskleidžia paveldėjimo proceso pagreitį ir pastangas išlaikyti namų ūkio gyvybingumą[39]. Santuokos sudarymo amžiaus ir šeimos struktūros formavimosi priežastingumo ieškojo P. Őri. Autorius pastebėjo, kad istorinės Pest-Pilis-Solt-Kiskun apskrities teritorijoje egzistavo skirtingi miesto ir kaimo modeliai, kuriems įtaką darė ne tik namų ūkio tipas ir socialinė padėtis, bet ir gyvenvietės tipas, regionas[40]. Tad nagrinėti pavyzdžiai parodė, kad Vengrijos istoriografijoje šeimos ir namų ūkio tyrimus būdinga sieti su gyvenimo ciklo tyrimais – ypač santuokos sudarymo modeliu.

Latvijos istoriografija yra dar mažiau gausi šeimos ir namų ūkio klausimu, nei Vengrijos istoriografija. Latvijos valstiečių šeima ir namų ūkis nuosekliai buvo tyrinėti tik Andrejso Plakanso darbuose. Istorikas daugiausiai gilinosi į XIX a. Latvijos valstiečių šeimos gyvenimą, analizavo valstiečių šeimos dvarininkų įtaką valstiečių šeimoms. Svarbu atkreipti dėmesį į A. Plankanso darbą, kuriame istorikas nagrinėjo ekonominius pokyčius Rusijos inperijos Pabaltijo gubernijose XIX a. A. Plakans pastebėjo, kad XIX a. I pusėje valstiečių verslumo apraiškų būta mažai, nes valstiečių verslumą ribojo dvarininkai. Tačiau XIX a. II pusėje buvo stebėta pakankamai ryški kaimo gyventojų ekonominė diferenciacija[41]. Kiek vėliau mokslininkas išsiaiškino, kad Kuršo ir Livonijos gubernijose gyvenusių valstiečių šeimos ir namų ūkio strūktūrai didelę įtaką darė agrarinės reformos ir valstiečių migracija[42]. Tačiau bene reikšmingiausius atradimus ir įžvalgas baudžiavinių

[38] L. Pakot, „Households and Families in Rural Transylvania. A Case Study of Vlăhiţa and Căpâlniţa, 1868“, in: *Romanian Journal of Population Studies,* 2013, Nr. 2, p. 21–42.
[39] L. Pakot, „Family Composition, Birth Order and Timing of First Marriages in Rural Transylvania. A Case Study of Szentegyházasfalu (Vlăhiţa) and Kápolnásfalu (Căpâlniţa) 1838–1940“, in: *Hungarian Historical Review,* 2014, Nr. 1, p. 141–167.
[40] P. Őri, „Long-term demographic change and local socio-cultural patterns: marriages and household structure in 18–20th century Hungary“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2015, t. 37, p. 7–37.
[41] A. Plakans, „Family enterprise in the Baltic estate economy: The nineteenth century“, in: *The History of the Family*, 2001, Nr. 6, p. 241–256.
[42] A. Plakans, „Migration, households, and agrarian reformin the Baltic province of Russia: 19th and 20th centures“, in: *The History of the Family*, 2006, Nr. 11, p. 151–159.

valstiečių šeimos ir namų ūkio tyrimuose A. Plakans padarė dar 1975 m., kuomet pastebėjo, kad nagrinėjant Vidurio Rytų Europos valstiečių namų ūkį svarbu atkreipti dėmesį į dvarininko autoriteto problemą, nes dvarininkas turėjo teisę reguliuoti baudžiaunininkų namų ūkio formavimą, sudėtį ir raidą, tad dvarininko politika valdomų valstiečių atžvilgiu galėjo reikšmingai paveikti baudžiavinių valstiečių šeimos ir namų ūkio struktūrą[43]. Kaip matyti, A. Plakans, tyrinėdamas Latvijos valstiečių namų ūkį, didžiausią dėmesį skyrė dvarininko ir valstiečių santykiams bei valstiečių ekonomikai. A. Plakanso interesų laukas neapsiribojo tik valstiečių namų ūkio tyrimais. Istorikas savo darbuose stengėsi kompleksiškai tyrinėti XIX a. valstiečių gyvenimą, per valstiečių pavardžių susidarymą po baudžiavos panaikinimo 1817 m. A. Plakans tyrinėjo valstiečių tapatumo problemas[44], tad Latvijos istoriografijoje apie valstiečių šeimą ir namų ūkį galime stebėti Latvijos istoriografijai apskritai būdingą didesnį dėmesį valstiečiams ir vokiečių dvarininkų priespaudai.

Rusijos istoriografija valstiečių šeimos ir namų ūkio klausimu turėtų apimti ne tik iš Rusijos kilusių istorikų demografų darbus, bet ir apie Rusijos valstiečių šeimą ir namų ūkį rašiusių Vakarų istorikų darbus, nes Rusijos valstiečių šeima ir namų ūkis yra susilaukę didesnio Vakarų istorikų ir demografų dėmesio. Po 1990 m. Rusijoje ėmė formuotis naujoji istorinė demografija, diegiant kompiuterines technologijas istoriniuose tyrimuose[45]. Rusijos moterų istorijos tyrinėtoja N. L. Puškariova priėjo išvados, kad dar X–XVII a. Rusijoje egzistavo šeimos tipų įvairovė tiek kaime, tiek mieste. Mokslininkė pastebėjo, kad visuose socialiniuose ir turtiniuose sluoksniuose egzistavo ir sudėtinės, ir branduolinės šeimos, tad Puškariovos teigimu, negalima manyti, kad aptariamojo laikotarpio Rusijoje vyravo kuris nors šeimos modelis[46]. Tuo tarpu I. A. Černiakova, tirdama Karelijos gyventojų šeimas atkreipė dėmesį, kad XIX a. Jalgubos apylinkėse, Karelijoje egzistavo į Vakarų mokslininkų kurtų tipologijų rėmus netelpančios šeimos, tad

[43] A. Plakans, „Seigneurial Authority and Peasant Family Life: The Baltic Area in the Eighteenth Century“, in: *Journal of Interdisciplinary History,* 1975, Nr. 5, p. 629–654.

[44] A. Plakans, Ch. Wetherell, „Patrilines, Surnames, and Family Identity: A Case Study From the Russian Baltic Provinces in the Nineteenth Century“, in: *The History of the Family,* 2000, Nr. 5, p. 199–214.

[45] V. Vladimirov, D. Sarafanov, A. Shchetinina, „New Historical Demography“ in Russia: evoliution or a leap?“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2015, t. 38, p. 7–27.

[46] Н. Л. Пушкарева, „Русская семья X–XVII вв в «Новой» и «Традиционной» демографической истории“, in: *Этнографическое обозрение*, 1996, Nr. 3, p. 66–79.

mokslininkė siekdama atskleisti karelų šeimų įvairovę, vengė naudoti supaprastinančias ir apibendrinančias klasifikacijas[47]. Ilgainiui Rusijoje atsirado tyrimų, kuriuose buvo permąstyta J. Hajnal teorija ir toliau pabrėžiant, kad Rusijos teritorijoje taip pat nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Pavyzdžiui, Aleksandras Avdejevas su bendraautoriais įrodė, kad nors XIX a. viduryje Maskvos apylinkėse vyravo sudėtinės šeimos, tarp Maskvos miesto pirklių kas antra šeima buvo branduolinės struktūros[48]. Vakarų istorinės demografijos tyrinėtojai, analizavę Rusijos valstiečių šeimas ir namų ūkius, taip pat pastebėjo regioninius skirtumus. Štai Tracy Dennison nustatė, kad Mišino ir Petrovskoje dvaruose, buvusiuose Centriniame Juodžemio regione (*Central Black Earth region (CBE)*), kur yra derlingi dirvožemiai ir palankus žemdirbystei klimatas, vyravo šeimos, kuriose vidutiniškai buvo po 8,8 (Mišino) ir po 8,3 (Petrovskoje) asmenų. Centriniame pramonės regione (*Central Industrial region (CIR)*), kuriame buvo Voščažnikovo dvaras, šeimos buvo daug mažesnės. Jose vidutiniškai buvo po 5,2 asmens. Reika paminėti, kad tame regione žemės yra mažiau derlingos, negu CJŽ regione. Be to, Voščažnikovo dvare buvo daug didesnis vienišų žmonių skaičius, negu anksčiau aptartuose CJŽ regiono dvaruose[49]. Tad kaip matyti, Rusijos šeimos ir namų ūkio tyrimai rodo, kad Rusijai būdingi regioniniai skirtumai, kur greta sudėtinės šeimos egzistavo ir branduolinė šeima. Būtent regioninių skirtumų ir šeimos formų įvairovės akcentavimas siekiant kritiškai vertinti J. Hajnal teoriją yra pagrindinis Rusijos istoriografijos šeimos ir namų ūkio tema bruožas.

Taip pat dėmesį verta atkreipti ir į *Švedijos istoriografiją.* Nors Skandinavija ir joje vykę socialiniai ir ekonominiai procesai kiek mažiau susiję su Žemaitija ir Lietuva, Švedijos istoriografijoje vyraujantis šeimos ir namų ūkio tyrimų kompleksiškumas gali padėti atkreipti geriau suvokti namų ūkio ir šeimos modelių priežastingumą. Pavyzdžiui, Jonas Lindstömas

[47] И. А. Чернякова, „База данных, составлення по архивным документальным источникам массового характера, как способ историко-демографического иследование семьи и домохозяйство карельского крестьянства XIX века“, in: *Учение записки Петрозаводского государственный университета.* 2012, Nr. 5, p. 30–35.

[48] А. Авдеев, И. А. Троицкая, Г. Н. Ульянова, „Сословные различия в структурах домохозяйств в XIX веке: Москва и ее окрестности“, in: *Демографическое обозрение,* 2015, Nr. 2, p. 74–91.

[49] T. Dennison, „Household formation, institutions, and economic development: Evidence from imperial Russia“, in: *The History of the Family*, 2012, Nr. 8, p. 462.

atskleidė žemėvaldos raidos įtaką namų ūkio struktūros formavimuisi[50], kas patvirtina santykio su žeme svarbą valstiečio šeimai ir namų ūkiui. Inez Egerbladh pastebėjo, kad šiaurinėje Švedijos pakrantėje gyvenusių valstiečių namų ūkiai apie 1700 m. buvo labiau sudėtiniai, tačiau apie 1800 m. branduolinių namų ūkių jau buvo gerokai padaugėję[51]. Taigi, šis atvejis atspindi klasikinį sudėtinių šeimų virtimą branduolinėmis. Tačiau Europoje būta ir atvirkštinių procesų, tokių, kaip Kiteroje (Graikijoje)[52], kur branduolinės šeimos buvo linkusios laikui bėgant virsti sudėtinėmis.
Apibendrinant istoriografijos, nagrinėjančios valstiečių šeimas ir namų ūkius, analizę matyti, kad Vidurio Rytų Europoje (taip pat Švedijoje ir Graikijoje) egzistavo šeimos ir namų ūkio formų įvairovė, kurią galima apibūdinti ne tik kaip pereinamąją kultūrinę zoną, bet kaip regioną, kuriame gyvenusių valstiečių šeimas ir namų ūkius veikė daugybė faktorių, bet akivaizdu, kad vienas pagrindinių veiksnių, lėmusių šeimos ir namų ūkio dydį ir struktūrą buvo valstiečių santykis su žeme.

Bajorų šeimos ir namų ūkio tyrimai. Istorinėje demografijoje paprastai skiria mažai dėmesio bajorams, jie sudarė negausią visuomenės dalį, išliko mažai bajoriją liečiančių masinio pobūdžio šaltinių, todėl yra sudėtinga sudaryti bajorų duomenų imtį. Kita vertus, bajorija yra bene geriausiai dokumentuotas luomas, tad demografai bajorų šeimos ir namų ūkio tyrimams naudoja ne tik masinio pobūdžio šaltinius. Bajorų šeimos ir namų ūkio tyrimų gausiausia *Lenkijos istoriografijoje*, kur nemažai dėmesio skirta ne tik smulkiesiems bajorams, bet ir stambių žemvaldžių demografijai. Istorikas Lukaszas Lubicz-Lapińskis aiškinosi, kokią įtaką ekonominės sąlygos turėjo smulkiųjų bajorų šeimos augimui XVI–XIX a. Palenkėje. Tyrėjas priėjo išvados, kad laikui bėgant didėjo smulkiųjų bajorų palikuonių skaičius. Smulkiųjų bajorų gausėjant, dalis jų buvo priversti išsikelti gyventi į kitas vietoves arba ieškoti ne žemės ūkio veiklos pragyvenimo šaltinių[53]. Piotras

[50] J. Lindstöm, „Distribution and Differences. Stratification and the System of Reproduction in a Swedish Peasant Community 1620–1820“, in: *Studia Historica Upsaliensia,* Uppsala, 2008.
[51] I. Egerbladh, „From Complex to Simple Family Households: Peasant Households in Northern Coastal Sweden 1700-1900“, in: *Journal of Family History,* 1989, Nr. 14, p. 241–264.
[52] V. Hionidou, „From Modernity to Tradition: Households on Kythera in the Early Nineteenth Century“, in: *The History of Families and Households: Comparative European Dimensions,* Leiden, 2016, p. 47–68.
[53] Ł. Liubicz-Łapiński, „Rodzina drobnoszlachecka na Podlasiu w XVI–XIX wieku. Gospodarcze uwarunkowania rozrostu rodu“, in: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywnie historycznej – ciągłość czy zmiana?* Warszawa, 2012, p. 129–138.

Guzowskis analizavo Viduramžių pabaigoje gyvenusias bajorų šeimas ir aiškinosi jų santuokos trukmę, vaikų skaičių[54]. Ilgalaikiai mokslininko tyrimai išaugo į demografinę studiją, skirtą bajorų šeimos demografijai. Autorius nagrinėjo demografinių veiksnių įtaką kasdieniam individų ir didesnių bendruomenių gyvenimui. P. Guzowskis nustatė, kad Viduramžiais Lenkijos bajorijos santuokinio amžiaus vidurkis nesiskyrė nuo Vakarų Europos kilmingųjų santuokinio amžiaus vidurkio ir siekė 19 m. moterims ir 25 m. vyrams. Laikui bėgant kilmingieji ėmė tuoktis vėliau ir Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais moterų siekė 23, o vyrų – 30 metų. Tačiau pilnametystės sulaukusių Lenkijos bajorų vaikų skaičius buvo mažesnis, nei bajorų, gyvenusių Vakarų Europoje. Tuo tarpu bajorų namų ūkio dydis ir struktūra buvo panaši visoje Europoje. Lenkijoje dominavo branduolinis namų ūkis, tačiau vieno asmens namų ūkių skaičius Lenkijoje buvo mažesnis, nei Vakarų Europoje[55]. Autorius analizavo žemės ir pilies teismų knygas, testamentus, Civilinės-karinės komisijos sąrašus. P. Guzowskis monografijoje palietė ne tik namų ūkio dydžio, struktūros ir gyvenimo ciklo klausimus, bet skyrė dėmesio ir viengungystei, bevaikystei ir vaikų mirtingumui.

Kalbant apie valdančiojo elito ir stambių bajorų šeimos ir namų ūkio tyrimus, svarbu paminėti Jano Tęgowskio darbą, kuriame nagrinėtos Lenkiją X–XV a. valdžiusios Piastų dinastijos šeimos. Tyrėjas nustatė, kad gyvenimo trukme, vaikų ir kūdikių mirtingumu ar patriarchaliniu modeliu Piastų šeimos niekuo nesiskyrė nuo bajorų, miestiečių ar valstiečių šeimų. Išskirtinis Piastų šeimų bruožas buvo tik tai, kad šios šeimos nariams buvo būdingos dinastinės vedybos, tarnaujančios valstybės reikmėms[56]. Didelį dėmesį didikų šeimų demografijai skyrė Marzena Liedke. Istorikė analizavo XVI–XVIII a. LDK aristokratų šeimų demografinius parametrus, tokius kaip gimimai, santuokos ir mirtys. Palyginusi duomenis su analogiškais Vakarų Europos aristokratų duomenimis, tyrėja priėjo išvados, kad LDK aristokratų šeimos buvo mažesnės, taip pat buvo trumpesnė santuokos ir apskritai – gyvenimo trukmė[57]. Taip pat M. Liedke aiškinosi, ar konfesinė priklausomybė turėjo

[54] P. Guzowski, „Demographic representation of the late medieval noble family in the light og the latest genealogical research“, in: *Studies of family and household in preindustrial Poland,* Białystok, 2015, p. 39–55.

[55] P. Guzowski, *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne,* Białystok, 2019.

[56] J. Tęgowski, „Polska rodzina dynastyczna w X–XV wieku“, in: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywnie historycznej – ciągłość czy zmiana?* Warszawa, 2012, p. 31–54.

[57] M. Liedke, „Demografia rodziny magnackiej w Wielkim Księstwie Litewskim na tle elit zachodnioeuropejskich. Wybrane problemy“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2015, t. 37, Nr. 1, p. 37–70.

įtakos vaikų skaičiui aristokratų šeimose ir nustatė, kad XVI–XVII a. Lenkijos ir Lietuvos aristokratijos konfesinė priklausoybė įtakos gimstamumui nedarė[58]. Vėliau autorė tyrė aristokratų gyvenimo trukmę[59] ir prokreaciją[60]. Tuo tarpu Iwona Kulesza-Woroniecka skyrė dėmesio XVII–XVIII a. aristokratų skyryboms[61].

Ukrainos istoriografija bajorų šeimos ir namų ūkio tyrimų klausimu yra labai negausi, tačiau į ją verta atkreipti dėmesį. Ukrainos teritorijoje gyvenusių bajorų šeimos struktūrą tyrė Iryna Voronchuk. Autorė analizavo Voluinės bajorų struktūrai ir pagal duomenis apie bajoriją bandė rekonstruoti Voluinės gyventojų skaičių, pristatė šeimų rekonstravimo metodiką[62]. Remdamasi XVI–XVII a. žemės ir pilies teismų knygomis I. Voronchuk rekonstravo branduolines ir išplėstines Voluinės bajorų šeimas ir atskleidė teismų dokumentų panaudojimo demografiniuose tyrimuose galimybes. Tyrėja nustatė, kad Voluinės gyventojų skaičius didėjo, nes buvo didelis gimstamumas ir ankstyvos santuokos praktika[63]. Taigi, smulkiųjų bajorų šeimos ir namų ūkio tyrimų pagrindinis bruožas yra tai, kad nesant galimybės surinkti didelę ir reprezentatyvią duomenų imtį arba apskritai trūkstant masinio pobūdžio šaltinių, buvo naudotasi teismų bylomis ir genealoginiais dokumentais, kurie leido ne tik reikšmingai papildyti trūkstamus duomenis, bet ir istorinei demografijai nebūdingu kampu pažvelgti į šeimos ir namų ūkio sandarą ir kaitą. Nepaisant to, smulkiųjų bajorų demografiniai tyrimai dar yra nepakankami.

Miestiečių ir miestelėnų šeimos ir namų ūkio tyrimai yra gausesni, nei bajorų tyrimai. Tačiau pagrindinis dėmesys buvo skiriamas gyventojų

[58] M. Liedke, „Zróżnicowanie wyznaniowe a postawy prokreacyjne magnaterii w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2017, t. 39, p. 49–63.

[59] M. Liedke, „Death of the Magnate: Life Expectancy of the Magnatery in the Polish–Lithuanian Commonwealth Versus the Demography of the Western European Elites in the Early Modern Age“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2019, t. 41, p. 57–79.

[60] M. Liedke, „Procreative attitudes of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th centuries: selected issues”, in: *Studies of family and household in preindustrial Poland*, Białystok, 2015, p. 75–95.

[61] I. Woroniecka-Kulesza, „Disintegration of the noble family elite in the 17th–18th centuries“, in: *Studies of family and household in preindustrial Poland*, Białystok, 2015, p. 97–116.

[62] И. Ворончук, *Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст.: (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела),* Київ, 2009.

[63] I. Voronchuk, „Volhynian Court Books as a Source for Studying the History of the Ukrainian Noble (Szlachta) Family in the 16th and 17th Centuries“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2018, t. 40, p. 39–62.

skaičiumi didelių miestų gyventojų tyrimams, o mažų miestelių gyventojų šeima ir namų ūkis tyrinėti labai mažai. Kalbant apie Vidurio Rytų Europos regioną, miestiečių ir miestelėnų šeimos ir namų ūkio tyrimų yra gausiausia *Lenkijos istoriografijoje*, kur, tiesa, daugiausiai koncentruotasi į didžiųjų miestų, tokių kaip Krokuva ar Varšuva, gyventojų tyrimus. Agnieszka Zielińska nagrinėjo prie Prūsijos prijungtoje ATR dalyje XIX–XX a. pradžioje buvusių Torūnės, Poznanės, Gdansko, Elbliongo, Starogardo, Chojnicės ir Chelmžos miestų gyventojų šeimos gyvenimo pokyčius. Tyrėja pastebėjo, kad XIX–XX a. šių miestų gyventojų vedybinis amžius mažėjo, daugėjo tarpkonfesinių santuokų, ilgėjo intervalas tarp gimimo ir krikšto datų, mažėjo gimstamumo ir mirtingumo koeficientai, kūdikių mirtingumas. Tyrėja atskleidė, kad analizuotuose miestuose vykę procesai buvo visos Europos demografinės transformacijos proceso dalis[64]. Tuo tarpu Piotras Miodunka analizavo Mažosios Lenkijos (nuo 1772 m. vakarinės Galicijos dalies) pietinės dalies miestų gyventojų šeimas ir nustatė, kad tarp miestiečių dominavo branduolinė šeima, sudaryta iš 4 asmenų. Taip pat autorius pastebėjo, kad miestiečių šeimos buvo mažesnės už kaimuose gyvenusių valstiečių šeimas[65]. Tuo tarpu C. Kuklo tyrė XVI–XVIII a. Lenkijos miestų ir miestelių gyventojų santuokos modelius, giminaičių funkcijas šeimoje, ryšius tarp šeimos narių, šeimos formavimąsi ir struktūrą. Mokslininko teigimu, dar nėra iki galo aišku, ar Lenkijos karalystės miestuose vyravęs šeimos modelis kuo nors skyrėsi nuo Vakarų Europos šeimų struktūros. Tačiau C. Kuklo nustatė, kad aptariamojo laikotarpio Lenkijos miestams buvo būdinga branduolinė šeima, samdinių buvimas namų ūkyje ir didelė niekada šeimos nesukūrusių miestelėnų dalis populiacijoje. Tiesa, autorius pastebėjo, kad Lenkijos miestų ir miestelių gyventojų šeimos nuo Vakarų Europos miestelėnų šeimų skyrėsi amžiaus skirtumu tarp sutuoktinių[66]. Piotras Łozowskis, remdamasis teismų registrais, aiškinosi, koks buvo XV a. I pusės Varšuvos gyventojų šeimos dydis, vaikų skaičius ir turtingumas. Nors, kaip teigė autorius, teismų registrai neleidžia tirti visų gyventojų, nes turto padalijimo aktus registruodavo labiau pasiturintys miestiečiai, todėl

[64] A. Zielińska, „Badania nad rodziną w miastach zaboru pruskiego w XIX i na początku XX wieku. Stan obecny i perspektywy badawcze“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2015, t. 37, Nr. 1, p. 163–181.

[65] P. Miodunka, „Wielkość rodziny i gospodarstwa domowego w miastach południowej Małopolski w XVII i XVIII wieku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2015, t. 37, Nr. 2, p. 129–147.

[66] C. Kuklo, „Marriage, children and family in Polish cities and towns in the 16th–18th centuries, in: *Studies on family and household in preindustrial Poland,* Białystok, 2015, p. 117–144.

neturtingiausi Varšuvos gyventojai iš esmės liko už demografinio stebėjimo ribų, tačiau autoriui pavyko pastebėti, kad didžiojoje dalyje šeimų buvo vos po du vaikus, o turtingesni gebėjo išauginti vidutiniškai tris. Autoriui pavyko išsiaiškinti, kad miestiečių demografinė padėtis buvo pati prasčiausia, lyginant su bajorais ir valstiečiais, nes miestiečių vaikų skaičius sunkiai galėjo užtikrinti natūralią kartų kaitą. Nors P. Łozowskis tyrė XV a. I pusės Varšuvos gyventojus, autorius atkreipė dėmesį, kad panaši situacija buvo būdinga ir XVIII a. Lenkijos miestams[67]. Tai, kad Varšuvos miestiečiams XVIII a. buvo būdingas mažas vaikų skaičius, patvirtina ir C. Kuklo savo monografijoje, skirtoje Varšuvos šv. Kryžiaus parapijos populiacijos analizei. Monografijoje autorius nagrinėjo Varšuvos gyventojų šeimos ir gyvenimo ciklą, didelį dėmesį skirdamas santuokų, gimstamumo, vaisingumo ir mirtingumo analizei. Monografijoje C. Kuklo išsiaiškino, kad Varšuvoje 1791 m. dominavo branduolinės šeimos, sudariusios 66,4 proc. visų šeimų, o antra pagal dažnumą gyvenimo forma buvo viengungystė, nes viengungių namų ūkiai sudarė 25 proc. visų šeimų ir namų ūkių. Autorius nustatė, kad Varšuvoje vyrai pirmą santuoką sudarydavo vidutiniškai sulaukę 29, o moterys – 22–23 m. amžiaus. Po santuokos pimas vaikas gimdavo vidutiniškai po 14 mėnesių, o kiti vaikai gimdavo maždaug kas dvejus metus, tačiau net pusė vaikų nesulaukdavo 5 metų. Pagal vyrų santuokinio amžiaus vidurkį Varšuva buvo panaši į Vakarų Europos miestus, tačiau Varšuvoje moterys tekėdavo anksčiau, nei Vakarų Europoje[68]. Mažos šeimos didiesiems miestams buvo būdingos ne tik XVIII a., bet ir vėliau. Tą įrodo Lidios A. Zyblikiewicz tyrimas, kuriame autorė analizavo Krokuvos miesto gyventojų šeimas imperatoriaus Pranciškaus Juozapo valdymo laikotarpiu. Tyrėja nustatė, kad Krokuvos miestiečio šeimos vidurkį sudarė 4 asmenys. Autorė pastebėjo, kad katalikų šeimos buvo mažesnės už žydų šeimas. Didžiąją dalį Krokuvos gyventojų šeimų (80 proc.) sudarė branduolinės šeimos, tarp kurių dažniausios buvo šeimos, sudarytos iš dviejų tėvų ir dviejų vaikų[69]. Tad apibendrinant galima teigti, kad Lenkijos istoriografijoje vyrauja nuomonė, jog miestuose dominavo mažos ir branduolinės šeimos.

Negausi *Ukrainos istoriografija* iš esmės patvirtina Lenkijos istoriografijos duomenis. Oksana Kovalenko tyrė XVIII a. kazokų Hetmanato,

[67] P. Łozowski, „Demography oh the burgher family in old Warsaw in the first half of the 15th century“, in: *Studies on family and household in preindustrial Poland*, Białystok, 2015, p. 58–74.
[68] C. Kuklo, *The population of the Holy Cross parish in Warsaw in the 18th century*. Białystok, 2016.
[69] L. A. Zyblikiewicz, „The Cracow family in the times of Franz Jozef“, in: *Studies on family and household in preindustrial Poland*. Białystok, 2015, p. 233–256.

buvusio kairiajame Dniepro upės krante, Poltavos, Perejaslavo ir Nižino miestų amatininkų gildijų šeimų ir namų ūkių demografines ypatybes, siekdama atskleisti amatų specializacijos (audimo, klavystės, siuvimo, batsiuvystės ir mėsininkystės) įtaką šeimos ir namų ūkio struktūrai. O. Kovalenko nustatė, kad tarp jos nagrinėtų miestų amatininkų vyravo branduolinės šeimos, o išplėstinės ir sudėtinės šeimos susidarydavo tik tam tikrais šeimos gyvenimo ciklo etapais. Vedusiam sūnui likus gyventi kartu su tėvais susidarydavo sudėtinė šeima, o vienam iš tėvų mirus šeima tapdavo išplėstine, o mirus ir kitam tėvui – branduoline[70]. Deja, tačiau daugiau miestų ir miestelių gyventojų namų ūkio tyrimų Ukrainos istoriografijoje nepavyko aptikti, tačiau O. Kovalenko atlikta šeimos gyvenimo ciklo analizė rodo Ukrainos miestuose egzistavusį vakarietišką šeimos modelį.

Tuo tarpu *Rusijos istoriografijoje*, nagrinėjančioje šeimos ir namų ūkio struktūrą, buvo pastebėti akivaizdūs skirtumai tarp kaimų ir miestų gyventojų šeimos ir namų ūkio struktūrų, kas jau buvo minėta aptariant valstiečių tyrimus[71]. Dar D. Kaiser pastebėjo, kad XVIII a. pradžios Rusijos miestuose dauguma namų ūkių buvo branduoliniai, kaip ir Vakarų Europoje, tačiau tarp aukštesnės klasės asmenų didelę dalį sudarė išplėstiniai-sudėtiniai namų ūkiai[72]. Tuo tarpu Natalija Aralovets pastebėjo, kad XIX–XX a. sandūroje Rusijos miestuose padaugėjo branduolinių ir sumažėjo sudėtinių šeimų. Mokslininkė atkreipė dėmesį, kad gimstamumo ir mirtingumo mažėjimas reiškė demografinio perėjimo pradžią, bet nepaisant to, Rusijos miestuose gyvenusios šeimos išliko tradicinės[73]. Tad Rusijos istoriografijoje, nagrinėjančioje miestų gyventojų namų ūkį, įrodyta, kad Rusijos miestuose vyravo branduolinė šeima.

Hipotezės. Tai, ką šiame tyrime laikome Žemaitija (Raseinių, Šiaulių ir Telšių aps.) istoriografijoje, kalbant apie šeimą ir namų ūkį, yra, galima sakyti, demografiniu požiūriu netyrinėtas regionas. Tiesa, į J. Sarcevičienės[74],

---

[70] O. Kovalenko, „Family Structures and Population of Craftsman Households in Cossack Ukraine in the Second Half of the 18th Century“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2018, t. 40, p. 62–82.

[71] А. Авдеев, И. А. Троицкая, Г. Н. Ульянова, „Сословные различия в структурах домохозяйств в XIX веке: Москва и ее окрестности“, in: *Демографическое обозрение,* 2015, Nr. 2, p. 74–91.

[72] D. Kaiser, „Urban Household Composition in Early Modern Russia“, in: *Journal of Interdisciplinary History*, 1992, Nr. 23, p. 39–71.

[73] N. Aralovets, „Russian Urban Famili in the 1890s–1930s“, in: *Herald of the Russian Academy of Sciences,* 2023, Nr. 93, p. 134–141.

[74] J. Sarcevičienė, „Cykle życia jednostki i rodziny: na przykładzie chlopów litewskich w XVIII wieku”, in: *Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku,* Vilnius, 2015.

taip pat – A. Maslauskaitės ir D. Leinartės bei I. Dirsytės[75] tyrimų imtis pateko dalis XVIII a. pab. – XIX a. I pusės Šiaulių apskrities gyventojų šeimų ir namų ūkių. Tyrėjų nuomone, etninės Lietuvos gyventojų namų ūkis yra priskirtinas pereinamajai kultūrinei zonai, kas reiškia, jog Lietuvos valstiečių namų ūkis yra artimas vakarinės Baltarusijos ir Ukrainos teritorijų gyventojų namų ūkiui, kur nebuvo vienos dominuojančios namų ūkio formos – greta branduolinių egzistavo ir sudėtiniai namų ūkiai. Tačiau kas lėmė, kad Vidurio Europoje, o tuo pačiu – ir Žemaitijoje, susiformavo namų ūkis, kuriam būdinga ir vakarietiška branduolinė, ir rytietiška sudėtinė, struktūros? Branduolinio namų ūkio susidarymas sietinas su vėlyvos, laisvu vyro ir moters sutarimu sudaromos, santuokos, kurią sudaro gyventojai, vyresni, nei 24 m. amžiaus, įsigalėjimas ir kapitalistinių santykių plėtra. Dar J. Hajnal pastebėjo, kad vėlyva santuoka įsivyravo tarp XV ir XVIII a., nes Viduramžių Europoje vaikų sužadėtuvės ir jaunų paauglių vedybos greičiausiai buvo labai paplitusios tarp gyventojų. Tyrinėtojas manė, jog Viduramžiais europinio santuokos modelio dar nebuvo arba buvo europinio ir neeuropinio santuokos modelio mišinys. J. Hajnal taip pat atkreipė dėmesį ir į Antikos gyventojų santuokinį amžių ir remdamasis Romos Egipto duomenimis atskleidė, jog vyrai paprastai būdavo gerokai vyresni už žmonas, be to, neretai sąmoningai likdavo nevedę. Tačiau visiškai neaišku, ar taip buvo tik aukštuomenėje, ar ir visoje antikinėje visuomenėje. Apibendrindamas įžvalgas J. Hajnal išdėstė savo teorinius hipotetinius samprotavimus teigdamas, kad Vakarų Europoje buvo būtina vyrui atidėti santuoką iki to laiko, kol galės pats susikurti savarankišką gyvenimą, pakankamą šeimai išlaikyti. Tad Vakarų Europoje dominavo maži ūkiai, kuriuos valdė viena šeima ir perduodavo tik vienam įpėdiniui. Tuo tarpu Rytų Europoje dėl egzistuojančių stambių dvarų ir didelių ūkių buvo labai reikalinga darbo jėga, kurią papildydavo jaunos susituokusios poros, likusios gyventi tėvų namuose[76]. Tačiau Vidurio Europoje taip pat galima kalbėti apie vėlyvą santuoką[77], nors čia irgi buvo didelių dvarų, kurie gyvavo naudodami valstiečių baudžiauninkų darbą. Istoriografijoje vėlyva santuoka ir branduolinis namų ūkio modelis yra siejami su Vakarų Krikščionybe. Pavyzdžiui, C. Kuklo teigimu, santuoka dėl politinių, socialinių

[75] A.Maslauskaitė, D. Leinartė, I. Dirsytė, „Praeities šeimos: ar XIX a. vidurio Lietuvai buvo būdinga vakarietiška namų ūkio struktūra?“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas,* 2021, Nr. 49, p. 7–33.

[76] J. Hajnal, „European Marriage Patterns in Perspective“, in: *Population in History,* London, 1965, p. 101–143.

[77] P. Guzowski, „The Origins of the European Marriage Pattern in Early Modern Period from the Perspective of Polish Historiography“, in: *Acta Poloniae Historica*, 2013, Nr. 108, p. 23.

ir kultūrinių sąlygų taip pat buvo reikšmingas socialinis įvykis. Katalikų Bažnyčioje nuo Tridento bažnytinio susirinkimo, vykusio XVI a. viduryje, pabrėžia sakramentinį vyro ir moters santykių pobūdį ir santuokos neišardomumą. Santuoka buvo laikoma sakramentu, atsirandančio dėl savanoriško sutuoktinių apsisprendimo šį sakramentą suteikti vienas kitam laiminant kunigui ir santuoką paliudijant liudininkams[78]. M. Szołtysek atkreipė dėmesį, kad santuokos sudarymo savanoriškumas buvo esminis katalikiškos santuokos bruožas, skyręs ją nuo stačiatikiškos santuokos. Katalikų Bažnyčia nuo XII a. nereikalavo, jog santuokai būtinai pritartų tėvai arba senjoras, todėl tėvų ir senjoro įtaka sudarant santuoką bent jau teoriškai turėjo būti mažesnė, negu kitų konfesijų santuokoje. Tuo tarpu Stačiatikių Bažnyčioje tėvų sutikimas sudarant santuoką buvo privalomas[79]. P. Guzowskis atkreipė dėmesį, kad Vidurio ir Pietų Europos katalikiškuose kraštuose europinis santuokos modelis visiškai neįsigalėjo dėl gerokai didesnio gyventojų ir visuomenės pasipriešinimo oficialiam Bažnyčios mokymui, nors pats P. Guzowski pripažįsta, kad Lenkijoje visada buvo pabrėžiamas santuokos savarankiškumas, todėl europinio santuokos modelio išplitimą greičiausiai lėmė ne vien katalikybė[80]. Remiantis istoriografijoje išsakytais teiginiais galima suformuluoti, kad Europoje vėlyva, laisvu vyro ir moters sutarimu, santuoka formavosi dėl Vakarų Krikščionybės nuostatų santuokos atžvilgiu. Vakarų Europoje santuokos laisvanoriškumą stiprino baudžiavinių santykių išnykimas ir kapitalistinių santykių plėtra. Vėlyva santuoka skatino formuotis branduolinį namų ūkį. Tuo tarpu Vidurio Europoje dėl Vakarų Krikščionybės įtakos taip pat formavosi vėlyva santuoka, kuri skatino formuotis branduolinį namų ūkį. Tačiau Vakarų Europoje plėtojantis kapitalistiniams santykiams didėjo žemės ūkio produktų paklausa, todėl Vidurio Europoje stiprėjo baudžiava, plėtojosi lažinis-palivarkinis ūkis, kas reiškė, jog valstiečiai darėsi vis labiau priklausomi nuo dvarininkų (negalėjo išsikelti iš dvaro teritorijos, laisvai sudaryti santuoką, kurti savo namų ūkį, neturėjo teisės laisvai disponuoti žeme, kurią dirbo ir kurios šeimininkais buvo). Tai, kad namų ūkis XVIII–XIX a. I pusėje įgavo vis sudėtingesnę struktūrą rodo ir negausi Lietuvos istoriografija. A. Vyšniauskaitė manė, jog sudėtinių namų ūkių padaugėjo XVIII a., kuomet didėjo prievolės, todėl darbo jėga kaupėsi viename namų ūkyje. Taip XVIII a. sudėtinių namų ūkių procentas pasiekė trečdalį[81]. Tačiau J. Kiaupienės nuomone, Žemaitijoje

[78] C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej,* Warszawa, p. 270.
[79] M. Szołtysek, *Rethinking East-Central Europe,* 2015, p. 468.
[80] P. Guzowski, „The Origins of the European Marriage Pattern“, p. 23.
[81] А. Вишняускайте, *Развитие литовской крестянской семьи,* Москва, 1964.

lažinis-palivarkinis ūkis beveik nesivystė, be to, didelė dalis valstiečių lažo nėjo, o mokėjo činšą[82], tad kyla klausimas, ar tikrai Žemaitija galėjo priklausyti pereinamajai kultūrinei zonai, jei Žemaitijoje buvo palankios sąlygos kapitalistinių santykių plėtrai? Istorikas M. Jučas teigė, kad didėjantis išnaudojimas rodė samdomojo darbo plėtrą. Istoriko teigimu, Lietuvoje vyraujant primogenitūros principui, kuomet ūkis buvo perduodamas vyriausiam sūnui, kiti vaikai turėjo eiti tarnauti į kitus namų ūkius arba likdavo įnamiais. Žemės nedalomumas neleido ūkiams smulkėti, todėl didėjant gyventojų skaičiui, daugėjo bežemių, kurie taip pat tapdavo namų ūkio tarnais[83], o tai sąlygojo namų ūkio, bet ne šeimos, sudėtingėjimą. Tačiau, atrodo, iš esmės tai turėjo liesti tik baužiavinių valstiečių namų ūkius, o ne šeimas, kurių namų ūkis ir buvo priskirtas pereinamajai kultūrinei zonai. Vadinasi, remiantis istoriografija galima teigti, kad bajorų ir laisvųjų žmonių šeima ir namų ūkis turėtų būti labiau branduolinis – artimas Vakarų Europos šeimos ir namų ūkio modeliui, nes bajorų ir laisvųjų žmonių namų ūkiui įtakos nedarė baudžiavinės gyvenimo sąlygos, jie galėjo laisvai kurti šeimas. Svarbu pastebėti, kad Žemaitijoje XIX a. I pusėje smulkiųjų bajorų ir laisvųjų žmonių skaičius buvo žymiai didesnis[84], nei daugelyje Vidurio Europos regionų. Tad hipotetiškai galima manyti, kad Žemaitijoje:

- Valstiečių šeimos buvo artimesnės pereinamajai kultūrinei zonai;
- Bajorų ir laisvųjų žmonių šeimos buvo artimesnės vakarietiškam modeliui;
- Bežemių šeimos buvo mažos ir branduolinės;
- Žemaitijos gyventojų santuokos buvo vėlyvos;
- Samdinių ir kampininkų (ne) buvimas namų ūkyje lėmė esminius skirtumus tarp bajorų, valstiečių ir miestelėnų namų ūkio dydžio ir tipo;
- Tarp jauno ir vyresnio amžiaus šeimininkų buvo dažnesni sudėtingesnės struktūros namų ūkiai;
- Valstiečių namų ūkiui ir gyvenimo ciklui įtaką darė baudžiavinės gyvenimo sąlygos.

Tyrimo metodai. Disertacijos pagrindas – šeimos ir namų ūkio dydžio, tipo ir gyvenimo ciklo analizė, todėl svarbiausią vietą darbe užima empirinis metodas, kuris yra būtinas siekiant išgauti reikiamą informaciją iš šaltinių. Taip pat šis metodas yra svarbus siekiant paruošti išgautą informaciją

[82] J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.,* Vilnius, 1988, p. 7–9.
[83] M. Jučas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972, p. 100, 101, 158.
[84] J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku, Warszawa*, 1995, p. 10.

apdorojimui ir analizei. Statistinis metodas svarbus siekiant sisteminti duomenis, nustatyti esminius kiekybinius statistinius panašumus ir skirtumus, būtinus nustatant vyraujantį šeimos ir namų ūkio dydį, tipą ir gyvenimo ciklą. Galimybę panaudoti šį metodą suteika pakankamas imties dydis, sudarytas taip, kad matematiškai atspindėtų visą XIX a. I pusės Žemaitijos populiaciją. Be to, disertacijoje neišvengiamai naudojamasi tarpkryptinių metodu, istorinės demografijos duomenis gretinant su sociologijos ir etnologijos mokslų tyrimų rezultatais.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas. Pirmajame skyriuje pristatoma šaltinių analizė, tyrimo metodologiniai sprendimai, duomenų imties sudarymo principai, duomenų imties vertė ir duomenų analizės paklaidos. Antrajame šio darbo skyriuje aprašomi valstiečių, bajorų ir miestelėnų duomenų apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą analizės rezultatai. Trečiajame skyriuje nagrinėjami duomenys apie valstiečių, bajorų ir miestelėnų individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą. Ketvirtajame skyriuje remiantis europinio santuokos modelio koncepcija ir tyrimo rezultatų su istoriografijoje pateiktais duomenimis palyginimu aiškinamasi, kas lėmė Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydį, tipą ir gyvenimo ciklą.

1. TYRIMO MEDŽIAGA IR METODOLOGINIAI SPRENDIMAI

Išsiaiškinus, kuo skiriasi ir kaip yra susijusios sąvokos *šeima* ir *namų ūkis* ir suformulavus galimas šeimos ir namų ūkio struktūros susidarymo prielaidas yra svarbu aptarti šaltinius, iš kurių sužinoma apie Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio struktūrą, aptarti duomenų rinkimo procesą, duomenų bazės sudarymą, sudarytą imtį ir pristatyti duomenų santykį su istoriografijoje naudojamomis tipologijomis. Istorinės demografijos tyrimuose darbas su šaltiniais ir tiriama medžiaga užima daugiausiai laiko ir reikalauja daug pastangų bei kantrybės, be to, darbo su duomenimis preciziškumas lemia tyrimo rezultatų kokybę, todėl tyrimo medžiagai ir metodologiniams sprendimams aptarti yra būtinas atskiras, išsamus skyrius.

1.1. Šaltinių turinys ir informatyvumas

Istorinėje demografijoje duomenys apie gyventojų šeimas ir namų ūkius yra renkami iš masinio pobūdžio šaltinių. Bene dažniausiai demografų tyrimuose tokiais šaltiniais tampa gyventojų surašymai. Šiuolaikiniai gyventojų surašymai, kaip pastebėjo C. Kuklo, pasižymi universalumu, vienalaikiškumu, asmenvardiškumu ir betarpiškumu[85]. XIX a. I pusėje tokių šaltinių, galima sakyti, dar nebuvo, o visuotinius gyventojų surašymus primenančioms Rusijos imperijos gyventojų revizijoms iš esmės buvo būdingas tik karinis ir fiskalinis pobūdis. Tad nesant visuotinių gyventojų surašymų, tenka pasitelkti surašymus, kuriuose buvo fiksuotos lokaliose bendruomenėse gyvenusios šeimos. Tačiau lokalių bendruomenių, tokių kaip parapijos ar dvarai, gyventojų surašymai labai priklausė nuo to, kokiu tikslu tie gyventojai buvo surašyti, o nuo tikslo priklausė, kokia informacija į surašymus patekdavo. Analizuojant šeimas ir namų ūkius yra svarbi ši informacija:

- Kaip buvo gyventojai surašyti? (pavieniui, dūmais, kiemais, šeimomis ir pan.);
- Ar buvo pateiktas gyventojų amžius metais?
- Kiek tiksliai buvo nurodyta gyventojų luominė priklausomybė ar socialinis statutas?
- Kiek tiksliai buvo nurodomi ryšiai tarp šeimos ir namų ūkio narių?

[85] C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, p. 51.

Taigi, šie keturi punktai yra svarbiausi nustatant šaltinių informatyvimą ir įvertinant šaltinių turinį bei tinkamumą šeimos ir namų ūkio tyrimams. Kiek išsamiai surašyme buvo pateikta informacija apie gyventojų surašymo pobūdį, jų amžių, luominę priklausomymę ir turtinę padėtį, ryšius tarp šeimos ir namų ūkio narių, tiek tas surašymas yra vertingesnis ir informatyvesnis.

Visuotiniams gyventojų surašymams artimiausi yra **Rusijos imperijos gyventojų surašymai (revizijos) (rus. *ревизские сказки*).** Jie įvesti Petro I laikais XVIII a. pradžioje siekiant efektyvesnio mokesčių surinkimo ir kariuomenės papildymo naujokais. Iš viso XVIII–XIX a. buvo surengta dešimt revizijų (I – 1718–1727 m., II – 1743–1747 m., III – 1761–1767 m., IV – 1781–1782 m., V – 1794–1796 m., VI – 1811 m., VII – 1815–1817 m., VIII – 1834–1836 m., IX – 1850–1852 m., X – 1858 m.) [86]. Žemaitijos gyventojai buvo surašomi V, VI, VII, VIII, IX ir X revizijose. Tiesa, VI revizijoje, kaip ir I, buvo surašyti tik vyrai, o tokie surašymai šeimos ir namų ūkio tyrimams yra netinkami, tad VI revizjos duomenys į tyrimo imtį neįtraukti, todėl šios revizijos turinys čia nebus analizuojamas. **V revizija** buvo pirmoji, į kurią pateko Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių gyventojai. Tiesa, į šios revizijos metu sudaromus gyventojų surašymus nepateko daug gyventojų, todėl 1799 ir 1808 m. buvo atliekami šią reviziją papildantys surašymai. Istoriko V. Kabuzano teigimu, V revizijos papildymai buvo grindžiami parapijų metrikų knygų duomenimis, kas padėjo rasti daug surašymo vengusių gyventojų. Istoriko teigimu, nors metrikų knygos taip pat nebuvo tikslus šaltinis, tačiau jose esanti informacija apie gyventojus padėjo papildyti revizinius surašymus, todėl mažiau žmonių išvengė surašymo[87]. Galima daryti prielaidą, kad būtent dėl V revizijos kiekviena parapija privalėjo pateikti gimimo, santuokos ir mirties metrikų nuorašus, pagal kuriuos ir buvo tikrinami reviziniai surašymai. Tai paaiškina, kodėl nuo 1795 m. yra išlikę beveik visų Žemaitijos katalikų parapijų metrikų knygų nuorašai[88]. Vykdant V reviziją prie Rusijos imperijos prijungtose ATR dalyse gyventojai buvo surašomi kitaip, nei likusioje imperijos dalyje. Naujai prie Rusijos imperijos prijungtų teritorijų gyventojai buvo surašomi nenaudojant standartizuotos gyventojų surašymo formos, kuri buvo būdinga ankstesnėms ir vėlesnėms revizijoms. Taip pat revizijos metu buvo surašomi ne tik prievoles valstybei

[86] Д. И. Пинаевский, *Народонаселение дореволюционной России*. [interaktyvus], in: https://uchebnik-online.net/book/260-narodonaselenie-dorevolyucionnoj-rossii-uchebnoe-posobie-pinaevskij-di/6-2-revizskij-uchet-naseleniya-xviii-pervaya-polovina-xix-vv.html, [2025-11-06].

[87] В. М., Кабузан, *Народонаселение Росии в XVIII – первой половине XIX в.*, Моска, 1963, p. 70.

[88] Nuorašai saugomi LVIA, f. 669, ap. 1.

turėję atlikti valstiečiai, bet ir dvasininkai, miestiečiai, smulkieji bajorai ir laisvieji žmonės. Žemaitijos gyventojai beveik visada surašyti lenkų, o ne rusų kalba. Šiuose surašymuose gyventojai surašyti pagal dvarų valdas ir miestelius, kuriems priklausė, o surašymai buvo komplektuojami pagal parapijas, kurioms priklausė surašytos valdos. Tačiau kai kurie reviziniai sąrašai išliko kaip atskirų, jokiai parapijai nepriskirtų valdų dokumentai. Prie tokių priskirtini Novikų palivarko[89], buvusio netoli Biržuvėnų, Verbūnų rakto[90], priklausiusio Šiaulių ekonomijai, Šaukoto apylinkių[91] (Šiluvos parapijos dalis, priklausiusi Šiaulių reparticijai) ir Šiaulių miesto gyventojų[92] reviziniai sąrašai. Reikėtų manyti, kad šie atskirai nuo kitų gretimų dvarų ir miestelių revizinių sąrašų išlikę sąrašai yra nuorašai, kurių originalai neišlikę. Visuose reviziniuose sąrašuose gyventojai buvo surašyti dūmais tik skyrėsi dūmo surašymo pobūdis. Dažniausiai dūmo gyventojai buvo surašomi tokia tvarka – dūmo šeimininkas, jo šeima, jo giminės, samdiniai, kampininkai. Tačiau kai kada kampininkai buvo surašomi revizinių surašymų pabaigoje ir ne visada buvo nurodoma, pas ką šie gyvena. Retais atvejais atskirai buvo surašomi ir samdiniai. Tas pasakytina apie Naujosios Žagarės parapijos reviziniame sąraše Šiaulių ekonomijos valdose surašytus smulkiuosius bajorus, kurių šeimos buvo surašytos atskirai nuo samdinių ir kampininkų, bet prie jų nurodant, pas kokius bajorus šie tarnauja ir gyvena. V revizijos metu sudaryti gyventojų sąrašai pasižymi dideliu informatyvumu ir turtinga terminija, kas leidžia pamatyti etninių, luominių, turtinių ir socialinių kategorijų įvairovę, kurią būtina aptarti. Pirmiausia, reviziniame sąraše buvo nurodoma labai tiksli kiekvieno dvaro ir miestelio lokacija, kokiam valsčiui (kartais ir kokiai reparticijai) ir kokiai parapijai valda priklausė. Be to, jei kuri gyvenvietė priklausė kitam valsčiui ar parapijai, nei kitos dvaro gyvenvietės, visada buvo pateikta informacija apie konkrečios gyvenvietės priklausomybę. Didesnioji dalis gyvenviečių V revizijoje vadinamos kaimais (*wieś*), taip pat sutinkami bajorkaimių *(okolica*), miestelių (*miasteczko*), miestų (*miasto*) ir užsusienių, apyrubių (*zaścianek*, *obręb, uroczysko*) įvardijimai. Dūmai reviziniuose surašymuose pagal turtingumą skirstyti į turinčius žemės (*gruntowy*), turinčius tik žemės daržui pasisodinti (*ogrodniki*) ir turinčius tik

[89] Novikų palivarko gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: Žemaičių muziejus „Alka“ (toliau – ŽAM), ŽD 2553.
[90] Verbūnų rakto gyventojų revizinis surašymas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357.
[91] Šiluvos parapijos gyventojų revizinis surašymass. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1108.
[92] Šiaulių miesto gyventojų revizinis surašymass. 1795 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 759.

gyvenamąjį namą (*chałupniki*). Tiesa, terminas *gruntowy* reviziniuose surašymuose vartotas labai retai. Dažniausiai turtinei padėčiai nustatyti vartoti *ogrodniki* ir *chałupniki* terminai taip siekiant pabrėžti, kad šie žmonės yra mažažemiai ir (arba) turi savo būstą. Savo būsto neturintieji vadinti kampininkais (*kątniki*), kai kada buvo nurodyta, kad šeima gyvenamąjį ar žemės plotą nuomoja (pvz. *arędą w teiże okolicy mieszkająca szlachta*). Reviziniuose surašymuose specialiais terminais buvo įvardijami atvykę gyventi kitataučiai ir ne vietiniai gyventojai. Šiaurinėje Žemaitijos dalyje neretai galima sutikti surašytų latvių (*łotysz*), prie kai kurių nurodyta, kad šie atsikėlė gyventi iš Kuršo (*z Kurlandii*). Dažname sąraše pasitaikė vokiečių (*niemiec, niemcy czyli cudzodziemcy*). Tryškių parapijos gyventojų reviziniame sąraše aptikta unitų (*religij greckiej*)[93], Vaiguvos apylinkėse būta čigonų (*cyganie*)[94], Dubėnų dvare – rusų (*ludzie rossyiscy*)[95]. Kai kada gyventojai tiesiog įvardinti naujakuriais (*nowiki*) ar naujai pasistačiusiais namus (*nowo budujący*), taip pat – atvykėliais (*przychoży)*, kartais nurodant iš kur (pvz. *przychoży z Bialej Rusi*). Reviziniuose surašymuose taip pat fiksuoti ir žydai (*żydzi*), juos surašant atskirai nuo kitų gyventojų. Sąrašuose rinkta informacija ir apie amatininkus. Kaimiškose vietovėse kartais minimi kalviai (*kował*) ir bravorininkai, gyvenę karčiamose (*browarniki*), kartais – batsiuviai (*szewcy*). Tuo tarpu miestuose ir miesteliuose būta ir įvairesniais amatais besiverčiančių gyventojų. Pavyzdžiui, Šiaulių miesto gyventojų revizijoje minimi 12 profesijų amatininkai (*wolni ludzie maystrowie*). Tai staliai (*stolarze*), šaltkalviai (*ślusarze*), ginklininkas (*bixmacher*), mūrininkai (*mularze*), katiliai (*kotlarze*), kalviai (*kowale*), tekintojai (*tokarze*), puodžiai (*garciarze*), račius (*stelmach*), odininkas (*garbarz*), šikšniai (*rymarze*) ir batsiuviai (*szewcy*)[96]. Tuo tarpu Žagarės mieste ir Kolainių karmelitų vienuolyne minimas felčeris (*felczer*). Be to, prie dažnos bažnyčios gyveno vargonininkas (*organista*) ir zakristijonas (*zakrystyjan*), minimos davatkos (*dewotki*), o dvaruose būta virėjų (*kucharze*) ir vežikų (*furman*) bei kitų retesnių tarnybų, tokių kaip raštininkas (*pisarz*) ir pan. Prie šių profesijų ir amatų žmonių svarbu paminėti ir pirklius (*kupcy*), prie kurių dažnai nurodyta, kuo prekiavo ir pan. Nors tokių miestų, kaip Šiauliai, reviziniuose sąrašuose amatininkai ir pirkiai išskirti į atskiras grupes, tačiau dažnai amatų ir profesijų

[93] Tryškių parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1105.
[94] Vaiguvos parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1100, l. 55.
[95] Ten pat, l. 31.
[96] Šiaulių miesto gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 759.

žmonės surašymuose priskirti reviziniams sąrašams būdingoms luominėms grupėms. V revizijos metu sudarytuose gyventojų sąrašuose buvo surašyti dvasininkai, miestiečiai, bajorai, valstiečiai ir laisvieji žmonės. Revizijose surašyti dvasininkai, tai – katalikų kunigai ir vienuoliai, įsirašę save sudarydami klebonijos jurisdikos ir Bažnyčiai priklausiusių žemių gyventojus. Skirtingai nei dvasininkai, bajorai dvarininkai savo šeimų ir giminaičių į savo valdų gyventojų sąrašą nerašydavo, tad reviziniuose sąrašuose yra informacijos tik apie smulkiuosius bajorus. Šie surašymuose bendrai vadinami *szlachta.* Pas dvarininkus tarnaujantys bajorai buvo vadinami *służąca szlachta*, bajorai, gyvenę valstiečių sodybose, vadinti *szlachta na siedzibach chłopskich* arba *szlachta czyli żiemianie w gruntach chłopskich mieszkająca* arba *w teiże wsi mieszkająca szlachta.* Kartais dar galima aptikti bajorų, kurie vadinami gyvenantys pagal sutartį (*za kontraktem szlachta*). Tuo tarpu bajorkaimių bajorai įvardijami paprastai, kartais nurodant, kad gyvenamąjį plotą bajorkaimyje nuomoja (*arędą w teiże okolicy mieszkająca szlachta*). Reviziniuose surašymuose valstiečius ir laisvuosius žmones paprastai nesudėtinga atskirti, tačiau neretai nuo konkretaus surašymo priklauso, kaip tai padaryti. Paprastai, surašant dvaro valdos gyventojus pirmiau buvo surašomi valstiečiai baudžiauninkai (*chłopi poddane,* arba *chłopi poddane za tradiciją,* arba *poddane*), po jų – laisvieji valstiečiai (*chłopi wolne* arba *wolne*). Kalbant apie baudžiauninkus, kai kada šie surašymuose vadinami *dziedziczne, hibernowe*, *chłopi wieczyste* arba *ludzie ekonomyczne*. Tuo tarpu laisvieji žmonės reviziniuose sąrašuose dažniausiai įvardijami *wolne ludzie*, *ludzie wolni zamieszkały* arba *czlek wolny,* tačiau kai kada pasitaiko įvardijimų *chłopi ludzie wolni, chłopi ludzie wolni czyli ziemianie*. Kalbant apie pastaruosius, tikėtina, kad tai tikrai ne baudžiauninkai, tačiau ar tai laisvieji valstiečiai, ar laisvieji žmonės – iki galo neaišku. Dar sudėtingiau yra su miestiečiais ir miestelėnais. Paprastai miestelių ir miestų gyventojai vadinami bajorais, valstiečiais arba laisvaisiais žmonėmis, tačiau kai kada galima aptikti ir įvardintų miestiečiais (*mieszczanie*). Šį terminą galima sutikti Naujosios Žagarės ir Šiaulėnų parapijų gyventojų reviziniuose sąrašuose. Šiaulėnų miestelio gyventojai buvo surašyti šešiose atskirose surašymo dalyse, kurių pirmojoje buvo surašyti miestelyje gyvenę laisvieji žmonės, antroje – miestiečiai, trečioje – bajorai, ketvirtoje – Šiaulėnų klebonijos jurisdikos gyventojai, penktoje – Šiaulėnų altarijos gyventojai, šeštoje – žydai[97]. Kaip matyti, miestiečiai Šiaulėnų miestelyje buvo atskira gyventojų grupė – atskiras luomas. Kalbant apie miestiečius, revizijose būta ir neįprastų

[97] Šiaulėnų parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1107.

atvejų. Pavyzdžiui, Žagarėje buvo surašyti miestiečiai, įvardinti, kaip Šiaulių miestiečiai (*mieszczanie miasta Szawel regestrem poddane i mające osiedlie w miescie Żagorach*), tačiau nei Žagarėje, nei Šiauliuose atskiros gyventojų grupės, vadintos miestiečiais, surašytos nebuvo. Dar svarbu aptarti samdinių ir kampininkų įvardijimą reviziniuose surašymuose. Samdiniai revizijose dažniausiai įvardinti *parobek* ir *dziewka* terminais arba vadinti *służący*. Kai kada samdiniai dar vadinti *najemnik, najemnica* terminais, o *pastuch* ir *pastuszka* terminais vadinti piemenys. Neretai samdiniai bendrai vadinti terminu tarnyba (šeimyna) (*czeladź*), kai kada patikslinant ir šeimyną vadinant *czeladz dworna poddani, czeladz dworna szlachta, czeladz dworna wolna*, nurodant, kokiam luomui ar luomams priklausė samdiniai. Kartais dar galima sutikti *czeladz najęta roczna* terminą, kas rodo, kad šeimyna buvo pasamdyta metams. Greta kampininkų (*kątnicy*) termino kai kada sutiktas elgetų (*żebracy, ubodzy*) terminas. Retkarčiais kampininkai sąrašuose buvo įvardinami, kaip neturintys savo namų (*kątnicy i żebracy domow swych niemające*) arba kampininkais, kurie nuomoja (*kontnicy tegoż miasta a mianowice ludzie wolni arędą mieszkające*). Reviziniai sąrašai pasižymi dar ir tuo, kad aiškiai ir tiksliai buvo nurodyti gyventojų giminystės ryšiai ir vedybinis statusas. Greta sūnų ir dukterų buvo surašomi posūniai ir podukros, greta brolių ir seserų – pusbroliai ir pusseserės. Taip pat visada nurodomi žentai, uošviai, tėvai, jei tokių gyveno su šeima.

Lyginant su V revizija, vėlesnių **VII, VIII, IX ir X revizijų** turinys yra mažiau informatyvus ir kuo vėlesnė buvo revizija, tuo jos turinys buvo mažiau informatyvus, vis rečiau buvo tiksliai nurodomi ryšiai tarp namų ūkio gyventojų. Šios revizijos nuo V revizijos labiausiai skiriasi tuo, kad buvo sudarytos pagal standartizuotą formą, būdingą visai Rusijos imperijai. Pagal šią formą kairėje surašymo pusėje buvo surašyti vyrai, dešinėje – moterys. Apie vyrus revizijose pateikta daugiau informacijos, nei apie moteris. Sudarant revizinį surašymą buvo remiamasi ankstesniais reviziniais surašymais, nuo kurių buvo nurašomi visi vyrai prirašant nuo paskutinės revizijos visus naujus gimusius ir nurodant, kiek ankstesnės revizijos metu kiekvienam vyrui buvo metų. Jei ankstesnėje revizijoje įrašytas vyras sudarant naują reviziją buvo miręs, paimtas į rekrūtus, pabėgęs ar dingęs be žinios, atskiroje grafoje visada buvo įrašoma, kodėl to vyro nėra sudarant naują reviziją. Tuo tarpu visų esančių vyrų buvo nurodomas amžius metais atskiroje, paskutinėje, grafoje. Mirusios ar dingusios moterys į naują reviziją buvo įrašomos retai, jų amžius metais, nurodytas ankstesnėje revizijoje, taip pat nebuvo traukiamas, buvo nurodoma tik kiek moteriai buvo metų sudarant naują reviziją. Tai, kad sudarant naują reviziją informacija buvo kruopščiai tikrinama ankstesniosiose, rodo Šiaulių apskrityje, Kuršėnų parapijoje

buvusio Medsėdžių dvaro, kurį 1821 m. nusipirko grafas Platonas Zubovas ir prijungė prie buvusios, grafui priklausiusios, Šiaulių ekonomijos žemių, reviziniai sąrašai. Šalia 1816 m. Medsėdžių dvaro revizinio surašymo buvo išsaugoti 1795 ir 1811 m. to paties dvaro gyventojų reviziniai surašymai[98]. Dažnas revizinis surašymas taip pat rodo, kad po pagrindinių revizinių surašymų buvo sudaromi ir papildomi reviziniai surašymai (*добавочные ревизские сказки*), siekiant identifikuoti ir surašyti į pagrindinį revizinį surašymą nepatekusius gyventojus. Tiesa, yra išlikę ir reviziniams surašymams netipinių, patikrinimų metu sudarytų, papildomų gyventojų revizinių sąrašų. Pavyzdžiui, buvusiai Šiaulių ekonomijai priklausiusiame, grafo P. Zubovo valdomame, Augučių rakte prie 1816 m. sudaryto revizinio surašymo yra išlikę 1818 ir 1820 m. sudaryti papildomi reviziniai surašymai, tačiau paskutinysis sudarytas ne pagal revizijoms įprastą formą. Revizinis surašymas, sudarytas 1820 m., yra Augučių rakto gyventojų sąrašas, sudarytas pagal 1816 m. revizinį surašymą nurodant ar minėtame surašyme įrašytas gyventojas vis dar gyvena, ar jau nebe ir jeigu nebegyvena, nurodoma, kur tas gyventojas yra (mirė, išsikėlė kitur ir pan.)[99]. VII, VIII, IX ir X revizijų metu sudarytuose gyventojų surašymuose gyventojai buvo surašyti pagal dvarus, kuriems priklausė. Tiesa, IX ir X revizijų metu valstybinių dvarų valstiečiai surašyti pagal valstiečių bendruomenes, kurioms priklausė, ką kaip pavyzdžiai rodo išlikę Šiaulių apskrities valstiečių bendruomenių[100] ir Kvėdarnos valstiečių bendruomenės (Raseinių aps.)[101] reviziniai surašymai. Reviziniuose surašymuose gyventojai buvo surašyti šeimomis (*семьи*). Tačiau dalyje revizinių surašymų terminą „šeima“ galima laikyti termino „dūmas“ atitikmeniu, nes reviziniuose surašymuose šeima buvo suprantama ne tik, kaip giminystės ir santuokiniais ryšiais susiję asmenys, bet ir tarnai su kampininkų šeimomis, gyvenę prie namų ūkio šeimininkų šeimos. Šį teiginį įrodo analizuoti šaltiniai, tačiau būtina pastebėti, kad ne visuose reviziniuose surašymuose tarnai ir kampininkai buvo pažymėti, tad kyla klausimas, ar tuose šaltiniuose, kur jie nebuvo pažymėti, iš tiesų nebuvo surašyti ar visgi buvo surašyti, bet nebuvo pažymėtas jų socialinis statusas. Kalbant apie VII ir VIII revizijų metu sudarytus surašymus pastebėtina, kad daugumoje jų tarnai ir kampininkai buvo žymimi. Tai ypač pasakytina apie buvusios Šiaulių ekonomijos teritorijoje sudarytus revizinius surašymus, kuriuose aiškiai

[98] Medsėdžių dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1413.
[99] Augučių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1408.
[100] Šiaulių apskrities valstiečių bendruomenių reviziniai surašymai. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 96.
[101] Kvėdarnos valstiečių bendruomenės revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 73.

matyti skirtis tarp namų ūkio šeimininkų ir kampininkų ar tarnų šeimų. Pastebėtina, kad buvusios Šiaulių ekonomijos valdų gyventojams sudarytuose reviziniuose sąrašuose tiksliausiai buvo nurodomas gyventojų turtinis statusas. Pavyzdžiui, 1816 m. Beržėnų rakto reviziniame surašyme buvo surašytos 120 žemės turėjusių šeimų ir 58 kampininkų ir samdinių (bežemių) šeimos. Tų pačių metų Augučių rakte buvo 50 žemę valdžiusių gyventojų šeimų ir 15 kampininkų ir samdinių šeimų, Verbūnų rakte – atitinkamai 96 ir 51 šeima, Žadeikių rakte – 80 ir 52, Žagarės rakte – 216 ir 80 šeimų. Tuo tarpu 1816 m. Rietavo dvaro reviziniame surašyme buvo surašytos 726 žemės turėjusios šeimos ir tik viena bežemių šeima. Labai mažas kampininkų ir samdinių skaičius taip pat stebėtas Papilės bažnyčios dvaro, Gegužių bažnyčios dvaro, Krėpštų ir Rombartiškės dvarų gyventojų reviziniuose surašymuose. Analogiškai samdinių ir kampininkų didesnis skaičius stebėtas ir 1834 m. buvusios Šiaulių ekonomijos valdų gyventojų reviziniuose surašymuose, tad gali pasirodyti, kad buvusioje Šiaulių ekonomijoje bežemių samdinių ir kampininkų buvo žymiai daugiau, nei privačiuose ir valstybiniuose Žemaitijos dvaruose. Tačiau tai yra abejotina, nes 1795 m. reviziniuose surašymuose samdinių ir kampininkų šeimų buvo gausu ir privačiuose Žemaitijos dvaruose, be to, vėlesni Gruzdžių dvaro gyventojų reviziniai surašymai rodo, kad tikslus turtinio statuso nurodymas reviziniuose surašymuose yra daugiau buvusių Šiaulių ekonomijos valdų revizinių surašymų bruožas. Pavyzdžiui, tik 1850 m. sudarytame Gruzdžių dvaro gyventojų reviziniame surašyme buvo žymimi samdiniai ir kampininkai. Tuo tarpu daugiau nė viename analizuotame, IX revizijos metu sudarytame, surašyme samdiniai ir kampininkai nebuvo išskirti. Tačiau jau 1858 m. Gruzdžių dvaro reviziniame surašyme informacijos apie samdinius ir kampininkus nebėra, nors šios grupės buvo negausiai fiksuotos Kaltinėnų ir Kelmės parapijų, Kvėdarnos valstiečių bendruomenės gyventojų reviziniuose surašymuose. Matyt, sudarant revizinius surašymus gyventojų turtinė kategorija didelės reikšmės neturėjo, todėl ne visada buvo nurodoma. Reviziniuose surašymuose samdiniai ir kampininkai buvo įvardijami panašiais terminais, kaip ir V revizijoje, tik dauguma revizinių surašymų jau buvo sudaryti ne lenkų, o rusų kalba, tad ir terminija vėlesniuose reviziniuose surašymuose yra rusiška. Tiesa, dalis VII revizijos metu sudarytų sąrašų rašyti lenkų kalba, kuria buvo sudaryti buvusios Šiaulių ekonomijos Augučių, Beržėnų, Gurbų, Juodžių, Meškuičių, Piktuižių ir Verbūnų raktų gyventojų reviziniai surašymai, taip pat – Beržėnų dvaro (dab. Kelmės raj.) revizinis surašymas. Tačiau buvusios Šiaulių ekonomijos Žagarės dalies raktų reviziniai surašymai jau buvo sudaryti rusų kalba. Gali būti, kad lenkų kalba sudaryti surašymai buvo juodraščiai. Pavyzdžiui, Gorskių giminei

priklausiusio Beržėnų dvaro (dab. Kelmės raj.) revizinis surašymas labai pribraukytas, prastos būklės, greičiausiai patekęs iš paties dvaro sovietinės okupacijos metais nacionalizuojant dvarų turtą[102]. Kita vertus, kiti lenkiški sąrašai yra tvarkingi. Lenkiškuose reviziniuose surašymuose samdiniai vyrai yra įvardijami *parobek, pastuszek,* moterys – *naiemna dziewka, służąca, pastuszka* terminais. Kampininkai vyrai vadinami *kątnik,* kampininkės moterys – *kątniczka* terminais. Beje, lenkiškuose buvusios Šiaulių ekonomijos valdų reviziniuose surašymuose kampininkai (*kontnicy*) buvo surašyti atskirai nuo ūkininkų nurodant tik kaimus, kuriuose kampininkai gyvena. Tuo tarpu visuose rusiškuose reviziniuose surašymuose samdiniai vadinami *работникъ, работница* terminais, nors kai kada, kaip kad, pavyzdžiui, Žemaičių Kalvarijos gyventojų reviziniame surašyme, yra aptinkamas terminas *батракъ* samdiniams įvardinti[103]. Kampininkams apibūdinti rusiškuose reviziniuose surašymuose aptikti du terminai. Pavyzdžiui, Žagarės rakte kampininkai buvo surašyti atskirai nuo ūkininkų ir vadinti *кутники или бобыли*[104], o Jurbarko ekonomijos gyventojų reviziniame surašyme kampininkai buvo surašyti prie ūkininkų ir įvardinti tik *бобыль* terminu[105]. Kalbant apie daržininkus ir trobelninkus tenka konstatuoti, kad šių kategorijų žmonės reviziniuose surašymuose nebuvo išskiriami specialiais terminais. Tiesa, Beržėnų dvaro reviziniame surašyme daržininkai ir trobelninkai buvo žymini *ogrodnik* ir *chałupnik* terminais, ir tai yra vienintelis aptiktas atvejis reviziniuose surašymuose. Minėtame Beržėnų reviziniame surašyme gyventojai skirstyti į pavaldinius (*ludzie poddani, ludzie zamieszkali poddani*), gyvenančius žmones (*ludzie zamieszkali*) ir laisvuosius žmones (*ludzie wolni, ludzie wolni zamieszkali,* Slabados kaime, prie kurio žodis „miestelis“ nubrauktas – *ludzie wolni zdawna zamieszkali*). Tokia terminų, skirtų luomui apibūdinti, įvairovė, kaip jau buvo aptarta, buvo būdinga V revizijos metu sudarytiems sąrašams. Tuo tarpu vėlesnių revizijų metu sudarytiems surašymams nėra būdinga terminų įvairovė apibūdinant luominę gyventojų priklausomybę, tad 1815 m. sudarytas Beržėnų dvaro revizinis surašymas išsiskiria ne tik iš vėlesnių, bet ir iš VII revizijos, kurios metu buvo

[102] Beržėnų dvaro revizinis surašymas. 1815 m., in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), f. 37-5934. Apie sąrašo kilmę galima spręsti pagal saugojimo vietą.
[103] Žemaičių Kalvarijos bažnyčios dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406, l. 639v.
[104] Žagarės rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 83.
[105] Jurbarko ekonomijos gyventojų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 392, l. 14v.

sudarytas, surašymų. Visgi, terminas *poddani* yra būdingas 1816 m. buvusių Šiaulių ekonomijos valdų gyventojų lenkiškiems reviziniams surašymams, kuriuo buvo įvardinti nelaisvieji buvusios ekonomijos valstiečiai. Pastebėtina, kad terminu *poddani* Šiaulių ekonomijos valstiečiai buvo vadinami dar XVII a. inventoriuose[106]. Tuo tarpu rusiškuose, 1816 m., sudarytuose reviziniuose surašymuose, kur buvo surašyti buvę Šiaulių ekonomijos valstiečiai, vietoj termino *poddani* įvardinti terminu *крестьяне*. Tad lenkiškuose reviziniuose sąrašuose terminas *poddani* buvo naudojamas iš tradicijos. Tačiau jau 1834 m. reviziniuose surašymuose terminą *poddani* pakeitė terminas *коренные*, kuris dažnai lygiagrečiai naudotas su terminu *крестьяне*. Privačiuose dvaruose daugelyje VII, VIII, IX ir X revizijų metu sudarytuose sąrašuose valstiečiams įvardinti naudotas jau minėtas *коренные* terminas, nors kai kada, kaip kad Vincentavos dvare (Telšių aps.), valstiečiai vadinti *крепостные крестьяне* – valstiečiais baudžiauninkais[107]. Tuo tarpu laisvieji privačių dvarų gyventojai vadinti *вольные* terminu. Be to, 1816 m. Žagarės rakto ir 1834 m. Jurbarko ekonomijos gyventojų reviziniuose sąrašuose aptiktas *вольные земледельцы* įvardijimas, reiškiantis laisvuosius žemdirbius. Taip pat tų pačių metų Žagarės surašyme aptiktas *вольные ремесленники* įvardijimas, reiškiantis laisvuosius amatininkus, gyvenusius Žagarėje[108], o 1834 m. Viekšnių dvaro reviziniame surašyme – *вольные хлебопашцы* (laisvieji artojai) įvardijimas, kuriuo buvo pavadinti Krokų kaime gyvenę laisvieji Viekšnių dvaro valstiečiai[109].

Terminu *крестьяне* kai kada vadinti ir valstybinių dvarų, valstiečių bendruomenių valstiečiai, tačiau, pavyzdžiui, Kvėdarnos valstiečių bendruomenės valstiečiai vadinti valstybiniais valstiečiais (*государственные крестьяне*), o valstiečių bendruomenės gyventojai, kilę iš laisvųjų žmonių įvardinti *изъ вольных людей* terminu[110]. Be valstiečių ir laisvųjų žmonių į revizinius surašymus pateko ir kitų, negausių, luominių, socialinių ir etninių grupių nariai. Štai į VII ir VIII revizijų metu sudarytus sąrašus pateko bajorystę bandančių įrodyti bajorų, kurie sąrašuose vadinti *dowodzący szlachectwo* arba *доказывающие дворянство.* Beje, kai kada bajorystę

---

[106] R. R. Trimonienė, *Vietos visuomenė ir valdžia: tarpusavio sąveikos. Šiaulių ekonomijos atvejis. XVII – XVIII a. pradžia,* Vilnius, 2023, . 65.

[107] Vincentavos dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 92, l. 286v.

[108] Žagarės rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 93v.

[109] Viekšnių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 525, ap. 25, b. 463, l. 324v.

[110] Kvėdarnos valstiečių bendruomenės gyventojų revizinis sąrašas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 73.

įrodinėjančių asmenų valstietiškos kilmės samdiniai buvo surašomi atskirai nuo šeimininkų, taip pabrėžiant, kad bajorystę įrodinėjantieji buvo ne valstiečiai. Taip pat IX ir X revizijų metu sudarytuose valstiečių bendruomenių surašymuose aptikta vienkiemininkų (*однодворцы*) ir buvusių rekrūtų (*солдаты*), tačiau pastaroji gyventojų grupė buvo negausi. Pavyzdžiui, Kvėdarnos valstiečių bendruomenėje buvo surašyti keturi atsargos kariai su negausiomis šeimomis, nurodant, kurioje Rusijos imperijoje vietovėje kiekvienas karys tarnavo[111]. Dar paminėtinas *крестьяне официялисты* terminas, aptiktas 1850 m. Gruzdžių dvaro reviziniame surašyme[112] ir reiškiantis dvaro administracijoje užimtus valstiečius, galbūt, vaitus ar pan. Šiai valstiečių kategorijai priskirtos vos dvi šeimos, surašytos revizinio surašymo pradžioje.

Aptariant revizinius surašymus būtina paminėti kitataučius, patekusius į šiuos surašymus. Tiesa, tokių buvo nedaug. Pavyzdžiui, 1816 m. Medsėdžių rakto reviziniame surašyme paminėti Jokūbas Jonas Lentauskas Latvinas (*Jakób υ Jan Lentowski Łatwin*) ir siuvėjas Karolis Latvinas (*krawiec Karol Łatwin*)[113]. Pagal pavardę tikėtina, kad šie žmonės buvo latviai, kurie į Medsėdžių dvarą atsikėlė jau Rusijos imperijos laikais, nes 1795 m. dvaro reviziniame surašyme šie žmonės dar nesurašyti, o 1811 m. – jie jau paminėti[114]. Tai neturėtų stebinti, nes Medsėžiai buvo Šiaurės Žemaitijoje, Šiaulių apskrityje, kur aptariamuoju laikotarpiu latviai kėlėsi iš Kuršo[115]. Žemaitijos pakraščiuose, netoli nuo Prūsijos sienos įsikūrusiuose Jurbarko, Mosėdžio ir Rietavo dvaruose aptikta atvykėlių iš užsienio, reviziniuose surašymuose vadinamų *заграничние виходцы*. Tuo tarpu Purvių dvare (Papilės par., Šiaulių aps.) būta vokiečių (*люди вольные немцы*)[116], Viekšnių dvare įsikūrusiame Knabikų kaime – čigonų žemdirbių (*цыгане занимающіеся хлебопашествомъ*)[117].

---

[111] Ten pat. P. 212–215.
[112] Gruzdžių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97, l. 3v.
[113] Medsėdžių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1413, l. 3v.
[114] Medsėdžių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1811 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1413, l. 10.
[115] E. Vasiliauskas, *Alkiškių, Šiaulių, Žeimelio evangelikų liuteronų parapijos ir jų archyvai,* Klaipėda, 2024, p. 15, 16.
[116] Purvių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 525, ap. 25, b. 463, l. 610v.
[117] Viekšnių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 525, ap. 25, b. 463, l. 325v–327.

VII, VIII, IX ir X revizijų metu sudarytuose surašymuose visada ar beveik visada buvo nurodomi artimieji giminystės ryšiai, tokie kaip sūnus, dukra, žmona, sesuo, brolis ir pan. Taip pat analizuotuose reviziniuose sąrašuose aptikta sūnėnų (*племянник*), giminaičių (*родственник*), tačiau šie terminai revizinuose surašymuose gan reti. Dažnu atveju, tolimesnė giminystė, kaip ir socialinis statusas (tarnai ir kampininkai) nebuvo įvardijami. Kita vertus, reviziniai surašymai yra puikus šaltinis nesantuokiniam gimstamumui tirti, nes nesantuokinių vaikų buvo aptikta dažname surašyme. Kita vertus, kai kurie aptikti atvejai intriguoja. Pavyzdžiui, 1858 m. Vilantiškės dvare (Telšių aps.) gyveno valstietis Juozapas Končius, kuris turėjo tris seserys, kurių kiekviena turėjo po nesantuokinį sūnų[118] ir tokių panašių atvejų reviziniuose surašymuose buvo aptikta ne vienas.

Remiantis revizinių surašymų duomenimis buvo sudaromi valstybinių **dvarų inventoriai**, kurie sudarinėti Rusijos imperijos valstybės turtų ministro Pavelo Kiseliovo 1837–1841 m. valstybinių valstiečių reformos metu. Šia reforma siekta pagerinti valstiečių materialinę padėtį, padidinti valstiečių pasitikėjimą Rusijos imperijos valdžia, siekta suvienodinti valstybinių valstiečių valdymą ir prievoles Vakarų gubernijose, lažą pakeisti į činšą, sustiprinti valstybinių valstiečių teisinę padėtį asmens ir turto atžvilgiu, tačiau paliekant juos baudžiavoje[119]. Šių dvarų inventorių iš Žemaitijos yra išlikę daugiausiai iš 1845–1856 m. metų laikotarpio, nors yra ir kiek ankstesnių. Inventoriai buvo sudaromi rusų kalba. Iš Žemaitijos didžiąją dalį šių inventorių sudaro valstybinių dvarų inventoriai, kuriuose buvo surašomi konfiskuotų ir sekuliarizuotų valdų valstiečiai ir vienkiemininkai. Dažniausiai viename inventoriuje buvo surašomi vieno dvaro valstiečiai, tačiau kai kada, ypač stambesnių, valstybinių dvarų inventoriuose būdavo surašyti kelių buvusių atskirų valdų valstiečiai. Pavyzdžiui, Varnių valstybinio dvaro inventoriuje, sudarytame 1852 m., buvo surašyti ne tik Varnių dvaro, bet ir Kruopainių kaimo, anksčiau priklausiusio Pavandenės klebonijai, bei Mažųjų ir Didžiųjų Baltininkų dvarų (arba bent dalies šių valdų) valstiečiai[120]. Tačiau neretai atskiri inventoriai buvo sudaromi labai mažoms valdoms, jų nejungiant prie didesnių, kaip kad Pagirgždūčio valstybiniam dvarui, kuris apėmė vos dvi gyvenvietės[121], o dvaras buvo šalia Karklėnų, Kaltinėnų, Kolainių ir jau

[118] Vilantiškės dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 92, l. 279.
[119] K. Jablonskis, J. Jurginis, *Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje*, Vilnius, 1957, p. 43.
[120] Varnių valstybinio dvaro inventorius. 1852 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3010.
[121] Pagirgždūčio valstybinio dvaro inventorius. 1852 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3962.

minėtų Varnių valstybinių dvarų. Be to, kartais buvusių dvarų valdos buvo padalinamos ir sudarant dvaro inventorių prijungiamos prie kitų dvarų. Pavyzdžiui, Kražių klebonijai priklausiusio Dargių kaimo valstiečiai buvo surašyti Pavenčių valstybinio dvaro inventoriuje kartu su Šakynos klebonijai ir Žarėnų filijai priklausiusiais gyventojais[122], o Pajūrio miesteliui ir apylinkėms buvo sudarytas atskiras inventorius[123]. Taip, matyt, buvo padaryta dėl praktinių sumetimų, nes Pajūris buvo Raseinių apskrityje, pietų Žemaitijoje, o Dargių kaimas – Šakynos parapijoje, Šiaulių apskrityje, Šiaurinėje Žemaitijos dalyje. Pagirgždūčio valstybinio dvaro sudarymo atveju, gretimi Karklėnų ir Kaltinėnų dvarai priklausė Raseinių apskričiai, o Varnių – Telšių apskričiai. Tuo tarpu nors Kolainių, kaip ir Pagirgždūčio dvaras, priklausė Šiaulių apskričiai, Kolainių valstybinio dvaro inventorius buvo sudarytas anksčiau, o Pagirgždūčio – vėliau. Šie faktai leidžia teigti, kad valstybiniai dvarai buvo formuojami pagal apskritis ir valdų konfiskavimo datą.

Valstiečiai valstybinių dvarų inventoriuose buvo surašomi remiantis VIII ir IX gyventojų revizijomis prirašant po revizijų sudarymo gimusius gyventojus (iki inventoriaus sudarymo mirę gyventojai nebuvo įrašomi). Inventoriuose bobeliai (kampininkai ir samdiniai) buvo surašomi pagal revizijoje nurodytą gyvenamąją vietą nurodant, kuriame dvare, kurioje gyvenvietėje ir pas kokį ūkininką bobelis gyveno sudarant inventorių (ūkininkas buvo nurodomas ne visuose inventoriuose). Surašant žemę valdančius gyventojus kai kada buvo nurodoma, kad gyventojo asmenvardis sudarant inventorių buvo patikslintas. Turintys žemės valstiečiai, kaip ir bobeliai, buvo surašomi pagal gyvenvietes, kurios inventoriuose skirstytos į dvarus (*имение*), miestelius (*местечко*), kaimus (*деревня*) ir viensėdžius (*выселок, обруб, застенок*). Kaip matyti, viensėdžiams apibūdinti inventoriuose naudojami trys terminai. Terminai *выселок* ir *застенок* dažniausiai naudoti tai vienuose, tai kituose inventoriuose. Tuo tarpu terminas *обруб* sutiktas tik Viešvėnų valstybinio dvaro inventoriuje. Be to, šiame inventoriuje vienkieminiams kaimams apibūtinti naudoti ir kiti du terminai. Pavyzdžiui, dvarui priklausė trys Sakalų kaimai, kurių vienas apibūdinamas *деревня Соколы I,* antras – *выселокъ Соколы,* trečias - *деревня Соколы II* (*Обрубъ I, II, III* etc.)[124]. Tačiau bent jau Viešvėnų valstybinio dvaro atveju, visos gyvenvietės, išskyrus Viešvėnų miestelį, buvo viensėdžio tipo[125]. Kita

[122] Pavenčių valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3994.
[123] Pajūrio valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3702.
[124] Viešvėnų valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3032, l. 34v.
[125] Viešvėnų valstybinio dvaro planas. 1852 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3036.

vertus, yra pavyzdžių, kai inventoriuose buvo detaliau paaiškinama kaimo struktūra. Štai Skirsnemunės valstybinio dvaro inventoriuje prie kai kurių kaimų parašyta, kad juos sudaro naujasėdijos pagal kolonijinę sistemą (*составляющаясь из выселоков колониальной системы*)[126], kas, galimai rodo, kad tokio tipo viensėdijos buvo kuriamos įsisavinant naujus, miškais apaugusius, žemės plotus.

Valstybinių dvarų inventoriuose valstiečiai ir vienkiemininkai skirstyti į keturias kategorijas – prievolininkus (*тяглый*), pusiauprievolininkus (*полутяглый*), daržininkus (*огородник*) ir bobelius (*бобыли*). Istorikės T. Bairašauskaitės teigimu, prievolininkai dažniausiai turėjo apie 20 dešimtinių žemės, pusiauprievolininkai – apie 10, daržininkai – tik sodybinį sklypą, o bobeliai žemės neturėjo visai[127] ir, kaip jau minėta, buvo surašomi atskirai nuo likusių trijų kategorijų valstiečių ir vienkiemininkų. Inventoriuose pirmiau dažniausiai buvo surašomi visų valstiečių ūkiai, o po jų – vienkiemininkų ūkiai. Jei dvare vienkiemininkų buvo vos viena kita šeima, tada šios šeimos buvo įrašomos tarp valstiečių šeimų. Pirmiausia, surašant ūkio gyventojus buvo įrašomas šeimos galva, kuriuo dažniausiai buvo vedęs vyras, nurodant jo vardą, tėvavardį, pavardę ir amžių. Po šeimininko visada buvo rašoma šeimininko žmona, nurodant tik jos vardą ir amžių, toliau – sūnų vardai, po sūnų – dukterų vardai, po jų – posūnių ir podukrų vardai (jei tokių būdavo). Vaikų amžiaus taip pat buvo nurodomas. Toliau buvo surašomi šeimininko (arba šeimininko žmonos, nurodant, kad šeimininko žmonos) broliai ir seserys, tėvas, motina, uošvis, uošvienė, patėvis, pamotė jų žmonos arba vyrai ir vaikai ta pačia tvarka (jei turėjo). Po jų buvo surašomi kiti giminaičiai su šeimomis tiksliai nurodant, koks giminystės ryšys siejo šeimininką su prie jo namų prirašytu asmeniu. Valstybinių dvarų inventoriai iš kitų šaltinių labiausiai išsiskiria giminystės ryšius nusakančių terminų įvairove. Dažniausiai apibūdinant kitus giminystės ryšius inventoriuose naudoti terminai – sūnėnas (*племянник*), giminaitis (*родственник*), svainis (*шурин*), žentas (*зять*), pusbrolis (*двоюродный брат*), pusseserė (*двоюродная сестра*) terminai. Šiais terminais įvardinti asmenys inventoriuose prie ūkio šeimininkų buvo įrašomi arba pavieniui, arba su savo šeimomis. Inventoriuose visada specialiu terminu (*незаконнорожденный*) buvo nurodoma, jei į inventorių įrašytas asmuo buvo nesantuokinis. Taip pat, visada buvo nurodoma, jei asmuo buvo našlys (-ė). Pastebėtina, kad šiuose

[126] Skirsnemunės valstybinio dvaro inventorius. 1856 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2748, l. 27v.
[127] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia,* 2011, t.. 8, d. 1, p. 342, 343.

inventoriuose, skirtingai nei kituose analizuotuose šaltiniuose, beveik niekada šalia šeimos ir giminių nebuvo rašomi samdiniai, tačiau analizuojant šiuos šaltinius aptikta prirašytų, giminystės ryšiais nesusijusių asmenų ir jų šeimų, įvardintų žmonėmis, retai gyvenančiais namuose (*полудомник*), kartu gyvenančiais (*при нем*), įvaikiais (*приемыш*), globotiniais (*воспитанник, воспитанница*).

Jei reviziniai surašymai ir dvarų inventoriai buvo sudaromi siekiant išsiaiškinti, kiek yra mokesčius turinčių mokėti ir prievoles turinčių atlikti gyventojų, tai **parapijiečių sąrašų** pagrindinis tikslas buvo fiksuoti su gyventojų sielovada susijusius duomenis, tad į parapijiečių sąrašus dažniausiai patekdavo tik konkrečiai konfesijai priklausantys asmenys. Katalikų Bažnyčioje parapijiečių sąrašai plačiau imti sudarinėti po 1614 m. „Romos ritualo“, kur buvo patikslintas sąrašų turinys ir nuostatai[128]. Parapijiečių sąrašai dažniausiai buvo sudaromi klebonui kalėdojant. Klebonas turėjo surašyti, kiek ir kokių kievienam parapijai priklausančiame kaime buvo gyventojų, juos grupuodamas ūkiniais vienetais (ATR – dūmais) ir nurodydamas kiekvieno asmens ryšį su ūkio šeimininku. Sąrašai turėjo būti sudaromi, tačiau tai buvo daroma ne visada. Iš Žemaičių vyskupystės yra žinomas vos vienas kitas parapijiečių sąrašas, siekiantis XVIII a. Nedaug parapijiečių sąrašų yra išlikę ir iš XIX a. pradžios, o XIX a. viduryje parapijiečių sąrašų galima aptikti daugelyje parapijų. Daugelio žinomų XIX a. vidurio parapijiečių sąrašų sudarymas sietinas su Rusijos imperijos represijomis, nukreiptomis prieš Unitų bažnyčią (Graikų apeigų katalikus), kurios narius skiekta paversti stačiatikiais. Klebonai parapijiečių sąrašus turėjo sudaryti tam, kad sužinotų ar yra ir kiek yra jų valdomoje parapijoje unitų[129], nors pastebėtina, kad tirtuose parapijiečių sąrašuose unitų nebuvo aptikta. Šie parapijiečių sąrašai yra saugomi Vilniaus stačiatikių vyskupijos dvasinės konsistorijos fonde Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA, f. 605). Kiti, ankstyvesni, parapijiečių sąrašai buvo išsaugoti parapinių bažnyčių archyvuose. Tyrinėjant parapijiečių sąrašus pastebėta, kad ne tik sielovada, bet ir statistinės informacijos vizitacijose pateikinmo būtinybė greičiausiai buvo pagrindiniai tikslai šiuos sąrašus sudaryti. Atidžiau patyrinėjus Janapolės, Pavandenės ir Tenenių parapijiečių sąrašus ir šių parapijų archyvus buvo pastebėta, kad tarp parapijos gyventojų surašymų buvo daromos parapijų gyventojų statistinės apžvalgos, kad sužinoti, kiek ir kokioje parapijiai priklausiusioje gyvenvietėje buvo gyventojų. Pavyzdžiui,

[128] C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej Przedrozbiorowej*, p. 69.
[129] D. Leinarte, „Census-like Material Preserved in the Archives of Lithuania, 19th Century*“,* in: *MOSAIC WORKING PAPER, WP,* Rostock, 2012.

Pavandenės parapijoje yra išlikę 1840, 1843 ir 1853 m. parapijiečių sąrašai, kuriuose surašyti parapijos gyventojai[130]. Tačiau greta šių dokumentų parapijos archyve išliko ir gyventojų suvestinės, sudarytos 1849, 1855, 1857, 1859, 1861 m., kuriose pagal gyvenvietes buvo surašyti tik dūmų šeimininkai prie jų pavardžių nurodant, kiek dūme gyvena asmenų, kurie eina ir kurie neina Komunijos (arba eina ir neina Išpažinties)[131]. Ši statistinė informacija, matyt, buvo renkama dėl to, kad parapijų vizitacijose reikėjo pateikti, kiek kiekvienoje parapijos gyvenvietėje yra dūmų, einančių ir neinančių išpažinties gyventojų, tad išlikę parapijiečių sąrašai ir gyventojų suvestinės atskleidžia vizitacijose pateikiamos statistinės informacijos apie parapijos gyventojus surinkimo metodiką. Tai patvirtina Tenenių parapijos parapijiečių sąrašai, kurie yra vadinami ne parapijiečių sąrašais, bet vizitacijomis, nors savo turiniu tai iš esmės yra parapijiečių sąrašai[132]. Tik Tenenių atveju vietoj gyventojų suvestinių buvo daromi visų parapijiečių sąrašai kas kelis metus, todėl jų išliko labai daug. Tačiau kyla klausimas, kodėl Janapolės, Pavandenės ir Tenenių parapijose neišliko ankstyvesnių parapijiečių sąrašų, nors yra išlikusios[133] šių parapijų 1820 m. vizitacijos su statistine informacija apie šių parapijų gyventojus? Kita vertus, yra išlikusios visų Žemaičių vyskupystės nuo 1820 m. sudarytos parapijų vizitacijos[134], tačiau daugelyje parapijų nėra išlikę nei tokio pobūdžio parapijiečių sąrašų, nei gyventojų suvestinių. Nemaža tikimybė, kad tokie parapijiečių sąrašai ir suvestinės parapijų archyvuose nebuvo išsaugoti, arba vizitacijose buvo pateikiama tik apytikslė informacija apie parapijos gyventojus specialiai tokios informacijos nerenkant. Tad kaip matyti, dalis parapijiečių sąrašų buvo daroma su tikslu surinkti statistinę informaciją apie parapijos gyventojus ir jų sielovadą. Atrodo, kai kuriuose parapijiečių sąrašuose gyventojų sielovadai skirtas itin didelis dėmesys. Pavyzdžiui, 1814 m. Alsėdžių parapijiečių sąraše prie kiekvieno gyventojo yra nurodyta, kokius jis moka poterius ir kokių sakramentų eina[135]. Žemaičių

[130] Pavandenės RKB parapijiečių sąrašas. 1840 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 35; Pavandenės RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 37; Pavandenės RKB parapijiečių sąrašas. 1853 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 39.
[131] Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1849 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 38; Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1855 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 40; Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1857 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 41; Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1859 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 42; Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1861 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 43.
[132] Tenenių RKB parapijiečių sąrašai. 1834, 1835, 1838, 1840, 1844, 1846 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
[133] Vizitacijos saugomos LVIA, f. 669, ap. 2.
[134] Vizitacijos saugomos LVIA, f. 669, ap. 2.
[135] Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1814 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 35.

vyskupystėje tuo Alsėdžių parapijiečių sąrašai yra išskirtiniai, be to, šioje parapijoje sąrašai buvo sudaromi nuo 1806 iki 1881 m., kas sudaro galimybę atlikti labai dedalų šios parapijos gyventojų tyrimą.

Kadangi parapijiečių sąrašų sudarymo vienas iš pagrindinių tikslų buvo gyventojų sielovada, jie stokoja išsamių duomenų apie gyventojų luomą ir socialinį statusą, kas mažina šių šaltinių turinio vertę. Tačiau iš esmės visuose sąrašuose buvo nurodoma artima giminystė tarp šeimos narių. Kita vertus, dažnas parapijiečių sąrašas turi visus šeimos ir namų ūkio tyrimams reikalingus duomenis, bet stokoja tik tam tikrų, labai konkrečių, duomenų. Pavyzdžiui, Pikelių RKB parapijiečių sąraše, sudarytame 1846 m., tiksliai pateikta informacija apie tai, kokiam luomui priklauso kiekvienas surašytas gyventojas prie ne valstiečių nurodant, kad šie buvo bajorai, vienkiemininkai ar piliečiai[136]. Šiame sąraše kiekvienas dūmas buvo numeruotas, tačiau kai kurie „dūmai“ vietoj numerio žymėti kabutėmis, kas greičiausiai reiškia, kad gyventojai buvo daržininkai arba trobelninkai. Tačiau akivaizdu, kad Pikelių sąraše nebuvo pažymėti tarnai ir kampininkai (tikėtina, jie buvo surašyti, bet kadangi nepažymėti, jų atskirti negalima), todėl neįmanoma atskirai tyrinėti bežemių valstiečių, bajorų ir vienkiemininkų šeimų. Tuo tarpu Tenenių RKB parapijiečių sąraše, sudarytame 1838 m., kampininkai ir samdiniai buvo pažymėti terminais *kątnik* ir *służący*[137], tačiau sąrašas stokoja informacijos apie gyventojų luominę ir socialinę priklausomybę. Tuo tarpu visuose kituose Tenenių RKB parapijiečių sąrašuose gyventojų socialinis statusas visai nebuvo žymimas. Būtent dėl to parapijiečių sąrašus reikėtų laikyti mažiau informatyviais šaltiniais, nei revizijos ar dvarų inventoriai. Nors parapijiečių sąrašai suteika ribotą galimybę namų ūkius skirstyti pagal luomus, o šeimas – pagal turtinį statusą, visgi parapijiečių sąrašai bendrais bruožais gali suteikti informacijos apie namų ūkį. Apibendrinant šaltinių turinio analizės rezultatus, reikėtų atsakyti, kiek šaltinių turinys atitinka analizės pradžioje išsikeltus keturis kriterijus. Taigi, reviziniuose surašymuose ir parapijiečių sąrašuose gyventojai buvo surašyti dūmais ir šeimomis (dūmų atitikmenimis), dvarų inventoriuose – kiemais. Reviziniuose surašymuose ir dvarų inventoriuose buvo pateikti duomenys apie gyventojų amžių, parapijiečių sąrašuose – iš dalies. Duomenys apie gyventojų luominę priklausomybę ir socialinį statusą reviziniuose surašymuose ir dvarų inventoriuose iš esmės priklauso nuo tikslų, kuriems šie surašymai buvo sudaryti. Tiesa, IX ir X revizijos stokoja duomenų apie gyventojų socialinį statusą. Tuo tarpu dalyje parapijiečių sąrašų apie gyventojų luominę priklausomybę ir socialinį statusą duomenų nėra. Artimi

[136] Pikelių RKB parapijiečių sąrašas. 1846 m., in: LVIA, f. 605, ap. 2, b. 26.
[137] Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1838 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.

giminystės ryšiai buvo tiksliai nurodyti visuose šaltiniuose, tolimesni tiksliai nurodyti visuose dvarų inventoriuose, bet tik dalyje revizinių surašymų, parapijiečių sąrašų.

1.2. Tyrimo metodologiniai sprendimai

Nustačius, kokius duomenis apie Žemaitijos gyventojų šeimas ir namų ūkį įmanoma išgauti iš surašymų, reikėtų išsiaiškinti, kaip tuos duomenis rinkti ir sisteminti. Kaip matyti iš šaltinių turinio analizės, kiekvienoje šaltinių grupėje reikiama informacija buvo pateikta vis kitaip, tad sunkiausias šio etapo uždavinys – rasti bendrus vardiklius, kurie vienodai atspindėtų skirtingai šaltiniuose pateikiamą informaciją. Akivaizdu, kad dalis šaltinių turi trūkumų, kurie daro įtaką namų ūkių ir šeimų tipologizavimo tikslumui, tad yra labai svarbu rasti mechanizmus, kurie leistų kaip įmanoma tiksliau gretinti šaltiniuose esančią informaciją ir tokiu būdu šaltiniuose esanti informacija būtų maksimaliai išnaudota analizei.

1.2.1. Duomenų bazės dizainas ir kintamieji

Istorinės demografijos tyrimuose duomenys iš šaltinių yra renkami ir koduojami duomenų bazėse pagal tyrimo problemą atitinkančius kintamuosius. Demografas Kees Mandemakers kartu su kolegomis ilgą ir daug kantrybės reikalaujantį duomenų rinkimo ir kodavimo procesą prilygino grūdų sėjimui, nuo kurio sėkmingumo priklauso derliaus gausa[138]. Šiam tyrimui duomenys rinkti MS Excel platformoje. Duomenys rinkti pagal 15 kintamųjų ir tris papildomus kintamuosius kampininkų ir samdinių šeimoms aprašyti. Pirmi keturi kintamieji skirti informacijai apie šaltinius rinkti. Pirmiausia, rinkta bazinė informacija apie kiekvieną šaltinį (1 – tipas, 2 – sudarymo data, 3 – saugojimo vieta, 4 – surinktų namų ūkių, šeimų ir gyventojų skaičius) (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kintamieji duomenims apie šaltinius kaupti (sudaryta disertacijos autoriaus).

Kintamasis	Kintamojo reikšmės
Šaltinio tipas	1. Revizinis surašymas; 2. Inventorius;

[138] K. Mandemakers, G. Alter, H. Vézina et al, *Sowing: The Construction of Historical Longitudinal Population Databases,* Nijmegen, 2023.

	3. Papapijiečių sąrašas.
Vietovė	Įrašomas vietovės ir apskrities, kuriai priklausė vietovė, pavadinimas (pvz. Užventis, Šiaulių aps.).
Sudarymo data	Įrašoma sudarymo data (pvz., 1795 m.).
Saugojimo vieta	Įrašomas saugojimo vietos trumpinys ir signatūra (pvz. LVIA, f. 515, ap. 25, b. 464.).
Surinktų namų ūkių, šeimų ir gyventojų skaičius	Atskiruose langeliuose įrašomas namų ūkių, šeimų ir gyventojų skaičius (pvz. 288, 414, 2241).

Baziniai duomenys apie šaltinius ir iš šaltinių surinktų duomenų kiekį kaupti atskiroje lentelėje MS Excel platformoje. Duomenys nuo bazinės informacijos apie šaltinius kaupti atskirai. Pirmuoju kintamuoju pasirinktas gyvenvietės pavadinimas, antruoju – gyvenvietės tipas. Remiantis šaltinių turinio analize, buvo išskirti 7 gyvenviečių tipai, koduoti taip: 1 – kaimas (*wieś*, *деревня*), 2 – viensėdis (*zaścianek*, *obręb, uroczysko, выселок, обруб, застенокъ, односелье*), 3 – bajorkaimis (*okolica*), 4 – dvaras (*dwór, имение*), 5 – miestelis (*miasteczko*, *местечко*), 6 – miestas (*miasto*), 7 – nenustatyto tipo. Trečiuoju kintamuoju pasirinkti gyventojų vardai ir pavardės. V revizijos metu sudarytuose sąrašuose ir parapijiečių sąrašuose gyventojai buvo surašyti stulpeliais, tad tokia pačia tvarka jie buvo vedami ir į duomenų bazę. Tuo tarpu dvarų inventoriuose gyventojai buvo surašyti eilutėmis, tad taikant prie duomenų bazės dizaino, dvarų inventoriuose surašyti gyventojai į duomenų bazę buvo vedami stulpeliais. Su VII, VIII, IX ir X revizijų metu sudarytais reviziniais surašymais yra sudėtingiau, nes juose vyrai ir moterys buvo surašyti atskirai – priešingose lapo pusėse, tad į duomenų bazę vedant kiekvieną šeimą pirma buvo suvedami vyrai, po jų – moterys. Į duomenų bazę nebuvo traukti mirę, pabėgę, dingę ar į rekrūtų kariuomenę paimti vyrai, nes faktiškai jie su savo šeimomis negyveno. Tačiau prie likusių gyventojų nuspręsta pažymėti, kad paskutinės revizijos metu prie šeimos buvo daugiau gyventojų, nurodant aplinkybes, kodėl dabar tų gyventojų nebėra, kad fiksuoti namų ūkio ir šeimos sudėties pokytį. Kita vertus, yra didelė tikimybė, kad pabėgę ir dingę vyrai slėpdavosi tik revizinio sąrašo sudarymo metu, o vėliau grįždavo į namus ir gyvendavo toliau, bet, žinoma, galėjo taip ir nebūti, todėl šeimų, kuriose buvo dingusių ir pabėgusių vyrų, faktinė šeimos ir namų ūkio sudėtis lieka iki galo neaiški. Ketvirtuoju kintamuoju pasirinktas gyventojų amžius metais, penktuoju – lytis, kur vyriška lytis koduota 1, moteriška – 2.

Šeštuoju kintamuoju pasirinkta gyventojų luominė priklausomybė. Kaip matyti iš šaltinių turinio analizės, XIX a. I pusėje buvo vartota daug išsireiškimų luominei priklausomybei apibūdinti, tad visi šie apibūdinimai klasifikuoti pagal 9 tipus: 1 – privačių dvarų valstiečiai (*chłopi poddane, chłopi poddane za tradiciją, poddane, ludzie poddani, ludzie zamieszkali poddani*, *ludzie zamieszkali*, *dziedziczne, hibernowe*, *chłopi wieczyste, ludzie ekonomyczne*[139], *коренные, крьпостные крестьяне, крестьяне официялисты*), 2 – valstybinių dvarų valstiečiai (*государственные крестьяне,* taip pat – valstybinių dvarų valstiečiai), 3 – laisvieji žmonės (*wolnie ludzi*, *ludzie wolni zamieszkałe, czlek wolny, chłopi ludzie wolni, chłopi ludzie wolni czyli ziemianie*, *ludzie wolni, ludzie wolni zamieszkali, ludzie wolni zdawna zamieszkali, вольные земледельцы, вольные хлебопашцы, изъ вольных люей, вольные*), 4 – bajorai (*szlachta, służąca szlachta*, *szlachta na siedzibach chłopskich, szlachta żiemianiema w gruntach chłopskich mieszkająca, w teiże wsi mieszkająca szlachta, za kontraktem szlachta*, *arędą w teiże okolicy mieszkająca szlachta*, *dworzanin, urodzony*), 5 – įrodinėjantys bajorystę bajorai (*dowodzący szlachectwo, доказывающий дворянство*), 6 – vienkieminiankai (*однодворцы*), 7 – miestiečiai[140] (*mieszczanie, mieszczanie miasta Szawel regestrem poddane i mający osiedlie w miescie Żagorach, вольные ремесленники*), 8 – svetimtaučiai, 9 – kiti. Pastebėtina, kad kai kuriais atvejais (pavyzdžiui, bajorų) buvo galima išskirti daugiau kintamųjų, tačiau labai negausias, panašias luomines grupes nuspręsta sutraukti į vieną tipą dėl duomenų imties dydžio. Tuo tarpu į 9 tipą pateko visi kiti atvejai, kuriuos šiame tyrime nėra tikslinga analizuoti, bet duomenų bazėje svarbu aprašyti, kaip šaltinių turinio analizės metu identifikuotus objektus. Šalia kintamojo, nusakančio luominę priklausomybę, nuspręsta įtraukti santykį su žeme, pastarąjį kombinuojant su luominių grupių tipais. Šaltinių turinio analizės metu išskirti šie santykio su žeme tipai: a)

[139] Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečiai priskirti prie privačių, o ne prie valstybinių dvarų valstiečių, nes po III ATR padalijojo tapo grafo Platono Zubovo nuosavybe. Tačiau siekiant išsiaiškinti ar buvusios ekonomijos valstiečių namų ūkis skyrėsi, jų namų ūkis bus analizuojamas, kaip atskira kategorija, iš duomenų bazės šiuos valstiečius išskiriant pagal geografiškai apibrėžtą teritoriją, todėl atskiras žymėjimas duomenų bazėje ekonomijos valstiečiams nėra būtinas.

[140] Tik tie, kurie miestiečiais vadinami šaltiniuose (šiuo atveju Šiaulėnų, Šiaulių ir Žagarės miestų gyventojų dalis). Miestelėnai šaltiniuose specialiais terminais nebuvo išskiriami, todėl koduoti pagal tai, kaip vadinti šaltiniuose. Visgi, į miestų ir miestelių gyventojų šeimas ir namų ūkius yra reikšminga atsižvelgti, todėl analizės metu miestų ir miestelių gyventojai buvo atskirti pagal geografinę vietovę.

ūkininkai (*gruntowy, тяглые*)[141], b) daržininkai (*ogrodniki, огородники*), c) trobelninkai (*chałupniki*), p) pusiauprievolininkai (*полутяглые*). Duomenų bazėje koduojant luominę priklausomybę ir turtinę padėtį kombinacijos buvo rašomos taip: 1b (valstietis daržininkas), 3c – (laisvasis žmogus trobelninkas) ir t. t. Prie santykio su žeme statuso būtų galima priskirti ir kampininkus (*kątnicy, кутники, бобыли*, tačiau jie, kaip neturintys savo nekilnojamojo turto, galėjo gyventi tiek pas ūkininkus, tiek pas pusiauprievolininkus, tiek pas daržininkus ar trobelninkus, todėl siekiant nustatyti kampininkų buvimo pas kitas luomines ir turtines grupes įtaką jų šeimos struktūrai, kampininkai laikyti socialinio statuso tipu, tačiau tuo pačiu kampininkų šeimų tarpusavio ryšiams aprašyti, jų šeimos dydžiui ir tipui nustatyti, išskirti trys papildomi kintamieji (1 – kampininkų šeimos narių tarpusavio ryšiai, 2 – kampininkų šeimos dydis, 3 – kampininkų šeimos tipas). Tuo tarpu kampininkų buvimas pas valdžiusius ariamosios ir šienaujamosios žemės plotus, pusiauprievolininkus, daržininkus ir trobelninkus išskirtas kaip vienas iš kintamųjų, kur 1 – vaikai, 2 – sutuoktiniai, 3 – našliai, 4 – samdiniai, 5 – kampininkai, 6 – kiti nevedę giminaičiai, kurių tėvai mirę. Tuo tarpu čia minimi pirmi trys kintamieji yra naudojami ir kampininkų šeimų tarpusavio ryšiams aprašyti papildomame, kampininkams skirtame, kintamajame (žr. 2 lentelę).

2 Lentelė. Duomenų bazės fragmentas. Pirmame stulpelyje surašyti visi vieno dūmo gyventojai, antrame – nurodytas jų amžius metais, trečiame – lytis (1 – vyras, 2 – moteris), ketvirtame – luomas (1 – valstiečiai ūkininkai ir valstiečių ūkininkų kampininkai), penktame – socialinis statutas (2 – sutuoktinių pora, 1 – vaikai, 3 – našlė uošvienė, 4 – samdiniai, 5 – kampininkai), šeštame – kampininkų šeimos tarpusavio ryšiai (2 – sutuoktinių pora, 1 – vaikas), septintame – namų ūkio (dūmo) dydis (15 asmenų), aštuntame – namų ūkio tipas (4axz (apie tipų kombinacijas ir santykį su P. Laslett tipologija žr. kitame poskyryje), devintame – kampininkų šeimos dydis (3 asmenys), dešimtame – kampininkų šeimos tipas (3b (reikšmę žr. kitame poskyryje)), vienuoliktame – ūkininkų šeimos dydis (10 asmenų), dvyliktame – samdinių skaičius namų ūkyje (dūme) (2 samdiniai) (sudaryta disertacijos autoriaus).

[141] Kadangi šio turtinio statuso šeimų ir namų ūkių buvo dauguma, duomenų bazėje raidė a prie luominę grupę žyminčio skaitmens paprastai nežymėta, o čia nurodyta daugiau kaip teorinis konceptas.

Gyventojai	Amžius	Lytis	Luomas	Soc. st.	Kampininkų soc. st.	Vid. NŪ	Tipas	Kampininkų šeima		Šeima	Samd.
Juozapas Čiuteika, Stepono	42	1	1	2		15	4axz			10	2
žmona Kotryna	30	2	1	2							
sūnūs Benediktas	16	1	1	1							
Motiejus	14	1	1	1							
Pranciškus	3	1	1	1							
dukros Gertrūda	12	2	1	1							
Ona	9	2	1	1							
Marcijona	6	2	1	1							
Uršulė	1	2	1	1							
uošvienė Konstancija Lukošienė	60	2	1	3							
t. Laurynas Vaicekauskas	40	1	1	4							
t. Kotryna	16	2	1	4							
k. Stanislovas Dransutis	30	1	1	5	2			3	3b		
žmona Marijona	25	2	1	5	2						
dukra Viktorija	3	2	1	5	1						

Tačiau šeimas neretai turėjo ne tik kampininkai, bet ir samdiniai (*parobek, dziewka, służący*, *najemnik, najemnica, pastuch, pastucha, czeliadz*, *czeladź dworna poddani, czeladź dworna szlachta, czeladź dworna wolna*, *czeladź najęta roczna*, *работникъ, работница, батракъ*). Jų šeimoms koduoti naudotasi kampininkams skirtais kintamaisiais, tik namų ūkiai (dūmai), kuriuose buvo samdinių su šeimomis, buvo priskirti atskiram potipiui. Aštuntu kintamuoju duomenų bazėje buvo pasirinktas namų ūkio dydis, devintuoju – tipas, dešimtuoju – turinčios nekilnojamojo turto šeimos dydis, vienuoliktuoju – samdinių skaičius namų ūkyje. Paskutiniai 11 kintamųjų apibendrintai pateikti 3 lentelėje:

3 lentelė. Kintamieji ir jų reikšmės (sudaryta disertacijos autoriaus).

Kintamasis	Kintamojo reikšmės
Gyvenvietės pavadinimas	Įrašomas gyvenvietės pavadinimas (pvz. Bataičiai, Pikelių parapija, Telšių apskritis).
Gyvenvietės tipas	1. Kaimas; 2. Viensėdis; 3. Bajorkaimis; 4. Dvaras; 5. Miestelis; 6. Miestas; 7. Nenustatyto tipo.
Gyventojų vardai ir pavardės	Įrašomi gyventojų vardai ir pavardės, gyventojus suskirstant namų ūkiais (dūmais, kiemais).
Gyventojų amžius metais	Įrašomas gyventojų amžius metais.
Gyventojų lytis	1. Vyriška lytis; 2. Moteriškas lytis.

Gyventojų luominė priklausomybė ir santykis su žeme	1. Privačių dvarų valstiečiai; 2. Valstybinių dvarų valstiečiai; 3. Laisvieji žmonės; 4. Bajorai; 5. Įrodinėjantys bajorystę; 6. Vienkiemininkai; 7. Miestiečiai; 8. Svetimtaučiai; 9. Kiti. a) Valdantieji ariamosios ir šienaujamosios žemės plotus; b) Daržininkai; c) Trobelninkai; p) Pusiauprievolininkai (tik inventoriuose).
Socialinis statusas	1. Vaikai; 2. Sutuoktiniai; 3. Našliai (-ės); 4. Samdiniai; 5. Kampininkai; 6. Nevedę giminaičiai, kurių tėvai mirę.
Namų ūkio dydis	Įrašomas namų ūkio dydžio skaitinė reikšmė.
Namų ūkio tipas	Įrašomas namų ūkio tipas.
Šeimos dydis	Įrašoma šeimos dydžio skaitinė reikšmė.
Samdinių skaičius	Įrašomas samdinių skaičius.

2.2.2. Tyrimo santykis su P. Laslett tipologija

Tryliktam kintamajam, skirtam namų ūkio tipui aprašyti ir antram papildomam kintamajam, skirtam kampininkų ir samdinių šeimos tipui nustatyti pasirinkta naudoti namų ūkio ir šeimos tyrimuose plačiausiai naudojama P. Laslett namų ūkio tipologija. Tačiau šią tipologiją tenka šiek tiek modifikuoti atsižvelgiant į analizuotų šaltinių specifiką ir aptiktų namų ūkių struktūros ypatybes. Nepaisant to, tipologijos pagrindu išlieka P. Laslett tipologija, kurią, pirmiausia, ir reikėtų pristatyti. P. Laslett išskyrė šešis namų ūkių tipus, tuos tipus suskirstydamas keletą potipių. Pirmajam tipui mokslininkas priskyrė viengungių namų ūkius (*Type 1 - Solitaries*) ir šio tipo namų ūkį apibūdino kaip namų ūkį, kurį sudaro vienas pats gyvenantis asmuo. Laslett viengungių namų ūkius skirstė į du potipius, kurių pirmajam priskirtini našlių namų ūkiai (1a), o antrajam – nevedę arba neaiškaus vedybinio statuso asmenys, gyvenantys vieni (1b). Antrajai grupei tyrėjas priskyrė ne šeimos

namų ūkius (*Type 2 – No family*) ir šią namų ūkių grupę apibūdino kaip asmenis, gyvenančius kartu, bet nesudarančius šeimos. Ne šeimos namų ūkiai skirstomi į tris pogrupius: dviejų ir daugiau nesusituokusių brolių-seserų namų ūkį (2a), nesusituokusių, bet kartu gyvenančių giminaičių namų ūkį (2b.) ir kartu gyvenančių nesusituokusių asmenų namų ūkį, kurių giminystės ryšiai nenustatyti (2c). Trečiajai grupei P. Laslett priskyrė namų ūkius, kurių pagrindas – paprastoji branduolinė šeima (*Type 3 – Simple family*). Šio tipo namų ūkiai skirstomi į keturis potipius. Pirmajam potipiui priskirtini namų ūkiai, kuriuos sudaro susituokusi, bet vaikų neturinti pora (3a), antrajam – susituokusi pora, turinti vaikų (3b), trečiam – našliai vyrai su vaikais (3c), ketvirtam – našlės moterys su vaikais (3d). Ketvirtajai grupei P. Laslett priskyrė branduolinius namų ūkius, kuriuos sudarė ne tik viena susituokusi pora, bet ir tos poros giminaičiai (*Type 4 – Extended family*). Šio tipo namų ūkiai taip pat skirstomi į keturis potipius. Pirmajam ketvirtojo tipo potipiui priskirtini namų ūkiai, kuriuose greta susituokusios poros dar gali gyventi vyro arba (ir) žmonos tėvas (motina) arba likę nevedę broliai ir seserys (4a). Antrajam potipiui priskirtini namų ūkiai, kuriuose kartu su susituokusia pora gyvena nevedę anūkai (4b). Tuo tarpu trečiajam potipiui priskirtini tie namų ūkiai, kuriuose greta vienos susituokusios poros dar kartu gyvena nevedę broliai ir seserys arba brolių ir seserų vaikai (4c). Ketvirtajam potipiui priskirtinos visos įmanomos 4b ir 4c potipių namų ūkių kombinacijos. Penktajam tipui priskirtini visi sudėtiniai namų ūkiai, kuriuos sudaro dvi ir daugiau susituokusių porų, gyvenančių po vienu stogu (*Type 5 – Multiple family*). Šio tipo namų ūkiai skirstomi net į penkis potipius. Pirmajam penktojo tipo potipiui priskirtini namų ūkiai, kuriuos sudaro susituokusi pora ir žmonos tėvai (5a), antrajam potipiui – susituokusi pora, gyvenanti kartu su susituokusiu vaiku ir jo sutuoktiniu (5b), trečiajam potipiui priskirtini namų ūkiai, kuriuos sudaro našlys tėvas (našlė motina) ir jo (jos) bent dvi susituokusių vaikų poros (5c), ketvirtajam potipiui – dvi ir daugiau susituokusių brolių ir seserų šeimų be tėvų (5d.), penktam potipiui – visi kiti įmanomi sudėtiniai namų ūkiai (5e). Šalia šių visų penkių tipų ir daugybės potipių P. Laslett išskyrė dar ir šeštąjį namų ūkio tipą (*Type 6 – Indeterminate*), kuriam priskyrė visus namų ūkius, kurių neįmanoma apibrėžti pagal penkis anksčiau aptartus tipus[142]. Tipologija grafiškai atvaizduota 4 lentelėje:

[142] P. Laslett, *Household and family in past time,* Cambridge, 1972, p. 41–43.

4 lentelė. P. Laslett šeimų tipologija (sudaryta disertacijos autoriaus pagal era.anthropology.org.uk [interaktyvus], in: https://era.anthropology.org.uk/Era_Resources/Era/Ascoli/ascpaper/laslett/laslett.html, [2025-11-06].

1 TIPAS – Viengungiai (viengungiai yra asmenys, gyvenantys vieni)	1a – našliai arba našlės; 1b – nevedę asmenys.	
2 TIPAS – Šeimos nesudarančios sugyvenimo formos (asmenys, kurie gyvena kartu, bet nesudaro santuokos ryšiais pagrįsto šeimos branduolio)	2a – nevedę broliai ir seserys; 2b – nevedę giminaičiai; 2c – kartu gyvenantys negiminaičiai.	
3 TIPAS – Branduolinė šeima (poros ir jų vaikai be kitų giminaičių)	3a – susituokusios poros be vaikų; 3b – susituokusios poros su vaikais; 3c – našlys vyras su vaikais; 3d – našlė moteris su vaikais.	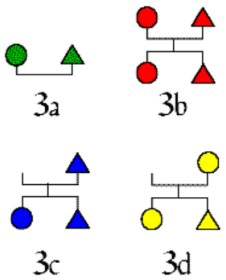
4 TIPAS – Išplėstinė šeima (branduolinė šeima plius vienas ar keli giminaičiai gyvenantys kartu, bet neturintys šeimų)	4a – branduolinė šeima plius našlys tėvas (motina) ar dėdės (tetos); 4b – branduolinė šeima plius nevedę anūkai;	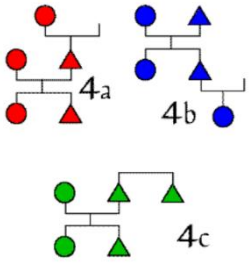

	4c – branduolinė šeima plius nevedę broliai, seserys, brolių ir seserų vaikai, dėdės, tetos; 4d – 4a–4c kombinacijos	
5 TIPAS – Sudėtinė šeima (namų ūkiai, kuriuos sudaro dvi ir daugiau sutuoktinių porų)	5a – pora plius žmonos (vyro) tėvai; 5b – pora plius šeimą sukūręs vaikas; 5c – dvi ir daugiau brolių ir seserų šeimų, gyvenančių su tėvais arba vienu iš tėvų; 5d – dvi ir daugiau brolių ir seserų šeimų, gyvenančių kartu be tėvų; 5e – visi kiti įmanomi sudėtinių šeimų tipai ir kombinacijos.	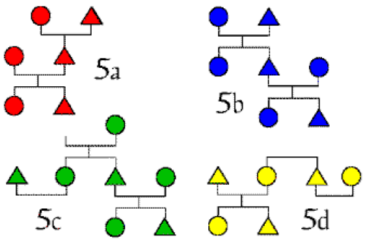
6 TIPAS – Neapibrėžiamo tipo namų ūkiai		

Tačiau šioje tipologijoje daugiausiai atsispindi tik tai, kaip santuokiniais ir giminystės ryšiais susiję asmenys gyveno kartu ir vedė bendrą namų ūkį. P. Laslett tipologija neleidžia sužinoti, kiek prie šeimos gyveno samdinių ir kiek gyveno kampininkų, tad tam tikslui tipologizuojant namų ūkius prie šios tipologijos žymenų būtina įvesti specialius žymenis. Šiame tyrime x žymeniu nuspręsta žymėti samdinius, o z – kampininkus ir jų šeimas. Tuo tarpu samdinių šeimas dar atskirai nuspręsta žymėti xk žymenimis, kad atskirti, kiek samdinių gyveno su šeimomis, ir kiek – pavieniui. Tokiu būdu pasitelkus kombinatoriką galima išskirti net 108 namų ūkio tipus, nes teoriškai

namų ūkį gali sudaryti visi iš 18 P. Laslett išskirtų šeimų potipių be samdinių ir kampininkų arba gali sudaryti tik su samdiniais, tik su kampininkais, su samdiniais ir kampininkais, su samdinių šeimomis arba – su kampininkais ir samdinių šeimomis:

1 *(be Samdinių ir kampininkų)*
x *(tik su samdiniais)*
z *(tik su kampininkais)* *X* *18 P. Laslett šeimų potipių = 108 tipai*
xz *(su samdiniais ir kampininkais)*
xk *(su samdinių šeimomis)*
xzk *(su kampininkais ir samdinių šeimomis)*

Tam, kad geriau suprasti šį žymėjimą, reikia atkreipti dėmesį į 2 lentelę, kur namų ūkio tipo kintamajame yra įrašytas 4axz žymuo. Šis žymuo reiškia, kad namų ūkis pagal P. Laslett tipologiją yra priskirtas 4a potipiui, nes jį sudaro branduolinė šeima plius žmonos motina ir tai atitinka 4a potipio apibūdiną (branduolinė šeima plius našlys tėvas arba motina). Kadangi prie šeimos yra samdinių ir kampininkų, prie 4a buvo pridėti x ir z žymenys. Toks žymėjimas leidžia išsamiau aprašyti ir tipologizuoti namų ūkius, pamatyti žymiai didesnę sugyvenimo formų įvairovę. Tačiau toks žymėjimass yra efektyvus tik tuo atveju, jei samdiniai ir kampininkai buvo surašyti kartu su šeimininkais, pas kuriuos gyveno ir jei apskritai surašant buvo specialiai pažymėti. Deja, kaip rodo šaltinių analizė, neretai dalis šaltinių apie samdinius ir kampininkus duomenų stokoja, t. y., samdiniai ir kampininkai buvo surašyti, tačiau šaltiniuose specialiais terminais nebuvo išskirti, todėl neįmanoma sužinoti ar prie šeimos surašytieji buvo samdiniai, kampininkai, ar gal tolimesni giminaičiai. Tokiu atveju šeimas su nenustatyto socialinio statuso kartu gyvenančiais nevedusiais asmenimis nuspręsta priskirti 4c tipui, laikant juos neidentifikuotais giminaičiais (arba, tikėtina, samdiniais), o prie šeimos gyvenančius neidentifikuoto socialinio statuso asmenis su šeimomis priskirti 5e potipiui. Be abejo, toks priskyrimas nėra tikslus ir gali būti kritikuotinas, tačiau bet kokiu atveju toks priskyrimas leidžia bent jau tiksliai sužinoti, kiek santuokos ryšiais susijusių porų gyveno kartu, tad galima įvertinti, kiek branduolinis ir kiek sudėtinis buvo namų ūkis, be to, gautus analizės rezultatus galima proporcingai palyginti su analizės rezultatais tų šaltinių, kuriuose samdiniai ir kampininkai buvo tiksliai pažymėti.

2.2.3. Individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo analizės metodologiniai sprendimai

Individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą nuspręsta analizuoti remiantis L. Pakot taikyta gyvenimo ciklo analizės metodika[143] labiausiai atkreipiant dėmesį į tai, kokio amžiaus sulaukę individai palikdavo gimtuosius namus, kokio amžiaus sulaukę dažniausiai tapdavo samdiniais, kokio amžiaus sulaukę sudarydavo santuoką ir kokio amžiaus sulaukę tapdavo našliais. Taip pat siekta išsiaiškinti, koks ryšys buvo tarp šeimos (taip pat ir namų ūkio) struktūros ir šeimos galvos amžiaus. Tokiu būdu aiškintasi, kaip šeimos galvai senstant kito jo šeimos sudėtis, taip pat – kaip kito namų ūkio struktūra (ar namų ūkio šeimininkui senstant daugėjo/mažėjo samdinių, kampininkų ir pan.). Lyginant bajorų, valstiečių ir miestelių gyventojų individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklus XVIII a. pabaigoje ir XIX a. viduryje bandyta nustatyti, kaip laikui bėgant gyvenimo ciklas kito. Individo gyvenimo ciklas tirtas pasitelkiant MS Excel funkciją „Analyze data“. Duomenų apie individų amžių, lytį ir socialinį statusą imtis buvo suskirstyta į 5 m. intervalus nuo 0 iki 50 m. (pvz., 0–4, 5–9, 10–14 ir t. t.). 55 m. ir vyresni gyventojai buvo priskirti vienam intervalui, nes vyresni, nei 55 m. gyventojai sudarytose duomenų imtyse sudarė mažumą. Taip suskirsčius gyventojus MS Excel programos „Analyze data“ pagalba buvo apskaičiuojama, kiek ir kokio socialinio statuso individų buvo kiekviename amžiaus intervale. Apskaičiavus kiek ir kokio socialinio statuso individų buvo kiekviename amžiaus intervale MS Excel „Insert PivotTable“ funkcijos pagalba kiekvienam amžiaus intervalui buvo sukuriama tokia lentelė:

[143] L. Pakot, „Households and Families in Rural Transylvania. A Case Study of Vlăhiţa and Căpâlniţa, 1868“, in: *Romanian Journal of Population Studies,* 2013, t. 8, Nr. 2, p. 21–42.

5 lentelė. Individo gyvenimo ciklo analizės pavyzdys (pastaba: socialinio statuso reikšmes žr. poskyryje 1.2.1) (sudaryta disertacijos autoriaus).

Valstiečiai, 1795 m.				
25-29 m.				
Vyrai				
Socialinis statusas	**Asmenų skaičius**			
4	97	97	310	31%
2	91	91	310	29%
1	76	76	310	25%
6	45	45	310	15%
3	1	1	310	0%
Iš viso	**310**			
Moterys				
Socialinis statusas	**Asmenų skaičius**			
2	186	186	308	60%
4	79	79	308	26%
1	22	22	308	7%
6	19	19	308	6%
3	2	2	308	1%
Iš viso	**308**			

Lentelėje „Socialinis statusas“ reiškia socialinį statusą (kintamųjų reikšmes žr. 2.2.1. poskyryje), „Asmenų skaičius“ rodo, kiek atitinkamo socialinio statuso individų yra 25–29 m. individų (vyrų ir moterų atskirai) imtyje. Tam, kad lentelėje esančius duomenis būtų galima palyginti kitų amžiaus intervalų analizės duomenimis, buvo apskaičiuota, kiek procentų atitinkamos amžiaus grupės imties sudaro kiekvieno socialinio statuso individai. Tokiu būdu išanalizavus visą disertacijos duomenų imtį galima stebėti, kaip kito bajorų, valstiečių ir miestelių gyventojų individų pasiskirstymas pagal socialinį statusą ir nustatyti, kokiose amžiaus grupėse imdavo mažėti gyvenančių su tėvais, kokiose amžiaus grupėse daugėjo samdinių, vedusių individų, našlių, kiek tarp vyresnio amžiaus individų buvo nesukūrusių šeimos ir pan. Šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas buvo

apskaičiuotas kiek paprasčiau. Bajorų, valstiečių ir miestelėnų šeimų galvos ir namų ūkių šeimininkai buvo suskirstyti į 10 m. tarpsnio intervalus pagal amžių nuo 0 iki 69 m. (pvz., 20–29, 30–39, 40–49 ir t. t.). Tiesa, jauniausi šeimų galvos skirstyti į 0–19 m., o vyriausi – į 70 m. ir vyresnių individų intervalą, nes tiek labai jaunų, tiek vyresnio amžiaus šeimų galvų būta labai mažai. Suskirsčius šeimų galvas ir namų ūkių šeimininkus į nustatyto amžiaus intervalus kiekvienai imčiai buvo sudaroma po tokią lentelę:

6 lentelė. Šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo analizės pavyzdys (sudaryta disertacijos autoriaus).

Valstiečių namų ūkio gyvenimo ciklas 1828-1844 m.					
	Kiekis	**NŪ Vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	8	6,5	N	N	N
20-29	167	9	3bxz	3bx	4dx
30-39	329	9,7	3bxz	3bx	3bxzk
40-49	289	9,7	3bx	3bxz	3bz
50-59	170	8,5	3bx	3b	3bxz
60-69	75	8	3bx	3bxz	3b
70<	32	8,7	3bxz	3bx	3b

Lentelėje pateikti duomenys leidžia stebėti, kokio amžiaus individai dažniausiai tapdavo šeimų galvomis ir namų ūkių šeimininkais, koks buvo ryšys tarp šeimos galvos (namų ūkio šeimininko) amžiaus ir jo vadovaujamo namų ūkio dydžio, taip pat kokio amžiaus sulaukusių individų namų ūkiai buvo didžiausi, mažiausi ir pan. Lentelėje pateikti I, II ir III kintamieji rodo namų ūkio dažnumo laipsnį tam tikrame šeimų galvų ir namų ūkių šeimininkų amžiaus intervale. Pavyzdžiui, I kintamasis rodo, kad būtent tokio tipo namų ūkis buvo dažniausias tam tikrame amžiaus intervale (pagal pateiktą lentelę tarp 20–29 m. namų ūkių šeimininkų dažniausias buvo 3bxz (branduolinė šeima plius samdiniai, plius kampininkai). Tuo tarp II ir III kintamieji rodo, kokie namų ūkiai, kokiame amžiaus intervale buvo antri ir treti pagal dažnumą. Tokio pobūdžio lentelė leidžia stebėti, kaip namų ūkio šeimininkui senstant kito jo valdomo namų ūkio struktūra. Būtina paminėti, kad kai kada siekiant patikslinti individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo rezultatus buvo apskaičiuojamas tam tikro socialinio statuso gyventojų amžiaus vidurkis (pavyzdžiui, koks buvo vidutinis su tėvais gyvenusių individų amžius ir pan.).

2.2.4. Duomenų analizės paklaidos

Atliekant kiekybinę duomenų analizę yra sudėtinga išvengti paklaidų. Šios disertacijos empirinių duomenų analizėje yra galimos atsitiktinė ir tyrėjo paklaidos. Atsitiktinė paklaida – tai atsitiktinis stebėjimo duomenų nuokrypis nuo tikrosios reikšmės. Tuo tarpu tyrėjo paklaida yra paklaida, atsirandanti dėl tyrėjo netikslumo[144]. Pagrindinės paklaidų priežastys yra netikslumai, esantys šaltiniuose, netikslumai, susiformuojantys renkant duomenis iš šaltinių ir netikslumai, atsirandantys atliekant surinktų duomenų analizę. Šaltiniuose esantys netikslumai – tai sudarant dvarų inventorius, revizinius surašymus ir parapijiečių sąrašus atsiradę netikslumai. Šie netikslumai gan dažnai sietini su duomenų apie gyventojų amžių nurodymu. Be abejo, gyventojų amžius metais daržniausiai buvo nurodomas netikslus, duomenis suapvalinant (apie tai plačiau žr. 2.3. poskyryje). Tačiau pasitaikydavo atvejų, kuomet šaltinyje nurodant gyventojų amžių buvo suklysta nurodant akivaizdžiai realybės ir logikos neatitinkantį skaičių. Tiesa, tokių atvejų pasitaikė gan retai. Žymiai didesnė tikimybė paklaidoms susidaryti buvo disertacijos autoriaus padarytos klaidos iš šaltinių renkant ir koduojant duomenis. Siekiant atlikti šeimos ir namų ūkio dydžio, tipo, taip pat – gyvenimo ciklo analizę, buvo būtina surinkti reprezentatyvią duomenų imtį per labai ribotą laiką (duomenų rinkimas yra labai daug laiko reikalaujantis procesas, be to, siekiant rinkti duomenis tiek iš dvarų inventorių, tiek iš revizinių surašymų, tiek iš parapijiečių sąrašų, buvo būtina sudaryti patikimą duomenų rinkimo ir apdorojimo metodiką, ką buvo įmanoma padaryti tik įvairiais būdais bandant rinkti duomenis iš šaltinių ir tokiu būdu ieškoti geriausio būdo kurti duomenų bazę). Kadangi darbo atlikimo laikas buvo ribotas, tai renkant ir koduojant duomenis teko laikytis įtempto darbo tempo, todėl, deja, nepavyko išvengti klaidų, kurios dažniausiai buvo pastebėtos jau atlikus dalį analizės. Kiek įmanoma, aptiktas klaidas stengtasi ištaisyti, tačiau tenka pripažinti, kad dalies klaidų ištaisymas pareikalautų didžiulių laiko sąnaudų, todėl nuspręsta tyrimo rezultatus interpretuoti atsižvelgiant į tai, jog gautų rezultatų paklaida yra gana reali. Tiesa, paklaidos, atsiradusios dėl tyrėjo įgūdžių stokos, yra realiausios gyvenimo ciklo analizėje. Kita vertus, klaidingai įvesti ir užkoduoti duomenys sudaro labai nedidelę visos duomenų imties dalį, todėl tai neturėjo padaryti reikšmingos įtakos bendram duomenų analizės rezultatų supratimui ir interpretavimui. Pavyzdžiui, atlikus 1858 m. Gruzdžių dvaro valstiečių individo gyvenimo ciklo analizę tarp 5–9 m. metų berniukų buvo aptiktas

[144] „Paklaidų teorija“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija,* [interaktyvus], https://www.vle.lt/straipsnis/paklaidu-teorija/, [2025-11-06].

vienas vedęs individas. Akivaizdu, kad vedusių berniukų to meto visuomenėje būti negalėjo. Patikrinus duomenų bazę paaiškėjo, kad vienas Gruzdžių dvaro individas buvo klaidingai užkoduotas neteisingai nurodant socialinio statuso skaitinę reikšmę. Tačiau šis pavienis atvejis nesudarė nė 1 proc. visų 5–9 m. Gruzdžių dvaro valstiečių berniukų, tad iš principo paklaida nesusidarė. Kita vertus, 1816 m. buv. ŠE valdų valstiečių individo gyvenimo ciklo analizėje 5–9 m. buvo nustatyti 4 vedę berniukai, sudarę 1 proc. visų individų. Kadangi šie buvo klaidingai užkoduoti, tai buvo gauta 1 proc. paklaida 5–9 m. grupėje. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad gyvenimo ciklo analizei taikant MS Excel ,,Analyze data" funkciją buvo pastebėta 2 vnt. individų paklaida, kas reiškia, jog tiriant atitinkamą duomenų imtį, sistema buvo linkusi į analizės rezultatus įtraukti 2 individus mažiau, nei buvo analizuojamoje duomenų imtyje. Esant pakankamai didelei duomenų imčiai 2 vnt. duomenų praradimas nieko nereiškia, tačiau kalbant apie mažas duomenų imtis (pvz., bajorų, miestelių gyventojų) kai kuriais atvejais gauta 1–2 proc. paklaida. Tad nors renkant, koduojant ir analizuojant duomenis nepavyko išvengti klaidų, šios suformavo galimai nedideles paklaidas, kurios duomenų analizės rezultatų interpretavimui didelės įtakos padaryti neturėjo.

2.3. Duomenų imtis ir vertė

Išsiaiškinus, kaip reikia rinkti ir sisteminti tyrimui svarbius duomenis, reikia nustatyti, kiek duomenų reikia surinkti, kad būtų galima gauti to meto realybę atspindėjusiusius rezultatus. Nors buvo rašyta, kad išlikę šaltiniai nepadengia tyrinėjamo Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių arealo, nes dalis šaltinių iš šių apskričių yra neišlikę, tačiau net ir išlikęs šaltinių skaičius leidžia surinkti didžiulį kiekį duomenų apie gyventojų šeimas ir namų ūkius. Tam, kad surinkti visus įmanomus duomenis reikia galybės laiko ir pastangų, tad dėl riboto tyrimo atlikimo laiko to neįmanoma padaryti, be to, matematiškai yra nustatyta, kad tam tikra dalis ištirtų gyventojų gali atspindėti visą populiaciją. Be to, neužtenka tik surinkti duomenis, dar reikia nustatyti jų vertę, t. y. kiek tiksliai surinkti duomenys atspindi visas gyventojų amžiaus grupes.

2.3.1. Imties dydis ir matematinis-statistinis pagrindimas

Tam, kad nustatyti tikslią tyrimo imtį, reikia išsiaiškinti, kiek aptariamuoju laikotarpiu tiriamame geografiniame areale – Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskrityse – buvo gyventojų. Istoriografijos duomenimis, 1795–

1796 m. Raseinių apskrityje gyveno 126074 gyventojai, Šiaulių – 100627, Telšių – 82858. Taigi, iš viso šiose trijose apskrityse gyveno 309559 gyventojai[145]. Tačiau istoriografijoje prieita išvados, kad turimi duomenys apie XIX a. I pusės gyventojų skaičių yra netikslūs, o tikslų gyventojų skaičių nustatyti yra nepaprastai keblu. Visgi, istoriografijoje sutariama, kad XIX a. I pusėje gyventojų skaičius augo ir gyventojų per 1795–1858 m. laikotarpį padidėjo 25,5 proc.[146]. Tad remiantis šiais duomenimis tikėtina, kad XIX a. viduryje Raseinių apskrityje galėjo gyventi 158223, Šiaulių – 126287, Telšių – 103987 gyventojai, tad iš viso XIX a. viduryje Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskrityse galėjo gyventi 388 497 gyventojai. Tokius skaičius gauname 25,5 proc. padidinę 1795–1796 m. duomenis, tačiau tai yra tik santykinis gyventojų skaičius, nes, pavyzdžiui, amžininkas Mykolas Gadonas nurodo, kad 1846 m. Telšių apskrityje gyveno 122976 žmonės[147]. Taigi, nors turimi duomenys apie gyventojų skaičių yra netikslūs, visgi, tai yra vienintelis matmuo, nuo kurio galima atsispirti nustatant tyrimo imtį, t. y., kiek gyventojų ir šeimų bei namų ūkių reikia traukti į tyrimą, kad imtis reprezentuotų visą populiaciją. Paprastai, tyrimo imtis yra apskaičiuojama pagal šią formulę:

$$n = \frac{Z^2 \cdot s^2}{E^2}$$

Čia n – imties dydis, z – patikimumo koeficientas, s – populiacijos dispersija, E – leistina paklaida. Tad turint s reikšmes, reikia nustatyti patikimumo koeficientą ir leistinos paklaidos dydį. Statistikoje sudarant tyrimo imtį dažniausiai siekiama 95 proc. patikimumo koeficiento, tad toks koeficientas buvo pasirinktas ir šio tyrimo duomenų imčiai nustatyti. Tuo tarpu leistina paklaida dažniausiai yra 5 proc. dydžio[148]. Tačiau šiame tyrime paklaidos ribą yra tikslinga sumažinti iki 0,6 proc., nes yra svarbu ne tik surinkti imtį nuo bendro gyventojų ir šeimų skaičiaus, tačiau yra būtina sudaryti reprezentatyvią imtį kiekvienai luominei ir turtinei grupei, todėl yra būtina apdoroti santykinai didelį duomenų kiekį. Taigi, atsižvelgiant į imties

[145] M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. I pusėje,* Kaunas, 1970, p. 24, 25.
[146] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius,* p. 77.
[147] A. Butrimas, *Žemaičių kunigaikštystė bajorų Gadonų raštuose,* Vilnius, 2019, p. 23.
[148] L. Rupšienė, „Kiekybinio tyrimo imties dydis“, in: *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija,* Klaipėda, 2007, p. 15.

sudarymo principus, buvo sudarytos tokios gyventojų, namų ūkių ir šeimų imtys, kurios yra pateiktos 7 lentelėje:

7 lentelė. Gyventojų, šeimų ir namų ūkių imtis (sudaryta disertacijos autoriaus).

Šaltinis	**Gyventojų skaičiaus imtis**	**Namų ūkių (dūmų, revizinių šeimų, kiemų) imtis**	**Šeimų imtis**
V revizija (1795–1796 m.)	31456	3778	8961
VII revizija (1815–1816 m.)	20015	2649	3413
VIII revizija (1834 m.)	23361	2304	2975
IX revizija (1850 m.)	21928	2004	2345
X revizija (1858 m.)	21557	2541	2561
Dvarų inventoriai (1845–1856 m.)	20045	2431	3229
Parapijiečių sąrašai (1828–1844 m.)	24083	2686	4122
Parapijiečių sąrašai (1845–1859 m.)	21057	2292	3575
IŠ VISO SURINKTA DUOMENŲ:	**186827**	**21112**	**31181**

Nepaisant to, kad nėra žinomas tikslus Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskričių gyventojų skaičius XIX a. I pusėje ir kad išlikusių šaltinių skaičius nedengia absoliučiai viso tiriamo geografinio arealo, sudarytos tyrimo imtys turėtų reprezentuoti visą tiriamo arealo populiaciją.

2.3.2. Duomenų vertė

Nors surinkti duomenys ir reprezetuoja visą populiaciją, tačiau dar yra būtina patikrinti jų vertę nustatant, kiek tiksliai surinktų duomenų imtyje buvo surašyti visų amžiaus grupių gyventojai. Istorinėje demografijoje priimta manyti, kad 0–1 m. kūdikiai turėtų sudaryti ne mažiau 4 proc. populiacijos, o 0–14 m. vaikai (įskaičiuojant ir kūdikius) – 35–40 proc. Tuo tarpu senjorai virš 65 m. turėtų sudaryti virš 2–3 proc. populiacijos[149]. Jeigu kurios nors gyventojų amžiaus grupės asmenų duomenų imtyje yra mažiau, tai reiškia, kad tos amžiaus grupės asmenys surašymuose, iš kurių imti duomenys, buvo surašyti netiksliai. Tačiau prieš tai dar yra svarbu patikrinti, kiek tiksliai surašymuose buvo pateikti duomenys apie gyventojų amžių, t. y. ar gyventojų amžius metais buvo suapvalinamas ir kokia tikimybė, kad gyventojai tiksliai žinojo savo amžių. Istorinėje demografijoje yra keletas metodų, kurių pagalba galima nustatyti, kiek konkrečiame šaltinyje pateikti duomenys buvo apvalinti. Vienas iš duomenims apie amžių patikrinti skirtų metodų yra Viplio indekso apskaičiavimas. Šį duomenų patikrinimo metodą sukūrė amerikiečių demografas George Chandler Whipple (1866–1924). Indeksas apskaičiuojamas amžiaus metų, kurie baigiasi skaitmenimis 0 arba 5, sumą (intervale nuo 25 iki 60 metų amžiaus) padalijus iš amžiaus metų, kurie baigiasi kitais skaitmenimis, sumos (intervale nuo 23 iki 62 metų amžiaus), padaugintos iš 0,5 ir gautą sumą padauginus iš 100. Viplio indeksas yra apskaičiuojamas pagal šią formulę:

$$\text{Whipple's index} = \frac{\sum(\text{Age}25 + \text{Age}30 + \ldots + \text{Age}60)}{\left(\frac{1}{5}\right) \times \sum(\text{Age}23 + \text{Age}24 + \text{Age}25 + \ldots + \text{Age}62)} \times 100$$

Gautas rezultatas yra įvertinamas naudojant šią skalę:

[149] M. Szołtysek. *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Data quality assessments,* p. 842–845.

8 lentelė. Viplio indekso įvertinimo skalė (sudaryta disertacijos autoriaus pagal J. Pieczara, „Population of Wieliczka in 1788 – Household Size and Structure“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2019, t. 41, p. 88).

Viplio indeksas	**Duomenų kokybė**
<105	Itin aukšta
105–110	Aukša
110–125	Vidutinė
125–175	Silpna
>175	Labai silpna

Apskaičiuotą Viplio indeksą galima pritaikyti ABCC metodui. Šis metodas skirtas nustatyti procentinei tikimybei žmonių, kurie nurodė savo amžių teisingai. Kuo skaičius artimesnis 100, tuo tiriamas parapijiečių sąrašas yra patikimesnis. Metodą sukūrė A'Hearn, J. Baten ir D. Crayen[150]. Procentinė tikimybė žmonių yra apskaičiuojama taikant šią formulę:

$$\mathrm{ABCC} = \left(1 - \frac{IW - 100}{400}\right) \times 100$$

jei IW ≥ 100, ABCC indeksas visada lygus 100

Taip pat sąrašų duomenims patikrinti gali būti taikomi ir kiti, sudėtingesni, metodai, tokie kaip Bachi indeksas, Carrier indeksas ar Ramachandrano indeksas. Šie indeksai turi tam tikrų teorinių pranašumų už anksčiau aptartus indeksus, tačiau juos apskaičiuoti yra žymiai sudėtingiau. Pavyzdžiui, Bachi metodas apima pakartotinį Viplio metodo taikymą, siekiant nustatyti kiekvieno galutinio skaitmens pirmenybės mastą, tačiau Bachi metodu gauti rezultatai yra panašūs į Myerso metodu gautus rezultatus. Tuo tarpu Carrier ir Ramachandrano indeksai yra skirti gilesniam žvilgsniui į amžiaus struktūrą ir skirtingą skaičių dažnį pirmenybei virš kurios nors amžiaus grupės[151]. Apskaičiavus Viplio ir ABCC indeksus buvo gauti tokie rezultatai:

[150] B. A'Hearn, J. Baten, D. Crayen, „Quantifying Quantitative Literacy. Age Heaping and the History of Human Capital“, *Journal of Economic History*, 2009, t. 69, Nr. 3, p. 788.
[151] S. H. Shryock, J. S. Siegel, *The Methods and Materials of Demography,* Bowling Green, 1971, p. 207, 208.

9 lentelė. Duomenų apie gyventojų amžių Viplio ir ABCC indeksai (sudaryta disertacijos autoriaus).

Šaltinis	Viplio indeksas	ABCC indeksas
V revizija (1795–1796 m.)	565,38	-16,35
VII revizija (1815–1816 m.)	126,21	93,45
VIII revizija (1834 m.)	124,96	93,76
IX revizija (1850 m.)	98,26	100,45
X revizija (1858 m.)	52,42	111,90
Privalomieji inventoriai (1845–1856 m.)	64,08	108,97
Parapijiečių sąrašai (1828–1844 m.)	261,79	59,55
Parapijiečių sąrašai (1845–1859 m.)	375,70	31,08

Apskaičiavus Viplio ir ABCC indeksus tenka konstatuoti, kad V revizijos ir parapijiečių sąrašų duomenys apie gyventojų amžių yra itin netikslūs, nes vykdant šiuos surašymus dažniausiai gyventojų amžius buvo suapvalinamas iki 0 ir 5. Tuo tarpu VII, VIII, IX ir X revizijų, taip pat – privalomųjų dvarų inventorių duomenys apie gyventojų amžių buvo itin tikslūs arba bent jau vidutiniškai tikslūs, kaip kad VII ar VIII revizijų. Tad sudarant šiuos sąrašus duomenys apie gyventojų amžių buvo neapvalinami, kas rodytų jog matematiškai šie duomenys yra itin vertingi populiacijos struktūrai tirti ir namų ūkio struktūrai interpretuoti. Tačiau yra vienas bet. Iš lentelės aiškiai matyti, kad IX ir X revizijų duomenų, taip pat, privalomųjų inventorių duomenų ABCC indeksas viršija 100, kas rodo, jog galimai tiriamoje populiacijoje buvo per mažai gyventojų, kurių amžius metais užsibaigė skaitmenimis 0 ar 5, vadinasi, šiuose sąrašuose specialiai gyventojų amžius nebuvo apvalinamas netgi tada, kai iš tiesų gyventojų amžius metais užsibaigė 0 ar 5. Giliau paanalizavus revizinių surašymų duomenis apie gyventojų amžių tampa akivaizdu, kad tokį šiuose surašymuose esantį duomenų apie gyventojų amžių Viplio ir ABCC indeksą lėmė reviziniams surašymams būdinga gyventojų amžiaus metais apskaičiavimo metodika, pagal kurią prie ankstesniame

surašyme nurodytų metų sudarant naują surašymą buvo pridedama tiek metų, kiek praėjo nuo paskutinio surašymo. Nuo 1795 m. iki 1811 m. praėjo 16 metų, nuo 1811 m. iki 1816 m. – 5, nuo 1816 m. iki 1834 m. – 18, nuo 1834 m. – 1850 m. – 16, nuo 1850 m. iki 1858 m. – 8 m. Kaip matyti, tarp revizinių surašymų praeidavo nelyginis skaičius metų, tad 1795 m. užrašius netikslų gyventojo amžių metais ilgainiui duomenys apie to gyventojo amžių išsikreipdavo, t. y. atrodydavo nesuapvalinti, tačiau iš tiesų dažnai neatitiko realaus gyventojo amžiaus. Kaip pavyzdį norėtųsi panagrinėti Verbūnų rakto (buv. Šiaulių ekonomijos), Luponių kaimo valstiečio Kazimiero Pampiko atvejį. Štai 1796 m. Verbūnų rakto reviziniame surašyme nurodyta, kad Luponių kaimo gyventojui K. Pampikui buvo 30 metų, o jo žmonai Teresei – 25-eri[152]. Po 20 metų, sudarant 1816 m. reviziją, buvo nurodyta, kad Kazimierui buvo 50, o jo žmonai Teresei – 54-eri[153]. Kaip matyti, per 20 gyvenimo metų Teresė Pampikienė tapo 4 metais „vyresnė“ už savo vyrą Kazimierą, kurio amžius buvo apskaičiuotas pagal ankstesnio revizinio surašymo duomenis, tuo tarpu jo žmonos amžius buvo nurodytas nė kiek nesiremiant ankstesnių surašymų duomenimis. Tiesa, Kazimiero amžius 1816 m. skaičiuotas ne nuo 1796, o nuo 1811 m. Pagal 1816 m. duomenis 1811-aisiais K. Pampikui buvo 46-eri, nors, jei būtų skaičiuota nuo 1796-ųjų, turėjo būti 45-eri, tačiau 1816 m. prie 1811 m. nurodytų 46 buvo pridėti ne 5, o 4 metai, todėl 1816 m. Kazimierui „buvo“ 50 metų. Revizinio surašymo, sudaryto 1834 m., duomenimis K. Pampikas tais metais mirė. Jo žmonai Teresei 1834 m. buvo 72 metai[154], kas rodo, jog reviziniame surašyme nurodant Teresės amžių buvo atsižvelgta į tai, kiek šiai moteriai buvo metų 1816 m., nors 1834 m. reviziniame surašyme ankstesnis moters amžius nebuvo nurodytas. K. Pampikui 1834 m. turėjo sukakti 68 metai. Luponių kaimas, kuriame gyveno Pampikai, priklausė Gruzdžių parapijai, tačiau šios parapijos metrikų knygose nėra įrašyta, kad 1834 m. mirė K. Pampikas, tad patikrinti ten nurodyto jo amžiaus nėra galimybės. Reviziniame surašyme, sudarytame 1834 m., greta T. Pampikienės, įrašytas sūnus Juozapas su žmona Liudvika ir sūneliu Aloyzu. Pagal 1816 m. revizinį surašymą tais metais Juozapui buvo 6 metai ir Juozapas buvo ketvirtas sūnus Pampikų šeimoje. Po vyresniųjų brolių Felikso ir Vincento mirties bei brolio Tomo pabėgimo, matyt, apie 1834-uosius, Juozapas perėmė tėvo ūkį ir gyveno su savo šeima Luponiuose iki pat 1858 m., o gal ir dar ilgiau. Juozapui

[152] Verbūnų rakto gyventojų revizinis sąrašas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357, l. 6.
[153] Verbūnų rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1410, l. 6v–7.
[154] Verbūnų rakto gyventojų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 379–380.

1850 m. buvo 40[155], o 1858 m. – 48 metai[156]. Tad šie duomenys taip pat patvirtina reviziniams surašymams būdingą gyventojų amžiaus skaičiavimo metodiką, kurioje, kaip rodo T. Pampikienės atvejis, pasitaikė klaidų ir netikslumų, tačiau iš esmės jos buvo laikomasi. Kita vertus, mažiau tikslus amžius turėtų būti tų žmonių, kurie gimė iki 1795 m., nes jų amžius V revizijos metu iš tiesų buvo apvalinamas. Tuo tarpu po 1795 m. gimusių gyventojų amžius turėjo būti tikslesnis, nes reviziniuose surašymuose buvo skaičiuojamas beveik nuo kiekvieno, į sąrašus patekusio, asmens gimimo. Nepaisant to, negalima teigti, kad visuose surašymuose buvo pateiktas tikslus gyventojų amžius. Turime tik apytikslius duomenis, kurie leidžia nustatyti, kiek populiacijoje buvo kūdikių, jaunimo, darbingo amžiaus ir pagyvenusių žmonių, kas leidžia gan tiksliai surinktus duomenis įvertinti ir nustatyti ar visos gyventojų grupės pagal amžių buvo surašomos vienodai tiksliai.

Įvertinus duomenis apie gyventojų amžių galima nustatyti, kiek tiksliai buvo surašyti visų amžiaus grupių gyventojai. Apskaičiavus, kiek procentų visos populiacijos sudaro kūdikiai iki 1 m., vaikai iki 14 m. ir pagyvenę asmenys virš 65 m. ir palyginus gautus rezultatus su istoriografijoje pateiktais duomenimis pastebėta, kad mažiausiai tiksliai gyventojai buvo surašyti valstybinių dvarų inventoriuose, kur vyriškos lyties kūdikiai sudarė vos 1 proc. gyventojų, o moteriškos lyties – 2 proc. Pagyvenę žmonės šiuose inventoriuose sudarė taip pat tik 1 proc. visų gyventojų, tad per mažai. Tai rodo, kad sudarant privalomuosius inventorius pagrindinis tikslas buvo surašyti darbingo amžiaus gyventojus, galinčius mokėti mokesčius ir atlikti prievoles, todėl dirbti negalintys maži vaikai ir senjorai nebuvo labai svarbūs. Beje, VII revizijoje vyriškos lyties kūdikių taip pat buvo surašyta kiek mažiau, nei turėtų būti – tik 2 proc. Visuose kituose šaltiniuose kūdikiai iki 1 m. sudarė 3–4 proc. tirtos populiacijos, kas rodytų, kad patys mažiausi gyventojai buvo surašyti daugmaž tiksliai. Tiesa, IX revizijos duomenimis kūdikiai sudarė net 5 proc. visų gyventojų ir šis rezultatas lenkia netgi istoriografijoje nusistovėjusias proporcijas. Kyla klausimas, kodėl IX revizijoje kūdikių buvo surašyta daugiau, nei kituose surašymuose? Galbūt, apie 1850 m. Žemaitijoje buvo padidėjęs gimstamumas? O gal tiesiog ši revizija buvo sėkmingesnė, nei kitos? Sunku pasakyti, tačiau tai rodo, kad šios revizijos metu tikrai itin nedaug kūdikių išvengė surašymo. Kūdikių dalį tirtoje populiacijoje iliustruoja žemiau pateikta diagrama.

[155] Gruzdžių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97, l. 586v–587.
[156] Gruzdžių dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 7703, l. 648v–649.

1 diagrama. Kūdikių iki 1 m. dalis populiacijoje (proc.) (sudaryta disertacijos autoriaus).

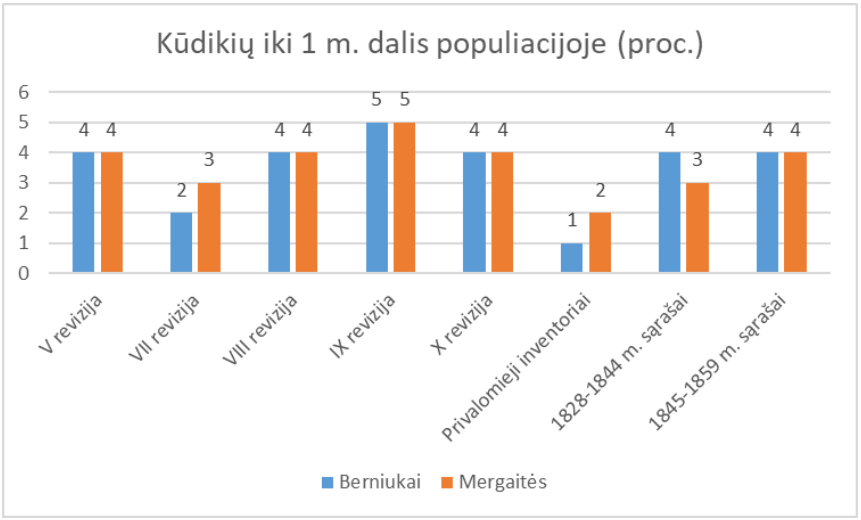

Kaip matyti iš diagramos berniukų ir mergaičių dalis populiacijoje buvo vienoda arba mergaičių buvo daugiau, nei berniukų. Istorinėje demografijoje yra priimta norma, kad berniukų visada gimsta šiek tiek daugiau, nei mergaičių, tačiau per pirmuosius gyvenimo metus berniukų mirtingumas yra didesnis, todėl surašymuose mergaičių visada yra daugiau, kaip kad 1788 m. Veličkoje[157]. Nepaisant to, berniukų ir mergaičių skaičius paprastai populiacijoje žymiai skirtis neturėtų, tas VII revizijoje, privalomuosiuose inventoriuose ir 1828–1844 m. parapijiečių sąrašuose nustatytas didesnis berniukų ir mergaičių skirtumas galimai rodo, kad berniukų buvo surašyta per mažai, vertinant mergaičių atžvilgiu.

Kalbant apie vaikų iki 14 m. dalį tirtoje populiacijoje pastebėtina, kad 35 proc. šios amžiaus grupės nesiekė VII revizijos (berniukai), IX revizijos (mergaitės), X revizijos (mergaitės), privalomųjų inventorių (berniukai ir mergaitės), 1828–1844 m. parapijiečių sąrašų (mergaitės), 1845–1859 m. parapijiečių sąrašų (berniukai ir mergaitės) populiacijos. Mažiausia vaikų iki 14 m. stebėta privalomuosiuose dvarų inventoriuose, kur berniukų buvo 28, o mergaičių – 31 proc., kas patvirtina, kad inventoriuose buvo surašyti darbingi gyventojai, galintys atlikti prievoles ir mokėti mokesčius. Vaikų iki 14 m. dalis populiacijoje pavaizduota žemiau pateiktoje diagramoje.

[157] J. Pieczara, „Population of Wieliczka in 1788 – Household Size and Structure“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2019, t. 41, p. 89.

2 diagrama. 0-14 m. vaikų dalis populiacijoje (proc.) (sudaryta disertacijos autoriaus).

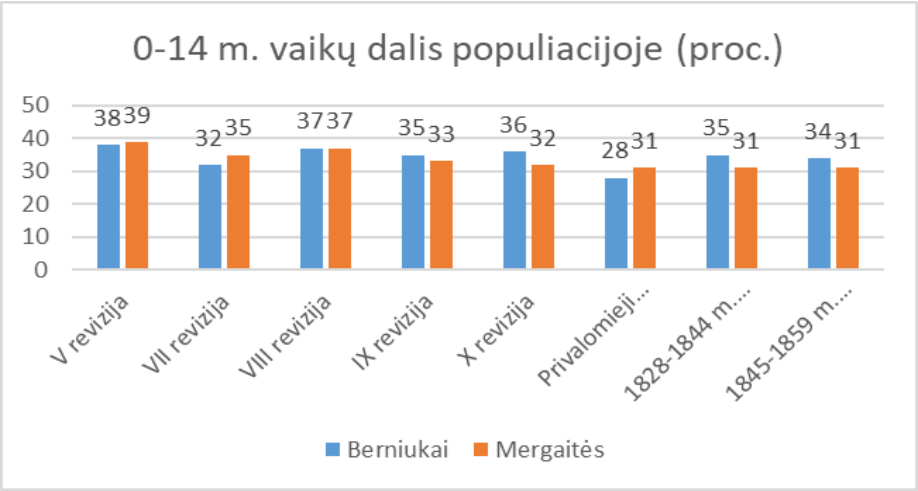

Diagrama rodo, kad didžiausia vaikų dalis stebėta V revizijoje, kuri siekia apie 40 proc. populiacijos. Pastebėtina, kad visuose surašymuose, išskyrus IX ir X revizijas, mergaičių buvo šiek tiek daugiau, nei berniukų, o VIII revizijoje berniukų ir mergaičių stebėta beveik po lygiai.

Vertinant pagyvenusių žmonių dalį populiacijoje tenka konstatuoti, kad daugiausiai pagyvenusių žmonių – net 4 proc. – buvo surašyta V revizijoje ir šis skaičius viršija istoriografijoje nusistovėjusius skaičius. Kiek mažiau – po 3 proc. populiacijos – pagyvenę žmonės sudarė parapijiečių sąrašuose. Tuo tarpu kituose reviziniuose surašymuose pagyvenę žmonės sudarė 1–2 proc. populiacijos, kas lyginant su istoriografijoje pateiktais duomenimis yra per mažai. Tiesa, IX revizijoje pagyvenusios moterys sudarė 3 proc. moterų populiacijos. Šie duomenys rodo, kad reviziniuose surašymuose (išskyrus V reviziją) pagyvenusių žmonių surašymui pagrindinis dėmesys nebuvo skiriamas. Analizės rezultatus iliustruoja žemiau pateikta diagrama:

3 diagrama. 65 m. ir vyrenių žmonių dalis populiacijoje (proc.) (sudaryta disertacijos autoriaus).

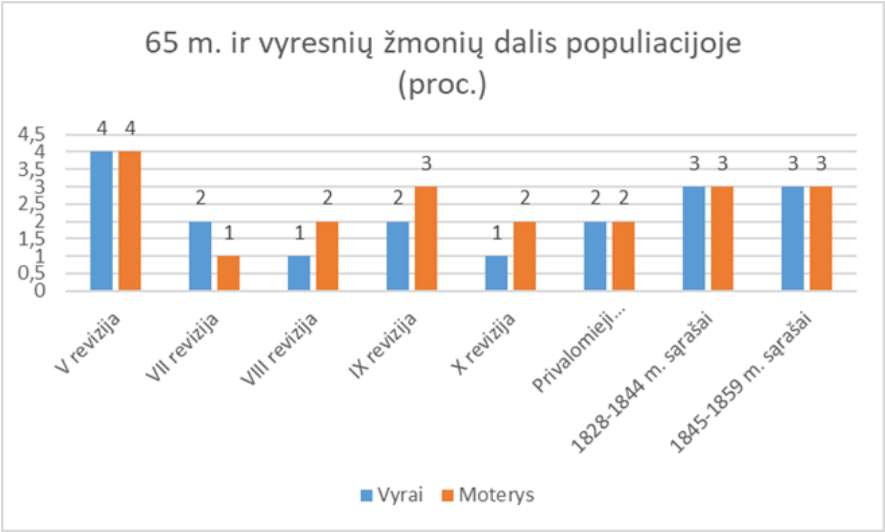

Vertinant duomenis pagal pagyvenusių žmonių skaičių populiacijoje svarbu pastebėti, kad visose šaltinių grupėse, išskyrus 1845–1859 m. parapijiečių sąrašus ir X reviziją, buvo aptikta pagyvenusių žmonių, kuriems buvo 100 ir daugiau metų. Tiesa, tokio amžiaus asmenų buvo aptiktas vos vienas kitas. Pačiam seniausiam, į tyrimo duomenų imtį patekusiam, gyventojui buvo net 115 metų! Tai Rietavo dvaro, Aisėnų kaimo gyventojas Petras Cirtautas, Kazimiero sūnus, kuris, įrašytas ir kaip namų ūkio šeimininkas. Jis šeimininkavo ūkyje, kuriame gyveno Jono Srebaliaus šeima. Paties Petro sūnus Kasparas, kuriam buvo 43 metai, gyveno tame pačiame Aisėnų kaime, tik kitame ūkyje[158]. Ar galėjo P. Cirtautui iš tiesų būti tiek metų, sunku nustatyti, mat šio vyro, kuris galėjo būti gimęs dar 1735 m., gimimo faktui patikrinti nėra išlikę nei Rietavo, nei Veiviržėnų RKB to laikotarpio gimimo metrikų knygų. Didelė tikimybė, kad P. Cirtautas buvo gerokai jaunesnis. Galbūt, jis atrodė labai senas, todėl ir buvo užrašyta, kad turi tiek daug metų. Kita vertus, tokio ilgaamžiškumo pavyzdžių aptikta ir daugiau. Štai, Šaukoto apylinkėse 1795 m. gyveno bajorė Kotryna Kušleikienė, našlė, kuriai buvo 110 metų. Ji gyveno su anūko Mato šeima ir šaltinyje yra įvardinta kaip močiutė (*babka*)[159]. Nepaisant to, tenka konstatuoti, kad 1845–1850 m.

[158] Rietavo dvaro gyventojų revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 87, l. 153v–154v.
[159] Šiluvos parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1108, l. 16v.

parapijiečių sąrašuose ir 1858 m. reviziniuose surašymuose šimtamečių nebuvo aptikta, kas galbūt rodo, jog XIX a. viduryje žmonės jau adekvačiau vertino gyventojų amžių. Kita vertus, yra tikimybė, kad ilgaamžių išties būta ir anuomet. Apibendrinant duomenų vertės analizę matyti, kad duomenys apie gyventojų amžių, pateikti šaltiniuose, yra daugiau apytiksliai, nei tikslūs. Visuose surašymuose stengtasi surašyti visų amžiaus grupių gyventojus, tačiau privalomuosiuose inventoriuose pagrindinis dėmesys skirtas darbingo amžiaus gyventojams, o kai kuriuose reviziniuose surašymuose galimai trūksta duomenų apie pagyvenusius asmenis. Visgi, surinkti duomenys yra pakankami šeimos ir namų ūkio dydžiui, tipui ir gyvenimo ciklui tirti.

2. DUOMENŲ APIE ŠEIMOS IR NAMŲ ŪKIO DYDĮ IR TIPĄ ANALIZĖ

Sudarius tyrimo metodiką ir nustačius surinktų duomenų vertę galima atlikti empirinę surinktų duomenų analizę. Kadangi dvarų inventorių, revizinių surašymų ir parapijiečių sąrašų duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą dėl šaltinių specifikos skiriasi, duomenys buvo grupuoti pagal šaltinio tipą ir sudarymo laiką, o analizė buvo atlikta chronologiškai. Pirmiausia, buvo analizuoti revizinių surašymų duomenys, kadangi chronologiškai jie ankstyviausi. Po to, buvo analizuoti dvarų inventorių ir parapijiečių sąrašų duomenys (analizės rezultatų lenteles žr. prieduose). Analizės rezultatai leido nustatyti šeimos ir namų ūkio modelių įvairovę ir vyraujančius tipus, taip pat pamatyti šeimos ir namų ūkio kaitos dėsningumus, panašumus ir skirtumus tarp luomų, taip pat šeimos ir namų ūkio panašumus bei skirtumus pagal santykį su žeme ir pan. Duomenų apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą analizės rezultatus šiame darbe pasirinkta aptarti pagal luomines grupes tam, kad būtų galima aiškiau atskleisti, kaip panašiai (ir skirtingai) per XIX a. I pusę kito skirtingų luominių grupių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas.

2.1. Valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Valstiečiai buvo gausiausia Žemaitijos gyventojų grupė, tad duomenų apie valstiečių šeimas ir namų ūkius imtis yra reprezentatyviausia. Nors daugumos revizinių surašymų analizės rezultatai ir parodė, kad tarp valstiečių nebuvo vieno vyraujančio šeimos ir namų ūkio modelio, o neretai tarp valstiečių įsivyraudavo išplėstinė ar sudėtinė šeima, dėl revizinių surašymų informatyvumo stokos (dalyje revizinių surašymų trūkstant duomenų apie samdinius ir kampininkus), remiantis V revizijos ir parapijiečių sąrašų duomenimis (šiuose šaltiniuose buvo nurodyta, kurie surašyti gyventojai buvo samdiniai, o kurie – kampininkai), visgi galima teigti, kad aptariamuoju laikotarpiu tarp visų tipų valstiečių ir laisvųjų žmonių iš tiesų nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, tik tarp mažažemių ir bežemių vyravo branduolinė šeima. Tuo tarpu valstiečių namų ūkis kito, nes jame daugėjo samdinių ir kampininkų su šeimomis.

2.1.1. Privačių dvarų valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Suskirsčius valstiečių šeimas į tipus pagal Hammelio-Lasletto tipologiją paaiškėjo, kad 1795–1796 m. daugiau, nei pusė visų, ariamąją ir šienaujamąją žemę naudojusių, valstiečių šeimų buvo branduolinės (52 proc.). Didžiąją valstiečių banduolinių šeimų sudarė sutuoktinių pora ir jų vaikai, tuo tarpu bevaikių valstiečių porų, našlių vyrų ir moterų su vaikais buvo vos po kelis procentus. Išplėstinės šeimos sudarė daugiau nei trečdalį visų valstiečių, valdžiusių žemę, šeimų (34 proc.). Valstiečių išplėstines šeimas daugiausiai sudarė šalia sutuoktinių poros ir jų vaikų gyvenę sutuoktinių broliai ir seserys, taip pat – vienas iš pagyvenusių tėvų. Sudėtinė šeima tarp žemę valdžiusių valstiečių nebuvo dažna, nes sudarė vos 13 proc. visų valstiečių šeimų. Valstiečių sudėtines šeimas dažniau sudarė pagyvenusių tėvų ir vieno iš vaikų poros. Tarp valdžiusių žemę valstiečių beveik nebuvo viengungių ir kartu gyvenusių nevedusių asmenų grupių. Valstiečių daržininkų, trobelninkų ir bežemių kampininkų šeimos nuo žemę valdžiusių valstiečių šeimų skyrėsi tuo, kad tarp mažažemių ir bežemių dominavo branduolinis šeimos modelis. Branduolinės šeimos sudarė net 80–89 proc., o išplėstinės šeimos sudarė 6–15 proc. visų šeimų. Sudėtinės šeimos modelis tarp valstiečių daržininkų, trobelninkų ir kampininių buvo retos ir sudarė vos 1–5 proc. visų šeimų. Tarp mažažemių ir bežemių viengungystė taip pat buvo nepopuliari, išskyrus kampininkų, iš kurių net 10 proc. neturėjo šeimos. Kampininkų branduolinės šeimos nuo daržininkų ir trobelninkų branduolinių šeimų skyrėsi tuo, kad kampininkų branduolines šeimas dažniau sudarė bevaikės poros ir našlės moterys su vaikais. Didžiausios buvo ariamąją ir šienaujamąją žemę valdžiusių valstiečių šeimos, kuriose vidutiniškai buvo po 6 asmenis. Tuo tarpu daržininkų ir trobelnininkų šeimose dažniausiai gyveno 4, o kampininkų – vos 3 asmenys. Ariamąją ir šienaujamąją žemę valdžiusių valstiečių ne tik šeimos, bet ir namų ūkiai savo struktūra labiausiai išsiskyrė iš kitų kategorijų valstiečių namų ūkių. Atlikus analizę buvo pastebėta didžiulė valstiečių namų ūkių įvairovė, kurią sudarė net 108 tipai. Valstiečių namų ūkių ir sugyvenimo formų įvairovę iliustruoja Kartoklių kaimo, priklausiusio Šaukėnų dvarui ir parapijai, gyventojų namų ūkiai, kurių kaime 1795 m. buvo 6 (1 bajorų, 5 – valstiečių). Valstiečiai Tomas Gricius ir Tadas Tronskuna gyveno branduolinėse šeimose – turėjo tik po žmoną ir vaikų, samdinių ir kampininkų neturėjo. Izidorius Gricius taip pat gyveno branduolinėje šeimoje, bet su žmona Marijona vaikų neturėjo. Juozapas Sakavičius su žmona Konstancija taip pat gyveno branduoliniame namų ūkyje, tačiau pas juos dar gyveno samdinio Jono Kazlausko trijų asmenų šeima. Tuo tarpu Adomo Tyguno namų ūkis buvo sudėtinis ir buvo didžiausias, nes jį sudarė trys sutuoktinių

poros ir dar kartu gyveno kampininkė Grigalienė su dukra Marijona[160]. Kaip matyti, Kartoklių kaime dominavo branduolinė šeima, prie kurios atskirais atvejais būta samdinių arba kampininkų. Tačiau statistinė analizė parodė, kad tarp valstiečių namų ūkių dažnesni buvo ūkiai, kurių pagrindą sudarė tik branduolinė šeima ir branduolinė šeima su samdiniais. Gan dažni tarp valstiečių buvo namų ūkiai, kuriuose greta branduolinės šeimos ir samdinių dar būta ir kampininkų arba tik kampininkų. Kiek rečiau samdiniai ir kampininkai gyveno šalia išplėstinių valstiečių šeimų, kurias sudarė sutuoktinių pora ir nevedę sutuoktinių broliai ir (arba) seserys, rečiau – dar ir vienas iš pagyvenusių tėvų. Tarp valstiečių daržininkų ir trobelninkų namų ūkių dominavo ūkiai, kuriuos sudarė tik branduolinė šeima. Retai, bet pasitaikydavo, kad pas daržininkus ir trobelninkus dar gyveno kampininkų. Tai, kad žemę valdžiusių valstiečių namų ūkis skyrėsi nuo valstiečių daržininkų ir trobelninkų namų ūkio rodo ir namų ūkio vidutinis dydis. Valstiečių, valdžiusių ariamosios ir šienaujamos žemės plotus, namų ūkyje vidutiniškai gyveno po 9 asmenis, valstiečių daržininkų ir trobelninkų – po 5 asmenis. Kaip matyti, valdžiusių žemę valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis skyrėsi labiausiai ir tą skirtumą lėmė prie valstiečių šeimų dažniau gyvenę samdiniai ir kampininkai, kurie ne taip jau retai gyveno dar su savo šeimomis. Viename valstiečių, valdžiusių žemę, namų ūkyje buvo po 1,3 samdinio, daržininkų – 0,19, o trobelninkų – 0,46 samdinio. Tad apibendrinant galima teigti, kad 1795 m. ariamosios ir šienaujamosios žemės plotus valdę valstiečiai gyveno didesnėse ir sudėtingesnės struktūros šeimose ir namų ūkiuose, nei daržininkai ir trobelninkai.

Tiek 1828–1844 m., tiek 1845–1859 m. parapijiečių sąrašai iš esmės patvirtina, kad tarp valstiečių buvo dažna branduolinė šeima. Tiesa, parapijiečių sąrašai neleidžia nuo privačių dvarų valstiečių atskirti valstybinių dvarų valstiečių ir laisvųjų žmonių, tačiau parapijiečių sąrašai padeda suvokti, kodėl VII, VIII, IX ir X revizijų analizės rezultatai skiriasi nuo V revizijos analizės rezultatų, ir ką tie skirtumai rodo apie valstiečių (ir ne tik) šeimą ir namų ūkį. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad dalyje parapijiečių sąrašų buvo nurodyta, kurie surašyti gyventojai buvo samdiniai ir kampininkai, o dalyje – ne. Parapijiečių sąrašuose, kuriuose buvo nurodyta, kurie valstiečiai buvo samdiniai ir kampininkai, aiškiai matyti, kad tarp tuose sąrašuose surašytų valstiečių buvo dažna branduolinė šeima. Štai 1828–1844 m. sąrašuose tarp žemę valdžiusių valstiečių branduolinės šeimos sudarė 72 proc. visų šeimų, tarp daržininkų – 80 proc., o tarp bežemių – 58 proc. Tuo tarpu 1845–1859 m.

[160] Šaukėnų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1106, l. 3–3v.

sąrašuose tarp žemę valdžiusių valstiečių branduolinės šeimos sudarė 78 proc., tarp daržininkų – 86, tarp bežemių – 59 proc. Šie rezultatai rodo, kad XIX a. I pusės ir vidurio valstiečių (ir laisvųjų žmonių) šeimos buvo artimos XVIII a. pabaigos valstiečių šeimoms. Tiesa, 1828–1844 m. tarp bežemių valstiečių buvo itin išplitusi viengungystė ir gyvenimas pavieniui, nes viengungiai sudarė net 36 proc. visų šeimų. Tuo tarpu XVIII a. pab. tarp bežmių valstiečių viengungių būta vos 10 proc. Valstiečių šeimos, lyginant su XVIII a. pab., šiek tiek sumažėjo, tuo tarpu namų ūkis – padidėjo. Vidutiniškai vienoje valstiečio šeimoje 1828–1844 m. gyveno kiek daugiau, nei 5 (5,1) asmenys, o namų ūkyje buvo daugiau, nei 9 (9,3) asmenys. Viename valstiečio namų ūkyje būta po 2–3 (vidurkis 2,5) samdinius, tad samdinių skaičius didėjo. Tuo tarpu pas valstiečius daržininkus vienoje šeimoje vidutiniškai gyveno po 4 asmenis, o namų ūkyje – po 5–6 (5,5) asmenis, bet pas daržininkus samdinių būta labai mažai – vidutiniškai po 0,4 samdinio viename valstiečių daržininkų namų ūkyje. Pas bežemius valstiečius vienoje šeimoje vidutiniškai buvo kiek daugiau nei po 2 (2,3) asmenis. Namų ūkio struktūros analizė parodė, kad lyginant su 1795–1796 m. duomenimis, valstiečių namų ūkio struktūra tapo sudėtingesnė (žr. Lentelę Nr. 18). Tarp valstiečių 1828–1844 m. daugiausiai buvo namų ūkių, kurių pagrindą sudarė branduolinė šeima ir šalia šeimos gyvenę nevedę samdiniai ir gan dažnai – pavieniai kampininkai arba kampininkai su savo šeimomis. Šiuos duomenis patvirtina ir 1845–1859 m. parapijiečių sąrašų duomenys, kuriuose taip pat matyti, kad tarp bežemių valstiečių buvo daug vienišų kampininkų, kurie sudarė 35 proc. visų bežemių valstiečių šeimų. (žr. Lenteles Nr. 10, 11 ir 12). Tad matyti, kad pas žemę valdžiusius valstiečius daugėjo samdinių ir kampininkų, o tarp bežemių kampininkų plito viengungystė, kurią sąlygojo likus našle (našliu) nebuvimas sąlygų ištekėti (vesti) antrą kartą arba nebuvimas sąlygų šeimą kurti apskritai.

Tuo tarpu VII, VIII, IX ir X revizijų metu sudarytuose reviziniuose surašymuose valstiečius, kurių ryšys su artimos giminystės šeima nebuvo nurodytas, prilyginus kitiems (broliams, seserims, brolių, seserų šeimoms, tolimesniems giminaičiams ir jų šeimoms) šeimos nariams, buvo gauti visiškai kitokie rezultatai, nes didžioji dalis bežemių valstiečių renkant duomenis buvo laikyti šeimininkų šeimos nariais, kurių giminystės ryšiai su šeimininkų šeima buvo neaiškūs. Tiesa, VII ir VIII revizijose bežemiai kampininkai dar buvo fiksuoti, tačiau net ir šių revizinių surašymų analizės rezultatai skiriasi nuo V revizijos ir parapijiečių sąrašų analizės rezultatų. Štai VII revizijos analizės rezultatų duomenimis šiek tiek mažiau, nei pusę visų šeimų (45 proc.) tarp privačių dvarų valstiečių sudarė išplėstinės šeimos, tarp kurių dominavo šeimos, kuriose gyveno sutuoktinių pora, jų vaikai ir

sutuoktinių broliai, seserys ar kiti giminaičiai, kurių ryšys su šeima buvo neaiškus. Tuo tarpu branduolinių ir sudėtinių šeimų buvo daugmaž po lygiai. Branduolinės šeimos sudarė 22, o sudėtinės – 27 proc. visų šeimų. Kalbant apie bežemių valstiečių šeimas būtina atkreipti dėmesį, kad viengungiais buvo 18 proc. visų bežemių, o bešeimėse grupėse gyveno 11 proc. visų bežemių. Vidutinę bežemių šeimą sudarė mažiau, nei po 3 asmenis vienoje šeimoje, o tarp turinčiųjų žemės – daugiau, nei 6. Tačiau turintieji žemės valstiečiai samdė itin mažai samdinių (vidutiniškai 0,3 samdinio viename namų ūkyje). Tačiau jau VIII revizijos analizės rezultatai parodė, kad tarp privačių dvarų valstiečių dominavo sudėtinės šeimos, kurios sudarė 57 proc. visų šeimų. Na o apskritai, net 44 proc. visų šeimų sudarė sudėtinės šeimos, kuriose ryšys tarp sutuoktinių porų nebuvo nustatytas. Tuo tarpu išplėstinės ir branduolinės šeimos tarp privačių dvarų valstiečių atitinkamai sudarė 23 ir 17 proc. visų šeimų. Tiesa, kai kuriuose privatiems dvarams priklausiusiuose kaimuose išplėstinės ir branduolinės šeimos sudarė daugumą šeimų ir tokiu būdu išsiskyrė iš bendros daugumos. Čia kaip pavyzdį norėtųsi paanalizuoti Viekšnių seniūnijai, Biržuvėnų vaitystei ir Luokės parapijai priklausiusio Kinčiulių kaimo valstiečių šeimas. Šiame kaime 1834 m. buvo tik 21 valstietis, bet 4 ūkiai. Du iš šių ūkių buvo bešeimiai, o kiti du – išplėstiniai. Bešeimius ūkius sudarė brolių Mykolo ir Tado Blindų bei jų sesers Onos ūkis (tikėtina, iš šio ūkio buvo kilęs garsusis Tadas Blinda), taip pat – Liudviko Paulausko ir jo sesers Petronėlės ūkis. Tuo tarpu nevedusio kinčiuliškio Jurgio Menzoro ūkyje gyveno vedęs brolis Vincentas su žmona Kotryna, o pas Juozapą Vaičkų ir jo brolius gyveno tolimesnio giminaičio Antano Vaičkaus šeima. Pas Vaičkus taip pat tarnavo dvi mergos – Morta Baitaitė ir Petronėlė Norkutė[161]. Šių gyventojų šeimos ir namų ūkiai ne tik išsiskyrė iš bendro konteksto, bet ir iš visos Viekšnių seniūnijos, kur dauguma šeimų buvo taip pat sudėtinės ir didelės. Nepaisant to, kad samdinio ir kampininko statusą turinčių privačių dvarų valstiečių buvo nedaug, jų šeimos struktūrą pavyko išanalizuoti, tik analizės rezultatai labai išsiskyrė iš bendro bežemių gyventojų konteksto. Jei visur kitur tarp bežemių dominavo branduolinė šeima, tai 1834 m. tarp privačių dvarų bežemių valstiečių dominavo viengungystė, nes viengungiais buvo net 43 proc. visų privačių dvarų valstiečių bežemių, tarp kurių 26 proc. visų bežemių sudarė vieniši kampininkai našliai ir našlės, besiglaudžiantys pas ūkius valdžiusius valstiečius. Dauguma šių bežemių viengungių buvo vyresni nei 60 m. Dauguma šių pagyvenusių viengungių buvo moterys, kurios greičiausiai jau buvo nedarbingos, todėl gyveno

[161] Viekšnių seniūnijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 463, l. 309v–310.

turėdamos kampininko statusą. Tarp bežemių valstiečių taip pat daug buvo ir gyvenančių šeimos nesudarančiose grupėse. Tokios grupės sudarė 24 proc. visų šeimų. Šis skaičius buvo artimas branduolinių šeimų skaičiui, kuris šiek tiek buvo didesnis ir siekė 28 proc. Visgi, dėmesį labiau verta atkreipti į šeimų nesudarančių grupių gyventojus. Šiai bežemių, privačiuose dvaruose gyvenusių, valstiečių šeimų kategorijai daugiausiai priklausė jauni, darbingo amžiaus asmenys, tarp kurių daugiausiai buvo moterys su nesantuokiniais vaikais, kurios sudarė net 18 proc. visų bežemių valstiečių šeimų. Visi kiti atvejai, tai kartu gyvenę ir pas ūkininkus dirbę broliai ir (arba) seserys, gyvenę atskirai nuo tėvų arba jau neturintys gyvų tėvų. Tačiau, svarbiausia, kalbant apie VIII revizijoje surašytus bežemius atkreipti dėmesį į tai, kad šioje revizijoje surašytų bežemių kampininkų viengungių skaičius yra gan artimas parapijiečių sąrašų analizės rezultatams, kurie taip pat parodė, kad maždaug XIX a. 3–5 dešimtmečiuose tarp privačių bežemių valstiečių buvo išplitusi viengungystė. Deja, tačiau kaip toliau kito bežemių valstiečių šeimos struktūra neįmanoma pasakyti, nes IX ir X revizijose valstiečių, kurie būtų įvardinti samdiniais ir kampininkais, beveik nėra. IX revizijos analizės rezultatai parodė, kad tarp privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių labiausiai buvo paplitusios jau ne sudėtinės, o išplėstinės šeimos. Pastarojo tipo šeimos tarp valstiečių sudarė 57 proc. visų šeimų, o sudėtinių šeimų liko 34 proc. Tuo tarpu branduolinės šeimos sudarė vos 4 proc. visų šeimų, tad šio tipo šeimų buvo likę itin mažai. Pastebėtina, kad tarp išplėstinių šeimų daugiausiai buvo šeimų, kuriose greta sutuoktinių poros ir jų vaikų dar gyveno nevedę broliai, seserys ir kiti giminaičiai, kurių ryšys su šeima buvo nenustatytas. Didesniąją IX revizijos privačių dvarų duomenų imtį sudaro Rietavo dvaro valstiečiai, ko nebuvo VIII revizijos duomenų imtyje, tad buvo nuspręsta patikrinti, ar galėjo duomenys iš šio dvaro apie valstiečių šeimas iškreipti tyrimo rezultatus (duomenys iš Rietavo dvaro buvo įtraukti į VII revizijos duomenų imtį, tačiau į minėtos revizijos imtį pavyko įtraukti daug duomenų iš kitų privačių dvarų, ko nepavyko padaryti sudarant imtį iš IX revizijos). Rietavo dvaro ir kitų į imtį patekusių (Biržuvėnų, Pavaiguvio ir Vaiguvos) valstiečių šeimos visgi buvo labai panašios, nes visuose analizuotuose dvaruose išplėstinių šeimų buvo daugiausiai, sudėtinių šeimų buvo kiek mažiau, o branduolinių šeimų buvo mažuma. Samdinių visuose analizuotuose dvaruose buvo vos vienas kitas. Tad, atrodo, 1850 m. privačiuose Žemaitijos dvaruose (bent jau analizuotuose) labiausiai buvo paplitusios išplėstinės šeimos, bet būta nemažai ir sudėtinių šeimų. Štai Biržuvėnų dvarui priklausiusiame Viekšnalių kaime 1850 m. buvo surašytos 6 šeimos, iš kurių 4 buvo išplėstinės, o likusios dvi – sudėtinės. Tame pačiame Biržuvėnų dvaro Viekšnalių kaime minima tik

viena samdinė – 26 m. Antanina Kojelytė, tarnavusi pas Martyną Kojelį[162]. Tuo tarpu pagal X revizijos duomenis tarp privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių nebuvo vieno dominuojančio šeimos modelio. Branduolinės šeimos tarp valstiečių sudarė 23, o sudėtinės ir išplėstinės – po 31 proc. visų šeimų. Tarp branduolinių šeimų dažniausios buvo šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, tarp išplėstinių – sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę sutuoktinių broliai, seserys ar kiti giminaičiai, ar nenustatytą ryšį su šeima turėję asmenys. Tuo tarpu tarp sudėtinių šeimų dažniausios buvo šeimos, kurias sudarė dvi ir daugiau vedusių brolių porų. Pastaroji tendencija tarp valstiečių yra gan netipinė, nes dažniausiai tarp sudėtinių šeimų vyravo šeimos, kurias sudarydavo sutuoktinių poros, tarp kurių esantis ryšys buvo neaiškus. Tiesa, X revizijos duomenimis, sudėtinių šeimų, tarp kurių ryšys buvo neaiškus, buvo gan nemažai, bet didesniosios daugumos tokios šeimos nesudarė. Kaip matyti, išplėstinių ir sudėtinių šeimų dominavimo atvejais, ženklią šių šeimų dalį sudarydavo šeimos, kuriose buvo pavienių (išplėstinių šeimų atveju) ir susituokusių (sudėtinių šeimų atveju), kurių ryšys su namų ūkio šeimininko šeima buvo neaiškus, tad didelė tikimybė, kad visi šie neaiškiais, surašymuose nenurodytais, ryšiais su šeimininko šeima susiję asmenys greičiausiai buvo tos šeimos samdiniai ir kampininkai. (žr. Lenteles Nr. 13, 14, 15 ir 16). Tai iš esmės patvirtina parapijiečių sąrašai, kuriuose taip pat nebuvo žymimas samdinio ir kampininko statutas, nes tiek 1828–1844, tiek 1845–1859 m. tarp valstiečių dominavo išplėstinės šeimos, kuriose didelę dalį sudarė šeimos, kuriose būta neaiškiais ryšiais su šeimininko šeima susijusių asmenų ir šie duomenys iš dalies sutampa su revizinių surašymų analizės duomenimis (IX revizijos duomenys visiškai sutampa). Tad išeitų, kad reviziniai surašymai patvirtina, jog XIX a. I pusėje daugėjo namų ūkių, kuriuose buvo samdinių, taip pat, matyt, ir kampininkų.

[162] Biržuvėnų dvaro revizinis surašymas. 1850 m. LMAVB, f. 37-308, l. 27v–28.

10 lentelė. V revizijos duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį bei tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis V Revizijos duomenimis																	
	SB	**BB**	**LŽ**	**LD**	**LT**	**BL**	**V**	**D**	**T**	**B**	**ŠE**	**M**	**MB**	**Ž**	**ŽB**	**Š**	**ŠB**
Šeimų skaičius	431	84	554	59	22	275	2025	131	28	1216	789	180	93	125	65	58	82
Šeimos dydis	5,7	3,1	5,7	4,7	3,4	3,4	6,0	4,5	4,4	3,3	6,2	4,7	2,9	4,8	2,6	4,2	3,7
NŪ dydis	8,0	-	7,6	5,2	3,7	-	8,1	5,1	4,9	-	9,0	6,6	-	5,5	-	5,4	-
1	2	11	0	0	0	7	0	0	0	10	0	2	18	4	23	5	12
2	3	1	0	2	0	2	1	1	0	2	1	3	2	1	6	2	9
3	59	83	59	71	82	84	52	80	89	82	46	59	72	63	69	76	68
4	27	5	27	22	18	6	34	15	11	5	39	27	8	29	2	17	10
5	9	0	13	5	0	0	13	5	0	1	13	9	0	3	0	0	1
Samdinių skaičius	2,4	-	1,2	0,05	0	-	1,7	0,2	0,5	-	1,8	0,8	-	0,8	-	1,2	-

11 lentelė. 1828–1844 m. parapijiečių sąrašų duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį bei tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis 1828–1844 m. parapijiečių sąrašų duomenimis									
	B_1	**B_2**	**V_1**	**D**	**B**	**V_2**	**M_1**	**MB**	**M_2**
Šeimų skaičius	109	72	1298	80	1211	808	167	196	105
Šeimos dydis	4,7	7,2	5,1	4,0	2,3	8,6	4,0	1,9	7,7
NŪ dydis	9,4	11,2	9,3	5,5	-	8,6	7,3	-	8,0
1	7	1	1	4	36	0	8	50	0
2	7	15	2	1	5	3	9	8	5
3	63	22	72	80	58	11	53	41	18
4	18	49	19	14	2	51	23	2	46
5	4	13	7	1	0	35	7	0	31
Samdinių skaičius	4,2	4,0	2,5	0,4	-	0,2	1,4	-	0,3

12 lentelė. 1845–1859 m. parapijiečių sąrašų duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį bei tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis 1845–1859 m. parapijiečių sąrašų duomenimis									
	B_1	**B_2**	**V_1**	**D**	**B**	**V_2**	**M_1**	**MB**	**M_2**
Šeimų skaičius	118	113	1081	111	1086	677	87	147	61
Šeimos dydis	4,0	8,7	4,7	4,0	2,3	10,2	3,5	1,9	10,6
NŪ dydis	9,8	10,2	8,8	5,2	-	10,3	7,4	-	10,9
1	9	4	1	0	35	0	15	46	0
2	6	4	1	2	5	1	2	8	7
3	65	16	78	86	59	8	55	44	10
4	15	57	15	11	1	45	21	2	33
5	4	19	4	1	0	45	7	0	51
Samdinių skaičius	4,3	1,4	2,3	0,3	-	0,1	0,8	-	0,3

Lentelių reikšmės	
SB	Smulkieji bajorai
B_1	Smulkieji bajorai (pirma grupė)
B_2	Smulkieji bajorai (antra grupė)
BB	Bežemiai bajorai
LŽ	Laisvieji žmonės
LD	Laisvieji daržininkai
LT	Laisvieji trobelnininkai
BL	Bežemiai laisvieji žmonės
V	Valstiečiai
V_1	Valstiečiai (pirma grupė)
V_2	Valstiečiai (antra grupė)
D	Daržininkai
T	Trobelnininkai
B	Bežemiai valstiečiai
M	Miestelių gyventojai
M_1	Miestelių gyventojai (pirma grupė)

M_2	Miestelių gyventojai (antra grupė)
MB	Bežemiai miestelių gyventojai
Ž	Žagarės gyventojai
ŽB	Žagarės gyventojai kampininkai
Š	Šiaulių gyventojai
ŠB	Šiaulių gyventojai kampininkai
ŠE	Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečiai
ŠB	Buvusios Šiaulių ekonomijos bežemiai valstiečiai
PV	Kitų privačių dvarų valstiečiai
PB	Kitų privačių dvarų bežemiai valstiečiai
1	Viengungių (proc.)
2	Ne šeimos (proc.)
3	Branduolinės šeimos (proc.)
4	Išplėstinės šeimos (proc.)
5	Sudėtinės šeimos (proc.)

2.1.2. Laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Analizė parodė, kad XVIII a. pabaigoje laisvųjų žmonių šeima ir namų ūkis nuo valstiečių šeimos ir namų ūkio skyrėsi mažai. Dauguma laisvųjų žmonių gyveno branduolinėse šeimose, kurios sudarė 59 proc. visų šeimų, kas rodo, jog visgi laisvieji žmonės dažniau, nei valstiečiai gyveno branduolinėse šeimose. Tačiau didžiąją dalį visų branduolinių šeimų, kaip ir pas valstiečius, sudarė vedusios poros su vaikais, o bevaikės poros, ir našliai (-ės) su vaikais sudarė mažumą. Išplėstinės šeimos tarp laisvųjų žmonių sudarė mažiau nei trečdalį visų šeimų, tad laisvieji žmonės rečiau gyveno išplėstinėse šeimose, nei valstiečiai. Tuo tarpu sudėtinių šeimų dalis tarp valstiečių ir laisvųjų žmonių nesiskyrė, tik tarp laisvųjų žmonių dažnesnės buvo sudėtinės šeimos, kuriose, kartu su pora gyveno vienas jų šeimą sukūręs vaikas. Tokios sudėtinės šeimos sudarė 8 proc. visų laisvųjų žmonių šeimų. Laisvųjų žmonių daržininkų šeimos nuo valstiečių daržininkų šeimų skyrėsi tuo, kad tarp laisvųjų žmonių daržininkų beveik ketvirtadalį visų šeimų sudarė išplėstinės šeimos. Išplėstinių šeimų taip pat buvo daugiau ir tarp laisvųjų trobelninkų. Tuo tarpu bežemių laisvųjų žmonių šeimos beveik niekuo nesiskyrė nuo bežemių valstiečių šeimų, kur banduolinė šeima taip pat domnavo, o ženklią jos dalį sudarė bevaikės poros ir našlės moterys su vaikais. Lyginant su valstiečių ūkiu, laisvųjų žmonių namų ūkis buvo mažiau įvairus, tačiau jame taip pat dažnai šeimininkavo branduolinė šeima be samdinių ir kampininkų. Tarp laisvųjų žmonių antras pagal dažnumą buvo namų ūkis, kurį

sudarė branduolinė šeima ir samdiniai. Žymiai rečiau pasitaikė namų ūkių, kuriuose šalia branduolinės šeimos gyveno kampininkų ar šalia išplėstinės šeimos gyveno samdinių. Kaip atrodė laisvųjų žmonių namų ūkis ir sugyvenimo formos, iliustruoja Novikų kaimo, priklausiusio Novikų palivarkui ir Biržuvėnų dvarui, gyventojai. Kaime 1795 m. buvo 5 laisvųjų žmonių ir 3 laisvųjų daržininkų namų ūkiai. Kaimo gyventojai daugiausiai gyveno branduolinėse šeimose. Pas Stanislovo Staigio šeimą gyveno dvi mergos, Jurgio ir Agnieškos Genių keturių asmenų šeima samdinių neturėjo, Rokas Paškevičius buvo našlys ir gyveno su keturiais paaugliais sūnumis ir dvidešimtmete dukra Joana. Tuo tarpu pas Joną Janulį su žmona gyveno žento Jono ir dukters Magdalenos šeima, tad ši šeima buvo sudėtinė. Pas šeimą dar tarnavo dvi mergos. Našlys Juozapas Šmukšta gyveno su bendravardžiu sūnumi ir dukters Barboros šeima, taip pat prie šeimos dar gyveno vienas bernas ir dvi mergos. Visos trys daržininkų šeimos buvo branduolinės, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, tik pas daržininką Motiejų Okulevičių gyveno kampininkas Tomas Gaidavičius su žmona Ona[163]. Laisvųjų daržininkų ir laisvųjų trobelnininkų namų ūkį, kaip ir valstiečių namų ūkį, dažniausiai sudarė tik branduolinė šeima, samdiniai ir kampininkai pas laisvuosius daržininkus ir trobelnininkus buvo retenybė. Valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimos dydis beveik nesiskyrė, tik laisvųjų trobelnininkų šeimos statistiškai buvo vienu asmeniu mažesnės už valstiečių trobelnininkų šeimas, ir sudarė vidutiniškai po 3 asmenis. Be to, laisvųjų žmonių namų ūkis buvo mažesnis už valstiečių namų ūkį ir sudarė vidutiniškai mažiau, nei po 8 asmenis. Laisvųjų daržininkų namų ūkyje vidutiniškai gyveno po 5 asmenis, trobelnininkų namų ūkyje vidutiniškai buvo mažiau, nei po 4 asmenis. Papildomos darbo jėgos laisvieji žmonės samdė tiek pat, kiek ir valstiečiai, nes vidutiniškai viename laisvojo žmogaus namų ūkyje buvo 1,2 samdinio. Tuo tarpu pas laisvuosius daržininkus buvo vos 0,05 samdinio, o laisvieji trobelnininkai samdinių nesamdė visai. Tad apibendrinant galima patvirtinti, kad laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio modelis iš esmės nesiskyrė nuo valstiečių šeimos modelio, tačiau tam tikras variacijas įžvelgti galima ir būtina.

Deja, ar per visą XIX a. I pusę laisvųjų žmonių šeima ir namų ūkis taip pat išliko labiau branduolinis, sunku pasakyti, nes parapijiečių sąrašuose duomenų apie laisvuosius žmones nėra, tad lieka remtis tik reviziniais surašymais, kuriuose esantys duomenys apie šeimas ir namų ūkius, kaip buvo nustatyta, nėra labai informatyvūs. Visgi, remiantis reviziniais surašymais, laisvųjų žmonių šeimos, skirtingai, nei valstiečių šeimos, per visą XIX a.

[163] Novikų palivarko gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: ŽAM, ŽD 2553.

I pusę beveik nekito. VII, VIII, IX ir X revizijos parodė, kad tarp laisvųjų žmonių nebuvo vieno dominuojančio šeimos tipo, o vidutinis namų ūkio dydis visą laikotarpį siekė apie 7 asmenis. VII revizijos duomenimis, tarp laisvųjų žmonių daugiausiai buvo sudėtinių šeimų, kurios sudarė 33 proc. visų šeimų. Kita vertus, labai panašiai buvo tiek branduolinių, tiek išplėstinių šeimų, kurios atitinkamai sudarė 28 ir 31 proc. visų šeimų. Tarp laisvųjų žmonių šiek tiek labiau buvo paplitusios šeimos, kuriose gyveno du ir daugiau vedusių brolių su šeimomis. Tokios šeimos sudarė 11 proc. visų šeimų. Visgi, net 20 proc. visų šeimų sudarė sudėtinės šeimos, kuriose buvo dvi ir daugiau sutuoktinių porų, tarp kurių egzistavęs ryšys nebuvo nurodytas. kalbant apie laisvuosius žmones, galima ir apibendrintai pasakyti, kokios šeimos buvo būdingos bežemiams laisviesiems žmonėms. Tarp laisvųjų bežemių žmonių labiausiai buvo paplitusios branduolinės šeimos, tačiau net 20 proc. visų bežemių sudarė viengungiai pavieniai asmenys ir tai yra didžiausias viengungių skaičius tarp į VII Reviziją surašytų ir į duomenų bazę įtrauktų gyventojų luominių grupių. Vidutiniškai vienoje bežemio laisvojo šeimoje gyveno po 3 asmenis. Tuo tarpu pas laisvuosius žmones, kurie turėjo žemės ir kito nekilnojamojo turto vidutiniškai gyveno po mažiau, nei 6 (5,8) asmenis, o samdinių turėjo tikrai ne kiekviena šeima, nes vidutiniškai kiekvienoje šeimoje buvo po 0,7 samdinio. Kadangi dalyje revizinių surašymų trūksta informacijos apie samdinius ir kampininkus, yra sudėtinga kalbėti apie laisvųjų žmonių namų ūkio sudėtį, tačiau kai ką nustatyti įmanoma. Išanalizavus laisvųjų žmonių namų ūkius nustatyta, kad dažniausiai namų ūkio pagrindu buvo tik branduolinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, arba išplėstinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai ir sutuoktinių broliai, seserys arba kiti giminaičiai. Treti pagal dažnumą buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir samdiniai. Dažni, bet kiek retesni buvo namų ūkiai, kuriuose gyveno sudėtinės šeimos su neaiškiu statusu tarp sutuoktinių porų. Tad lyginant su V revizijos duomenimis matyti, kad daugėjo namų ūkių, kurių pagrindą sudarė išplėstinė šeima arba branduolinė šeima su samdiniais. Vidutiniškai viename laisvojo žmogaus namų ūkyje 1815–1816 m. gyveno 6,5 asmens.

VIII revizijos duomenimis, tarp laisvųjų žmonių branduolinės šeimos sudarė 37 proc., išplėstinės – 30, o sudėtinės – 29 proc. visų šeimų. Nedaug pakito ir laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio vidutinis dydis, kuris 1834 m. siekė atitinkamai 6,6 ir 7,2 asmens. Samdinių pas laisvuosius žmones buvo nedaug, kaip ir samdinių ar kampininkų statusą turinčių laisvųjų žmonių. Samdiniai sudarė vos 5 proc. visų laisvųjų žmonių, o kampininkai – tik 3 proc. Kadangi samdinių ir kampininkų tarp laisvųjų žmonių buvo nedaug, laisvųjų žmonių namų ūkio pagrindą dažniausiai sudarė tik giminystės ir santuokos

ryšiais susijusios šeimos, kuriose gyveno sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę sutuoktinių broliai, seserys ar kiti giminaičiai arba tik sutuoktinių pora ir vaikai. Tiesa, pastebėtina, kad tarp laisvųjų žmonių šeimų dažniau pasitaikė išplėstinės šeimos, kurias sudarė dvi ir daugiau vedusių brolių poros su vaikais. Atkreiptinas dėmesys, kad nors didžioji dalis bežemių laisvųjų žmonių šeimų buvo branduolinės, net 33 proc. visų šeimų sudarė tokios branduolinės šeimos, kuriose nebuvo vaikų. Tarp bežemių ir anksčiau stebėtas didesnis bevaikių porų skaičius, tačiau 1834 m. tarp laisvųjų žmonių jų buvo labai daug. Panašiai tiek pat buvo ir branduolinių šeimų, kurias sudarė poros su vaikais. Tuo tarpu viengungiai laisvieji žmonės sudarė 5, o nešeiminėse grupėse gyvenantieji – 13 proc. visų šeimų. Moterys su nesantuokiniais vaikais sudarė 4 proc. visų bežemių laisvųjų žmonių šeimų. Tad viengungių bežemių ir nešeiminių grupių skaičiumi laisvieji žmonės labai skyrėsi nuo privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių.

Kaip jau buvo minėta, IX ir X revizijų analizės rezultatai laisvųjų žmonių atžvilgiu buvo labai panašūs į ankstesnių revizinių surašymų (išskyrus V revizijos) rezultatus. (13, 14, 15 ir 16 lenteles). Pas laisvuosius žmones ir toliau nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, tačiau galima stebėti šiokią tokią slinktį link šeimos struktūros sudėtingėjimo, nes sudėtinių šeimų aptikta šiek tiek daugiau, nei, pavyzdžiui, aptariamojo laikotarpio pradžioje. Sudėtinės šeimos 1850 m. sudarė 26 proc. visų šeimų, o daugiausiai buvo išplėstinių šeimų – 39 proc. Tuo tarpu branduolinių šeimų būta tik 18 proc. Ši branduolinių šeimų dalis buvo gan artima bešeimų laisvųjų žmonių grupių daliai, kuri apėmė 11 proc. visų šeimų. Tuo tarpu viengungiai tarp laisvųjų žmonių sudarė 5 proc. visų šeimų. Tarp 1858 m. gyvenusių laisvųjų žmonių branduolinės šeimos sudarė 24, išplėstinės – 31, o sudėtinės – 26 proc. visų šeimų. Tiek tarp branduolinių, tiek tarp išplėstinių, tiek tarp sudėtinių laisvųjų žmonių šeimų vyravo iš esmės tokie patys šeimų potipiai, kaip ir pas valstiečius. Atkreiptinas dėmesys, kad tarp laisvųjų žmonių sudėtinių šeimų taip pat dažnos buvo šeimos, kurias sudarė dvi ar daugiau brolių su žmonomis ir vaikais, todėl šį sudėtinių šeimų potipį galima laikyti būdingu sudėtinių šeimų potipiu tarp X revizijoje surašytų gyventojų. Apie laisvųjų žmonių namų ūkį iš X revizijos duomenų pasakyti nieko tikslaus neįmanoma, nes apie laisvųjų žmonių samdinius ir kampininkus duomenų nėra. Daugiausiai samdinių – 4 – turėjo Didžiųjų Juodeikių dvare, Padarbių kaime gyvenęs laisvasis žmogus Dominykas Tovenis, gyvenęs sudėtinėje šeimoje kartu su broliu Juozapu. Šeimos samdiniai – tai keturios mergos – Paulina, Petronėlė, Barbora ir Ona Tovenytės, kurių jauniausiai buvo 16, o vyriausiai – 31

metai[164]. Nors yra didelė tikimybė, kad šias mergas su šeimininkais siejo giminystės ryšiai, jos surašyme yra įvardintos samdinėmis.

Nors laisvųjų žmonių šeimų analizė pasitelkiant revizinius surašymus ir rodo, kad tarp laisvųjų žmonių nebuvo vieno vyraujančio šeimos tipo ir kad laisvųjų žmonių šeima ir namų ūkis beveik nekito, šie rezultatai yra kvestionuotini, nes tarp išplėstinių ir sudėtinių šeimų taip pat būta daug šeimų, kurias sudarė asmenys, kurių ryšys su šeimininkų šeima nebuvo nurodytas, tad į laisvųjų žmonių šeimas jas klasifikuojant taip pat galėjo patekti samdiniai ir kampininkai, kad dalyje atvejų greičiausiai ir buvo. Nepaisant to, galima pasikliauti analizės rezultatais tame, kad laisvųjų žmonių namų ūkis laikui bėgant beveik nedidėjo, be to, tarp bežemių laisvųjų žmonių nebuvo stebėtas ryškus viengungystės išplitimas, tik kai kada būdavo daug bevaikių sutuoktinių porų. Taip pat svarbu pastebėti, kad per visą laikotarpį tarp laisvųjų žmonių sudėtinių šeimų buvo daugiau šeimų, kurias sudarė du ir daugiau vedusių brolių, kas buvo žymiai rečiau pas valstiečius.

2.1.3. Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Nors Šiaulių ekonomijos teritorija nuo XVIII a. pabaigos buvo privati Zubovų valda, tad aptariamuoju laikotarpiu buv. ŠE valstiečius reikėtų laikyti privačiais. Tačiau dar nuo XVI a. II pusės šios šiaurės rytinės Žemaitijos dalies teritorijos valstiečiai buvo valstybiniai LDK valstiečiai, tad jų padėtis privačių dvarų atžvilgiu buvo geresnė[165]. Priklausymas valdovui galėjo daryti įtaką šeimos ir namų ūkio dydžiui ir tipui, bet ar padarė? Be to, buvusios Šiaulių ekonomijos raktų reviziniai surašymai buvo žymiai informatyvesni už kitų, į imtį įtrauktų, dvarų revizinius surašymus, todėl verta į šiuos surašymus patekusius valstiečius analizuoti atskirai. Atlikus revizinių surašymų analizę pastebėta, kad nuo 1795–1796 m., iki 1816 m. valstiečių šeima ir namų ūkis kiek pakito. Buvusios Šiaulių ekonomijos žemėse didesnioji dalis (40 proc.) valstiečių dar gyveno branduolinėse šeimose, tačiau sudėtinių šeimų padaugėjo 10 proc. ir 1816 m. buvusiose ŠE valdose sudėtinės šeimos sudarė jau 23 proc. visų valstiečių šeimų. Tuo tarpu branduolinių ir išplėstinių šeimų dalis panašiai sumažėjo maždaug tiek (branduolinių sumažėjo apie 6 proc., išplėstinių – 9 proc.), kiek padidėjo sudėtinių šeimų. Be to, padidėjo

[164] Telšių apskrities dvarų (raidės A, B, V) revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 92, l. 136v–137.
[165] R. R. Trimonienė, *Vietos visuomenė ir valdžia: tarpusavio sąveikos. Šiaulių ekonomijos atvejis. XVII XVIII a. pradžia.* Vilnius, p. 65.

viengungių, valdžiusių ūkį ir kartu gyvenusių, šeimos nesukūrusių brolių ir seserų ar kitų giminaičių valdomų ūkių. Kaip kito buvusios ŠE valstiečių šeimos struktūra iliustruoja Verbūnų raktui priklausiusio Sneigių kaimo atvejis. Šiame kaime 1796 m. buvo 6, o 1816 m. liko tik 4 ūkiai. Simono Sabaliausko ir Martyno Ramono šeimos išliko branduolinės, bet Petro Gutausko šeimos sudėtis pasikeitė. V revizijoje prie Petro ir jo žmonos Marijonos šeimos gyveno Petro motina Agota ir dar keturi Petro broliai[166]. Tuo tarpu 1816 m. Petro motina jau buvo mirusi, bet šeima buvo gerokai didesnė, nes joje gyveno dviejų Petro brolių žmonos su vaikais, nes Petro broliai Martynas ir Antanas buvo mirę (Antanas mirė 1813, o Martynas – 1814 m.)[167]. Dažniausiai buvusiose ŠE žemėse valstiečiai gyveno branduolinėse šeimose, kurias sudarė sutuoktinių porai ir vaikai. Antros pagal dažnumą buvo šeimos, kuriose gyveno sutuoktinių pora, jų vaikai, ir sutuoktinių nevedę broliai ir (arba) seserys. Tuo tarpu trečios pagal dažnumą buvo šeimos, kuriose gyveno dvi ar daugiau brolių šeimų. Tarp bežemių buvusios ŠE gyventojų dominavo branduolinės šeimos, kurios sudarė 81 proc. visų šeimų. Bežemių šeimos modelis nuo 1795–1796 m. iš esmės nepakito, nes tarp branduolinių šeimų ir toliau gan dažnos išliko šeimos, kurias sudarė sutuoktinių poros be vaikų ir našlės moterys su vaikais. Bežemių šeimos skyrėsi labiausiai tuo, kad VII revizijoje buvo aptikta net 15 bežemių šeimų su nesantuokiniais vaikais, kas sudarė 2 proc. visų bežemių valstiečių šeimų. Taip pat pastebėtina, kad tarp buvusios ŠE bežemių šeimų net 7 proc. sudarė nesusituokę, kartu gyvenantys, asmenys, tarp kurių dominavo broliai ir seserys be savų šeimų. Ankstesnėje revizijoje toks reiškinys beveik nepastebėtas, bešeimis namų ūkio modelis buvo labai retas. Apie namų ūkio struktūrą reviziniai surašymai, sudaryti VII revizijos metu, tikslių duomenų pateikti negali, nes kampininkų šeimos gan dažnai buvo surašytos atskirai nuo šeimininkų šeimų. Nepaisant to, galima sužinoti, kiek buvusios ŠE šeimininkai samdė samdinių ir kiek apskritai buvo bežemių valstiečių. Dar 1795–1796 m. (skaičiuojant pagal revizinius surašymus) buvusiose ŠE valdose bežemiai valstiečiai maždaug galėjo sudaryti apie 38 proc. visų valstiečių. Tuo tarpu 1816 m. samdiniai ir kampininkai sudarė maždaug 31 proc. visų valstiečių. Viename valstiečio ūkyje vidutiniškai tarnavo po šiek tiek daugiau, nei 2 samdinius, o valstiečių šeimose vidutiniškai gyveno po mažiau nei 7 asmenis. Tuo tarpu bežemių šeimos buvo žymiai mažesnės ir sudarė mažiau nei po 4 asmenis. Kalbant apie namų ūkio struktūrą visgi

[166] Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357, l. 6.
[167] Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1410, l. 5v–6.

galima pasakyti, kad dažniausiai tarp buvusios ŠE valstiečių namų ūkio pagrindą sudarė tik branduolinės šeimos, susidėjusios iš sutuoktinių poros ir vaikų, kiek rečiau – išplėstinės šeimos, kuriose greta sutuoktinių poros ir jų vaikų dar gyveno sutuoktinių nevedę broliai ir seserys. Kita vertus, taip pat dažni buvo atvejai, kai šalia branduolinės šeimos gyveno samdinys su savo šeima arba nevedę samdiniai. Atkreiptinas dėmesys, kad, nors ir retai, bet pasitaikydavo bežemių kampininkų, kurie taip pat turėjo samdinių. Štai Žagarės rakte gyveno kampininkas Juozapas Juraševskis, pas kurį buvo net du samdiniai su šeimomis[168], tad pas Juraševskį iš viso gyveno 8 asmenys. Kyla klausimas, ar pats būdamas bežemiu, Juraševskis galėso samdyti papildomos darbo jėgos. Analizuotuose reviziniuose surašymuose nebuvo atskirai žymimi daržininkai ir trobelnininkai, tad gal Juraševskis buvo vienas iš jų? Arba, gal buvo koks amatininkas, tik jo amatas buvo nenurodytas? Atsakyti į šiuos klausimus yra sudėtinga, bet kita vertus, tokie atvejai buvo reti, o dauguma bežemių valstiečių šeimų, gyvenusių buvusioje ŠE teritorijoje, buvo mažos ir paprastos struktūros.

Lyginant su 1816 m. duomenimis, 1834 m. buv. ŠE valstiečių šeimose ir namų ūkiuose atsirado pokyčių. Atlikus revizinių surašymų analizę pastebėta, kad buv. ŠE valstiečių šeimos ir namų ūkiai padidėjo. Štai, vidutiniškai vienoje valstiečių šeimoje jau gyveno 7,5 asmenys, o viename namų ūkyje buvo beveik 11 (10,8) asmenų. Tad vidutiniškai šeimos ir namų ūkiai padidėjo maždaug dviem asmenimis. Šį padidėjimą puikiai iliustruoja Nikančių kaimo, 1816 m. priklausiusio Meškuičių, o 1834 m. jau priklausiusio Gavėnaičių raktui, situacija. Dar 1816 m. Nikančiuose buvo surašyti 54 gyventojai, gyvenę 6 dūmuose. Tuo tarpu 1834 m. dūmų skaičius išliko toks pats, tačiau kaime jau gyveno 68 gyventojai. Nikančiuose vidutinis dūmo (namų ūkio) dydis padidėjo nuo 8,2 iki 11,3 asmenų, tad vidutiniškai 3 asmenimis. Taigi, iš Nikančių kaimo situacijos galima susidaryti vaizdą, kad šeimos ir namų ūkiai padidėjo dėl išaugusio gyventojų skaičiaus. Analizė atskleidė, kad šeimos ir namų ūkio struktūra taip pat pakito. Nors matyti, kad tarp buv. ŠE valstiečių ir toliau nebuvo vyraujančio šeimos modelio, tačiau jau daugiausiai buvo išplėstinių, o ne branduolinių šeimų, be to, sudėtinių šeimų skaičius nežymiai lenkė branduolinių šeimų skaičių. Tarp buv. ŠE gyventojų daugiausiai buvo šeimų, kurias sudarė sutuoktinių pora ir jų vaikai, sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę sutuoktinių broliai, seserys ar tolimesni giminaičiai, taip pat – sudėtinės šeimos, kuriose ryšys tarp sutuoktinių porų nebuvo nustatytas. Kaip kito šeimos struktūra taip pat galima stebėti

[168] Žagarės rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 85v–86.

analizuojant Nikančių kaimo atvejį. Pavyzdžiui, 1816 m. Juozapo Povilaičio šeima buvo branduolinė, Vincento Endreliūno, Jokūbo Kuiros ir Juozapo Jokubaičio – išplėstinė, o Martyno Tvaskūno – sudėtinė[169]. Tuo tarpu 1834 m. Nikančių kaime branduolinių šeimų neliko, nes J. Povilaitis tapo našliu, jo sūnus Simonas vedė ir susilaukė vaikų, o sūnus Pranciškus dar buvo nevedęs, tad šeima tapo išplėstine[170]. Tiesa, kitos šeimos tipologiškai iš esmės nepakito, bet namų ūkiai tapo sudėtingesnės struktūros, nes jei 1816 m. Nikančiuose buvo tik viena kampininko Petro Valinsko šeima ir viena samdinio, gyvenusio pas J. Kuirą, Dominyko Velinskio šeima, tai 1834 m. pas valstiečius gyveno dvi kampininkų ir trys samdinių šeimos. Namų ūkio struktūros sudėtingėjimą galima stebėti ir statistiškai. Dažniausias tarp buv. ŠE valstiečių buvo namų ūkio tipas, kuriame šalia išplėstinės šeimos, sudarytos iš sutuoktinių poros, jų vaikų ir nevedusių brolių, seserų ar tolimesių giminaičių kartu dar būta nevedusių samdinių. Tačiau prie šio šeimos tipo beveik tiek pat dažnai gyveno ir vedę samdiniai, kurių procentas buv. ŠE valdose vis didėjo. Pavyzdžiui, 1834 m. 35 proc. visų tipų šeimų turėjo samdinių, kurie buvo vedę ir kartu pas šeimininką gyveno su savo antra puse ir vaikais, jei tokių turėjo. Tuo tarpu 1816 m. namų ūkiai, kuriuose būta samdinių su šeimomis, sudarė 30 proc., o 1795–1796 m. – tik 9 proc. Bendras samdinių ir kampininkų, kitaip – bežemių, skaičius buv. ŠE teritorijoje taip pat augo. Dar 1795–1796 m. tiek samdiniai, tiek kampininkai sudarė po 19 proc. visų į imtį patekusių gyventojų, tai 1816 m. samdiniai sudarė 24 proc., o kampininkai – tik 5 proc. visų gyventojų. Tuo tarpu 1834 m. samdiniai sudarė jau 30 proc., o kampininkai – vos 2 proc. visų gyventojų. Tad akivaizdu, kad didėjantis gyventojų skaičius lėmė didėjantį bežemių samdinių skaičių, kurie kurdami šeimas ir kartu su šeimomis gyvendami pas namų ūkio šeimininkus, darė namų ūkio struktūrą sudėtingesnę. Tačiau pačių bežemių šeimos struktūra iš esmės kito nedaug. Tiek bežemių samdinių, tiek kampininkų šeimos dažniausiai ir toliau išliko branduolinės, tarp kurių po 12 ir 16 proc. atitinkamai sudarė sutuoktinių poros be vaikų ir našlės moterys su vaikais. Visgi pastebėtina, kad tarp bežemių padaugėjo viengungių, kurie sudarė 11 proc. visų šeimų. Vidutiniškai vienoje bežemių šeimoje gyveno šiek tiek daugiau nei 3 (3,3) asmenys.

Tačiau buv. Jurbarko ekonomijos valstiečių šeima ir namų ūkis skyrėsi nuo buv. ŠE valstiečių šeimos ir namų ūkio. Tiek šeima, tiek namų ūkis buv. JE buvo didesnis ir siekė atitinkamai maždaug po 10 (10,1) ir 12

[169] Meškuičių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1414, l. 22v–23.
[170] Gavėnaičių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 44v–47.

(11,7) asmenų. Šeimoms esant didesnėms buv. JE valstiečiams reikėjo mažiau samdinių, tad viename namų ūkyje tarnavo vidutiniškai po 1 samdinį. Skirtingai nei tarp buv. ŠE valstiečių, tarp buv. JE valstiečių labiausiai buvo paplitęs sudėtinės šeimos tipas, kuris sudarė 61 proc. visų šeimų. Tuo tarpu branduolinių ir išplėstinių šeimų atitinkamai būta tik po 18 ir 19 proc. Visgi pastebėtina, kad tarp sudėtinių šeimų daugiausiai sudarė šeimos, kuriose esančių sutuoktinių porų tarpusavio giminystės ryšys buvo neaiškus ir tai verčia atkreipti dėmesį į Jurbarko ekonomijos revizinio surašymo informatyvumą. Nors šiame surašyme samdiniai ir kampininkai buvo žymimi verta pastebėti, kad samdinių ir kampininkų surašyme buvo surašyta atitinkamai vos po 4 ir 2 proc., kai tuo tarpu buv. ŠE teritorijoje, kaip matyti, samdinių buvo žymiai daugiau. Į situaciją atidžiau padeda pažvelgti Kažemėkų kaimas. Šiame kaime 1834 m. buvo surašyta 60 gyventojų, gyvenusių 4 namų ūkiuose, kur vidutiniškai viename ūkyje gyveno net po 15 asmenų. Kažemėkų kaime gyvenusio Adomo Mačiulevičiaus ir jo žmonos Onos valdomame namų ūkyje kartu dar gyveno Mykolo ir Ievos Povilaičių šeima[171], bet ryšys tarp šių sutuoktinių porų surašyme nebuvo nurodytas. Atrodo, būtų galima manyti, kad Povilaičiai buvo samdiniai ar kampininkai, tačiau tame pačiame namų ūkyje būta kitų asmenų, kurie įvardinti, kaip kampininkai. Gali būti, kad Povilaičiai Mačiulevičiams buvo ne giminės, o kartu vieną ūkį valdė, kaip pusininkai. Nepaisant to, 1834 m. buv. JE teritorijoje tokie namų ūkiai buvo dažniausi. Tuo tarpu buv. JE bežemiai gyveno iš esmės tokiose pačiose šeimose, kaip ir buv. ŠE bežemiai, nes didžioji dauguma bežemių šeimų buvo branduolinės ir mažos, be to, tarp buv. JE bežemių labiau buvo paplitusi viengungystė.

Išanalizavus buv. ŠE teritorijos Gruzdžių dvaro valstiečių šeimas ir namų ūkius didesnių pokyčių nuo 1834 m. nebuvo pastebėta. Tiesa, vidutinis šeimos ir namų ūkio dydis padidėjo. Vidutiniškai vienoje Gruzdžių dvaro valstiečio šeimoje 1850 m. jau buvo beveik 8 (7,9) asmenys, o viename namų ūkyje gyveno ir dirbo vidutiniškai po 11–12 (11,5) asmenų. Visgi, šis padidėjimas nėra ženklus, kaip nebuvo ženklus ir vidutinio samdinių skaičiaus pokytis, kuris iš esmės nepakito ir siekė 3,3 asmens viename namų ūkyje. Bendras samdinių ir kampininkų skaičius populiacijoje taip pat beveik nekito ir siekė atitinkamai po 29 ir 2 proc. visų gyventojų. Pagal šeimos struktūrą Gruzdžių dvare, taigi ir buv. ŠE teritorijoje, tarp valstiečių ir toliau nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Daugiausiai buvo išplėstinių šeimų, kurios sudarė 37 proc. visų šeimų, kiek mažiau – branduolinių ir išplėstinių šeimų,

[171] Jurbarko ekonomijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 392, l. 40v–41.

kurių atitinkamai buvo po 27 ir 34 proc. Į situaciją siekant pažvelgti giliau, dėmesį norėtųsi sutelkti į Nikančių kaimą, apie kurio valstiečius jau buvo rašyta aptariant 1816 ir 1834 m. revizinių surašymų analizės rezultatus. Taigi, 1850 m. Nikančių kaimas ir toliau priklausė Gavėnaičių raktui. Kaime buvo 6 valstiečių dūmai, kuriuose vidutiniškai gyveno beveik po 15 asmenų. Anksčiau buvo rašyta, kaip Nikančių kaimo gyventojo J. Povilaičio šeima iš branduolinės tapo išplėstine. Tuo tarpu 1850 m. J. Povilaičio šeima jau buvo sudėtinė. Pats J. Povilaitis tais metais buvo miręs, tad ūkiui vadovavo jo vyresnysis sūnus Simonas. Povilaičių šeima sudėtine tapo todėl, kad Simono brolis Pranciškus vedė ir kartu su žmona Barbora liko gyventi pas brolį[172]. Kita vertus, tame pačiame kaime būta šeimų, kurių tipas nekito. Čia kaip pavyzdį reikėtų paminėti M. Tvaskūno šeimą. Šios šeimos galva Martynas 1850 m. jau taip pat buvo miręs, todėl ūkį valdė jo sūnus Juozapas. Kartu su Juozapu, jo žmona Magdalena, sūnumi Kazimieru ir dukra Ona dar gyveno Juozapas Varanauskas su žmona Eleonora 6 vaikais. Negana to, kartu dar gyveno trys negausios samdinių šeimos, tad iš viso Tvaskūnų namų ūkį sudarė net 24 asmenys. Nikančių kaime 1850 m. jau nebuvo nė vieno ūkio, kuriame nebūtų samdinių. Tačiau kampininkų gyventa tik prie Vincento Gajevičiaus šeimos, kurioje, be abejo, buvo ir samdinių. Statistinė analizė rodo, kad visgi namų ūkiai 1850 m. buvo dar sudėtingesnės struktūros, nei 1834, ar 1816 m. Gruzdžių dvare dažniausi buvo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė sudėtinės šeimos, sudarytos iš nenustatytos giminystės sutuoktinių porų, prie kurių dar gyventa samdinių. Tuo tarpu antri pagal dažnumą buvo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė branduolinės arba išplėstinės šeimos. Tik prie branduolinių šeimų dažnai gyveno samdiniai su savo šeimomis, o prie išplėstinių – samdiniai be šeimų. Tai rodo, kad šeimoms esant mažesnėms ir paprastesnės struktūros, namų ūkis buvo gausiau papildomas darbo jėga, kurią sudarė samdinys, jo žmona ir, galbūt, jau dirbti galintys samdinio vaikai, jei tokių buvo. Analizė atskleidė, kad bežemių samdinių ir kampininkų šeimos toliau išliko mažos ir branduolinės. Branduolinės šeimos sudarė net 80 proc. visų bežemių šeimų ir vidutiniškai vienoje bežemio valstiečio šeimoje gyveno 3 asmenys. Tarp Gruzdžių dvaro bežemių branduolinių šeimų buvo dažnos bevaikės poros, kurių buvo 20 proc. Šio dvaro bežemiai nesiskyrė nuo kitų bežemių ir tuo, kad tarp jų buvo paplitusi viengungystė ir viengungiai sudarė 11 proc. visų gyventojų. Tuo tarpu sudėtinių šeimų tarp bežemių beveik nebuvo, o išplėstinės šeimos sudarė tik 2 proc. visų šeimų.

[172] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97, l. 78v–83.

Lyginant su IX revizijos analizės rezultatais, buv. ŠE Gruzdžių dvaro valstiečių šeimos ir namų ūkio modelyje įvyko esminis pokytis, pasireiškęs tuo, kad ėmė vyrauti sudėtinės šeimos, kuriose tarp sutuoktinių porų buvo neaiškus tarpusavio ryšys. Bendras sudėtinių šeimų skaičius sudarė 59 proc. visų šeimų. Tuo tarpu išplėstinių šeimų buvo daugiau nei trečdalis (36 proc.), o branduolinės šeimos sudarė mažumą ir siekė vos 3 proc. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vidutinis namų ūkio dydis beveik nepakito ir sudarė 11–12 (11,6) asmenų viename ūkyje. Pastebėtina, kad analizuotame reviziniame surašyme neaptikta samdinių ir kampininkų, kas verčia abejoti analizės rezultatų patikimumu ir šaltinio informatyvumu. Tačiau anksčiau privačiuose, ne buv. ŠE, dvaruose buvo stebėtas reiškinys, kuomet labai nedidelė dalis dvarui priklausiusių valstiečių buvo įvardinti samdiniais ir kampininkais, o didžioji dauguma sutuoktinių porų su vaikais, kurių ryšys su ūkio šeimininkais buvo neaiškus, galbūt, buvo pusininkai, turėję tokias pačias teises į ūkį ir žemę, kaip šeimininkai. Ankstesniuose buv. ŠE reviziniuose surašymuose to nebuvo, tad ar galėjo apie 1858 m. dalies buv. ŠE valstiečių statusas pasikeisti? Stasutas galėjo pasikeisti, nes 1858 m. būtent Gruzdžių-Žagarės dalis tapo Naryškino nuosavybe, tačiau analizuotame surašyme nurodyta, kad analizuotuose reviziniuose surašymuose surašyti valstiečiai dar priklausė Aleksandrui Nikolajevičiui Zubovui, tad valdos savininko pasikeitimas dalies valstiečių statusui įtakos padaryti negalėjo. Kita vertus, analizuotas Gruzdžių dvaras jau daugybę metų buvo privatus, tad, galbūt, ir dvaro valstiečiai įgijo kitų dvarų valstiečiams būtingą statusą. Tam, kad išsiaiškinti, kaip vyko namų ūkio struktūros pokyčiai, tenka gilintis į konkrečius atvejus. Kaip pavyzdį norėtųsi panagrinėti Meškuičių raktui priklausiusį Dapkūnų kaimą, kuriame 1858 m. buvo du ūkiai. Pirmajame ūkyje gyveno Kazimiero Mociaus, o antrajame – Juozapo Vasiliausko šeimos. Pastaroji šeima Dapkūnų kaime jau yra minima 1816 m.[173], tuo tarpu Mociai apsigyveno kiek vėliau ir yra minimi nuo 1834 m.[174]. Mocių šeimos struktūra laikui bėgant kito nedaug ir iki 1858 m. išliko išplėstinio tipo. Tačiau Vasiliauskų šeimoje būta didesnių pokyčių, į kuriuos svarbu atsižvelgti. Vasiliauskų namų ūkis nuo pat 1816 m. buvo labai didelis, tačiau iki 1858 m. prie branduolinės, vėliau – prie išplėstinės Vasiliauskų šeimos gyventa samdinių, kurie turėjo savo šeimas. Minėtais 1858 m. Vasiliauskų namų ūkyje buvo 14 asmenų, o namų ūkio pagrindu buvo sudėtinė šeima, sudaryta iš dviejų, nenustatytais tarpusavio

[173] Meškuičių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1414, l. 28v–29.
[174] Gavėnaičių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 43v–45.

ryšiais susijusių, sutuoktinių porų. Pats namų ūkio šeimininkas Juozapas Vasiliauskas buvo nevedęs, nors 1858 m. jam buvo jau 47 metai[175]. Tadas Birutis su žmona pas Vasiliauską jau gyveno ir 1850 m., tačiau nebuvo nurodyta, koks buvo T. Biručio šeimos ryšys su Vasiliausku. Minėtais 1850 m. pas J. Vasiliauską tarnavo net 10 samdinių, kurių vienas – Mykolas Kankalis – buvo vedęs. M. Kankalio 1858 m. pas Vasiliauską jau nebuvo, tačiau gyveno Matas Sabulis su šeima, kurio ryšys su Vasiliausku nurodytas nebuvo. M. Sabulis 1850 m. su žmona gyveno Barysių kaime pas Konstantiną Birutį, kur buvo jo samdiniu[176]. Didelė tikimybė, kad T. Birutis 1858 m. buvo Vasiliausko samdiniu, tačiau T. Biručio padėtis Vasiliausko atžvilgiu 1850 m. rodo, kad surašymuose net ir žymint samdinius bei kampininkus buvo gyventojų, kuriuos siejo neaiškūs ryšiai su namų ūkio šeimininku. Apibendrintai galima teigti, kad yra tikimybė, jog tarp 1850 ir 1858 m. dalies buv. ŠE valstiečių statusas galėjo pakisti, kas lėmė ir namų ūkio struktūros pokyčius. Tačiau greičiausiai ne statuso pokytis, o duomenų apie samdinius ir kampininkus stoka lėmė, kad 1858 m. Gruzdžių dvare vyravo sudėtinė šeima, nes valstiečiai, kuriuos su šeimininkų šeima siejo neaiškūs ryšiai, buvo samdiniai ir kampininkai. (13, 14, 15 ir 16 lenteles). Dėl tos pačios priežasties kyla abejonių, kad iš tiesų tarp buv. ŠE valstiečių nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Tačiau akivaizdu, kad per XIX a. I pusę buv. ŠE valstiečių namų ūkis didėjo ir tuo šie valstiečiai buvo panašūs į kitų privačių dvarų valstiečius, bet ne į laisvuosius žmones. Tuo tarpu į pastaruosius buv. ŠE valstiečiai panašūs tuo, kad bent jau revizinių surašymų duomenimis tarp abiejų grupių nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, bet šiam teiginiui trūksta įrodymų.

2.1.4. Valstybinių dvarų valstiečių šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Valstybinių dvarų valstiečiai labai padaugėjo Rusijos imperijos valdžiai konfiskuojant ir sekuliarizuojant dvarus, tad valstybinių dvarų valstiečiai – tai buvę privačių dvarų valstiečiai. Apie valstybinių dvarų valstiečių šeimas ir namų ūkius vertingiausios informacijos suteikia valstybinių dvarų inventoriai, o šią informaciją papildo reviziniai surašymai. Deja, tačiau apie šią valstiečių grupę duomenų parapijiečių sąrašuose nėra, nes iš parapijiečių sąrašų valstybinių valstiečių atskirti praktiškai neįmanoma.

[175] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 7703, l. 185v–186.
[176] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97, l. 123v–124.

Ryškių šeimos struktūros skirtumų galėjo būti ir tarp pačių valstybinių dvarų valstiečių, nes valstybiniais valstiečiais galėto tapti tiek baudžiaviniai valstiečiai, tiek laisvieji žmonės, tiek vienkiemininkai (po 1857 m.) Pavyzdžiui, Kvėdarnos valstybinių valstiečių bendruomenės reviziniame surašyme prie 5 proc. valstiečių nurodyta, kad šie buvo kilę iš laisvųjų žmonių (*из вольных людей*). Kvėdarnos valstiečių bendruomenės atveju tarp iš laisvųjų žmonių kilusių valstybinių valstiečių daugiausiai buvo sudėtinių šeimų (branduolinės šeimos sudarė 28, išplėstinės – 22, o sudėtinės – 44 proc. visų šeimų). Valstybinių dvarų valstiečių šeimos ir namų ūkio modelyje 1858 m., lyginant su 1850 m. duomenimis, esminių pokyčių nepastebėta, nes ir toliau tarp valstiečių nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Branduolinės šeimos sudarė 32, išplėstinės – 30, o sudėtinės – 24 proc. visų šeimų. Šiose šeimose vyravo analogiški privačių dvarų valstiečiams šeimų potipiai – tarp sudėtinių šeimų taip pat daugiausiai buvo šeimų, kurias sudarė du ir daugiau brolių su žmonomis ir vaikais. Tiesa, lyginant su 1850 m. duomenimis, valstybinių valstiečių šeimos taip pat labai sumažėjo ir vidutiniškai vienoje valstybinio valstiečio šeimoje gyveno beveik po 7 asmenis. Tad valstybinių valstiečių šeimos buvo labai artimos privačių valstiečių šeimoms. Į situaciją giliau pažvelgti įmanoma pasitelkiant buvusio Salantų bažnyčios dvaro valstiečių atvejį. Salantų valstybiniam dvarui priklausiusiuose Ablingos, Laigių ir Ližių kaimuose 1858 m. buvo surašyta 210 gyventojų, gyvenusių 31 ūkyje, kurių viename gyveno laisvasis žmogus su savo šeima. Vidutiniškai vieną valstiečių šeimą sudarė 6,8 asmens, tad kiekvienoje šeimoje buvo po beveik 7 asmenis. Iki Salantų dvaro pavaldiniams tampant valstybiais valstiečiais, šie buvo laisvaisiais žmonėmis. Dar 1834 m. Salantų bažnyčios dvare buvo 229 gyventojai, gyvenę 20 ūkių, tad vidutiniškai viename Salantų dvaro laisvojo žmogaus ūkyje gyveno net po 12 asmenų. Atkreiptinas dėmesys, kad tuo Salantų bažnyčios dvaras buvo išskirtinis, nes laisvųjų žmonių šeima ir namų ūkis paprastai buvo nedideli. Atidžiau norėtųsi paanalizuoti 1834 m. Ablingos kaime gyvenusio laisvojo žmogaus Pranciškaus Srebalio gausios šeimos pokyčius Salantų bažnyčios dvarui tapus valstybiniu. P. Srebalis 1834 m. kartu su žmona Barbora turėjo 4 sūnus ir dukterį. Kartu su Pranciškumi gyveno jo brolis Leonas su žmona Antanina, dviem sūnumis ir dukra. Pas P. Srebalį taip pat dar gyveno Izidorius Lygnugaris su žmona Barbora ir dviem vaikais, tačiau nebuvo nurodyta, koks ryšys Lygnugarius siejo su Srebaliais[177]. Srebalių šeima 1858 m. buvo išsiskirsčiusi po įvairias Salantų valstybinio dvaro vietas. Pats Pranciškus jau

[177] Salantų klebonijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 395, l. 27v–29.

buvo miręs. Jo vyriausias sūnus Pranciškus kartu su jaunesniojo brolio Dominyko šeima ir seserimi Barbora išsikėlė gyventi į Laigių kaimą. Srebalių ūkis paliko trečiajam Pranciškaus sūnui Leonui, kuris 1856 m. buvo paimtas į rekrūtus, tad ūkyje liko gyventi gyvanašlė Leono žmona Barbora su dviem dukromis ir trimis sūnumis. Mirusio P. Srebaliaus brolio Leono sūnūs Fabijonas ir Leonas 1858 m. valdė atskirus ūkius, kuriuose gyveno su negausiomis branduolinėmis savo šeimomis[178]. Tad kaip matyti, ilgainiui šeima išsidalino ir sukūrė atskirus namų ūkius. Kita vertus, kai kurių šeimų tipas ir dydis iš esmės nekito. Pavyzdžiui, 1834 m. Laigių kaimo gyventojo Juozapo Žadeikio sudėtinę šeimą sudarė 7 asmenys[179]. Tuo tarpu 1858 m. J. Žadeikis jau gyveno Ližių kaime. Jo šeima padidėjo todėl, kad vyriausiasis sūnus Leonardas vedė ir liko gyventi pas tėvą[180]. Tad kita vertus, matyti, kad šeimos kito įvairiai ir tuos pokyčius galėjo lemti daugybė priežasčių.

Valstybinių dvarų inventorių analizė (žr. Lentelę Nr. 17) parodė, kad duomenys apie valstybinių valstiečių šeimas ir namų ūkius iš esmės sutampa su revizinių surašymų, kuriuose buvo surašyti valstybiniai valstiečiai, duomenimis. Vidutiniškai vienoje valstybinio valstiečio šeimoje gyveno virš 7 asmenų (7,4), o tarp valstiečių nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Branduolinės šeimos tarp valstybinių valstiečių sudarė 29, išplėstinės – 33, o sudėtinės – 36 proc. visų šeimų. Kaip jau buvo rašyta, panašus šeimų pasiskirstymas buvo aptiktas ir tarp reviziniuose surašymuose surašytų valstybinių valstiečių. Tačiau privalomieji inventoriai, skirtingai, nei reviziniai surašymai, leidžia pasižiūrėti, kaip ir kiek skyrėsi skirtingų kategorijų valstybinių valstiečių šeimos. Aukščiau pateikti skaičiai atspindi prievolininkų kategorijai priskirtų valstybinių valstiečių šeimų dydį ir sudėtį. Analizė parodė, kad pusiauprievolininkų šeimos beveik nesiskyrė nuo prievolininkų šeimų, nes jose taip pat vidutiniškai gyveno virš 7 asmenų, taip pat tarp prievolininkų šeimų nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, o branduolinės, sudėtinės ir išplėstinės šeimos procentiškai pasiskirstė beveik identiškai, kaip ir prievolininkų šeimos. Tačiau daržininkų šeimos jau skyrėsi ryškiau. Pastarai kategorijai priskirtų valstiečių šeimos buvo gerokai mažesnės. Jose vidutiniškai gyveno po beveik 5 asmenis. Tarp daržininkų dominavo branduolinės šeimos modelis, kuris sudarė 59 proc. visų šeimų. Tuo tarpu išplėstinės ir sudėtinės šeimos atitinkamai siekė po 18 ir 13 proc. visų

[178] Kvėdarnos valstiečių bendruomenės revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 73, l.146v–147.
[179] Salantų klebonijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 395, l. 27v–28.
[180] Kvėdarnos valstiečių bendruomenės revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 73, l. 142v–143.

šeimų. Taip pat tarp daržininkų buvo gerokai daugiau viengungių, kurie sudarė 7 proc. visų namų ūkių. Pas valstiečius prievolininkus ir pusiauprievolininkus viengungių, kurie būtų namų ūkio šeimininkai, buvo labai nedaug. Tarp pusiauprievolininkų viengungių namų ūkiai sudarė vos 1 proc., o tarp prievolininkų tokio tipo namų ūkių visai neaptikta. Bežemių valstiečių bobelių šeimos dar labiau skyrėsi. Jos buvo dar mažesnės ir jose gyveno vos virš 3 (3,4) asmenų. Tarp bobelių daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurios sudarė 43 proc. visų šeimų. Tačiau tarp bobelių būta labai daug viengungių – net 21 proc. Ši procentinė dalis yra didelė greičiausiai todėl, kad į bobelių kategoriją pateko ne tik kampininkai, bet ir samdiniai, kurie dažniau būdavo nevedę. Kita vertus, ir revizinių surašymų duomenys patvirtina, kad tarp bežemių valstiečių būta daugiau viengungių, nors revizinių surašymų duomenimis tarp bežemių branduolinės šeimos buvo ryškiai dominuojančios, kai tuo tarpu tarp privalomuosiuose inventoriuose surašytų bobelių gan daug pasitaikė išplėstinių šeimų ir nemažai nešeiminių gyventojų grupių (atitinkamai po 19 ir 13 proc.). Tuo tarpu tarp bobelių sudėtinės šeimos sudarė mažumą ir siekė vos 5 proc. visų šeimų. Privalomieji inventoriai sudaro galimybę atidžiau pažvelgti, kiek pakito valstiečių daržininkų šeimos. Lyginant su V revizijos duomenimis, valstiečių daržininkų šeimos beveik nepadidėjo, nors galima manyti, kad tarp valstiečių daržininkų labiau paplito viengungiškas gyvenimo būdas, taip pat jau būta daugiau išplėstinių ir sudėtinių šeimų. Be abejo, V revizijoje valstybinių valstiečių apskritai nebuvo surašyta, o be to, per pusę šimto metų pasikeitė net dvi kartos. Pavyzdžiui, Kolainių karmelitų vienuolynui priklausiusiame ir vėliau Kolainių valstybinio dvaro dalimi tapusiame Sarakiškių kaime nuo 1795 iki 1847 m. gyventojų skaičius pakito mažai, tačiau didžiosios dalies šeimų visiškai neliko. Sarakiškiuose nuo 1795 m. išliko tik Černiauskų šeima. Išplėstinę Simono Černiausko šeimą 1795 m. sudarė 8 asmenys, o namų ūkyje iš viso buvo 12 asmenų, nes pas Černiauskus dar gyveno kampininko Mato Gintauto branduolinė šeima ir tarnavo merga Rožė Viličkaitė[181]. Tuo tarpu 1847 m. S. Černiausko vietoje jau gyveno jo anūkas Rokas su savo šeima (Rokas buvo Simono sūnaus Jokūbo, kuriam 1795 m. buvo 16 m., sūnus). Tiesa, R. Černiausko šeima buvo sudėtinė, nes kartu dar gyveno giminaitis Motiejus Paliulis su žmona ir vaikais[182], be to, dar gyveno bobelė Marijona

[181] Užvenčio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 464, l. 41.
[182] Kolainių valstybinio dvaro inventorius. 1847 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2. b. 4036, l. 31v–32.

Jankauskaitė[183]. Taigi, pakitęs šeimos tipas greičiausiai iliustruoja XIX a. pradžioje vykusį namų ūkio struktūros sudėtingėjimą.

Kaip matyti, privalomųjų dvarų inventorių analizės duomenys parodė, kad tarp valstybinių dvarų valstiečių nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Tad tai sutampa su dalimi revizinių surašymų, kurie taip pat parodė, kad tarp buv. ŠE valstiečių ir tarp laisvųjų žmonių taip pat nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Tačiau jei reviziniai surašymai vertė abejoti gautais analizės rezultatais, tai privalomųjų inventorių analizės rezultatai abejonių neturėtų kelti, nes inventoriuose buvo aiškiai nurodyti visų šeimos narių tarpusavio ryšiai nusakant net ir tolimesnę giminystę, be to, inventoriuose buvo aiškiai atskirti bobeliai, kurie buvo tiek samdiniai, tiek kampininkai. Tad kyla klausimas ar iš tiesų galėjo būti taip, kad tarp privačių dvarų valstiečių buvo dažnos branduolinės šeimos, o tarp valstybinių dvarų, buv. ŠE ir laisvųjų žmonių nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio? Visgi, parapijiečių sąrašuose tolima giminystė nebuvo žymima, tad tolimesni giminaičiai galėjo būti įvardijami tiesiog kampininkais arba samdiniais, bet pastarieji nebūtinai galėjo būti šeimininkų tolimesni giminaičiai. Tad išeitų, kad pagal artimos giminystės ryšius (sutuoktinių, vaikų, tėvų, brolių, seserų) tarp visų kategorijų Žemaitijos valstiečių dažnesnė buvo branduolinė šeima. Tuo tarpu namų ūkyje greta branduolinės šeimos gan dažnai būta samdinių ir kampininkų, kurie buvo arba nebuvo tolimesni šeimininkų šeimos giminaičiai. Samdinių ir kampininkų gausa valstiečių namų ūkyje priklausė nuo valstiečio šeimos santykio su žeme. Jei valstiečio šeima buvo aprūpinta ariamosios ir šienaujamosios žemės plotu, tai ir namų ūkis buvo didelis, jei valstiečiai buvo mažažemiai – pas juos retai buvo samdinių ir kampininkų. Kalbant apie valstiečių šeimą ir namų ūkį būtina pastebėti, kad tarp žemę valdžiusių valstiečių per visą XIX a. I pusę, vertinant pagal artimąją giminystę, valstiečių šeima išliko branduolinė, tuo tarpu namų ūkis kito, nes jame daugėjo samdinių ir kampininkų. Tuo tarpu tarp bežemių valstiečių maždaug XIX a. 2–5 dešimtmetyje vis labiau įsivyravo viengungystė ir branduolinė šeima, kurią sudarė našlės su vaikais arba bevaikės poros. Analizė atskleidė, kad visgi valstiečių kategorijos nedarė didelės įtakos šeimos ir namų ūkio struktūrai, bet didžiausią įtaką valstiečių šeimos ir namų ūkio modeliui darė santykis su žeme.

[183] Ten pat., l. 47v.

13 lentelė. VII revizijos duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis VII Revizijos duomenimis												
	ŠE	**ŠB**	**PV**	**PB**	**BV**	**BD**	**ĮB**	**LŽ**	**LB**	**P**	**M**	**Ž**
Šeimų skaičius	1106	620	859	65	62	18	118	373	25	34	83	57
Šeimos dydis	6,6	3,7	6,2	2,6	5,7	4,6	5,8	5,8	3,0	8,0	5,0	4,6
NŪ dydis	8,7	-	6,5	-	8,1	6,9	6,0	6,5	-	8,6	5,4	4,9
1	3	4	2	18	0	17	3	3	20	6	5	7
2	4	7	4	11	2	6	6	5	8	12	6	5
3	40	81	22	65	48	39	45	28	56	3	33	56
4	30	6	44	6	42	17	26	31	12	38	29	16
5	23	1	27	0	8	22	20	33	4	41	28	16
Samdinių skaičius	2,1	-	0,3	-	2,1	1,8	0,2	0,7	-	0,3	0,3	0,4

14 lentelė. VIII revizijos duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis VIII Revizijos duomenimis												
	ŠE	**ŠB**	**JE**	**JB**	**PV**	**PB**	**LŽ**	**LB**	**M**	**MB**	**ML**	**BL**
Šeimų skaičius	645	385	198	76	645	68	591	95	77	19	107	17
Šeimos dydis	7,5	3,3	10,1	3,1	11,8	2,4	6,6	2,7	8,4	2,3	5,9	2,7
NŪ dydis	10,8	-	11,7	-	12,3	-	7,2	-	9,4	-	6,5	-
1	0	11	0	14	0	43	1	5	5	32	4	6
2	2	6	2	8	3	24	4	13	1	21	4	24
3	27	78	18	75	17	28	37	76	38	42	29	65
4	42	4	19	1	23	4	30	6	30	5	44	6
5	28	1	61	1	57	1	29	0	26	0	20	0
Samdinių skaičius	3,2	-	1,0	-	0,3	-	0,4	-	0,8	-	0,6	-

15 lentelė. IX revizijos duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis IX revizijos duomenimis								
	GD	**GB**	**PV**	**RV**	**VV**	**LŽ**	**VN**	**M**
Šeimų skaičius	662	370	839	761	362	38	16	83
Šeimos dydis	7,9	3,0	10,8	10,9	10,2	6,8	5,1	8,2
NŪ dydis	11,5	-	10,9	10,9	10,3	6,8	5,1	9,7
1	1	11	0	0	2	5	25	4
2	1	6	5	5	4	11	13	11
3	27	80	4	3	25	18	25	12
4	37	2	56	57	30	39	31	37
5	34	0	34	34	40	26	6	36
Samdinių skaičius	3,3	-	0,04	0	0,2	0	0	1,6

16 lentelė. X revizijos duomenys apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeima ir namų ūkis X Revizijos duomenimis								
	GD	**PV**	**LŽ**	**KV**	**KL**	**VN**	**GM**	**VM**
Šeimų skaičius	658	787	444	522	18	15	27	62
Šeimos dydis	11,6	7,5	7,2	6,9	7,8	5,2	15,9	5,7
NŪ dydis	11,6	7,6	7,3	7,0	7,8	5,2	15,9	5,7
1	0	7	7	4	0	7	4	5
2	2	8	12	9	6	7	4	8
3	3	23	24	32	28	33	0	39
4	36	31	31	30	22	33	15	31
5	59	31	26	24	44	20	78	18
Samdinių skaičius	0	0,1	0,1	0,1	0	0	0,3	0

Lentelių reikšmės	
VV	Valstybiniai valstiečiai
VN	Vienkiemininkai
LŽ	Laisvieji žmonės
KV	Kvėdarnos valstiečių bendruomenės valstiečiai
KL	Kvėdarnos valstiečių bendruomenės laisvieji valstiečiai
KM	Kvėdarnos valstiečių bendruomenės miestelių gyventojai
V	Valstiečiai
D	Daržininkai
T	Trobelnininkai
B	Bežemiai valstiečiai
M	Miestelėnai
MB	Bežemiai miestelėnai
Ž	Žagarės gyventojai
ŽB	Žagarės gyventojai kampininkai
RV	Rietavo dvaro valstiečiai
ŠB	Šiaulių gyventojai kampininkai
ŠE	Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečiai
ŠB	Buvusios Šiaulių ekonomijos bežemiai valstiečiai
PV	Kitų privačių dvarų valstiečiai
PB	Kitų privačių dvarų bežemiai valstiečiai
BV	Beržėnų dvaro valstiečiai
BD	Berženų dvaro daržininkai
P	Papilės bažnyčios dvaro laisvieji žmonės
GM	Gruzdžių miestelio gyventojai
GB	Gruzdžių dvaro bežemiai valstiečiai
GD	Gruzdžių dvaro valstiečiai
1	Viengungių (proc.)
2	Ne šeimos (proc.)
3	Branduolinės šeimos (proc.)
4	Išplėstinės šeimos (proc.)
5	Sudėtinės šeimos (proc.)

2.2. Bajorų ir vienkiemininkų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Bajorai Žemaitijoje, palyginti su valstiečiais, buvo negausi gyventojų grupė, tad sudaryti reprezentatyvią duomenų imtį buvo itin sudėtinga, be to,

ne visose analizuotų šaltinių grupėse apskritai buvo duomenų apie bajorus. Tuo tarpu apie vienkiemininkų (buvusių bajorų) šeimas iš esmės buvo galima sužinoti tik iš valstybinių dvarų inventorių (labai negausiai vienkiemininkų buvo aptikta valstybinių valstiečių benduomenių reviziniuose surašymuose ir parapijiečių sąrašuose). Nepaisant to, bajorų ir vienkiemininkų šeimos ir namų ūkio analizė atskleidė, kad per visą XIX a. I pusę tarp bajorų ir vienkiemininkų buvo dažnos branduolinės, dviejų kartų (tėvų ir vaikų), šeimos, tačiau taip pat iš esmės nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Be to, laikui bėgant kito bajorų namų ūkio struktūra – vis dažniau prie branduolinės šeimos būta samdinių.

2.1.1. Smulkiųjų bajorų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Smulkiųjų bajorų šeimos ir namų ūkio modelis V revizijos duomenimis taip pat mažai skyrėsi nuo valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio modelio. Tarp bajorų labiausiai buvo paplitusios branduolinės šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, o mažiau, nei trečdalis visų smulkiųjų bajorų šeimų buvo išplėstinės, kuriose šalia branduolinės šeimos gyveno nevedę sutuoktinių poros broliai ir seserys. Tarp smulkiųjų bajorų sudėtinė šeima nebuvo paplitusi ir sudarė vos 9 proc. visų šeimų. Analizuojant šaltinius, smulkiųjų bajorų daržininkų ir trobelninkų buvo aptikta labai nedaug, tad suskirstyti jų šeimas pagal tipus yra sudėtinga, tačiau net ir turint tas kelias šeimas matyti, kad jų tipai yra labai panašūs, kaip kad ir valstiečių ar laisvųjų žmonių šeimų tipai. Bežemių bajorų šeimos modelis taip pat visiškai nesiskyrė nuo bežemių valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimos modelio. Tačiau pastebėtina, kad bajorų šeimos buvo šiek tiek mažesnės, nei valstiečių ar laisvųjų žmonių šeimos, bet skirtumai visgi buvo labai nežymūs. Bajorų namų ūkio struktūra buvo iš esmės identiška valstiečių namų ūkio struktūrai, nes bajorų namų ūkio pagrindą dažnai sudarė branduolinė šeima, kiek rečiau – branduolinė šeima ir samdiniai. Be abejo, būtų svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokiose šeimose ir namų ūkiuose gyveno bajorkaimių bajorai, o kokiose – bajorai, gyvenę dvarams priklausiusiuose kaimuose, valstiečių kaimynystėje. Visgi, visumai apžvelgti duomenų nepakanka, tad tenka atkreipti dėmesį į konkrečius pavyzdžius, kurie, deja, yra daugiau iliustracinio pobūdžio. Visgi, norėtųsi paanalizuoti Šėkščių[184], buvusių Lygumų parapijoje ir

[184] Lygumų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1101, l. 1–1v.

Augustaičių[185], buvusių Papilės parapijoje, bajorkaimių bajorų šeimas. Šėkščiuose buvo 6 bajorų namų ūkiai, kurių pagrindas dažniausiai buvo branduolinė šeima, prie kurios beveik visada dar gyveno samdinių ir kampininkų. Pavyzdžiui, Šėkščių bajorkaimio gyventojos, našlės Marcijonos Paškovskos ūkyje be jos trijų sūnų ir dukters Julijonos dar gyveno merga ir laisvojo žmogaus kampininko trijų asmenų šeima[186]. Tuo tarpu Augustaičių bajorkaimyje taip pat buvo 6 ūkiai, bet šeimų ir namų ūkių įvairovė buvo didesnė, nei Šėkščių bajorkaimyje. Augustaičiuose rečiau šalia šeimos būta samdinių ir kampininkų, bet buvo net du bešeimiai namų ūkiai, kurių pirmąjame gyveno Jonas Bolavičius su broliu Jurgiu, 4 seserimis ir valstiečiu samdiniu Mykolu Norvaiša. Kitame namų ūkyje gyveno bajoras, viengungis Ignacas Palčiauskas, kuriam buvo 56 metai, ir kuriam prie ūkio pagelbėjo samdinė Ieva[187]. Kodėl Šėkščių bajorkaimio bajorų namų ūkiai buvo sudėtingesnės struktūros, nei Augustaičių bajorkaimio bajorų? Vieną, konkretų atsakymą rasti sunku, tuo labiau, kad tiek tarp valstiečių, tiek tarp laisvųjų žmonių buvo didelė namų ūkių įvairovė. Tas pats buvo būdinga ir dvarų žemėse gyvenusiems bajorams, tad namų ūkių įvairovė, kurių pagrindas – branduolinė šeima, buvo bendras tiek valstiečių, tiek laisvųjų žmonių, tiek bajorų namų ūkio bruožas.

Išanalizavus 1828–1844 m. parapijiečių sąrašuose (sąrašus pagal informatyvumą suskirsčius į dvi grupes) surašytų smulkiųjų bajorų šeimas ir namų ūkius paaiškėjo, kad kad tarp smulkiųjų bajorų vyravo branduolinė šeima, tačiau antrajai grupei priskirti parapijiečių sąrašai verčia tuo suabejoti, nes šiai grupei priskirtų parapijiečių sąrašų analizė parodė, kad tarp bajorų vyravo išplėstinės šeimos. Pagal antrajai grupei priskirtus parapijiečių sąrašus bajorų šeimos ir namų ūkiai buvo didesni, nei pagal pirmos grupės sąrašus. Pirmajai grupei priskirti sąrašai parodė, kad vidutiniškai vienoje bajoro šeimoje gyveno po beveik 5 (4,7) asmenis, o viename namų ūkyje buvo daugiau nei 9 (9,4) asmenys. Tuo tarpu pagal antrajai grupei priskirtus sąrašus vienoje bajoro šeimoje gyveno šiek tiek virš 7 (7,2) asmenų, o viename namų ūkyje buvo virš 11 (11,2) asmenų. Tad pirmosios grupės sąrašų analizės rezultatai yra artimesni V revizijos smulkiųjų bajorų ir dvarų inventorių vienkiemininkų duomenims apie šeimas ir namų ūkius. Pagal šeimos struktūrą pirmosios grupės parapijiečių sąrašai taip pat yra artimesni minėtų šaltinių

[185] Papilės parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1103, l. 10.
[186] Lygumų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1101, l. 1.
[187] Papilės parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1103, l. 10.

duomenims, nes branduolinių šeimų buvo 63, išplėstinių – 18, o sudėtinių – vos 4 proc. Tuo tarpu bajorai viengungiai ir nešeiminės bajorų grupės sudarė po 7 proc. visų šeimų. Pirmosios grupės sąrašų analizė atskleidė, kad tarp bajorų dažniausias buvo namų ūkis, kurio pagrindą sudarė branduolinė šeima (sutuoktinių pora ir vaikai) ir samdiniai, taigi lyginant su XVIII a. pab. revizinių surašymų analizės duomenimis, bajorų namų ūkis šiek tiek pakito, nes anksčiau smulkiųjų bajorų namų ūkio pagrindu buvo tik branduolinė šeima (be samdinių). Tuo tarpu pagal antrajai grupei priskirtus sąrašus, kaip jau buvo minėta, tarp bajorų vyravo išplėstinė šeima, kuri sudarė 49 proc. visų šeimų. Tuo tarpu branduolinės ir sudėtinės šeimos tarp smulkiųjų bajorų atitinkamai sudarė po 22 ir 13 proc. visų šeimų, o viengungiai ir nešeiminės grupės atitinkamai sudarė po 1 ir 15 proc. visų šeimų. Tarp išplėstinių bajorų šeimų vyravo šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai, sutuoktinių nevedę broliai, seserys ir kiti giminaičiai, kurių ryšys su sutuoktinių pora nebuvo nurodytas. Tokių šeimų buvo 29 proc. Taip pat dažnos buvo šeimos, kuriose kartu su sutuoktinių pora, jų vaikais, nevedusiais broliais, seserimis ir kitais giminaičiais dar gyveno vieno iš sutuoktinių našlys tėvas arba motina. Tokios šeimos sudarė 18 proc. visų šeimų. Svarbu dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad antrajai grupei priskirtuose parapijiečių sąrašuose samdinio ir kampininko statusas beveik nebuvo nurodytas, o asmenys, kurie gyveno prie šeimos ir kurių ryšys su šeima surašymuose nebuvo nurodytas, buvo laikomi tos šeimos kitais giminaičiais. Pavyzdžiui, Šakynos parapijai priklausiusiame Burbynės kaime 1844 m. gyveno bajoro Kazimiero Cekanavičiaus 12 asmenų šeima. Cekanavičių šeimą sudarė Kazimieras, jo žmona Konstancija ir 5 sūnūs. Taip pat prie šeimos gyveno dvidešimtmetis Jurgis Kaveckis, 25 m. Magdalena Dantaitė, 19 m. Elena Makauskaitė ir 26 m. Ona Guževska su keturmečiu sūnumi Vincentu[188]. Parapijiečių sąraše nebuvo nurodyta, koks ryšys siejo Cekanavičių šeimą su J. Kaveckiu, M. Dantaite, E. Makauskaite ir O. Guževska, tad Cekanavičių šeima buvo priskirta prie išplėstinių šeimų minėtus keturis asmenis prilyginant Cekanavičių nevedusiems broliams ir seserims ar tolimesniems giminaičiams. Tačiau gali būti, kad šie keturi asmenys buvo Cekanavičių šeimos bernai ir mergos – galbūt visai ne bajorai, o tik samdiniai. Jei šie asmenys būtų samdiniai, tada Cekanavičių šeima būtų priskirtina prie branduolinių šeimų, o jų namų ūkis – prie samdinių turinčių namų ūkių. Tad pagal šį atvejį išeitų, kad ir antrajai grupei priskirti parapijiečių sąrašai patvirtina, kad tarp bajorų vyravo branduolinė šeima ir kad tarp bajorų vyravo namų ūkis, kurio pagrindu buvo branduolinė šeima, bet dar būta ir nevedusių samdinių.

[188] Šakynos RKB parapijiečių sąrašas. 1844 m., in: LVIA, f. 605, ap. 2, b. 26, l. 160v.

Parapijiečių sąrašai, sudaryti 1845–1859 m., iš esmės patvirtina anksčiau analizuotų parapijiečių sąrašų duomenis apie smulkiųjų bajorų šeimas ir namų ūkius. Pagal sąrašus, kuriuose buvo nurodyti samdiniai ir kampininkai, tarp bajorų dažniausia buvo branduolinė šeima, sudariusi 65 proc. visų šeimų. Tuo tarpu išplėstinių šeimų būta 15, o sudėtinių – vos 4 proc. (žr. 10, 11 ir 12 lenteles). Tuo tarpu pagal sąrašus, kuriuose nebuvo nurodyti samdiniai ir kampininkai, tarp bajorų vyravo išplėstinės šeimos, kurios sudarė 57 proc. visų šeimų. Tuo tarpu branduolinių ir sudėtinių šeimų atitinkamai būta po 16 ir 19 proc. Šie rezultatai rodo, kad pas smulkiuosius bajorus iki pat XIX a. vidurio vyravo namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima ir samdiniai. Tad nuo valstiečių smulkiųjų bajorų namų ūkis skyrėsi tuo, kad bajorų namų ūkyje kampininkai gyvendavo žymiai rečiau, nei valstiečių namų ūkyje (žr. 18 lentelę).

2.1.2. Vienkiemininkų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Vienkiemininkų buvo aptikta analizuojant valstybinių valstiečių bendruomenių revizinius surašymus, tačiau tuose surašymuose vienkiemininkų būta labai mažai, tad apibendrintai kalbėti apie šios socialinės grupės šeimas ir namų ūkius yra sudėtinga. Visgi, iš revizinių surašymų galima padaryti išvadą, jog tarp vienkiemininkų būta daugiau viengungių ir, galbūt, mažiau sudėtinių šeimų. Tuo tarpu privalomieji inventoriai suteikia galimybę kalbėti ne tik apie vienkiemininkus, kurie valdė žemę, bet ir apie bežemius. Analizės rezultatai atskleidė, kad vienkiemininkų šeimos buvo labiau panašios į laisvųjų žmonių šeimas, tačiau labiausiai vienkiemininkų šeimos buvo panašios į smulkiųjų bajorų šeimas. (žr. 17 lentelę). Tai neturėtų stebinti, nes vienkiemininkai – tai buvę smulkieji bajorai. Svarbu pastebėti ir tai, kad XVIII a. pabaigoje gyvenusių bajorų ir XIX a. viduryje gyvenusių vienkiemininkų šeimų panašumas rodo, kad bajorų šeima per XIX a. I pusę iš esmės nepakito. Vienkiemininkų, kaip ir bajorų, šeimos buvo mažesnės už valstiečių šeimas ir vidutiniškai siekė beveik 6 (5,9) asmenis vienoje šeimoje. Tarp vienkiemininkų taip pat dažniausia buvo branduolinė šeimos struktūra, kuri apėmė 50 proc. visų šeimų. Išplėstinių ir sudėtinių šeimų tarp vienkiemininkų buvo mažiau, nei tarp valstiečių. Išplėstinės šeimos sudarė 28, o sudėtinės – 19 proc. visų vienkiemininkų šeimų. Tarp XIX a. vidurio vienkiemininkų taip pat labiau buvo paplitusi viengungystė, kaip ir tarp XVIII a. pabaigos bajorų. Tarp vienkiemininkų viengungių vadovaujami namų ūkiai sudarė 4 proc. visų namų ūkių. Tačiau bežemių vienkiemininkų šeimos buvo iš esmės identiškos bežemių valstiečių šeimoms. Nemažą dalį

bežemių vienkiemininkų sudarė viengungiai, nors tarp vienkiemininkų jų buvo mažiau, nei tarp bežemių valstiečių. Viengungių vienkiemininkų buvo 13 proc. Tarp bežemių vienkiemininkų dažniausios buvo branduolinės šeimos, kurios sudarė 45 proc. visų šeimų. Tuo tarpu išplėstinių šeimų buvo beveik trečdalis, o sudėtinės šeimos siekė vos 4 proc. visų šeimų. Lyginant su XVIII a. pab. bežemiais bajorais, bežemių vienkiemininkų šeimos struktūra pakito tuo, kad ženkliai padaugėjo išplėstinių šeimų, o vidutinis šeimos dydis paaugo maždaug vienu asmeniu. Skirtingai, nei tarp valstiečių, tarp XVIII a. pab. gyvenusių bajorų ir XIX a. vid. gyvenusių vienkiemininkų ryšių atrasti labai sudėtinga. Visgi, kiek vizualiai buvo galima pastebėti skirtumų tarp valstiečių ir vienkiemininkų šeimų, sunku pasakyti. Pavyzdžiui, Kelmės valstybiniame dvare 1855 m. vienkiemininkų gyventa tik Bajoraičių, Jukniškės ir Gečaičių kaimuose, tad vienkiemininkai sudarė Kelmės valstybinio dvaro gyventojų mažumą. Vienkiemininkai Adomas Gudmanas, Klemensas Biševskis, ir Jonas Pereida gyveno branduolinėse šeimose. Tuo tarpu Bajoraičių kaimo gyventojas Tadas Glinskis – išplėstinėje. Tiesa, branduolinėse šeimose gyvenusių vienkiemininkų šeimos nebuvo viena kitai identiškos. Štai A. Gudmano šeimą sudarė jo žmona Ona ir 5 vaikai, J. Pereidos – motina Ona, brolis Juozapas ir sesuo Uršulė, o K. Biševskio – tik žmona Teklė. Didžiausia iš šių vienkiemininkų buvo A. Gudmano šeima, kurią sudarė 7 asmenys. Beje, Jukniškės kaimo gyventojai Gudmanai, bent jau į tyrimo imtį patekusioje Žemaitijos dalyje buvo išskirtiniai tuo, kad ūkyje laikė net 50 kelmų bičių![189] Kelmės valstybiniame dvare daugelio gyventojų (tiek valstiečių, tiek vienkiemininkų) šeimos buvo gan nedidelės ir vidutiniškai siekė 5,8 asmens vienoje šeimoje, tad daugelio Kelmės valstybinio dvaro valstiečių šeimų savo dydžiu netgi buvo žymiai panašesnės į vienkiemininkų šeimas (vidutiniškai vienoje Žemaitijos vienkiemininko šeimoje gyveno 5,9 asmens), nei į daugelio kitų valstybinių dvarų valstiečių. Visgi, tarp vienkiemininkų taip pat pasitaikydavo labai didelių šeimų. Štai, 1853 m. Nemakščių valstybiniame dvare, Bardžių kaime gyveno vienkiemininko Jokūbo Narkevičiaus 18 asmenų šeima. Šią šeimą sudarė Jokūbas, jo žmona Ona ir keturi vaikai, taip pat Jokūbo broliai – Motiejus, Tadas ir Karolis su savo žmonomis (tiesa, brolis Motiejus buvo našlys) ir vaikais, tad Narkevičių šeima buvo sudėtinė[190]. Nors Nemakščių valstybinis dvaras buvo ne taip toli nuo Kelmės valstybinio dvaro (abu priklausė tai pačiai

[189] Kelmės valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3645, l. 37v–38.
[190] Nemakščių valstybinio dvaro inventorius. 1853 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2684, l. 22v–23.

Raseinių apskričiai, o atstumas nuo Kelmės iki Nemakščių – beveik 25 km), Nemakščių valstybiniame dvare vienoje gyventojo (tiek valstiečių, tiek vienkieminink̨ų) šeimoje gyveno beveik 8,2 asmens, tad Nemakščių valstybiniame dvare šeimos buvo didesnės už bendrą vidurkį. Visgi, Nemakščių valstybiniame dvare vienkieminink̨ų taip pat būta labai nedaug (vos dvi šeimos). Tad vienkieminink̨ų šeimos buvo iš esmės identiškos bajorų šeimoms.

2.1.3. Įrodinėjančiųjų bajorystę šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Reviziniuose surašymuose, sudarytuose VII revizijos metu, aptikti asmenys, kurie įvardinti, kaip įrodinėjantys bajorystę (*dowodzący szlachectwo, доказывающий дворянство*). Šie asmenys galėjo būti tiek smulkieji bajorai, tiek valstiečiai, kurie siekė teisinio bajoro statuso pripažinimo, kuomet Rusijos imperija siekdama sumažinti smulkiųjų bajorų skaičių, reikalavo bajorystės įrodymų[191]. Įrodinėjantys bajorystę sudarė ne itin gausią Žemaitijos gyventojų grupę, tačiau jų aptikta pakankamai daug, kad būtų galima atskirai kalbėti apie įrodinėjančių šeimos ir namų ūkio struktūrą. Pavyzdžiui, buv. ŠE teritorijose įrodinėjantys bajorystę sudarė 5 proc. visų gyventojų, o kituose privačiuose dvaruose – vos 2 proc. visų gyventojų. Žinoma, didelė tikimybė, kad į surašymus pateko tikrai ne visi įrodinėjantys bajorystę. Be abejo, gali būti, kad buv. ŠE įrodinėjančiųjų iš tiesų buvo daugiau, o kitur – mažiau, tačiau ir vėl tenka atkreipti dėmesį, kad buv. ŠE teritorijų gyventojų reviziniai surašymai buvo žymiai informatyvesni ir tikslesni, tad ir įrodinėjančiųjų juose galėjo būti surašyta daugiau. Surašymų išsamumas ir gausa iš buv. ŠE teritorijų kai kada leidžia patikrinti, koks konkrečių įrodinėjančiųjų statusas buvo, pavyzdžiui, V revizijos metu. Roko ir Barboros Žadeikių jauna išplėstinė šeima (kartu dar gyveno du nevedę Roko broliai Juozapas ir Aloyzas) ir Roko su žmona Veronika jauna branduolinė šeima iš Žiogų kaimo, Verbūnų rakto, 1816 m. buvo priskirtos prie įrodinėjančių bajorystę šeimų[192]. Tačiau 1796 m. tiek Žadeikio, tiek Bartkaus tėvų šeimos, kuriose dar būdami vaikai abu Rokai gyveno, buvo priskirtos prie valstiečių šeimų[193]. Vadinasi, tiek Žadeikiai, tiek Bartkai buvo valstiečiai, kurie bandė įrodyti bajorystę. Tačiau ar bandymas įrodyti bajorystę darė įtaką

[191] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius,* p. 310–314.
[192] Verbūnų rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1410, l. 2v–3.
[193] Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357, l. 5.

šeimos ir namų ūkio struktūrai? Bartkaus ir Žadeikio šeimų atveju, atrodo, kad nedarė. Žadeikio tėvo Stepono šeima buvo branduolinė, o Roko Žadeikio – jau išplėstinė. Toks struktūrinis pokytis įvyko dėl to, kad R. Žadeikui vedus, pas jį liko gyventi jo nevedę broliai, o tėvai jau buvo mirę. Įrodinėjančiųjų bajorystę šeimos ir namų ūkio struktūrą įvertinus statistiškai didelių skirtumų taip pat nepastebėta. Pavyzdžiui, tarp įrodinėjančių bajorystę labiausiai buvo paplitusios branduolinės šeimos, kurios sudarė 45 proc. visų įrodinėjančiųjų šeimų. Išplėstinės šeimos sudarė 26 proc., o sudėtinės – 20 proc. visų šeimų. Nors atkreiptinas dėmesys, kad lyginant su valstiečių šeimomis, branduolinių šeimų tarp įrodinėjančiųjų buvo šiek tiek daugiau, tačiau, kaip ir pas valstiečius, taip ir pas įrodinėjančiuosius, iš esmės daugelio šeimų pagrindą pagrindą sudarė branduolinės šeimos, kuriose gyveno sutuoktinių pora ir jų vaikai, taip pat – išplėstinės šeimos, kuriose greta sutuoktinių ir jų vaikų dar gyveno nevedusių sutuoktinių poros brolių, seserų. Tad ši analizė įrodo, kad tokie pokyčiai, kaip Žadeikių šeimoje, buvo dažni daugelyje šeimų, nepaisant luominės priklausomybės. Įrodinėjančiųjų bajorystę šeimos šeimos savo dydžiu taip pat buvo labai artimos valstiečių šeimoms, nes vidutiniškai vienoje įrodinėjančiojo bajorystę šeimoje gyveno mažiau, nei 6 (5,8) asmenys. Tiesa, šeimose būta itin mažai samdinių ir kampininkų šeimų. Samdiniai šeimose sudarė vos 0,2 asmens vienoje šeimoje. Samdinių skaičius itin mažas galėjo būti dėl to, kad šie paprasčiausiai nebuvo tiksliai surašyti, nes, pavyzdžiui, buv. ŠE raktų reviziniuose surašymuose samdiniai buvo surašyti atskirai nuo įrodinėjančių bajorystę šeimų, nurodant pas ką tie samdiniai tarnauja. Tačiau kitų privačių dvarų reviziniuose surašymuose tokios tendencijos beveik nepastebėta, tad samdiniai, galbūt, liko nesurašyti visai, o gal jų ir visai nebūta. Tuo tarpu tai, kad tarp įrodinėjančių bajorystę beveik nebuvo bežemių galimai rodo tai, kad bajorystę bandė įrodyti daugiausiai pasiturintys valstiečiai ar laisvieji žmonės ir, žinoma, smulkieji bajorai, kuriems trūko dokumentų, kad galėtų įrodyti bajorystę, tad galima teigti, kad įrodinėjančių bajorystę turtinis statusas santykinai galėjo būti aukštesnis, nei daugumos valstiečių ar laisvųjų žmonių turtinis statusas, tačiau tam patvirtinti reikėtų atskiro, detalesnio tyrimo.

17 lentelė. Žemaitijos gyventojų šeimos dvarų inventorių duomenimis (sudaryta disertacijos autoriaus).

Žemaitijos gyventojų šeimos dvarų inventorių duomenimis										
	V	**VP**	**VD**	**VB**	**O**	**OB**	**M**	**MP**	**MD**	**MB**
Šeimų skaičius	1806	174	101	482	54	83	183	35	64	237
Šeimos dydis	7,4	7,2	4,8	3,4	5,9	4,0	6,6	5,2	4,0	3,9
1	0	1	7	21	4	13	1	0	19	18
2	2	2	3	13	0	10	1	11	8	16
3	29	28	59	43	50	45	31	37	38	39
4	33	34	18	19	28	29	38	43	25	19
5	36	36	13	5	19	4	30	9	11	8

Lentelės reikšmės	
V	Valstybiniai valstiečiai
VP	Valstybiniai valstiečiai pusiauprievolininkai
VD	Valstybiniai valstiečiai daržininkai
VB	Bežemiai valstybiniai valstiečiai
O	Vienkiemininkai
OB	Bežemiai vienkiemininkai
M	Valstybinių dvarų miestelių gyventojai
MP	Valstybinių dvarų miestelių gyventojai pusiauprievolininkai
MB	Valstybinių dvarų miestelių gyventojai bežemiai
1	Viengungių (proc.)
2	Ne šeimos (proc.)
3	Branduolinės šeimos (proc.)
4	Išplėstinės šeimos (proc.)
5	Sudėtinės šeimos (proc.)

2.3. Miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas

Miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio tyrimai yra komplikuoti, nes analizuotuose šaltiniuose beveik niekur miestų ir miestelių gyventojai nebuvo išskirti kaip atskira kategorija. Tad miestelių gyventojais šiame darbe laikomi tie asmenys, kurie gyveno miestuose ir miesteliuose nekreipiant dėmesio į tai, kaip miestelyje gyvenęs asmuo vadintas šaltinyje (be abejo, atkreipti dėmesį būtų svarbu, tačiau būtų sudėtinga sudaryti reprezentatyvią imtį, kad atskirai atspindėti visas luomines grupes, gyvenusias miestuose ir miesteliuose, tad šiame darbe miestelių gyventojais ir miestelėnais vadinami visi miesteliais ir miestais vadinamose gyvenvietėse gyvenę gyventojai). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad šis tyrimas apima tik dalį Žemaitijos miestų ir miestelių, į tyrimo imtį patekusių atrenkant šaltinius. Taigi, šiame darbe analizuoti Alsėdžių (VIII revizija, inventoriai, parapijiečių sąrašai), Balsių (X revizija), Endriejavo (VIII, IX revizijos), Eržvilko (inventoriai), Girkalnio (inventoriai), Gruzdžių (IX, X revizijos), Janapolės (inventoriai, parapijiečių sąrašai), Joniškio (VII revizija), Jurbarko (VIII revizija), Kaltinėnų (inventoriai), Kartenos (VII, VIII revizijos), Kelmės (inventoriai), Kolainių (V revizija, inventoriai), Kražių (parapijiečių sąrašai), Kretingos (parapijiečių sąrašai), Kvėdarnos (X revizija), Laižuvos (V revizija), Laukuvos (X revizija), Leckavos (VIII revizija), Lieplaukės (VIII revizija, inventoriai), Luokės (inventoriai), Meškuičių (VIII, IX, X revizijos, inventoriai, parapijiečių sąrašai), Mosėdžio (VIII revizija), Nemakščių (VIII revizija, inventoriai, parapijiečių sąrašai), Pagramančio (inventoriai), Papilės (V, VII revizijos, inventoriai), Pašušvio (V, IX revizijos), Pavandenės (VII revizija – jurisdika, parapijiečių sąrašai), Pikelių (VIII revizija, inventoriai, parapijiečių sąrašai), Rietavo (VII, IX revizijos), Sedos (parapijiečių sąrašai), Skirsnemunės (inventoriai), Šačių (inventoriai, parapijiečių sąrašai), Šakynos (inventoriai, parapijiečių sąrašai), Šaukėnų (V revizija), Šaukoto (IX revizija), Šiaulių miesto (V revizija, VII revizija, inventoriai – jurisdika), Šiaulėnų (V revizija), Tenenių (parapijiečių sąrašai), Tryškių (V revizija), Užvenčio (V revizija), Vaiguvos (V revizija, inventoriai), Varnių (inventoriai), Veiviržėnų (VII, IX revizija), Viduklės (inventoriai), Viekšnių (VIII revizija), Viešvėnų (inventoriai), Žagarės (V, VII revizijos), Žarėnų (VII revizija), Žarėnų-Latvelių (inventoriai), Žemaičių Kalvarijos (VIII revizija) miestelių gyventojų namų ūkiai ir šeimos.

V revizijoje surašytų miestelių gyventojų analizė parodė, kad miestelėnų šeimos ir namų ūkio modelis buvo artimas kaimuose gyvenusių valstiečių, laisvųjų žmonių ir bajorų šeimos ir namų ūkio modeliui. Žagarės gyventojų namų ūkio modelis dar buvo gan artimas miestelių gyventojų namų

ūkio ir šeimos modeliui, tačiau Šiaulių miesto gyventojų šeimos ir namų ūkio modelis nuo Žagarės ir miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio modelio skyrėsi reikšmingai. Miesteliuose didesniąją dalį visų šeimų sudarė branduolinės šeimos, o mažiau nei trečdalį – išplėstinės šeimos. Visgi, miesteliuose tarp savo būsto ir žemės neturėjusių gyventojų buvo labiau paplitusi viengungystė, nei tarp įvairių luomų kaimo gyventojų. Šeimos nebuvo sukūrę net 18 proc. bežemių miestelėnų. Tiesa, tarp savo turto neturinčių miestelėnų viengungystė labiausiai buvo paplitusi Žagarėje, kur sudarė 23 proc. visų bežemių gyventojų šeimų. Taip pat Žagarėje tarp savo turto neturinčių gyventojų 20 proc. sudarė bevaikės sutuoktinių poros. Šiaulių miesto gyventojų šeimos iš miestelių gyventojų išsiskyrė didesne branduolinių šeimų dalimi, kurios mieste sudarė net 76 proc. visų šeimų, tad Šiaulių mieste branduolinės šeimos modelis buvo ryškiai dominuojantis. Tarp šiauliečių branduolinių šeimų labiausiai buvo paplitusios šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, tačiau pastebėtina, kad tarp šiauliečių šeimų net 19 proc. sudarė sutuoktinių poros be vaikų ir tas yra pasakytina apie šiauliečius, kurie turėjo nekilnojamojo turto. Kaip parodė valstiečių, laisvųjų žmonių, bajorų ir miestelėnų šeimų analizė, bevaikės sutuoktinių poros buvo labiau būdingos bežemiams. Tarp šiauliečių, neturėjusių nekilnojamojo turto, bevaikių sutuoktinių porų buvo 12 proc., tad skaičius taip pat nemažas. Be to, tarp šios kategorijos šiauliečių buvo labiau būdingos našlės moterys su vaikais, kurios sudarė 11 proc. visų, nekilnojamojo turto neturėjusių, šiauliečių šeimų. Tuo tarpu išplėstinių šeimų Šiauliuose buvo mažiau, nei miesteliuose, o sudėtinių šeimų nebuvo visai. Nepaisant to, Šiaulių miesto gyventojų vidutinis šeimos dydis tarp turinčių nekilnojamojo turto siekė šiek tiek daugiau, nei po 4 asmenis, o tarp neturėjusių – kiek mažiau, nei 4 (3,7 asmens). Tuo tarpu Žagarės ir miestelių gyventojų šeimos buvo didesnės ir siekė vidutiniškai arti 5 asmenų. Tiesa, Žagarės ir miestelių gyventojų, neturėjusių nekilnojamojo turto, šeimos buvo mažesnės už tos pačios kategorijos šiauliečių šeimas ir dažnai nesiekė 3 asmenų. Pastebėtina, kad kuo didesnės buvo šeimos, turėjusios nekilnojamojo turto, tuo savo dydžiu jos labiau skyrėsi nuo bežemių šeimų. Pavyzdžiui, bajorų ir valstiečių šeimos dažniausiai buvo bent dviem asmenimis didesnės, nei bežemių šeimos, tad matyti, kad kuo daugiau buvo branduolinių šeimų, tuo mažiau skyrėsi vidutinis šeimos dydis tarp turėjusių žemės (nekilnojamojo turto) ir tarp bežemių. Deja, tačiau Šiaulių ir Žagarės miestų gyventojų namų ūkio struktūros tirti nėra galimybių, nes beturčiai gyventojai (kampininkai) buvo surašyti atskirai ir nebuvo nurodyta, pas ką jie gyveno. Tarp miestelėnų vyravo namų ūkis, kurio pagrindas tik branduolinė šeima, tad tuo miestelėnų namų ūkis buvo artimas kaimo gyventojų namų ūkiui. Tačiau, jeigu tarp

kaimo gyventojų antroje vietoje pagal paplitimą buvo namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima ir samdiniai, tai pas miestelėnus antras pagal dažnumą buvo namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima ir kampininkai. Visgi tenka pripažinti, kad siekiant tiksliau aprašyti miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio struktūrą reikėtų apie miestelėnus surinkti gerokai daugiau duomenų ir miestelėnus suskirstyti į atskiras grupes pagal tai, kieno žemėje jie gyveno (bažnyčios jurisdikoje, privačiam/valstybiniam dvarui priklausiusioje miestelio dalyje ir pan.). Be to, reikėtų atsižvelgti į miesteliuose gyvenusių žydų namų ūkį. Kaip kad ir kaimų gyventojai, taip ir miestelėnai gyveno įvairiose šeimose, o ir miestelių buvo labai įvairių. Pavyzdžiui, analizuotų revizinių surašymų duomenimis, Kolainių miestelis buvo tik nedidelė gyvenvietė prie karmelitų vienuolyno, kurią sudarė vos kelios trobos. Pirmojoje troboje gyveno felčeris Juozapas Bartoševičius su žmona Kotryna ir trimis vaikais. Dar toje pačioje troboje gyveno puodžius Kasparas Zvirskalskis su žmona Ona ir sūnumi Mikalojumi. Antroje troboje gyveno našlė Justina Koriznina su dukra ir samdine, taip pat – virėjo Jono Šlopavičiaus šeima. Atskirame name gyveno Antano Januševičiaus šeima, be to, dar buvo dviejų galų karčiama, kur pirmame gale gyveno Juozapo Tulčiaus[194], kitame – žydo Kaimo Zusmovičiaus šeima[195], špitolė, kurioje gyveno elgetos ir davatkos. Netoli buvo vienuolyno palivarkas. Kolainių atveju, viename name gyvenusios dvi šeimos laikytos, kaip sudarančios atskirus namų ūkius, tad daugelis kolainiškių šeimų buvo branduolinės. Tuo tarpu Šiaulių miestas buvo apskrities centras ir jame 1795 m. buvo surašyti 624 gyventojai krikščionys, tarp jų buvo daug pirklių ir amatininkų. Pavyzdžiui, bajoras Jonas Valanskis ekonomijos tarnautoju dirbo nuo 1776 m. ir turėjo medinį namą su mūrine siena Mintaujos gatvėje, o Antanas Bukantas gyveno Rūdės gatvėje ir iki 1795 m. buvo miestiečių raštininkas[196]. Tuo tarpu prie pirklių nurodyta, kuo prekiavo, o kai kada – ir iš kur prekes atsiveždavo. Pavyzdžiui, Šiaulių miesto pirklys Jonas Aliperis? prekiavo prekėmis iš Niurnbergo, Jokūbas Stungevičius – arkliais ir javais, Ignacas Zunkevičius – žuvimi, silke ir druska, Jurgis Kološka – knygomis ir pan.[197]. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad Šiaulių miesto gyventojai turėjo daugiau samdinių, nei Žagarės ar mažesnių miestelių gyventojai. Šiauliuose vidutiniškai būta po

[194] Užvenčio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 464, l. 43,44.
[195] Ten pat., l. 60.
[196] Šiaulių miesto gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 759, l. 10v–11v.
[197] Ten pat., l. 12v.

1,2 samdinio, o miesteliuose – po 0,8, tad šiauliečių samdinių skaičius buvo artimas kaimuose gyvenusių ir žemę valdžiusių gyventojų samdinių skaičiui.

Analizuojant VII revizijos duomenis apie miestelėnų šeimas ir namų ūkius, Žagarės gyventojai analizuoti atskirai nuo likusių miestelių gyventojų, kadangi Žagarės gyventojų revizinis surašymas buvo labai išsamus ir tai leido sudaryti atskirą imtį. Atlikus Žagarės gyventojų šeimos ir namų ūkio analizę paaiškėjo, kad žagariečių šeimos labiausiai skyrėsi tiek nuo kaimo gyventojų, tiek nuo kitų miestelių gyventojų šeimų ir namų ūkių. Žagarėje net 56 proc. gyventojų gyveno branduolinėse šeimose ir tuo žagariečiai buvo artimesni bežemiams valstiečiams ir laisviesiems žmonėms. Tiesa, žagariečių vidutinis šeimos dydis buvo didesnis už bežemių kaimo gyventojų šeimos vidutinį dydį ir siekė beveik 5 (4,6) asmenis vienoje šeimoje. Lyginant su V Revizijos duomenimis, Žagarėje buvo padaugėję sudėtinių ir sumežėję išplėstinių šeimų. Jei 1795 m. Žagarėje išplėstinės šeimos sudarė 29, o sudėtinės – vos 3 proc., tai 1816 m. tarp žagariečių abu šeimos tipai sudarė po 16 proc. visų šeimų. Kaip kito Žagarės gyventojų šeimos struktūra, iliustruoja šis pavyzdys. Štai, 1795 m. jauną Petro ir jo žmonos Magdalenos Labaičių šeimą sudarė keturi asmenys, nes kartu dar gyveno Labaičių sūnūs Andriejus ir Dominykas[198]. Tuo tarpu 1816 m. Labaičių sūnus Dominykas jau buvo vedęs ir turėjo naujagimę dukrą Barborą[199]. Tad Labaičių šeima iš branduolinės tapo sudėtine. Nepaisant to, kad Žagarėje padaugėjo sudėtinių šeimų, vidutinis šeimos ir namų ūkio dydis padidėjo labai nežymiai. Tik pastebėtina, kad sumažėjo samdinių skaičius. Pagal V revizijos duomenis, labiausiai išsiskyrė Šiaulių miesto gyventojų šeimos ir namų ūkio modelis. Turimų duomenų iš VII revizijos nepakanka, kad būtų galima pasakyti koks buvo ir kaip kito šiauliečių šeimos ir namų ūkio modelis. Iš jurisdikos galima identifikuoti vos kelias šeimas. Tuo tarpu Joniškyje nebuvo vieno vyraujančio šeimos ir namų ūkio modelio, tiek branduolinių, tiek sudėtinių, tiek išplėstinių šeimų buvo panašiai. Vieno vyraujančio šeimos modelio nebuvo ir tarp kitų analizuotų miestelių gyventojų. Branduolinės šeimos sudarė 33, išplėstinės – 29, sudėtinės – 28 proc. visų šeimų. Šiuo šeimų pasiskirstymu miestelėnų šeimos buvo panašios į kaimo gyventojų valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimas ir namų ūkius. Tiesa, miestelėnų šeimos buvo mažesnės ir siekė lygiai po 5 asmenis vienoje šeimoje. Samdinių miestelėnai turėjo labai nedaug. Tiesa, vertinant miestelėnų šeimos ir namų ūkio modelį tenka konstatuoti, kad šaltinių

[198] Naujosios Žagarės parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1102, l. 1v.

[199] Žagarės rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 29v-95.

informatyvumo stoka galimai neleido tiksliai nustatyti šeimos ir namų ūkio tipo. Verta atkreipti dėmesį į Kartenos miestelio, buvusio Telšių apskrityje, gyventojų kai kurių šeimų atvejus. Štai Klemenso ir Barboros Butenių šeima buvo branduolinė, nes ją sudarė sutuoktinių pora ir trys vaikai. Tačiau dėl Kazimiero Joneckio šeimos sudėties tipo jau kyla abejonių, nes prie šios šeimos dar gyveno Petras Šaporas, kurio ryšys su šeima nebuvo nurodytas. Gal tai buvo giminaitis? Gal samdinys? Prie šeimos dar tarnavo Marijona Butenytė, kuri yra įvardinta kaip samdinė[200]. Tad ši karteniškių šeima ir namų ūkis buvo priskirti prie išplėstinių, o ne prie branduolinių šeimų.

VIII revizijos atveju skirtumai tarp valstiečių ir laisvųjų žmonių buvo pastebėti, tad kyla dilema, kaip analizuoti miestelėnų šeimas ir namų ūkius? Pavyzdžiui, tik laisvieji žmonės buvo surašyti Alsėdžių, Kartenos, Lieplaukės, Mosėdžio, Pikelių ir Žemaičių Kalvarijos miesteliuose. Kita vertus, tiek laisvųjų žmonių, tiek valstiečių būta Endriejavo, Jurbarko, Leckavos, Meškuičių, Nemakščių ir Viekšnių miesteliuose, o miestelių, kuriuose būtų surašyti tik valstiečiais įvardinti miestelėnai, neaptikta visai. Atsižvelgiant į šią situaciją ir į atliktos analizės rezultatus buvo nuspręsta miestelėnus analizuoti suskirstant į laisvuosius ir valstiečiais įvardintus. Tiesa, būtina pastebėti, kad toks skirstymas neleidžia sudaryti reprezentatyvios tyrimo imties, tačiau kai ką pastebėti pavyko. Tiek tarp laisvaisiais, tiek tarp valstiečiais įvardintų miestelėnų nebuvo vyraujančio šeimos modelio. Tai rodo, kad miesteliuose gyvenusių valstiečių šeimos skyrėsi nuo kaimuose gyvenusių valstiečių šeimų, kur dažnai dominavo sudėtinės šeimos. Tuo tarpu tiek kaimuose, tiek miesteliuose gyvenusių laisvųjų žmonių šeimos buvo panašios, tik miesteliuose gyvenę laisvieji žmonės dažniau sudarė išplėstines šeimas, kurių buvo 44 proc. Visgi, miesteliuose gyvenusių laisvųjų žmonių šeimos buvo mažesnės už ten pat gyvenusių valstiečių šeimas. Miestelėnų valstiečių šeimose vidutiniškai būta po 8 (8,4) asmenis, o laisvųjų žmonių – vidutiniškai po 6 (5,9). Panašiai skyrėsi ir vidutinis namų ūkio dydis, nors samdinių tiek pas miestelėnus valstiečius, tiek pas laisvuosius būta nedaug. Pastebėtina, kad bežemiai miesteliuose gyvenę valstiečiai gyveno iš esmės tokį patį gyvenimą, kaip kaimuose gyvenę bežemiai valstiečiai, nes tarp jų buvo labai daug viengungių ir nešeiminių gyventojų grupių, kurios atitinkamai sudarė 32 ir 21 proc. visų gyventojų. Kita vertus, tarp šių bežemių daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurios sudarė 42 proc. visų šeimų. Tuo tarpu tarp miesteliuose gyvenusių bežemių laisvųjų žmonių viengungiai sudarė tik 6 proc. visų šeimų, bet nešeiminėse grupėse gyveno 24 proc.

[200] Didžiosios Kartenos dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 418-496v.

bežemių laisvųjų, tad šie buvo artimi miesteliuose gyvenusiems bežemiams valstiečiams. Tarp bežemių laisvųjų žmonių dažniausios buvo branduolinės šeimos, kurios siekė 65 proc. visų šeimų. Abiejų grupių bežemių miestelėnų šeimos buvo labai mažos ir nesiekė vidutiniškai nė 3 asmenų. Kaip matyti, analizės rezultatai parodė, kad miesteliuose gyvenusių valstiečių ir laisvųjų žmonių šeimos skyrėsi mažiau, nei kaimuose gyvenusių tų pačių luomų žmonių. Be abejo, miestelėnų šeimos tipas ir struktūra buvo priklausomi nuo konkrečiame miestelyje esančių sąlygų, kas jau buvo stebėta ankstesnių revizinių surašymų analizės metu. Tačiau kiek laikui bėgant kito miestelėnų šeima ir namų ūkis? Lyginant su V Revizija, sudaryta 1795 m., tarp miestelėnų šeimų, kaip ir tarp daugelio kaimo gyventojų šeimų neliko vieno dominuojančio šeimos modelio, tačiau miestelėnų šeimose 1834 m. nebuvo įsivyravęs sudėtinės šeimos modelis, kaip kad dalyje Žemaitijos privačių dvarų, tad miestelėnų šeima ir namų ūkis kito panašiai, kaip buv. ŠE valstiečių ir laisvųjų žmonių.

IX revizijos duomenimis, tarp miestelių gyventojų taip pat nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, nors 1850 m. labiau dominavo išplėstinės ir sudėtinės šeimos, kurių atitinkamai tarp miestelėnų buvo po 37 ir 36 proc. Tuo tarpu branduolinių šeimų buvo nedaug. Šių šeimų skaičius buvo artimas bešeimių gyventojų grupių skaičiui ir siekė atitinkamai po 12 ir 11 proc. Šiuo atveju, miestelėnų šeimos buvo šiek tiek artimos laisvųjų žmonių šeimos, tik pas laisvuosius žmones, kaip buvo minėta, branduolinių šeimų buvo daugiau. Nors kita vertus, pas miestelėnus taip pat tarp branduolinių šeimų nebuvo vieno vyraujančio potipio, kaip ir pas laisvuosius žmones. Miestelėnų šeimos ir namų ūkio dydis skyrėsi. Vienoje miestelėno šeimoje vidutiniškai gyveno 8,2, namų ūkyje – 9,7 asmens. Viename namų ūkyje vidutiniškai buvo po maždaug 1–2 samdinius (statistiškai – 1,6). Šeimos ir namų ūkio skirtumai statistinėje analizėje atsirado dėl to, kad į imtį pateko Gruzdžių ir Meškuičių miesteliai, priklausę Gruzdžių dvarui ir buvę buv. ŠE teritorijoje. Kituose, į imtį patekusiuose, miesteliuose iš esmės samdinių nebuvo (minimas tik vienas samdinys viename Šaukoto miestelyje buvusiame ūkyje). Tad nustatytas vidutinis samdinių skaičius iš esmės yra Gruzdžių ir Meškuičių miestelių gyventojų samdinių vidutinis skaičius. Tarp Gruzdžių ir Meškuičių miestelėnų dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė dvi ar daugiau sutuoktinių porų, tarp kurių ryšys buvo neaiškus, kartu su samdiniais, taip pat namų ūkiai, sudaryti iš išplėstinių šeimų, kurias sudarė sutuoktinių pora, vaikai, nevedę broliai, seserys ar kiti giminaičiai, ir samdinių. Prie išplėstinių šeimų kiek rečiau gyvendavo samdiniai su savo šeimomis, tačiau tai irgi buvo gan dažnas namų ūkio tipas Gruzdžių ir Meškuičių miesteliuose. Meškuičių miestelio atvejo analizė gali padėti atskleisti, kaip mikrolygmeniu vyko šeimos ir namų

ūkio kaita ir kiek ši kaita atitinka statistinės analizės rezultatus. Dar 1816 m. Meškuičiuose vidutiniškai viename namų ūkyje buvo po beveik 8 asmenis (7,8), bet Meškuičiai tada vadinti kaimu ir Meškuičiuose buvo per mažai namų ūkių, kad būtų galima pasakyti, koks namų ūkio tipas vyravo šiame kaime (miestelyje). Tuo tarpu 1834 m. miesteliu jau vadintuose Meškuičiuose vidutiniškai viename namų ūkyje net po 12–13 asmenų, bet apie vyraujantį namų ūkio tipą kalbėti sudėtinga dėl per mažos duomenų imties. Tačiau 1850 m. Meškuičių miestelėnų namų ūkis buvo dar didesnis ir jau siekė beveik 14 (13,4) asmenų. Kaip kito Meškuičių miestelio gyventojų namų ūkio dydis ir tipas puikiai iliustruoja Dominyko Karakevičiaus namų ūkio kaita. Štai 1816 m. D. Karakevičiui buvo vos 26 metai. Jis neseniai buvo vedęs žmoną Teresę ir augino dvi mažametes dukras – Oną ir Barborą. Kartu su jauna šeima taip pat gyveno Dominyko aštuoniolikmetis brolis Jokūbas ir šešiasdešimtmetė motina Marijona. Pas šeimą tarnavo dešimtmetis samdinys Baltramiejus, tad iš viso namų ūkyje buvo 7 asmenys, namų ūkio pagrindu buvo išplėstinė šeima[201]. Tuo tarpu 1834 m. D. Karakevičiaus namų ūkyje buvo jau 10 asmenų. Dominykas su žmona Terese augino keturis vaikus – sūnus Matą, Klemensą ir dukras Barborą, Rozaliją. Pas šeimą taip pat gyveno Jonas Rabokas su žmona Anele, dar gyveno našlė Uršulė Orvydienė. Tarp minėtos Orvydienės, Rabokų ir Karakevičių ryšys buvo neaiškus, bet šeima priskirta sudėtiniam šeimos tipui[202]. D. Karakevičiaus namų ūkio pagrindu 1850 m. ir toliau sudarė sudėtinė šeima, tik jos struktūra vėl buvo pakitusi. Šešiasdešimtmetis Dominykas jau buvo vedęs 15 metų už save jaunesnę žmoną Konstaniją ir su ja turėjo 4 mažamečius vaikus. Dominyko sūnus iš pirmos santuokos Matas, kuriam buvo 29 metai, buvo vedęs ir su žmona Anatolija augino tris mažamečius vaikus gyvendami pas tėvą Dominyką. Kartu dar gyveno ir nevedęs Dominyko sūnus Klemensas. Pas gausią šeimą dar tarnavo samdinys Benediktas Tamulis, kuris gyveno pas Karakevičius su savo žmona Barbora ir dukrele Barbora. Karakevičių šeima dar samdė ir piemenaitę Barborą Dovidaitytę[203]. Gausiame namų ūkyje iš viso buvo 15 asmenų. Toks didelis Meškuičių miestelėnų Karakevičių namų ūkis greičiausiai rodo, kad šiuos asmenis miestelėnais darė tik tai, kad jie gyveno miestelyje. Didelė tikimybė, kad Karakevičiai gyveno iš žemės ūkio veiklos, kuriai reikėjo daug darbo jėgos. Nepaisant to, miestelėnų namų ūkio vidutinis

[201] Meškuičių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1414, l. 22v–23.
[202] Meškuičių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 461, l. 30v–31.
[203] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97, l. 140v–141.

dydis buvo mažesnis už, pavyzdžiui, buv. ŠE vidutinį namų ūkio dydį, kas rodo, jog tokiuose miesteliuose, kaip Meškuičiai, XIX a. I pusėje greta žemdirbių gyventa ir amatininkų ar kita ne žemės ūkio veikla užsiimančių asmenų.

Miestelėnų, surašytų X revizijos metu sudarytuose surašymuose, šeimos ir namų ūkio analizė atskleidė didelius kontrastus tarp valstybinių dvarų miestelėnų ir buv. ŠE teritorijoje buvusių Gruzdžių ir Meškuičių miestelėnų šeimų. Į valstybinių dvarų miestelių gyventojų imtį pateko Balsių, Kvėdarnos ir Laukuvos miesteliai. Tuo tarpu iš privačiuose dvaruose buvusių miestelių gyventojų imties sudaryti nepavyko. Analizė atskleidė, kad Gruzdžių ir Meškuičių miestelių šeimos labai skyrėsi nuo Balsių, Kvėdarnos ir Laukuvos miestelėnų šeimų. Gruzdžių ir Meškuičių miestelėnų vidutinis šeimos dydis siekė beveik 16 asmenų, kai tuo tarpu likusiuose trijuose miesteliuose – vos 6! Šeimos struktūra taip pat skyrėsi radikaliai. Gruzdžiuose ir Meškuičiuose dominavo sudėtinės šeimos, kurios sudarė net 78 proc. visų šeimų. Sudėtinių šeimų Gruzdžiuose ir Meškuičiuose buvo vos 15 proc., o branduolinių šeimų neaptikta visai. Tuo tarpu Balsiuose, Kvėdarnoje ir Laukuvoje daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurios sudarė 39 proc., o išplėstinių – 31 proc. Sudėtinių šeimų Gruzdžiuose ir Meškuičiuose buvo dar mažiau ir jos šiuose miesteliuose sudarė 18 proc. visų šeimų. Akivaizdu, kad tokių miestelių, kaip Meškuičiai, gyventojų šeimos ir toliau augo. Tam, kad į šį augimą pažvelgti giliau ir kompleksiškiau, vėl norėtųsi dėmesį atkreipti į Meškuičių miestelio gyventojo D. Karakevičiaus šeimos dydį ir sudėtį. Visgi, D. Karakevičiaus šeima jau kito nedaug. Pas 68 metų Dominyką ir jo 53 metų antrąją žmoną Konstanciją ir toliau gyveno Dominyko sūnus iš pirmos santuokos Matas su savo žmona Anatolija. Tik pas Karakevičių vietoje samdinio Tamulio 1858 m. gyveno Kazimieras Aukselis su žmona Justina, kurių ryšys su Karakevičiumi buvo neaiškus. Taip pat prie šeimos dar gyveno keli pavieniai asmenys, kurių ryšys su Karakevičiumi buvo nežinomas[204]. Tad iš viso Karakevičių namų ūkyje gyveno 13 asmenų. Meškuičių miestelyje 1858 m. beveik visi namų ūkiai atrodė taip pat, kaip Karakrevičių. Tiesa, Povilo Brejūno ir Bonifaco Burblio namų ūkiai buvo ne sudėtiniai, o išplėstiniai. Tačiau šie namų ūkiai taip pat buvo labai dideli. Pavyzdžiui, pas B. Burblį gyveno net 28 asmenys! Bet B. Burblio namų ūkis nebuvo pats didžiausias tarp miestelėnų namų ūkių, nes pas Gruzdžiuose gyvenusį Juozapą Odminį glaudėsi net 47 asmenys, o namų ūkio pagrindu buvo sudėtinė, iš 5 sutuoktinių porų sudaryta, šeima. Tiesa, tarp sutuoktinių porų ryšys taip pat

[204] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 7703, l. 171v–173.

buvo neaiškus. Be to, namų ūkyje gyveno daugybė pavienių, šeimos nesukūrusių, asmenų, kurie, galbūt, buvo samdiniai ar pan. Visgi, Gruzdžiuose būta ir labai nedidelių namų ūkių. Pavyzdžiui, miestelyje gyveno trisdešimtmetis Dominykas Balčiūnas, pas kurį gyveno tik našlė Veronika, kuriai buvo 54 metai. Tuo tarpu našlė Marcijona Tamošauskienė gyveno viena[205]. Pastebėtina, kad D. Balčiūno ryšys su našle buvo nenurodytas. Šie du namų ūkiai, kurių pagrindu buvo labai nedidelės nešeiminės grupės ar pavieniai asmenys, galbūt buvo daržininkų ar trobelnininkų namų ūkiai, tačiau šiuose reviziniuose surašymuose duomenų apie surašytųjų santykį su žeme nebuvo pateikta. Tam, kad geriau pastebėti skirtumus tarp buv. ŠE ir valstybinių miestelių, dar norėtųsi atkreipti dėmesį į Balsių (dab. Šilalės rajono kaimas, 4 km į rytus nuo Šilalės) miestelio gyventojų šeimas ir namų ūkius. Balsių miestelyje 1858 m. buvo 24 revizinės šeimos, kurių trijose gyveno iš laisvųjų žmonių kilę gyventojai, viename – vienkiemininkų šeima. Skirtingai nei Gruzdžiuose ar Meškuičiuose, Balsiuose sudėtinės šeimos sudarė mažumą visų šeimų, nes daugiausiai buvo branduolinių ir išplėstinių šeimų, kurios buvo nedidelės. Pavyzdžiui, didžiausias Balsių miestelio namų ūkis priklausė Jonui Čižauskui, kuriame gyveno 16 asmenų. Šio namų ūkio pagrindu buvo sudėtinė šeima, kurią sudarė dvi sutuoktinių – Jokūbo ir Onos, taip pat Baltramiejaus ir Elžbietos Čižauskų poros[206]. Kokie ryšiai siejo Čižauskus, nėra aišku. Galbūt, abu Čižauskai buvo broliai ar pusbroliai, tik tarpusavio ryšys nebuvo nurodytas. Apie Balsių miestelio gyventojų samdinius ir kampininkus duomenų nėra, tačiau tai, kad Balsiuose daugiausiai šeimų buvo branduolinės ir išplėstinės rodo, kad bent jau kampininkų miestelyje turėjo daug nebūti. (miestelių gyventojų šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo palyginimą žr. 13, 14, 15 ir 16 lentelėse).

Valstybinių dvarų inventorių medžiaga parodė, kad visgi XIX a. I pusėje yra labai sudėtinga kalbėti apie miestelėnų socialinę grupę (svarbu pastebėti, kad nei daugelyje revizinių surašymų, nei privalomuosiuose inventoriuose, nei parapijiečių sąrašuose miestelėnai atskirai nebuvo išskirti), nes vyko nuolatinė migracija tarp miestelių (taip pat – miestų) ir kaimų. Pavyzdžiui, Gegužių valstybiniam dvarui priklausiusiame Meškuičių miestelyje – buvusioje Meškuičių bažnyčios žemėje – gyveno 5 bobelių šeimos, tačiau tik bobelis Juozapas Starkauskas inventoriaus sudarymo dieną dar gyveno toje pačioje Meškuičių miestelio vietoje, kaip ir paskutinio

[205] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 7703, l. 21.
[206] Kvėdarnos valstiečių bendruomenės revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 73, l. 70v–71.

revizinio surašymo metu. Tuo tarpu Meškuičių bobelis Povilas Stanskis persikėlė gyventi į grafui Zubovui priklausiusią Meškuičių miestelio dalį, Kazimieras Nažinskis su broliu, dviem seserimis ir mama Domicele persikėlė gyventi į Verdulius, o Elena Veržbicka ir Matas Šukys su žmona Barbora ir sūnumi Pranciškumi – į Lieporius[207]. Nors šie gyventojai migravo Gegužių valstybinio dvaro teritorijos ribose, būta ir toliau išsikėlusiųjų. Štai Šiaulių mieste, klebonijos jurisdikos teritorijoje gyvenęs Ignacas Borotinskis su teta Viktorija išsikėlė į Rygos miestą[208], o Kelmės valstybiniame dvare buvusio Baldainių kaimo gyventojas Andriejus Stečmanas atsikėlė į Šiaulius ir vertėsi katiliaus amatu, tuo tarpu jo sūnus Karolis išvyko į Estliandijos guberniją[209]. Bobeliai migravo ne tik iš miestelių į kaimus, bet ir iš kaimų į miestelius. Štai to paties Kelmės valstybinio dvaro Žebrių kaimo visi valstiečiai bobeliai persikėlė gyventi į Kelmę. Ten (Kelmėje) Boguslavas Maršandas vertėsi puodžiaus (*горшечник*) amatu, o Karolis ir Samuelis Maršandai tapo Kelmės evangelikų bažnyčios zakristijonais (*пономарь*)[210]. Stebint šią migraciją, vykusią iš esmės visuose tirtuose valstybiniuose dvaruose, kyla klausimas, ar tikrai yra prasmės atskirai tirti miestelėnų šeimas ir namų ūkius[211]. Tačiau kita vertus, žemę valdę ir nekilnojamojo turto turėję miestelėnai migravo rečiau, be to, reviziniai surašymai parodė, kad miestelėnų šeimos visgi skyrėsi nuo kaimo gyvenojų šeimų. Atlikus miestelių gyventojų šeimų analizę paaiškėjo, kad skirtumų tarp miestelių ir kaimų gyventojų būta mažai, tačiau visgi būta. Miestelėnų, valdžiusių nekilnojamąjį turtą šeimos buvo mažesnės, nei valstiečių šeimos. Štai prievolininkų kategorijai priskirtų gyventojų šeimos vidutiniškai buvo sudarytos iš 6,6 asmens, pusiauprievolininkų – 5,2, daržininkų – 4. Tuo tarpu miesteliuose gyvenusių bobelių šeimos nuo bobelių, gyvenusių kaimuose, šeimų savo dydžiu skyrėsi minimaliai. Tačiau nors dydžiu dalis šeimų ir skyrėsi, struktūra iš esmės ne. Tarp visų kategorijų miestelėnų nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, tik skyrėsi modelių paplitimas. Prievolininkų kategorijai priskirtų miestelių gyventojų šeimos dažniausiai buvo branduolinės, sudėtinės ir išplėstinės (atitinkamai po 31, 38 ir 30 proc. visų šeimų). Tarp pusiauprievolininkų kategorijai priskirtų

[207] Gegužių valstybinio dvaro inventorius. 1854 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3826, l. 28.
[208] Ten pat, l. 28v.
[209] Kelmės valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3645, l. 42.
[210] Ten pat, l. 42–42v.
[211] Rengiant straipsnį, kuriame buvo pristatomi valstybiniuose dvaruose gyvenusių valstiečių ir vienkiemininkų šeimų analizės rezultatai, miesteliai nebuvo atskirai išskirti.

miestelėnų vyravo branduolinės ir išplėstinės šeimos (atitinkamai po 37 ir 43 proc.). Tarp daržininkų taip pat dažniausios buvo branduolinės ir išplėstinės šeimos (atitinkamai po 38 ir 25 proc.), tačiau gan daug buvo viengungių ir sudėtinių šeimų (atitinkamai po 19 ir 11 proc.). Bobeliai dažniausiai gyveno branduolinėse šeimose (39 proc.), bet viengungių, ne šeimos ir išplėstinių šeimų tarp miesteliuose gyvenusių bobelių būta labai panašiai (atitinkamai po 18, 16 ir 19 proc.). Be abejo, tarp atskirų miestelių gyventojų taip pat būta skirtumų. Kaip pavyzdį norėtųsi giliau paanalizuoti Šačių, buvusių Telšių apskrities šiaurės vakarinėje dalyje, ir Skirsnemunės, buvusios Raseinių apskrities pietinėje dalyje, gyventojų šeimas. Šačių valstybinio dvaro inventoriaus duomenimis, Šačių miestelyje buvo surašyti 88 gyventojai (55 prievolininkai, 24 daržininkai ir 9 bobeliai). Tuo tarpu Skirsnemunėje gyveno 396 gyventojai (8 vienkiemininkai, 308 prievolininkai, 27 daržininkai ir 53 bobeliai). Šačių miestelyje vidutiniškai vienoje prievolininko šeimoje gyveno 6,9, daržininko – 3,4, bobelio – 3 asmenys. Skirsnemunėje vidutiniškai vienoje prievolininko šeimoje gyveno 5,9, daržininko – 3,3, o bobelio – 3,1. Kaip matyti, vidutiniu dydžiu tiek Šačių, tiek Skirsnemunės miestelių gyventojų šeimos buvo panašios. Pagal šeimos struktūrą šie miesteliai, atrodo, irgi buvo panašūs. Sudėtinių šeimų būta tik tarp prievolininkų (be abejo, būta ir branduolinių bei sudėtinių šeimų), tuo tarpu tarp daržininkų ir bobelių abiejuose miesteliuose būta tik branduolinių ir sudėtinių šeimų. Galima sakyti, tipinė buvo Šačių miestelio gyventojo, prievolininko Prano Bružo išplėstinė šeima, kurią sudarė žmona Elena, sūnūs Pranas, Antanas, Stanislovas, brolis Antanas, sesuo Kotryna ir motina Marijona[212]. Tipinė buvo ir Skirsnemunės gyventojo Fridricho Fleko branduolinė šeima, kurią sudarė jis pats, jo žmona Ona, sūnūs Augustas, Jonas, Liudvikas, dukros – Ona, Karolina[213]. Šios šeimos atspindi į privalomuosius dvarų inventorius patekusių miestelių gyventojų šeimų situaciją.

Parapijiečių sąrašų analizės rezultatai, kaip ir valstiečių ar bajorų atveju, verčia permąstyti revizinių surašymų ir dvarų inventorių analizės duomenis ir susidaryti galutinį vaizdą apie tai, kokios buvo miestelėnų šeimos ir namų ūkiai. Analizės rezultatai leidžia teigti, kad tarp miestelėnų taip pat buvo dažnos branduolinės šeimos, kurios sudarė 53 proc. miestelėnų šeimų. Tuo tarpu išplėstinės šeimos siekė 23 proc., o sudėtinės – tik 7 proc. Visgi,

[212] Šačių valstybinio dvaro inventorius. 1845 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3237, l. 24v.
[213] Skirsnemunės valstybinio dvaro inventorius. 1856 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2748, l. 19v.

miestelėnų namų ūkis skyrėsi nuo bajorų ir valstiečių namų ūkio. Tarp miestelių gyventojų vyravo namų ūkis, kurio pagrindą sudarė branduolinė šeima (kaip ir pas bajorus, taip pat – valstiečius) ir prie šeimos gyvenę kampininkai, kiek rečiau – samdiniai ir kampininkai. Antrajai grupei priskirti parapijiečių sąrašai tai patvirtina, nes pagal antros grupės šaltinius tarp miestelėnų vyravo išplėstinės (į šias šeimas pateko asmenys, kurių ryšys su šeima nebuvo nurodytas, tad greičiausiai tai samdiniai) šeimos, kurios sudarė 46 proc. visų šeimų ir sudėtinės (į šias šeimas pateko sutuoktinių poros, kurių ryšys su pirmąja sutuoktinių pora nebuvo nurodytas, tad šie greičiausiai buvo kampininkai arba samdiniai su šeimomis), kurių buvo 31 proc. Viename miestelėnų namų ūkyje buvo 7–8 asmenys, o vienoje šeimoje – vidutiniškai 4, tad miestelėnų šeimos ir namų ūkiai buvo mažesni už bajorų ir valstiečių šeimas ir namų ūkius. Pirmajai grupei priskirti parapijiečių sąrašai leido pažvelgti į 1828–1844 m. gyvenusių bežemių miestelėnų šeimas. Tiesa, nors viengungiai sudarė 50 proc. visų bežemių miestelėnų šeimų, branduolinės bežemių miestelėnų šeimos siekė 41 proc. Lyginant su XVIII a pab. bežemių miestelėnų duomenimis, viengungių skaičius itin išaugo, nes 1795–1796 m. siekė tik 18 proc. (to laikotarpio kontekste šis skaičius taip pat didelis). Be to, atkreiptinas dėmesys, kad didesniąją dalį branduolinių šeimų ir 19 proc. visų bežemių miestelėnų šeimų sudarė našlės moterys su vaikais. Tuo tarpu našliai sudarė 16 proc. Tačiau kas šie viengungiai buvo konkrečiai? Tipinis XIX a. vidurio Žemaitijos miestelio viengungio paveikslas būtų toks – maždaug 30–40 m. moteris. Tarp miestelėnų vyrų viengungystė buvo paplitusi rečiau, o viengungiai vyrai buvo vyresni ir jų amžius dažniau siekė 40–50 m. Tipine našle miestelėne buvo Alsėdžių miestelio kampininkė, trisdešimtmetė Ona Kubilienė, gyvenusi pas daržininką Pranciškų Janavičių[214]. Ona buvo našlė, bet dar jauna, tik, galbūt, jau nelabai darbinga, nes nebuvo samdinė. Didelė tikimybė, kad Ona daugiau neištekėjo, nes ir 1850 m. parapijiečių sąraše buvo įvardinta kaip našlė kampininkė, tik jau glaudėsi pas kitą šeimininką – Klemensą Puškorių[215].

Apibendrinant 1828–1844 m. parapijiečių sąrašų analizės rezultatus būtina atkreipti dėmesį į kelis svarbius aspektus. Palyginus parapijiečių sąrašų analizės rezultatus su V revizijos analizės rezultatais paaiškėjo, kad XIX a. I pusėje tiek tarp žemę valdžiusių bajorų, tiek tarp žemės turėjusių valstiečių dažniausia buvo branduolinė šeima, kuri laikui bėgant iš esmės nekito. Šeimos

[214] Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 38, lapai nenumeruoti.
[215] Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1850 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 42, lapai nenumeruoti.

tipui įtaką darė ne luominė priklausomybė, o šeimos santykis su žeme. Bežemių šeimos buvo mažos ir branduolinės, o laikui bėgant tarp bežemių vis labiau plito viengungystė ir daugėjo našlių moterų su vaikais. Parapijiečių sąrašų analizė verčia permąstyti revizinių surašymų ir dvarų inventorių analizės rezultatus. Dalyje revizinių surašymų, kaip ir dalyje parapijiečių sąrašų trūko informacijos apie samdinius ir kampininkus – šių socialinis statusas nebuvo nurodytas, tad šie buvo priskirti prie ūkį valdžiusios sutuoktinių poros visą šeimą priskiriant išplėstiniam arba sudėtiniam tipui. Todėl galima teigti, kad pagal revizinių surašymų rezultatus didėjęs sudėtinių ir išplėstinių šeimų skaičius populiacijoje iš esmės rodė sudėtingėjančią namų ūkio struktūrą.

Parapijiečių sąrašų, sudarytų 1845–1859 m., analizė patvirtino duomenis apie miestelėnų šeimos ir namų ūkio modelį. Miestelėnų namų ūkį dažniausiai sudarė branduolinė šeima ir kampininkai. Branduolinės šeimos sudarė 55 proc. visų miestelėnų šeimų. Išplėstinių šeimų tarp miestelėnų būta vos 2 proc., sudėtinių šeimų nebuvo visai. Tuo tarpu tarp bežemių kampininkų ir toliau vyravo viengungystė, nes viengungiai sudarė net 46 proc. visų bežemių šeimų. Branduolinės šeimos tarp bežemių kampininkų taip pat buvo dažnos ir sudarė 44 proc. visų šeimų, tačiau tarp branduolinių šeimų vyravo šeimos, kurias sudarė našlės moterys su vaikais. Tokių šeimų buvo 20 proc. Apibendrinant duomenis apie miestelėnų šeimas ir namų ūkius galima teigti, kad miestelėnų šeimos ir namų ūkiai buvo mažesni už valstiečių šeimas, be to, nekilnojamojo turto turėjusių miestelėnų šeimos laikui bėgant kito nedaug. Tuo tarpu bežemių miestelėnų šeimos per XIX a. I pusę labai pakito, nes labai išaugo viengungių bežemių miestelėnų skaičius. (žr. Lenteles Nr. 10, 11 ir 12). Šie bežemiai miestelėnai pas turto turinčius miestelėnus gyveno kaip kampininkai, tad tarp miestelėnų dominavo namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima ir kampininkai. Tuo miestelėnų namų ūkis labai skyrėsi nuo bajorų namų ūkio, kur dominavo branduolinė šeima su samdiniais, bet nuo valstiečių namų ūkio skyrėsi mažiau, nes tarp valstiečių dominavo namų ūkis, kurį sudarė samdiniai ir kampininkai. Tokį bajorų, valstiečių ir miestelėnų namų ūkio vaizdą matome aptariamojo laikotarpio pabaigoje. Tuo tarpu aptariamojo laikotarpio pradžioje tiek pas bajorus, tiek pas valstiečius, tiek pas miestelėnus daugiausiai buvo namų ūkių, kuriuose nebuvo nei samdinių, nei kampininkų. Tačiau ilgainiui namų ūkis sudėtingėjo, bet lyginant pagal luomus, sudėtingėjo skirtingai, tik šeima nekito. Tuo tarpu bežemių šeima per XIX a. I pusę pakito labai, nes vis daugėjo viengungių, o tarp branduolinių šeimų daugėjo našlių moterų su vaikais, taip pat vis dažnesnės buvo bevaikės poros.

18 lentelė. Namų ūkių pasiskirstymas pagal tipus (tipų reikšmes žr. 2.2.2. poskyryje) (sudaryta disertacijos autoriaus).

Namų ūkiai 1795–1796 m.					
Bajorai	3b – 21 proc.	3bx – 13 proc.	4c – 5 proc.	Kiti – 61 proc.	77 tipai
Valstiečiai	3b – 17 proc.	3bx – 13 proc.	4c – 6 proc.	Kiti – 64 proc.	97 tipai
Miestelių gyv.	3b – 27 proc.	3bz – 10 proc.	3bx – 8 proc.	Kiti – 55 proc.	46 tipai
Namų ūkiai 1828–1844 m.					
Bajorai	3bx – 24 proc.	4c – 17 proc.	3bxz – 10 proc.	Kiti – 49 proc.	28 tipai
Valstiečiai	3bx – 20 proc.	3bxz – 18 proc.	3b – 7 proc.	Kiti – 55 proc.	100 tipų
Miestelių gyv.	3bz – 11 proc.	3bxz – 10 proc.	3bx – 7 proc.	Kiti – 72 proc.	55 tipai
Namų ūkiai 1845–1859 m.					
Bajorai	3bx – 24 proc.	3bxz – 11 proc.	3dx-3bx – 10 proc.	Kiti – 55 proc.	42 tipai
Valstiečiai	3bxz – 23 proc.	3bx – 21 proc.	3bz – 9 proc.	Kiti – 47 proc.	55 tipai
Miestelių gyv.	3bz – 20 proc.	3bxz – 10 proc.	1bz – 8 proc.	Kiti – 62 proc.	31 tipas

2.4. Šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo kaita Alsėdžių parapijoje

Kaip matyti, akivaizdu, kad per XIX a. I pusę daugėjo sudėtingesnio tipo namų ūkių, o tarp bežemių ir kitokio nekilnojamojo turto neturinčių gyventojų šeimos mažėjo ir plito viengungystė. Tačiau šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo kaita buvo nustatyta daugiausiai remiantis V revizijos ir XIX a. vidurio katalikų parapijiečių sąrašais šių šaltinių duomenis papildant vėlesnėmis revizijomis ir privalomaisiais dvarų inventoriais. Atsižvelgiant į tai, kad esminiai dydžio ir tipo pokyčiai buvo pastebėti palyginus V revizijos ir 1828–1844 m. parapijiečių sąrašų duomenis ir žinant, kad yra gan didelė tikimybė, jog V revizijos metu dalis gyventojų buvo nesurašyti (tai iškreipia

duomenis apie šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą) iškyla klaidingo analizės rezultatų interpretavimo tikimybė. Siekiant įsitikinti, kiek iš tiesų šeimos ir namų ūkio dydis ir tipas kito, yra būtina vieno tipo informatyvių šaltinių (šaltinių, kuriuose būtų nurodyti aiškūs ir išsamūs ryšiai tarp šeimos ir namų ūkio narių) analizė. Tačiau, deja, tokių šaltinių nėra daug. Atliekant šaltinių paiešką disertacijos tyrimui pavyko aptikti Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašus, sudarytus 1806–1850 m. Šie parapijiečių sąrašai pasižymi tuo, kad juose aiškiai ir išsamiai buvo nurodyti ryšiai tarp šeimos ir namų ūkio narių, be to, šie sąrašai nuosekliai apima tyrimo chronologines ribas. Kita vertus, sąrašai apima tik nedidelę Žemaitijos dalį – Alsėdžių parapiją, o kitų parapijų, kuriose būtų gausiai išlikusių informatyvių sąrašų, deja, nepavyko aptikti. Nepaisant to, atsižvelgus į Alsėdžių parapijos gyventojų ypatybes, yra vertinga patikrinti, kiek Alsėdžių parapijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo kaita buvo panaši į bendrą Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo kaitą.

Alsėdžių parapija buvo Žemaitijos šiaurės vakarinėje dalyje ir 1812 m. ribojosi su Žemaičių Kalvarijos, Sedos, Telšių, Kantaučių ir Platelių parapijomis[216]. Didžiąją dalį Alsėdžių parapijos apėmė Alsėdžių bažnyčios dvaras, tapęs Alsėdžių valstybiniu dvaru, kuriam priklausė Alsėdžių ir Lieplaukės miesteliai[217]. Alsėdžių valstybinio dvaro dalimi taip pat tapo ir Alsėdžių klebonijai priklausę Skurvydų, Makščių, Aleksių kaimai ir Kęstaičių užusienis[218]. Taip pat Alsėdžių parapijoje buvo Sledų valstybinis dvaras[219]. Taigi, XIX a. I pusėje didesnė dalis Alsėdžių parapijiečių buvo bažnytiniai valstiečiai, XIX a. viduryje po Bažnyčios valdų nusavinimo tapę Rusijos imperijos valstybiniais valstiečiais. Tas pats pasakytina ir apie Alsėdžių bei Lieplaukės miestelėnus.

Alsėdžių parapijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo analizė patvirtino, kad per XIX a. I pusę namų ūkis darėsi vis sudėtingesnio tipo, o bežemių šeimos mažėjo, tarp jų plito viengungystė. Dar 1806 m. tarp Alsėdžių parapijoje ūkius valdžiusių valstiečių dažniausios buvo branduolinės šeimos, kurios sudarė 64 proc. visų šeimų. Išplėstinės šeimos sudarė 25, o sudėtinės – 11 proc. visų šeimų. Vidutiniškai vienoje šeimoje gyveno mažiau, nei 6 (5,6) asmenys, o viename namų ūkyje – 8,3 asmens. Vidutiniškai viename valstiečių namų ūkyje buvo po 1,3 samdinio, tačiau 1806 m. dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinės šeimos be samdinių

[216] Platelių, Alsėdžių, Kalvarijos, Plungės ir Kantaučių parapijų žemėlapis. 1812 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1580/1.
[217] Alsėdžių valstybinio dvaro inventorius. 1849 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3146.
[218] Alsėdžių klebonijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
[219] Sledų valstybinio dvaro inventorius. 1849 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3189.

ir kampininkų. Tuo tarpu bežemių valstiečių šeimos XIX a. pradžioje dar ryškiai nesiskyrė nuo ūkius valdžiusių valstiečių šeimų. Tiesa, Alsėdžių parapijoje gyvenusių bežemių valstiečių šeimos buvo mažos ir vidutiniškai siekė tik 2,9 asmens, bet tarp bežemių vyravo branduolinės šeimos, kurios sudarė 73 proc. visų šeimų. Kita vertus, tarp bežemių valstiečių branduolinių šeimų daugiau buvo sutuoktinių porų be vaikų ir našlių moterų su vaikais. Tarp bežemių valstiečių XIX a. pradžioje jau būta gan daug viengungių (tarp ūkius valdžiusių valstiečių 1806 m. viengungių nebuvo). Tarp bežemių viengungiai sudarė 17 proc. Lyginant su 1806 m., 1814 m. Alsėdžių parapijos valstiečių šeima ir namų ūkis jau buvo pakitę. Nors tarp ūkius valdžiusių valstiečių išliko dažniausios branduolinės šeimos, kurios sudarė 62 proc. visų šeimų, daugiausiai buvo namų ūkių, kuriuos sudarė branduolinės šeimos su samdiniais, nors dar labai daug namų ūkių sudarė tik branduolinės šeimos (be samdinių ir be kampininkų). Kita vertus, vidutinis samdinių skaičius dar buvo pakitęs nedaug ir siekė 1,6 samdinio viename namų ūkyje. Vidutiniškai vienoje šeimoje gyveno po 5,3, o namų ūkyje – po 8,4 asmenis. Tuo tarpu tarp bežemių valstiečių jau galima pastebėti vidutinio šeimos dydžio mažėjimą, nes vidutiniškai vienoje bežemio šeimoje gyveno tik 2,5 asmens. Šeimos dydžio mažėjimą lėmė viengungystės tarp bežemių plitimas. Viengungiai bežemiai valstiečiai 1814 m. sudarė 26 proc. visų bežemių valstiečių. Tarp viengungių našlių ir niekada nevedusių skaičius buvo panašus. Našliai sudarė 16, o niekada nevedę – 10 proc. visų bežemių valstiečių viengungių. Tačiau 1843 m. Alsėdžių parapijos valstiečių šeimos ir namų ūkio dydžio ir tipo situacija jau ryškiai skyrėsi nuo 1814 m. situacijos. Tarp ūkius valdžiusių valstiečių stebėtas žymiai didesnis branduolinių šeimų procentas, nes branduolinės šeimos sudarė 77 proc. visų šeimų. Išplėstinės šeimos sudarė 17 proc, o sudėtinių šeimų buvo likę vos 2 proc. Tarp valstiečių dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir samdiniai, tačiau buvo stebėtas ryškus namų ūkių, kuriuos sudarė branduolinė šeima, samdiniai ir kampininkai, padaugėjimas. Ūkius valdžiusių valstiečių šeimose vidutiniškai gyverno po 5 asmenis, o namų ūkiuose – po 8,6 asmenis. Ryškiau buvo pakitęs samdinių skaičius, nes vidutiniškai viename valstiečių namų ūkyje gyveno po 2,1 asmens. Pastebėtina, kad tarp Alsėdžių parapijos valstiečių dažniausi išliko namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir samdiniai. Tuo Alsėdžių parapija XIX a. viduryje lyg ir išsiskiria iš bendro Žemaitijos konteksto, kur XIX a. viduryje tarp Žemaitijos valstiečių dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima, samdiniai ir kampininkai. Tačiau, kiek tie skirtumai buvo realūs, sunku pasakyti, nes tarp Alsėdžių parapijos valstiečių antras pagal dažnumą buvo namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima, samdiniai ir kampininkai. Šio tipo namų ūkių Alsėdžių parapijoje buvo

vos vos mažiau, nei namų ūkių, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir tik samdiniai. Tuo tarpu tarp bežemių valstiečių viengungiai jau sudarė beveik pusę visų gyventojų, nes viengungiai bežemiai valstiečiai sudarė net 43 proc. visų bežemių valstiečių, tarp kurių 29 proc. buvo niekada nevedę, o 15 proc. – našliai. Tarp bežemių dažniausius išliko branduolinės šeimos, kurios sudarė 53 proc. visų šeimų, tarp kurių 14 proc. buvo bevaikių porų ir 13 proc. našlių moterų su vaikais. Tuo tarpu 1850 m. Alsėdžių parapijos valstiečių šeimos ir namų ūkio situacija buvo panaši, nors buvo pastebėtos nežymios šeimos ir namų ūkio mažėjimo tendencijos. Tarp ūkius valdžiusių valstiečių vienoje šeimoje vidutiniškai gyveno po 4,9 asmens, o namų ūkyje – po 7,9 asmens. Vidutinis samdinių skaičius taip pat buvo šiek tiek sumažėjęs ir siekė 1,7 asmens. Tačiau branduolinės šeimos ir toliau išliko vyraujančios ir siekė 79 proc. visų šeimų. Tarp valdžiusių ūkius valstiečių viengungiai sudarė 2 proc. Tarp bežemių valstiečių viengungystės procentas išliko labai didelis ir siekė 37 proc., bet, kaip matyti, viengungių 1850 m. Alsėdžių parapijoje buvo šiek tiek mažiau, nei 1843 m. Alsėdžių parapijos valstiečių šeimos tipų kaitą iliustruoja šios diagramos:

4 diagrama. Ūkius valdžiusių Alsėdžių parapijos valstiečių šeimų tipai (sudaryta disertacijos autoriaus).

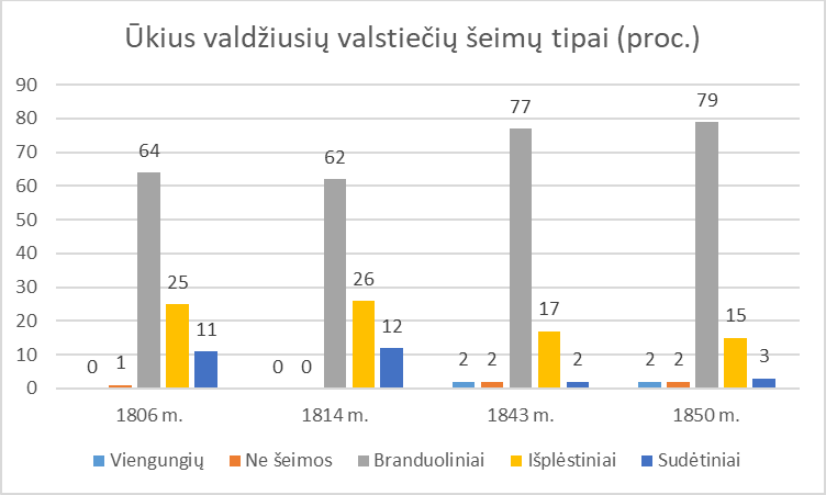

5 diagrama. Bežemių Alsėdžių parapijos valstiečių šeimų tipai (sudaryta disertacijos autoriaus).

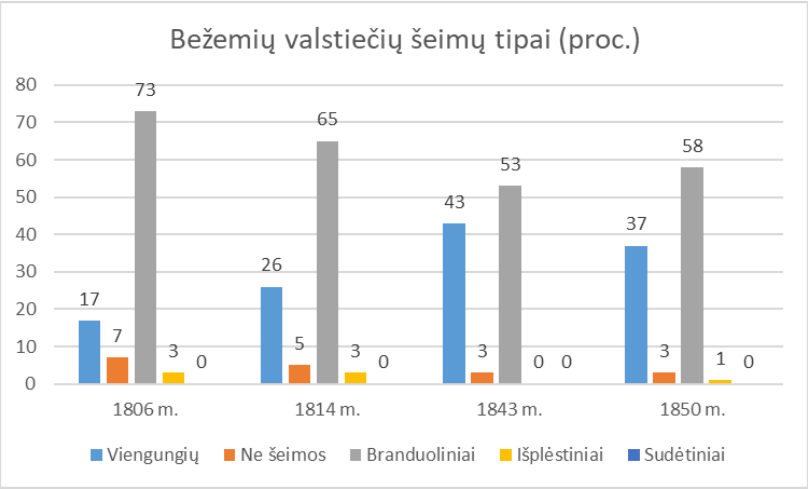

Alsėdžių parapijos bajorų šeimos ir namų ūkiai per XIX a. I pusę kito kiek kitaip, nei valstiečių šeimos ir namų ūkiai. Artėjant link XIX a. vidurio tarp bajorų daugėjo branduolinių šeimų, labai išaugo namų ūkyje tarnaujančių samdinių skaičius. Tiesa, struktūriškai bajorų namų ūkis kito mažiau, nei valstiečių namų ūkis. Dar 1806 m. Alsėdžių parapijos bajorams labiausiai buvo būdinga gyventi namų ūkiuose, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir samdiniai. Minėtais metais vidutiniškai kiekviename Alsėdžių parapijos bajoro namų ūkyje tarnavo po 3 samdinius, o vidutinis bajoro namų ūkis buvo sudarytas iš 9,1 asmens, vidutiniškai vienoje bajoro šeimoje gyveno po 5,1 asmenį. Minėtais 1806 m. tarp bajorų daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurios sudarė 58 proc. visų šeimų. Tuo tarpu tar bajorų išplėstinių šeimų buvo 25 proc., o sudėtinių – 11 proc. Tarp branduolinių bajorų šeimų dažniausios buvo šeimos, sudarėtos iš sutuoktinių poros ir vaikų, tarp branduolinių šeimų buvo aptikta tik viena bajorų sutuoktinių pora, neturėjusi vaikų. Tarp išplėstinių dažniausios buvo šeimos, kuriose grata sutuoktinių poros ir jų vaikų dar gyveno sutuoktinių poros nevedę broliai ir seserys, o tarp sudėtinių – jaunesnių bajorų sutuoktinių pora, gyvenusi kartu su su vyresnių tėvų pora. Po aštuonerių metų – 1814 m. – tarp Alsėdžių parapijos bajorų branduolinės šeimos jau sudarė 73 proc., o išplėstinių ir sudėtinių šeimų atitinkamai buvo likę po 18 ir 7 proc. Dažniausi išliko namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir samdiniai, tačiau lyginant su 1806 m., padaugėjo namų ūkių, kuriuose šalia branduolinės šeimos ir samdinių, dar būta ir kampininkų. Bajorų šeimos 1814 m. buvo mažesnės ir siekė 4,8 asmens, bet namų ūkiai padidėjo, nes

juose vidutiniškai gyventa po 10,1 asmens. Samdinių taip pat samdyta daugiau, nes vidutiniškai viename namų ūkyje tarnavo po 4 samdinius. Tuo tarpu 1843 m. tarp ūkius valdžiusių bajorų fiksuota viengungių, kurie sudarė 14 proc. visų ūkių. Tačiau branduolinių bajorų šeimų buvo dar labiau pagausėję ir buvo 77 proc., o išplėstinių šeimų užfiksuota 9 proc., sudėtinių šeimų nebeaptikta visai. Lyginant su 1814 m., bajorų šeimos ir namų ūkiai buvo sumažėję, nors samdinių jose nežymiai padaugėjo. Vidutiniškai vienoje bajoro šeimoje 1843 m. gyveno 4, o viename namų ūkyje buvo – 9,4 asmens, kur vidutiniškai tarnavo po 4,2 samdinio. Minėtais 1843 m. tarp bajorų dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima, samdiniai ir kampininkai. Tuo Alsėdžių parapijos bajorų namų ūkis buvo artimesnis Žemaitijos valstiečių namų ūkiui ir paradoksalu tai, kad tuo Alsėdžių parapijos bajorų namų ūkis skyrėsi nuo vietos valstiečių namų ūkio. Kita vertus, 1850 m. tarp Alsėdžių parapijos bajorų vėl buvo dažniausi namų ūkiai, kuriuos sudarė tik branduolinė šeima ir samdiniai. Minėtų metų bajorų šeimos ir namų ūkio vidutinis dydis buvo beveik nepakitęs. Vidutiniškai vienoje bajoro šeimoje 1850 m. gyveno 4,2, o viename namų ūkyje – 9,1 asmens. Samdinių beveik buvo tiek pat, kiek šeimos narių, nes vidutiniškai viename bajoro namų ūkyje 1850 m. tarnavo po 4,1 samdinio. Tarp bajorų daugiausiai būta branduolinių šeimų, kurios sudarė 80 proc. visų šeimų, o išplėstinių šeimų būta 13 proc. Analizuotuose parapijiečių sąrašuose bežemių bajorų aptikta labai nedaug, todėl jų šeimos ir namų ūkio tirti nepavyko. Vienkieminininkų Alsėdžių parapijoje XIX a. viduryje taip pat gyventa labai mažai, ką patvirtina ir Alsėdžių valstybinio dvaro inventorius. Alsėdžių parapijos bajorų šeimos ir namų ūkio kaitą iliustruoja šios diagramos:

6 diagrama. Alsėdžių parapijos bajorų šeimų tipai (sudaryta disertacijos autoriaus).

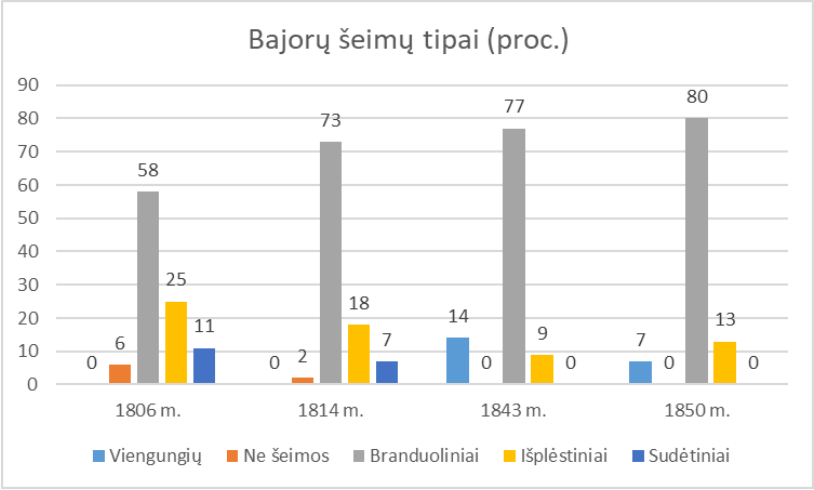

7 diagrama. Alsėdžių parapijos bajorų namų ūkio dydis ir samdinių skaičius (sudaryta disertacijos autoriaus).

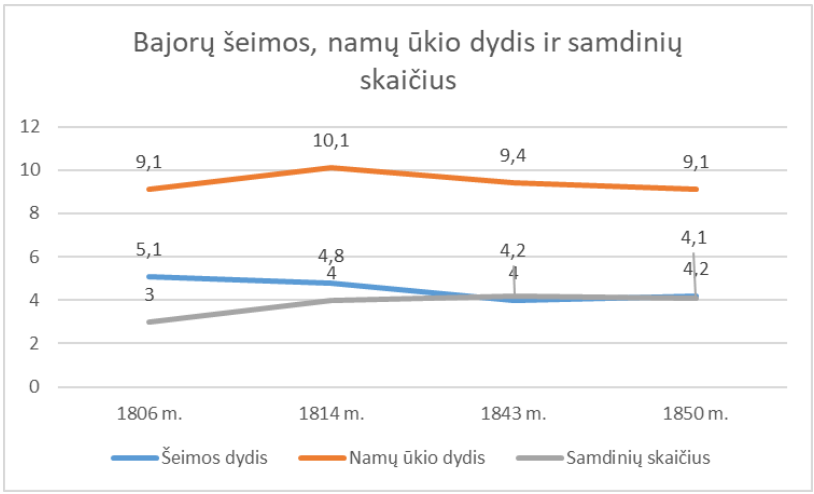

Kalbant apie miestelėnų šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą tenka pastebėti, kad analizuoti parapijiečių sąrašai leido tirti tik Alsėdžių miestelio gyventojus. Nors Alsėdžių parapijai priklausė ir Lieplaukė, pastarojo miestelio gyventojai analizuotuose parapijiečių sąrašuose nebuvo surašyti,

nors tiek 1834 m. Alsėdžių bažnyčios dvaro reviziniame surašyme[220], tiek 1849 m. Alsėdžių valstybinio dvaro inventoriuje[221] Lieplaukės gyventojai buvo surašyti. Tiesa, 1806 m. parapijiečių sąraše Alsėdžių miestelis taip pat nebuvo surašytas, tad iš XIX a. pradžios neturime duomenų apie Alsėdžių parapijos miestelėnų gyvenimą. Tuo tarpu iš 1814, 1843 ir 1850 m. Alsėdžių miestelio gyventojų šeimos ir namų ūkio analizės galima daryti išvadą, kad miestelėnų šeimos ir namų ūkiai labiau skyrėsi nuo bajorų ir valstiečių šeimų ir namų ūkių. Dar 1814 m. Alsėdžių miestelėnai dažniausiai gyveno namų ūkiuose, sudarytuose ir branduolinės šeimos ir kampininkų. Tarp miestelėnų branduolinės šeimos buvo labiausiai paplitusios ir sudarė 67 proc. visų šeimų. Tarp miestelėnų branduolinių šeimų 12 proc. sudarė sutuoktinių poros be vaikų. Tarp miestelėnų 1814 m. antros pagal dažnumą buvo išplėstinės šeimos, kurios sudarė 18 proc. visų šeimų. Tuo tarpu sudėtinių šeimų buvo 7 proc., tarp kurių dažniau pasitaikė vyresnio amžiaus porų, su kuriomis gyveno vienas vedęs vaikas. Be to, tarp miestelėnų 9 proc. sudarė nešeiminės gyventojų grupės, tarp kurioms priklausiusių individų giminystės ryšys buvo nenustatytas. Vidutiniškai Alsėdžių miestelėnų šeimose 1814 m. gyveno po 4,2 asmens, o namų ūkiuose – po 6,1. Samdinių miestelėnai turėjo nedaug – vidutiniškai po 0,7. Alsėdžių miestelyje aptariamuoju laikotarpiu buvo daug bežemių miestelėnų, tad pavyko patyrinėti jų šeimų sandarą. Dar 1814 m. tarp Alsėdžių bežemių miestelėnų labai buvo paplitusi viengungystė, nes viengungiai minėtais metais Alsėdžių miestelyje sudarė 46 proc. Lygiai tiek pat tarp bežemių būta ir branduolinių šeimų. Našlių ir niekada nevedusių tarp Alsėdžių bežemių miestelėnų būta panašiai. Našliai viengungiai sudarė 21, o niekada nevedę – 26 proc. Tarp branduolinių šeimų dažniausios buvo šeimos, kurias sudarė našliai vyrai su vaikais. Tokių branduolinių šeimų Alsėdžiuose buvo 21 proc. Tai, kad 1814 m. Alsėdžių miestelyje tarp bežemių miestelėnų buvo daug našlių vyrų su vaikais, yra netipinis Žemaitijos atvejis, nes paprastai branduolinių šeimų, kurias sudarytų našliai vyrai su vaikais, būta labai nedaug. Tuo tarpu minėtais metais sutuoktinių poros be vaikų ir sutuoktinių poros su vaikais tarp Alsėdžių miestelėnų sudarė po 13 proc. Kitų tipų šeimos tarp Alsėdžių bežemių buvo retenybė. Alsėdžių bežemių miestelėnų šeimos buvo labai mažos ir siekė vos po 1,8 asmens. Remiantis 1843 m. duomenimis, Alsėdžių miestelyje viengungių buvo padaugėję net tarp nekilnojamojo turto turėjusių miestelėnų, kurie sudarė 11 proc. Tačiau taip pat buvo padaugėję ir branduolinių šeimų, kurios sudarė 72 proc. visų šeimų.

[220] Alsėdžių bažnyčios dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
[221] Alsėdžių valstybinio dvaro inventorius. 1849 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3146.

Daugiausiai – 46 proc. – buvo branduolinių šeimų, sudarytų iš sutuoktinių poros ir jų vaikų, bet 17 proc. šeimų sudarė sutuoktinių poros be vaikų. Vieną Alsėdžių miestelėnų šeimą 1843 m. vidutiniškai sudarė 3,8 asmens, o viename namų ūkyje gyveno 7,7 asmenys, buvo vos po 0,8 samdinio. Tarp bežemių miestelėnų viengungių buvo daugiausiai ir jie sudarė 49 proc. visų bežemių šeimų. Tarp branduolinių šeimų dažniausios buvo sutuoktinių poros su vaikais ir našlės moterys su vaikais. Šios šeimos sudarė atitinkamai po 18 ir 17 proc. visų šeimų. Vidutiniškai vienoje bežemio miestelėno kampininko šeimoje gyveno po 2 asmenis. Tuo tarpu 1850 m. Alsėdžių miestelyje situacija buvo panaši, nors pokyčių matyti. Tarp nekilnojamojo turto turėjusių miestelėnų vyravo branduolinės šeimos, kurių buvo 66 proc., tačiau tarp branduolinių šeimų gan nemažai buvo sutuoktinių porų be vaikų ir našlių moterų su vaikais (atitinkamai po 18 ir 14 proc.). Tarp nekilnojamojo turto turėjusių miestelėnų padaugėjo viengungių, kurie sudarė 18 proc. Vidutiniškai vienoje Alsėdžių miestelėno šeimoje 1850 m. gyveno 3,1 asmens, o namų ūkyje – 6,3, samdinių – 0,6. Tarp miestelėnų išliko dažniausi namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir kampininkai. Bežemių miestelėnų situacija 1850 m. išliko panaši, nors viengungių šiek tiek sumažėjo ir buvo likę 40 proc. Tarp nekilnojamojo turto neturėjusių miestelėnų daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurios sudarė 48 proc., o vienoje šeimoje vidutiniškai gyveno po 1,9 asmens. Miestelėnų šeimos ir namų ūkio kaitą iliustruoja šios diagramos:

8 diagrama. Alsėdžių miestelio gyventojų šeimų tipai (sudaryta disertacijos autoriaus).

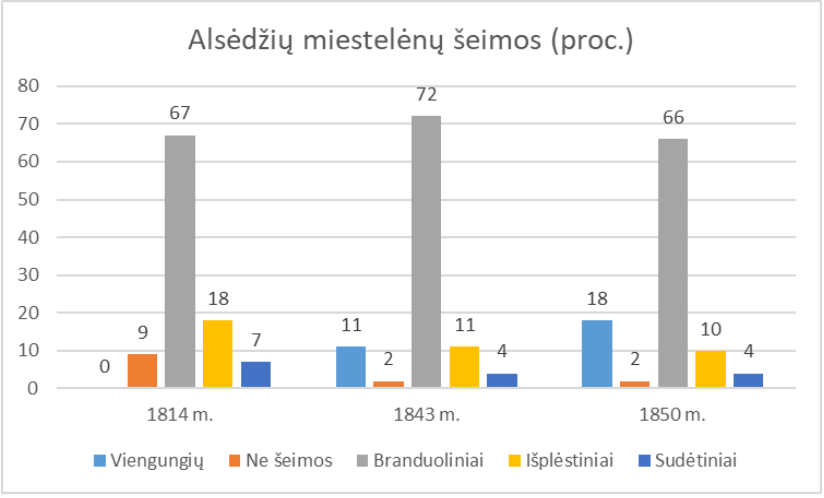

9 diagrama. Alsėdžių bežemių miestelėnų šeimų tipai (sudaryta disertacijos autoriaus).

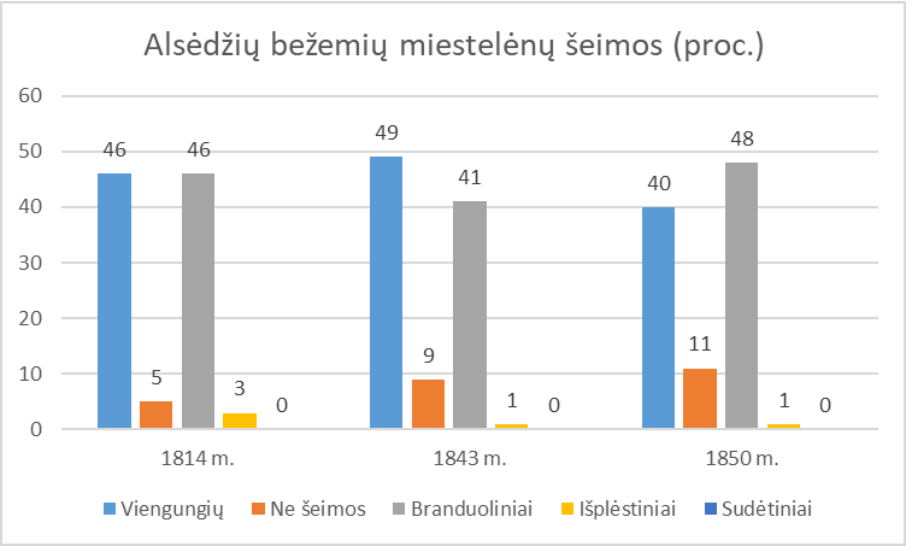

Apibendrinant Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašuose surašytų valstiečių, bajorų ir miestelėnų šeimų ir namų ūkio dydžio ir tipo analizės rezultatus galima patvirtinti, kad Žemaitijoje per XIX a. I pusę namų ūkiuose daugėjo samdinių ir kampininkų, todėl ilgainiui ėmė vyrauti sudėtingesnių tipų namų ūkiai. Kita vertus, dar XIX a. pradžioje Alsėdžių miestelyje vyravo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinės šeimos ir kampininkai. Tokio tipo namų ūkiai Alsėdžiuose išsilaikė iki XIX a. vidurio, tad Alsėdžių miestelėnų namų ūkis kito mažai, o tarp bežemių visą aptariamąjį laikotarpį vyravo viengungystė ir nedidelės branduolinės šeimos. Kita vertus, labai trūksta duomenų apie Alsėdžių miestelėnus iš 1806 m., tad miestelėnų namų ūkio kaitos klausimas lieka kiek neaiškus. Tuo tarpu bajorų ir valstiečių namų ūkis buvo darėsi sudėtingesnės struktūros daug panašiau, nei buvo manyta. Tiek tarp bajorų, tiek tarp valstiečių stebėtas branduolinių šeimų daugėjimas ir samdinių bei kampininkų namų ūkiuose gausėjimas. Be to, tyrimas patvirtino, kad tarp bežemių valstiečių daugėjo viengungių.

3. DUOMENŲ APIE INDIVIDO IR ŠEIMOS GYVENIMO CIKLĄ ANALIZĖ

Tam, kad paaiškinti, kodėl būtent tokios buvo bajorų, valstiečių ir miestelėnų šeimos ir kodėl būtent taip kito bajorų, valstiečių ir miestelėnų namų ūkis, yra būtina tirti individo ir šeimos gyvenimo ciklą, kuris leidžia išsiaiškinti, kokių metų sulaukę vaikai palikdavo tėvų namus ir ką veikdavo tėvų namus palikę (edavo tarnauti bernais ir mergomis į kitus namų ūkius, tuokdavosi ir pan.), kokio amžiaus sulaukę gyventojai tuokdavosi ir nuo kokio amžiaus gyventojai dažniausiai jau būdavo našliai (našlės), kokio amžiaus sulaukę tapdavo namų ūkio šeimininkais ir pan. Šeimos gyvenimo ciklas yra apskaičiuojamas suskaičiavus, kiek ir kokio amžiaus gyventojų šaltiniuose buvo įvardinti, kaip gyvenantys su tėvais, kiek ir kokio amžiaus gyventojų buvo įvardinti samdiniais, kiek ir kokio amžiaus gyventojų buvo vedę, našliai ir namų ūkio šeimininkai. Atliekant šeimos gyvenimo ciklo analizę yra labai svarbu gyventojus suskirstyti pagal lytį, nes berniukai ir mergaitės tėvų namus galėjo palikti skirtingu laiku, vyrai ir moterys galėjo tuoktis skirtingo amžiaus ir pan. Individo ir šeimos gyvenimo ciklo analizė buvo atlikta chronologiškai šaltinius suskirstant pagal tipus. Tiriant individo ir šeimos gyvenimo ciklą didžiausias dėmesys buvo skiriamas V revizijos ir parapijiečių sąrašų analizės rezultatams, nes šiuose šaltiniuose buvo pateikti išsamiausi duomenys apie samdinius ir kampininkus. Tuo tarpu vėlesnių revizinių surašymų ir valstybinių dvarų inventorių duomenys buvo naudoti daugiau kaip papildomi duomenys, leidžiantys giliau pažvelgti į vyraujančias XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų gyvenimo ciklo tendencijas.

3.1. Valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklas

Analizės rezultati atskleidė, kad valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklą dažniausiai sudarė 3–4 gyvenimo etapai. Svarbiausi valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklo etapai buvo gimimas, gyvenimas su tėvais, bernavimas ar mergavimas, santuoka. Tarp valstiečių XIX a. I pusės visuomenėje taip pat egzistavo viengungystė ir našlystė, tačiau šiuos etapus pereidavo ne visi gyventojai, kaip kad ne visi gyventojai buvo ir samdiniais. Kaip paaiškėjo atlikus namų ūkio dydžio ir tipo analizę, viengungystė ir našlystė žymiai labiau buvo paplitusi tarp bežemių valstiečių, o atlikus gyvenimo ciklo analizę matyti, kad kuo žemesnė socialinė ir ekonominė individo padėtis, tuo labiau socialiai pažeidžiamas buvo jo gyvenimas, tad akivaizdu, kad ir gyvenimo ciklo modeliui didelę įtaką darė individo ir šeimos santykis su žeme.

3.1.1. Privačių dvarų valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas

Valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklo analizės rezultatų aptarimą reikėtų pradėti nuo valstiečių, kurie buvo aprūpinti ariamos ir šienaujamos žemės plotais. V revizijos duomenų analizė atskleidė, kad dar 1795 m. 0–9 m. valstiečių vaikai (tiek berniukai, tiek mergaitės) dažniausiai gyveno su savo tėvais. Tuo tarpu 10–14 m. amžiaus grupėje vaikai jau pradėdavo palikti tėvų namus, nes gyvenantys su tėvais berniukai ir mergaitės sudarė tik 69 proc. visų šios amžiaus grupės gyventojų, o samdinių šios amžiaus grupėje jau buvo apie ketvirtadalį valstiečių vaikų (berniukų 24 proc., mergaičių – 25 proc.), tad palikę tėvų namus greičiausiai tapdavo bernais ir mergomis kituose namų ūkiuose. Tuo tarpu 15–19 m. amžiaus grupėje su tėvais gyveno tik 56 proc. valstiečių berniukų ir tik 47 proc. valstiečių mergaičių, o samdiniai šioje amžiaus grupėje atitinkamai sudarė 34 ir 36 proc. visų valstiečių vaikų. Be to, šioje amžiaus grupėje tarp merginų jau pasitaikydavo ir ištekėjusių, kurios sudarė 5 proc. visų šios amžiaus grupės merginų (šioje amžiaus grupėje buvo aptikti ir du vedę vaikinai, tačiau jie nesudarė nė vieno procento visų gyventojų). Pastebėtina, kad daugėjo individų, kurie jau neturėjo tėvų, dar buvo nevedę, bet gimtųjų namų dar nebuvo palikę. Tarp vaikinų tokių individų buvo 10 proc., tarp merginų – 12 proc. Tačiau 20–24 m. amžiaus grupėje net 35 proc. merginų buvo ištekėjusios, bet vaikinai sudaryti santuokos neskubėjo, nors šioje amžiaus grupėje vedusiųjų buvo 8 proc. Šioje amžiaus grupėje dar 42 proc. vaikinų gyveno su tėvais, kai tuo tarpu tik 19 proc. merginų dar gyveno su tėvais. Tačiau 37 proc. vaikinų ir 35 proc. merginų buvo samdiniais. Merginos, kurioms buvo 25–29 m., vis sparčiau tekėjo ir šioje amžiaus grupėje net 60 proc. merginų jau buvo ištekėjusios. Šioje amžiaus grupėje su tėvais gyveno tik 7 proc. merginų, kitos būdamos netekėjusios gyveno gimtuosiuose namuose, nors tėvai jau buvo mirę. Dar 25 proc. merginų buvo samdinėmis. Tuo tarpu 25 proc. šios amžiaus grupės vaikinų tebegyveno su savo tėvais, nors 29 proc. jau buvo vedę, bet 31 proc. dar tebetarnavo kituose namų ūkiuose bernais. Tiesa, 15 proc. valstiečių vaikinų gyveno gimtuosiuose namuose nevedę, bet jau be tėvų. Visgi, susituokusiųjų skaičius tolydžio augo. Štai 30–34 m. grupėje 52 proc. vyrų jau buvo vedę ir 71 proc. moterų jau buvo ištekėjusios, o 35–39 m. grupėje – 65 proc. vyrų ir 77 proc. moterų jau buvo sukūrę šeimas. Galiausiai, 45–49 m. grupėje vedę buvo 74 proc. vyrų ir 75 proc. moterų. Našlystė buvo žymiai labiau paplitusi tarp moterų, nei tarp vyrų. Štai 50–54 m. amžiaus grupėje našlės moterys sudarė 19, o našliai vyrai – tik 3 proc. visų gyventojų. Itin svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad buvimas bernu ir

merga dar nereiškė, kad tai yra buvimas viengungiu, nes dalis samdinių taip pat buvo susituokę. Tiesa, susituokę samdiniai sudarė nedidelę visų samdinių dalį. Pavyzdžiui, 20–24 m. amžiaus grupėje santuoką buvo sudaręs 1 proc. samdinių vaikinų ir 7 proc. visų samdinių merginų. Be abejo, vyresnio amžiaus grupėse vedusių samdinių būta daugiau, tačiau vedusieji samdiniai nė vienoje amžiaus grupėse nesudarė daugumos samdinių. Štai 35–39 m. amžiaus grupėje vedę samdiniai vyrai sudarė 28, o ištekėjusios moterys – 56 proc. visų samdinių. Gana panašūs rodikliai būdingi ir vyresnio amžiaus grupėse. Kadangi vedusiųjų tarp samdinių būta ne itin daug, dominavo nevedę samdiniai. Tiesa, 40–44 m. amžiaus grupėje jau būta nemažai našlių moterų, kurios sudarė 21 proc. visų samdinių moterų, o 45–49 m. grupėje našlių moterų buvo 33 proc. Tuo tarpu vyrų našlių fiksuota itin mažai, tad statistinės analizės duomenimis, daugumą samdinių vyrų sudarė viengungiai. Visgi, šiais rezultatai nėra patikimi, nes samdinių vyrų vedybinį statusą buvo žymiai sunkiau nustatyti, nei moterų santuokinį statutą. Moterų santuokinis statusas nustatytas pagal pavardės galūnę (*-ówna* – neištekėjusi, *-owa* – ištekėjusi). Žinoma, galėjo būti ir taip, kad samdiniai sutuoktiniai gyveno atskirai, jei nebuvo galimybės abiem kartu tarnauti viename ūkyje, tačiau tokius atvejus identifikuoti itin sudėtinga. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vedusių ir kartu tarnavusių samdinių vaikai nuo tėvų atsiskirdavo anksčiau, nei ūkininkų valstiečių vaikai. Pavyzdžiui, 5–9 m. amžiaus grupėje su tėvais gyveno 57 proc. berniukų ir 53 proc. mergaičių. Kita dalis šios amžiaus grupės vaikų jau tarnavo kituose ūkiuose. Tuo tarpu 10–14 m. amžiaus grupėje absoliuti dauguma atskirai nuo tėvų gyvenusių vaikų jau buvo samdiniaias, o su tėvais gyveno apie 10 proc. samdinių vaikų (4 proc. berniukų ir 10 proc. mergaičių). Be abejo, mažamečių samdinių skaičių taip pat papildydavo ir kampininkų vaikai, tik šaltiniuose esančių duomenų nepakanka, kad būtų galima apskaičiuoti, kiek samdinių buvo kilę iš kampininkų, kiek iš samdinių ir kiek iš ūkininkų valstiečių (taip pat iš daržininkų ir trobelninkų, kurių gyvenimo ciklą taip pat atskirai nagrinėti yra sudėtinga). Visgi matyti, kad tarp vyresnių kampininkų dominavo vedę asmenys (skirtingai, nei tarp samdinių), o vedusiųjų kampininkų dalis, vertinant pagal amžiaus grupes, didėjo panašiai, kaip ir tarp žemės turėjusių valstiečių. Pavyzdžiui, 45–49 m. grupėje 96 proc. kampininkų vyrų buvo vedę ir 85 proc. kampininkių moterų buvo ištekėjusios. Kampininkai nuo samdinių dar skyrėsi tuo, kad daugiau buvo jaunesniio amžiaus samdinių, o kampininkų panašiai būta įvairaus amžiaus.

Individo gyvenimo ciklas darė įtaką šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklui, o šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas darė įtaką individo gyvenimui. Tarp namų ūkio šeimininkų 1795 m., kuriems buvo 20–29 m., daugiausiai buvo išplėstinių šeimų, kurios sudarė namų ūkį su samdiniais. Šioje namų ūkio

galvų amžiaus grupėje dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė išplėstinė šeima, sudaryta iš sutuoktinių poros, sutuoktinių nevedusių brolių ir seserų, taip pat vieno iš sutuoktinių našlio tėvo ar našlės motinos ir samdinių. Kiek retesni buvo namų ūkiai, kuriuose jau nebuvo vieno iš sutuoktinių tėvo ar motinos. Jaunų šeimų namų ūkiai buvo mažiausi ir siekė 7,5 asmens viename namų ūkyje. Vėliau namų ūkiui didėjant nevedę broliai ir seserys palikdavo gimtuosius namus ir namų ūkį sudarydavo branduolinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora ir samdiniai, kiek rečiau – tik sutuoktinių pora ir vaikai. Būtent tokie namų ūkiai vyravo tarp šeimų galvų, kuriems buvo 30–49 m. Dar vėliau, matyt, didėjant šeimai (gimstant vis daugiau vaikų), namų ūkio pagrindu tapdavo tik branduolinė šeima, kuriai jau nereikėjo samdinių pastiprinimo. Tokie namų ūkiai buvo dažniausi tarp visų namų ūkių galvų, kuriems buvo 50 ir daugiau metų. Beje, tokie namų ūkiai buvo patys didžiausi ir siekė nuo 8,2 iki 8,4 asmens viename namų ūkyje. Tiesa, gan dažnai pas namų ūkio šeimininkus, kuriems buvo daugiau nei 70 m. amžiaus, likdavo gyventi vedęs vaikas, tad vyresnio amžiaus šeimininkų namų ūkiuose buvo dažnesnės sudėtinės šeimos. Tuo tarpu bežemių valstiečių (vedusių samdinių ir kampininkų) šeimos gyvenimo ciklas skyrėsi nuo namų ūkių šeimininkų šeimos gyvenimo ciklo. Beveik visose bežemių valstiečių šeimų galvų amžiaus grupėse buvo paplitusi branduolinė šeima, o dažnos, bet kiek retesnės buvo šeimos, kurias sudarė sutuoktinių poros be vaikų arba našlės moterys su vaikais. Tiesa, 0–19 m. kampininkai dažniausiai buvo viengungiai arba gyveno kartu su savo nevedusiais broliais ir seserimis. Beje, pastebėta, kad našlių kampininkų vėl ėmė daugėti tarp virš 70 m. sulaukusių kampininkų. Tad apibendrinant individo, šeimos ir gyvenimo ciklo rezultatus matyti, kad samdiniai dažniausiai tarnaudavo pas jaunus namų ūkio šeimininkus, o šeimininko šeimai didėjant, pirmiausia, namų ūkį palikdavo šeimininkų broliai ir seserys, dar vėliau buvo atsisakoma ir samdinių. Aptartus procesus iliustruoja šios lentelės:

19 lentelė. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. I – dažniausias tipas, II – antras pagal dažnumą, III – trečias pagal dažnumą tipas (tipų reikšmes žr. 2.2.2. poskyryje) (sudaryta disertacijos autoriaus).

Valstiečių namų ūkio gyvenimo ciklas 1795 m.					
	Kiekis	**NŪ vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	3	6	N	N	N
20-29	110	7,5	4dx	4cx	3bz-3bx
30-39	305	7,9	3bx	3b	3bz
40-49	327	8,2	3bx	3b	4c
50-59	236	8,2	3b	3bx	4c
60-69	163	8,3	3b	4c	3bx
70<	99	8,4	3b	5a	3bx

20 lentelė. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. (sudaryta disertacijos autoriaus).

Bežemių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas 1795 m.					
	Kiekis	**Šeimos vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	26	1,8	1b	2a	1a
20-29	100	2,7	3b	3d	3a
30-39	323	3,4	3b	3a	3d
40-49	321	3,6	3b	3d	3a
50-59	242	3,5	3b	3a	3d
60-69	164	3,1	3b	3a	3d
70<	127	2,8	3b	3a	1a

Parapijiečių sąrašų, sudarytų 1828–1844 m., duomenų analizė rodo, kad ilgainiui valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas kito. Analizuotų parapijiečių sąrašų sudarymo laikotarpiu, ūkininkų valstiečių vaikai tėvų namus palikdavo anksčiau, nei 1795 m. Pavyzdžiui, 1828–1844 m. su tėvais 10–14 m. amžiaus grupėje jau gyveno 58 proc. berniukų ir 62 proc. mergaičių, o toje pačioje amžiaus grupėje samdiniais buvo 40 proc. berniukų ir 36 proc. mergaičių. Tuo tarpu 15–19 m. amžiaus grupėje jaunuoliai dažniausiai jau buvo samdiniais, kai tuo tarpu 1795 m. tos pačios amžiaus grupės jaunuoliai dažniausiai dar gyveno su savo tėvais (žinoma, samdinių irgi tada jau būta nemažai). Minėtoje amžiaus grupėje 58 proc. vaikinų ir 59 proc. merginų jau buvo samdiniais, o 38 proc. vaikinų ir merginų dar gyveno su tėvais. Amžiaus grupėje, kurią sudarė 20–24 m. valstiečiai,

daugiausiai būta samdinių, Lyginant su 1795 m., aptariamuoju laikotarpiu žymiai mažiau valstiečių šioje amžiaus grupėje dar gyveno kartu su tėvais, be to, ištekėjusių merginų taip pat būta mažiau. Atrodo, kad merginų santuokinis amžius šiek tiek vėlėjo, nes ir 25–29 m. amžiaus grupėje tarp merginų dar vyravo samdinės, kai tuo tarpu 1795 m. šioje amžiaus grupėje tarp merginų vyravo ištekėjusios. Tačiau vedusių vaikinų šioje amžiaus grupėje aptariamuoju laikotarpiu buvo 10 proc. daugiau, nei 1795 m. Visgi, nevedusių ir gyvenusių su tėvais vaikinų skaičius sumažėjo, o merginų – beveik nepakito. Vėlesnėse amžiaus grupėse vyravo vedę valstiečiai, o 50–54 m. amžiaus grupėje tarp moterų ėmė daugėti našlių ir tarp 55 m. ir vyresnių moterų daugiausiai buvo našlių. Tad vyresnio amžiaus valstiečių gyvenimo ciklai tiek 1795, tiek 1828–1844 m. laikotarpiuose – kito tik jaunesnių valstiečių gyvenimo ciklas.

Bežemių valstiečių šeimos ir gyvenimo ciklo analizę taip pat apsunkino tai, kad buvo neįmanoma nustatyti, kurie valstiečiai ir kiek jų, palikusių tėvų namus, tapdavo samdiniais. Matyti tik tai, kad gyvenančiųjų su tėvais labai sumažėjo 15–19 m. amžiaus grupėje, tad galima manyti, kad bežemių vaikai nuo tėvų atsiskirdavo panašiu metu, kaip ir naudojusiųjų žemę vaikai. Santuokos sudarymo laikas, atrodo, tarp bežemių buvo panašus, kaip ir XVIII a. pabaigoje. Tačiau buvo pastebėta, kad 25–29 m. amžiaus grupėje 1828–1844 m. laikotarpiu buvo žymiai daugiau našlių moterų (gali būti, kad į šį skaičių pateko ne tik našlės, bet ir moterys, turėjusios nesantuokinių vaikų, kurias nuo našlių buvo sunku atskirti dėl lenkiško pavardės varianto, kuriame nematyti santuokinio statuso (pvz. ne *Nawickówna* ar *Nawickowa*, bet *Nawicka* ir pan.). Jei 1795 m. 25–29 m. amžiaus grupėje našlių moterų buvo 9 proc. (jau ir šis skaičius, kaip jaunoms moterims atrodo gan didelis), tai 1828–1844 m. toje pačioje amžiaus grupėje našlių moterų buvo net 29 proc.! Be to, 30–34 m. amžiaus grupėje našlių moterų buvo net 40 proc., kai tuo tarpu tarp bežemių vyrų našliai sudarė mažumą, o vyresnėse amžiaus grupėse dauguma vyrų buvo vedę, tad našlių būta santykinai nedaug, nors apskritai niekada nevedusių skaičius (arba neidentifikuotų našlių, patekusių į šį skaičių) buvo kiek didesnis, nei tarp moterų, tuo tarpu tarp bežemių vyresnio amžiaus valstiečių moterų našlystė buvo dominuojantis reiškinys.

Lyginant su XVIII a. pabaiga, valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas taip pat pasikeitė. Tarp ūkininkų valstiečių visose šeimos galvų amžiaus intervaluose prie šeimos būta samdinių, tačiau pas jaunesnius 20–29 ir 30–39 m. amžiaus šeimininkus dažniausiai gyveno ne tik samdiniai, bet dar ir kampininkai. Pas vyresnius ūkių šeimininkus greta šeimos dažniau gyveno tik samdiniai, bet ne kampininkai, o pas 70 m. ir vyresnius šeimininkus vėl dažniau būta kampininkų. Tačiau svarbiausia atkreipti dėmesį

į tai, kad visose amžiaus grupėse dominavo branduolinė šeima, kuriai būnant jaunesnei, reikėjo didesnio pastiprinimo (samdinių ir kampininkų), o vėliau gausėjant šeimos narių, pastiprinimo reikėjo mažiau, nors samdinių dažniau nebuvo atsisakoma, kaip kad XVIII a. pabaigoje, kad dažniausiai brandžios šeimos ūkiuose jau apsieidavo be samdinių. Jei ūkius valdžiusių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas nekito (kito tik namų ūkio gyvenimo ciklas), tai bežemių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas kito. Jauni kampininkai (iki 29 m.) dažniau buvo viengungiai, 30–59 m. amžiaus grupėje vyravo branduolinės šeimos, kurios dažnai buvo nepilnos – sudarytos tik iš našlių moterų ir jų vaikų. Tarp vyresnio amžiaus bežemių daugėjo vienišų žmonių. Taineretai buvo nulemta našlystės ir vaikų atsiskyrimo. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą iliustruoja šios lentelės:

21 lentelė. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. I – dažniausias tipas, II – antras pagal dažnumą, III – trečias pagal dažnumą tipas (tipų reikšmes žr. 2.2.2. poskyryje) (sudaryta disertacijos autoriaus).

Valstiečių namų ūkio gyvenimo ciklas 1828-1844 m.					
	Kiekis	**NŪ Vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	8	6,5	N	N	N
20-29	167	9	3bxz	3bx	4dx
30-39	329	9,7	3bxz	3bx	3bxzk
40-49	289	9,7	3bx	3bxz	3bz
50-59	170	8,5	3bx	3b	3bxz
60-69	75	8	3bx	3bxz	3b
70<	32	8,7	3bxz	3bx	3b

22 lentelė. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. (sudaryta disertacijos autoriaus).

Bežemių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas 1828-1844 m.					
	Kiekis	**Šeimos vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	59	1,5	1b	3d	2a
20-29	119	2,2	1b	3a	3d
30-39	219	2,5	3d	3b	1b
40-49	244	2,8	3b	3d	1b
50-59	156	2,2	3b	3d	1a
60-69	121	1,8	1a	1b	3b
70<	90	1,6	1b	1a	3a

Parapijiečių sąrašų, sudarytų 1845–1851 m, duomenų analizės rezultatai individo gyvenimo ciklo atveju beveik niekuo nesiskiria nuo ankstesnio laikotarpio parapijiečių sąrašų analizės duomenų. Parapijiečių sąrašų, sudarytų 1845–1851 m., duomenys tik patvirtina, kad žemės turėjusių valstiečių vaikai gimtuosius namus dažnai pradėdavo palikti sulaukę 10–14 m. amžiuje, o palikę tapdavo samdiniais. Panašaus amžiaus sulaukę nuo tėvų atsiskirdavo ir bežemių vaikai. Ciklo analizė patvirtino, kad valstietės merginos tekėjo anksčiau ir jau apie ketvirtadalis jų buvo ištekėjusios 20–24 m. Tuo tarpu vedusių vyrų daugėjo 25–29 m. amžiaus intervale. Susituokę asmenys daugumą ėmė sudaryti sulaukę maždaug 35–39 m. amžiaus, o našlystė labiausiai buvo paplitusi tarp penkiasdešimtmečių ir vyresnių moterų. Tačiau tarp jauno amžiaus kampininkių moterų našlystė buvo gan paplitusi jau ir jaunesniame amžiuje. Tarp kampininkų vyrų labiau buvo paplitusi viengungystė (galbūt, našlystė). Nepaisant to, 1845–1851 m. namų ūkio ir šeimos gyvenimo ciklas skyrėsi kiek labiau. Jei didžiausi namų ūkiai 1828–1844 m. parapijiečių sąrašuose buvo fiksuoti tarp 30–49 m. amžiaus šeimininkų, tai 1845–1851 m. didžiausi namų ūkiai fiksuoti tarp 50–59 m. amžiaus šeimininkų. Tačiau vėlesniuose parapijiečių sąrašuose net ir didžiausi namų ūkiai buvo mažesni, nei didžiausi namų ūkiai ankstesniuose parapijiečių sąrašuose. Vėlesni parapijiečių sąrašai patvirtina, kad branduolinė šeima dažniausiai buvo namų ūkio pagrindu, tačiau namų ūkio gyvenimo cikle jau nebuvo tam tikrų fazių, kuriuos koreliuotų su namų ūkių šeimininkų amžiumi. Visose šeimininkų amžiaus grupėse dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuose greta branduolinės šeimos gyveno samdiniai arba samdiniai ir kampininkai. Bežemių valstiečių gyvenimo ciklas beveik nepakito. Tarp jauniausių ir vyriausių kampininkų dominavo viengungystė, o tarp vidutinio amžiaus – branduolinė šeima ir nepilna branduolinė šeima, sudaryta iš našlės moters ir jos vaikų. Valstiečių namų ūkio ir šeimos gyvenimo ciklą iliustruoja šios lentelės:

23 lentelė. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. I – dažniausias tipas, II – antras pagal dažnumą, III – trečias pagal dažnumą tipas (tipų reikšmes žr. 2.2.2. poskyryje) (sudaryta disertacijos autoriaus).

Valstiečių namų ūkio gyvenimo ciklas 1845-1851 m.					
	Kiekis	**NŪ Vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	6	8,2	N	N	N
20-29	80	8	3bxz	3bx	3axz
30-39	188	8,1	3bx	3bxz	3bz
40-49	166	8,9	3bxz	3bx	3bz
50-59	67	9	3bx	3bxz	3b
60-69	52	7,9	3bxz	3bx	3b
70<	29	8,4	3bx	3bxz	3bz

24 lentelė. Valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. (sudaryta disertacijos autoriaus).

Bežemių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas 1845-1851 m.					
	Kiekis	**Šeimos vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	14	1,4	1b	2b	N
20-29	59	2,1	1b	3b	3a
30-39	133	2,6	3b	3d	1b
40-49	157	2,4	3b	3d	1b
50-59	108	2,5	3b	3d	1a
60-69	48	2,1	3b	1a	3a
70<	71	2	1a	3b	3d

Reviziniai surašymai, sudaryti 1795 m., ir parapijiečių sąrašai, kuriuose buvo surašyti samdiniai ir kampininkai, geriausiai atspindi valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą. Tačiau individo gyvenimo cikle tikėtina paklaidos tikimybė, nes trūkstant duomenų apie samdinių kilmę, gali būti netiksliai nustatytas tiek ūkius valdžiusių valstiečių, tiek bežemių valstiečių vaikų atsiskyrimo nuo tėvų ir tapimo samdiniais laikas. Dar yra duomenys, surinkti iš VII, VIII, IX ir X revizijų metu sudarytų revizinių sąrašų, tačiau šiuose šaltiniuose nebuvo tiksliai nuo šeimininkų šeimų atskirti samdiniai ir kampininkai, tad bežemių valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklo tirti

neįmanoma, bet turimi duomenys bendrą individo gyvenimo ciklą gali nusakyti netgi tiksliau, nei parapijiečių sąrašai, nes reviziniai surašymai leidžia išsiaiškinti, kokio amžiaus valstiečiai daugiausiai gyveno su tėvais, kokio amžiaus jau buvo atsiskyrę nuo tėvų arba jau tėvų nebeturėjo, kokio amžiaus sulaukę daugiausiai buvo susituokę ir kokio amžiaus sulaukę daugiausiai jau buvo našliais. Revizinių surašymų, sudarytų VII, VIII, IX ir X revizijų metu, duomenų analizės rezultatai iš esmės patvirtino V revizijos ir parapijiečių sąrašų analizės rezultatus, tačiau per visą XIX a. I pusę esminių valstiečių individo gyvenimo ciklo pokyčių nebuvo pastebėta. Analizės rezultatai parodė, kad 1815–1858 m. 0–4 m. amžiaus vaikai dažniausiai gyveno kartu su savo tėvais. Pavyzdžiui, 1815–1816 m. su tėvais gyveno 91 proc. berniukų ir 97 proc. mergaičių. Panašus procentas vaikų su tėvais gyveno ir vėlesnių revizijų metais, tiesa, 1850 m. šioje amžiaus grupėje net 17 proc. berniukų gyveno atskirai nuo tėvų, kas reiškia, kad buvo našlaičiai, nes darbui kituose namų ūkiuose dar buvo per maži. Tuo tarpu 5– 9 m. amžiaus grupėje su tėvais jau gyveno mažiau vaikų (1834 m. su tėvais dar gyveno 85 proc. berniukų ir 93 proc. mergaičių). Šioje amžiaus grupėje vėl išsiskyrė 1850 m. duomenys, nes su tėvais tais metais jau negyveno 25 proc. valstiečių berniukų. Su tėvais daugiausiai valstiečių individų gyveno iki 20–24 m. amžiaus, o vėlesnėse amžiaus grupėse daugiausiai buvo vedusių asmenų. Tiesa, šiose amžiaus grupėse taip pat išsiskyrė privačių dvarų valstiečiai, kur jau 15–19 m. amžiaus grupėje dominavo atskirai nuo tėvų gyvenę jaunuoliai. Atskirai nuo tėvų gyvenusių jaunuolių taip pat daugiausiai buvo ir 20–24 m. amžiaus grupėje, o tarp 25–29 m. merginų dar daugiausiai buvo netekėjusių. Šioje amžiaus grupėje 1850 m. ištekėjusių merginų buvo 43 proc., o vedusių vaikinų – 45 proc. Šios revizijos duomenys skiriasi nuo ankstesnių revizijų duomenų, bet yra panašūs į 1858 m. duomenis. Tiek VII, tiek VIII revizijų duomenimis, 25–29 m. amžiaus grupėje virš 60 proc. merginų buvo ištekėjusios, tad išeitų, kad galbūt merginos ėmė vėliau sudaryti santuoką? Be to, nežymiai mažiau susituokusių fiksuota ir vėlesnėse revizijose 30–34 m. amžiaus grupėje. Beje, minėtoje amžiaus grupėje vedę valstiečiai buvo vyraujanti valstiečių grupė visuose revizinuose surašymuose. Lyginant revizinių surašymų duomenis taip pat buvo stebėta, kad artėjant link XIX a. vidurio daugėjo jaunesnio amžiaus našlių moterų. Jei 1815–1834 m. našlės moterys virš 20 proc. visų moterų imdavo sudaryti 45–49 m. amžiaus grupėje, tai 1850–1858 m. našlės moterys virš 20 proc. visų moterų jau sudarė 40–44 m. amžiaus grupėje. Tad reviziniai surašymai patvirtina, kad moterų santuokinis amžius vėlėjo ir moterims ilgainiui tapo sudėtingiau ištekėti pakartotinai.

Privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo analizės rezultatai taip pat iš esmės patvirtina parapijiečių sąrašų analizės rezultatus. Nors reviziniuose surašymuose vidutinis namų ūkio dydis ir skyrėsi, akivaizdžiai matyti tam tikri dėsningumai vidutinį namų ūkio dydį apskaičiuojant pagal namų ūkio šeimininkų amžių. Pastebėta, kad VII ir VIII revizijose iki 30–39 m. amžiaus vidutinis namų ūkio dydis mažėjo, o nuo 40–49 m. – didėjo. Vėliau, 60–69 m. amžiaus grupėje namų ūkio vidutinis dydis vėl sumažėjo, o tarp 70 m. ir vyresnių šeimininkų vėl vyravo didesnis namų ūkis. Tuo tarpu IX ir X revizijų duomenimis, valstiečių namų ūkis nuosekliai didėjo iki 50–59 m. amžiaus, o vėliau – ėmė mažėti. Tiesa, X revizijos duomenimis, didžiausius namų ūkius valdė 60–69 m. amžiaus šeimininkai, o tarp vyresnių šeimininkų namų ūkis mažėjo. Tuo tarpu remiantis revizinių surašymų analizės rezultatais pagal namų ūkio tipus yra sudėtinga apibūtinti privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą. Reviziniuose surašymuose stokojant duomenų apie samdinius ir kampininkus, pagal jų analizės rezultatus išeitų, kad VII revizijos duomenimis visose amžiaus grupėse vyravo namų ūkis, kurio pagrindą sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai, nevedę broliai ir seserys bei kiti asmenys, kurių ryšys su šeimininkų šeima buvo neaiškus. Kadangi tikėtina, kad tie neaiškūs asmenys buvo samdiniai, tai manytina, kad galbūt 1815–1816 m. tarp valstiečių visose amžiaus grupėse vyravo namų ūkis, kuriame šalia branduolinės šeimos gyveno samdinių (jei laikysime, kad revizinuose surašymuose $4c \geq 3bx$ parapijiečių sąrašuose ir V revizijoje). Apie panašų principą derėtų kalbėti ir vertinant VIII revizijos duomenis apie valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą, kur visose namų ūkio šeimininkų amžiaus grupėse vyravo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė dvi ir daugiau nenustatytais ryšiais susijusių sutuoktinių porų. Didelė tikimybė, kad neaiškiais ryšiais su namų ūkio šeimininkais susijusios poros, tai samdinių ir kampininkų šeimos, tad tikėtina, kad 1834 m. vyravo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir kartu gyvenusios kampininkų ir samdinių šeimos (jei laikysime, kad $5e \geq 3bxz$ ir $3bxk,$ ir $3bxzk$).

10 diagrama. Namų ūkio vidutinio dydžio kaitos pagal revizinio surašymo sudarymo datą ir namų ūkio šeimininkų amžiaus intervalą palyginimas (sudaryta disertacijos autoriaus).

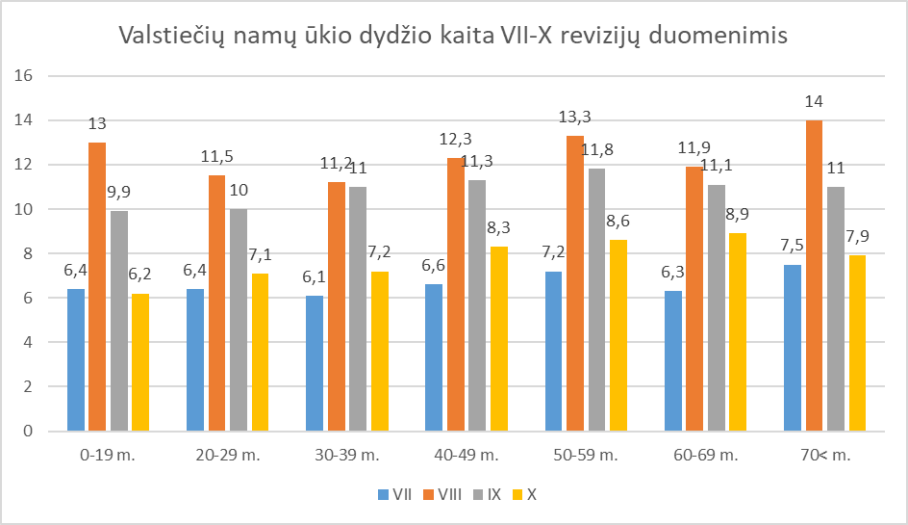

Tuo tarpu IX revizijos duomenys apie valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą beveik sutampa su VII revizijos duomenimis. Skiriasi tik tai, kad 50–59 m. amžiaus grupėje IX revizijoje tarp valstiečių vyravo 5e tipo šeima, kas rodo namų ūkio su samdinių ir kampininkų šeimomis vyravimą šioje amžiaus grupėje. Tuo tarpu paradoksalu tai, kad X revizijoje tarp valstiečių toje pačioje amžiaus grupėje vyravo branduolinė šeima. X revizijos duomenimis, tarp jaunesnio amžiaus namų ūkių šeimininkų vyravo 4c tipas (kaip kad VII ir IX revizijose), o tarp 60–69 m. namų ūkio šeimininkų vyravo šeimos, kurias sudarė sutuoktinių ir vieno iš tų sutuoktinių vaiko pora, o tarp 70 m. ir vyresnių gyventojų vyravo išplėstinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai, nevedę broliai, seserys ir vienas iš tėvų. Tad išeitų, kad X revizijoje pavyko užčiuopti logišką šeimos ir namų ūkio kaitos ciklą, kuriame tol, kol valstiečių šeimoje nebuvo pakankamai galinčių dirbti vaikų, kaip papildoma darbo jėga likdavo gyventi nevedę šeimininkų broliai ir seserys arba samdiniai. Vėliau tėvams senstant vienas iš vaikų sukurdavo šeimą, tad susidarydavo sudėtinė šeima, kuri tapdavo išplėstine mirus vienm iš tėvų. Tad X revizijoje nustatytas valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas turi panašumų su V revizijos pagrindu nustatytu gyvenimo ciklu, o parapijiečių sąrašuose fikuotas valstiečių gyvenimo ciklas iš esmės atitinka VII, VIII ir IX revizijų analizės rezultatus.

Taigi, nors kiekybinė duomenų apie privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių gyvenimo ciklą analizė leido atsekti pagrindines baudžiavinių valstiečių gyvenimo ciklo tendencijas, reikėtų manyti, kad privačiuose dvaruose gyvenusių valstiečių gyvenimo ciklas buvo daug sudėtingesnis ir žymiai sunkiau nuspėjamas, nei atskleidė kiekybinė duomenų analizė. Čia dar kartą reikėtų atkreipti dėmesį į A. Plakans pastebėjimą apie dvarininkų įtaką valstiečių šeimos gyvenmui[222] ir į pirmajame skyriuje nagrinėtą etnografinę medžiagą, iš kurios matyti, kad valstiečio gyvenimas ir jo šeimos padėtis labai priklausė nuo dvarininko malonės, tad dvarininko malonė galėjo daryti didelę įtaką valstiečių individo, šeimos ir viso namų ūkio gyvenimo ciklui. Tai patvirtinta valstiečio Anupro Janušo iš Želvių dvaro, buvusio Šiaulių apskrityje ir Užvenčio parapijoje, gyvenimo istorijos fragmentai. Dar 1816 m. pabaigoje valstietis A. Janušas buvo pusininku Želvių dvarui priklausiusiame Gedruikių kaime[223], tačiau jau 1819 m. A. Janušas prievoles dvarui atlikinėjo gyvendamas tam pačiam dvarui priklausiusiame Želvių kaime, kur iš savo ūkio mokėjo činšą ir pagalvės mokestį. A. Janušas 1820 m. gegužės pabaigoje iš dvaro gavo vieną pūrą bulvių, 1826 m. kaip duoklę dvarui davė vieną žąsį, dvi vištas, dvidešimt kiaušinių, kapą baravykų, keturis svarus apynių ir kt., o 1827 m. vasario 7 d. Janušas atliko pastotės prievolę į Dabikinę (turbūt, dab. Akmenės raj.) pervežant klintis. Tačiau jau 1830 m. A. Janušas vėl gyveno Gedruikių kaime, kur buvo samdiniu (*parobek*) [224].Tad išeitų, kad Anupras neteko namų ūkio šeimininko statuso, tad kalbant apie valstiečius baudžiaunininkus negalima manyti, kad jų gyvenimo ciklas buvo nuoseklus perėjimas iš vieno gyvenimo etapo į kitą, o šeima ir namų ūkis nebūtinai nuosekliai kito, nes valstiečių šeimai ir namų ūkiui įtaką darė daugybė faktorių, tokių kaip nederliaus metai, dvarininkas galėjo daryti įtaką valstiečių santuokoms ir pan.

3.1.2. Buvusios Šiaulių ekonomijos valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas

Buvusios Šiaulių ekonomijos gyventojų individo, šeimos ir namų ūkio analizė turi apribojimų, nes yra paremta tik rezizinių surašymų duomenimis. Tačiau, kaip jau buvo pastebėta, buv. Šiaulių ekonomijos

[222] A. Plakans, „Seigneurial Authority and Peasant Family Life: The Baltic Area in the Eighteenth Century“, in: *Journal of Interdisciplinary History,* 1975, nr. 5, p. 629–654.
[223] Želvių dvaro inventorius. 1816 m., in: LMAVB, f. 37, b. 1188, l. 2v.
[224] Valstiečio Anupro Janušo baudžiavinių prievolių knygelė. 1819–1831 m., in: ŠAM, I–R 1972.

raktuose sudaryti, ypač VII ir VIII revizijų, surašymai yra žymiai informatyvesni, nei kitų privačių dvarų reviziniai surašymai, tad gali suteikti vertingos informacijos apie valstiečių gyvenimo ciklą. Atlikus V revizijos duomenų analizę individo gyvenimo cikle pastebėta skirtumų tarp buv. ŠE ir kitų privačių dvarų valstiečių. Tiesa, skirtumai nėra dideli ir jie labiau matyti jauname amžiuje, kuomet valstiečiai atsiskirdavo nuo tėvų. Pavyzdžiui, 10–14 m. amžiaus grupėje mažesnė dalis buv. ŠE valstiečių gyveno su tėvais ir didesnė dalis jų buvo samdiniais, nei kitų privačių dvarų valstiečiai. Štai, 10–14 m. grupėje 55 proc. berniukų ir 49 proc. mergaičių gyveno su tėvais, o samdiniais buvo 34 proc. berniukų ir 37 proc. mergaičių. Tuo tarpu 15–19 m. amžiaus grupėje gyvenančiųjų su tėvais ir samdinių tarp abiejų lyčių buvo daugmaž po lygiai, kai privačiuose dvaruose gyvenimas su tėvais dar buvo dominuojanti šio amžiaus grupės valstiečių gyvenimo forma. Tarp buv. ŠE valstiečių 20–24 m. amžiaus grupėje vyravo samdiniai ir tuo šie valstiečiai taip pat skyrėsi nuo kitų privačių dvarų valstiečių. Tiesa, tiek buv. ŠE, tiek kituose privačiuose dvaruose virš trečdalio merginų jau buvo ištekėjusios, tad santuokos sudarymo laike skirtumų nepastebėta. Vėlesniuose gyvenimo tarpsniuose skirtumų taip pat nebuvo pastebėta. Buv. ŠE valstiečių atveju, samdinių ir kampininkų gyvenimo ciklas buvo tirtas kartu, tačiau esminių skirtumų tarp buv. ŠE bežemių ir kitų privačių dvarų bežemių valstiečių gyvenimo ciklo nebuvo pastebėta. Bežemių kampininkų buvo itin mažai 15–19 m. amžiaus grupėje, kurie būdami atsiskyrę nuo savo tėvų, tapdavo samdiniais. Tarp 20–24 ir 25–29 m. amžiaus kampininkų daugiausiai būta moterų, kurios buvo bežemių kampininkų ir samdinių žmonos. Tuo tarpu 30–34 m. amžiaus grupėje tarp kampininkių moterų 15 proc. sudarė našlės, o vyresnio amžiaus moterų našlių santykis vis didėjo, kol 55 m. ir vyresniio amžiaus bežemių valstiečių našlės sudarė net 41 proc. visų šios amžiaus grupės bežemių valstiečių moterų. Tuo tarpu net ir tarp bežemių vyresnio amžiaus vyrų našlystė buvo reta, nes našliai sudarė 4 proc. visų bežemių vyrų, o vedę vyrai šioje amžiaus grupėje sudarė 87 proc. visų vyrų. Atkreiptinas dėmesys, kad našlystė vyresniame amžiuje nepriklausė nuo santykio su žeme, nes ir tarp žemės turėjusių valstiečių našlių ir vedusiųjų buvo panašiai. Tuo tarpu jaunesniame amžiuje našlystė priklausė nuo valstiečių santykio su žeme, ypač – moterų. Buv. ŠE teritorijoje gyvenusių valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas yra panašus į kitų privačių valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą. Tiek tarp turėjusiųjų žemės, tiek tarp bežemių iš esmės visose amžiaus grupėse daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurias sudarė sutuoktinių pora ir jų vaikai. Tarp valdžiusiųjų žemę valstiečių visose amžiaus grupėse vyravo namų ūkis, kurį sudarė minėtos sudėties branduolinė šeima ir samdiniai. Tiesa, 50–59 m. namų ūkio šeimininkų amžiaus grupėje namų ūkį

dažniausiai sudarė tik branduolinė šeima, kuri neturėjo samdinių. Beje, pastebėtina, kad šioje amžiaus grupėje buv. ŠE valstiečių namų ūkis buvo didžiausias, jį vidutiniškai sudarė 9,5 asmens. Šioje amžiaus grupėje namų ūkio šeimininkai, matyt, turėjo pakankamai dirbti galinčių vaikų, tad samdinių jiems neprireikdavo. Iki 50–59 m. valstiečių namų ūkis tolydžio didėjo, o nuo 50–59 m. – imdavo nežymiai mažėti. Buv. ŠE valstiečių namų ūkio ciklo analizė patvirtino, kad pas vyresnio amžiaus namų ūkio šeimininkus dažnesnė buvo sudėtinė šeima, kurią sudarė šeimininko ir jo žmonos pora, taip pat – vieno iš vedusių vaikų pora. Pavyzdžiui, tarp 70 m. ir vyresnių buv. ŠE valstiečių namų ūkių šeimininkų trečia pagal dažnumą buvo sudėtinė šeima. Tuo tarpu bežemių kampininkų, gyvenusių buv. ŠE teritorijoje, šeimos gyvenimo ciklas buvo beveik identiškas kitų privačių dvarų bežemių valstiečių gyvenimo ciklui. Tarp jaunų 0–19 m. bežemių šeimų galvų vyravo nešeiminės gyventojų grupės, kurias sudarė kartu gyvenę savo šeimų neturėję broliai ir seserys. Nors tarp vyresnio amžiaus bežemių vyravo branduolinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, dažnos buvo branduolinės šeimos, kurias sudarė našlė moteris su vaikais ir beveikės poros. Didžiausios bežemių valstiečių šeimos buvo 40–49 m. amžiaus sulaukusių tų šeimų galvų. Vidutiniškai tokioje šeimoje gyveno 3,6 asmens. Kaip matyti, net ir vidutiniai šeimų dydžiai buvo stebėtinai panašūs. Aprašytus procesus iliustruoja šios lentelės:

26 lentelė. Buv. ŠE valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. I – dažniausias tipas, II – antras pagal dažnumą, III – trečias pagal dažnumą tipas (tipų reikšmes žr. 2.2.2. poskyryje) (sudaryta disertacijos autoriaus).

Buv. ŠE valstiečių namų ūkio gyvenimo ciklas 1795-1796 m.					
	Kiekis	**NŪ Vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	10	5,3	N	N	N
20-29	97	8,1	3bx	4dx-4cx	3dx
30-39	223	8,6	3bx	4dx	4cx
40-49	199	9,5	3bx	3b	4cx
50-59	121	9,5	3b	3bx	4cx
60-69	76	9,3	3bx	3b	3bxz
70<	76	9,1	3bx	3b	5ax

27 lentelė. Buv. ŠE valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklai. (sudaryta disertacijos autoriaus).

Buv. ŠE bežemių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas 1795-1796 m.					
	Kiekis	**Šeimos vidurkis**	**I**	**II**	**III**
0-19	11	2	2a	1b	N
20-29	29	2,8	3b	3d	3a
30-39	141	3,4	3b	3d	3a
40-49	142	3,6	3b	3d	3a
50-59	96	3,4	3b	3a	3d
60-69	73	3,1	3b	3a	1a
70<	59	2,7	3b	3a	1b

Kadangi buv. ŠE teritorijų valstiečių reviziniai surašymai buvo žymiai informatyvesni, nei kitų privačių dvarų valstiečių reviziniai surašymai, galima tiksliau palyginti vėlesnių revizinių surašymų duomenis su V revizijos duomenimis. Analizė parodė, kad 1816 m. valstiečių individo gyvenimo ciklas beveik nesiskyrė nuo 1795–1796 m. gyvenimo ciklo, tik buvo pastebėta, kad jaunėjo našlių moterų amžius, nes jau 40–44 m. amžiaus grupėje našlės moterys tarp ūkius valdžiusių valstiečių sudarė 13 proc. visų gyventojų, o 45–49 m. našlės moterys sudarė 16 proc. visų gyventojų. Tuo tarpu tarp bežemių buv. ŠE valstiečių, kas liečia našlystę, pokyčių nebuvo pastebėta, taip pat, galima sakyti, nekito ir atsiskyrimo nuo tėvų laikas ir santuokos sudarymo laikas. Vertinant šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą, sunku pasakyti, ar 1816 m. ciklas buvo bent kiek pakitęs, tačiau pastebėtina, kad 1816 m. revizijos duomenų analizė itin gerai leido išryškinti šeimos ir namų ūkio kaitos fazes, ko iš esmės nepavyko padaryti analizuojant V revizijos duomenis. Buvo pastebėta, kad 0–19 m. (reviziniuose surašymuose, surašant našlių moterų šeimas, namų ūkio šeimininku galėjo būti įrašytas net labai jauno amžiaus asmuo, bet faktiškai namų ūkį valdė našlė moteris) namų ūkio galvos dažniausiai vadovavo namų ūkiams, kuriuos sudarė našlės moterys su vaikais, o šalia jų gyveno samdiniai ir kampininkai. Našlės moterys namų ūkiui, tikėtina, nevadovaudavo, nes šeimininko teisėmis buvo įrašytas vienas iš jauno amžiaus našlės moters sūnų (be abejo, yra tikimybė, kad įrašymas buvo tik oficialus, nes buvo labiau įprasta šeimininku įrašyti vyriškos lyties asmenį, net jeigu jis buvo ir labai jauno amžiaus). Kadangi tokios, artimais ryšiais susijusios, šeimos nebuvo didelės, darbo jėgai papildyti buvo samdomi bernai ir mergos, apgyvendinami kampininkai.

Vėliau, tarp 20–29 ir tarp 30–39 m. amžiaus asmenys dažniausiai vadovavo išplėstinėms šeimoms, kurias sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę broliai ir seserys. Tokios šeimos, tikėtina, susidarydavo jauno amžiaus namų ūkio šeimininkui vedus, našlei motinai mirus, bet kartu likus gyventi broliams ir seserims. Tokiam namų ūkiui pakako šeimos narių darbo jėgos, todėl prie tokios šeimos rečiau būta samdinių ir kampininkų. Tuo tarpu 40–49 m. amžiaus grupėje ima dominuoti namų ūkis, kurio pagrindu buvo branduolinė šeima, sudaryta iš sutuoktinių poros ir jų vaikų, o šalia branduolinės šeimos vėl būta samdinių ir kampininkų. Tačiau 50–59 ir 60–69 m. amžiaus grupėje daugiausiai būta namų ūkių, kuriuos sudarė branduolinė šeima be samdinių ir kampininkų, bet tarp 70 m. ir vyresnių namų ūkių šeimininkų dažniau būta sudėtinių šeimų, kuriuose šalia namų ūkio šeimininkų šeimos gyveno vieno vedusio vaiko šeima. Tuo tarpu bežemių valstiečių šeimos ciklas buvo iš esmės identiškas 1795–1796 m. buv ŠE valstiečių šeimos gyvenimo ciklui, tad pokyčių nebuvo pastebėta.

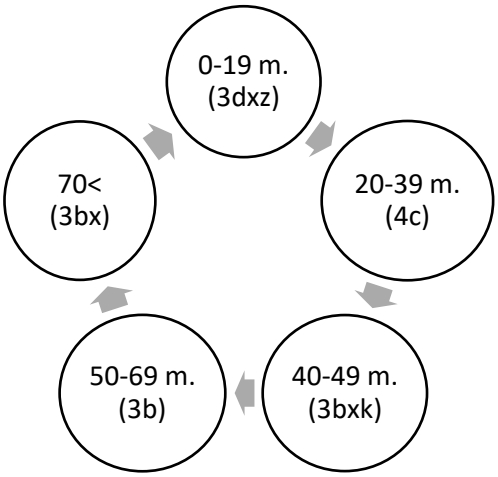

2 iliustracija. Buv. ŠE valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas pagal VII revizijos duomenis (sudaryta disertacijos autoriaus).

VIII, IX ir X revizijų analizės duomenimis, buv. ŠE valstiečių individo gyvenimo ciklas, tiek tarp ūkius valdžiusių, tiek tarp bežemių beveik nepakito. Buvo pastebėtas tik vienas pokytis, rodantis, kad tarp bežemių valstiečių moterų vis jaunesniame amžiuje, atrodo, didėjo našlių skaičius ir tuo buv. ŠE bežemės valstietės moterys niekuo nesiskiria nuo kitų privačių dvarų valstiečių bežemių moterų. Pavyzdžiui, 1834 m. 25–29 m. amžiaus grupėje tarp bežemių moterų našlės sudarė 8 proc. visų minėtos amžiaus grupės moterų, 30–34 m. amžiaus grupėje – 16 proc. Tad lyginant su 1816 m.,

buvo daugiau jaunesnio amžiaus našlių moterų. Tačiau 1850 m. duomenys našlių moterų amžiaus jaunėjimu verčia kiek suabejoti, nes našlių moterų labai pagausėjo tik 40–44 m. amžiaus grupėje, kur jos sudarė 21 proc. visų bežemių valstiečių moterų, o tarp jaunesnio amžiaus moterų našlių buvo labai nedaug. Tuo tarpu šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo duomenys pagal VIII, IX ir X revizijas yra kiek netikslūs, nes neleidžia taip nuosekliai rekonstruoti gyvenimo ciklo, kaip kad VII revizija. Tačiau kita vertus, vėl atkreipus dėmesį į šaltinių informatyvumo santykį *4c ≥ 3bx*, *5e ≥ 3bxz* ir *3bxk,* ir *3bxzk* pastebėsime, kad šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas taip pat laikui bėgant kito, tik dėl vėlesnių revizinių surašymų mažesnio informatyvumo daugėjo namų ūkių, kuriuose buvo su šeimininkų šeima nesustatytais ryšiais susijusių pavienių asmenų, kurie iš tiesų greičiausiai buvo samdiniai, ir nenustatytais ryšiais susijusių šeimų, kurios greičiausiai buvo kampininkų arba samdinių šeimos. Kaip pavyzdį norėtųsi pristatyti 1850 m. namų ūkio gyvenimo ciklą ir jį palyginti su 1816 m. namų ūkio gyvenimo ciklu:

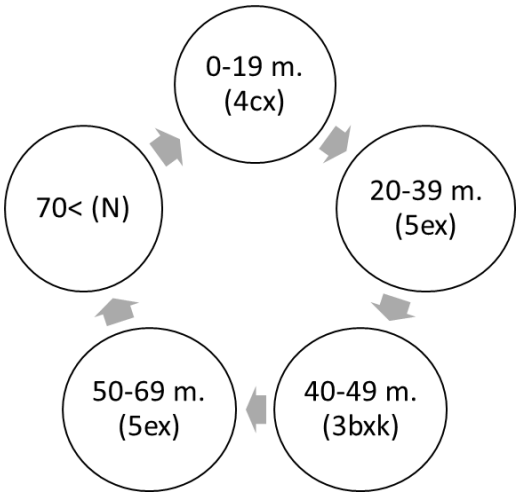

3 iliustracija. Buv. ŠE valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas IX revizijos duomenimis (sudaryta disertacijos autoriaus).

Iš pirmo žvilgsnio, 1816 ir 1850 m. valstiečių namų ūkio gyvenimo ciklai ne tik mažai skiriasi, bet ir 1850 m. gyvenimo cikle negalima įžvelgti racionalios namų ūkio kaitos šeimininkų amžiaus atžvilgiu. Tačiau pažvelgus giliau matyti, kad XIX a. viduryje valstiečių namų ūkis taip pat jau buvo tapęs sudėtingesnės struktūros. Jauno amžiaus (0–19 m.) šeimininkai daugiausiai turėjo namų ūkių, kurių pagrindą sudarė išplėstinė šeima ir samdiniai, ir nors

šiuo požiūriu pradinis 1850 m. pradinis buv. ŠE valstiečių gyvenimo ciklo etapas skyrėsi nuo 1816 m. gyvenimo ciklo pradinio etapo, bendrame Žemaitijos valstiečių kontekste (lyginant su kitų privačių dvarų valstiečiais) pradinis ciko etapas skiriasi nedaug. Tuo tarpu 20–39 m. amžiaus grupėje, kaip matyti iš diagramos, 1850 m. daugiausiai buvo namų ūkių, kuriuose gyveno sutuoktinių porų, kurių ryšys su šeimininkų pora buvo neaiškus, tad lyginant su 1816 m. duomenimis, šioje amžiaus grupėje valstiečių namų ūkis tapo sudėtingesnės struktūros, bet artimais ryšiais susijusi šeima – nebūtinai. Nors įdomu tai, kad 40–49 m. grupėje turime identišką, dažniausiai vyravusią, namų ūkio struktūrą, tačiau vyresnėse šeimininkų amžiaus grupėse vėl tenka kalbėti apie namų ūkio struktūros sudėtingėjimą, nes jeigu 1816 m. 50–69 m. grupėse namų ūkiui užteko vien branduolinės šeimos darbo jėgos, tai 1850 m. namų ūkyje būta jau ne tik samdinių, bet ir su šeimininkų šeima neaiškiais ryšiais susijusių sutuoktinių porų.

11 diagrama. Buv. ŠE valstiečių namų ūkio vidutinio dydžio kaita (sudaryta disertacijos autoriaus).

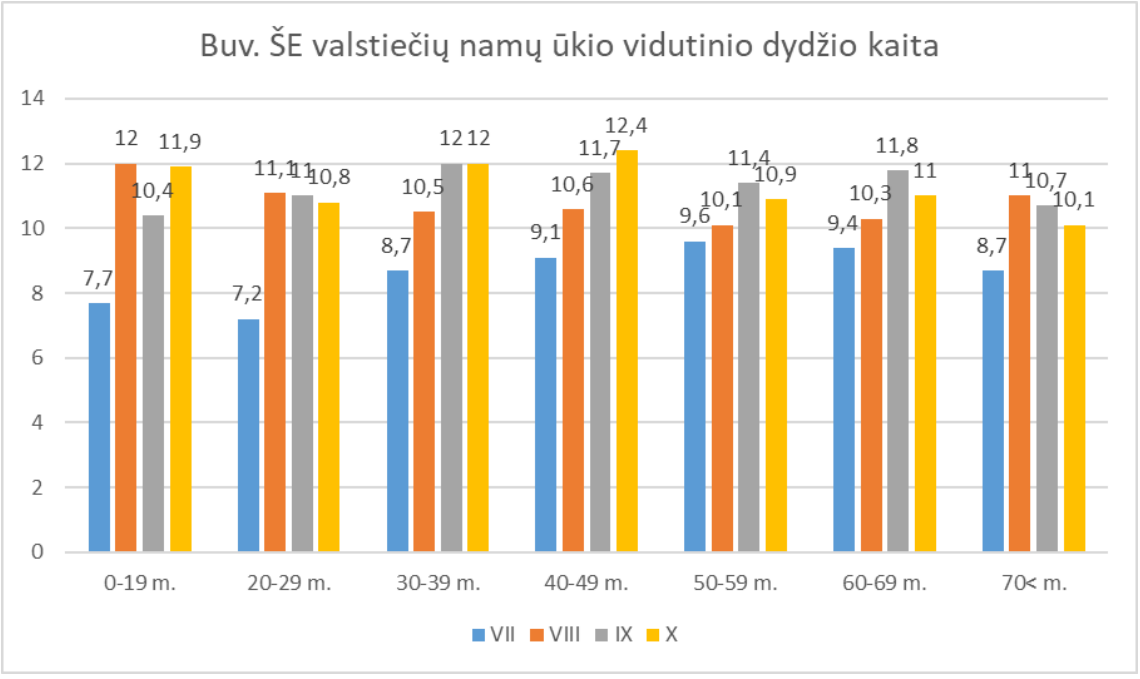

Kadangi buv. ŠE valstiečių namų ūkis laikui bėgant darėsi sudėtingesnės struktūros, atrodytų, kad turėjo kisti ir vidutinis namų ūkio dydis. Aukščiau pateikta diagrama rodo, kad buv. ŠE valstiečių namų ūkis daugelyje šeimininkų amžiaus grupių iš tiesų nuosekliai didėjo, tik X revizijos duomenys šiek tiek iškrenta iš bendro konteksto, nes daugelyje amžiaus grupių vidutinis namų ūkio dydis buvo mažesnis, nei IX revizijoje. Nuosekliausiai namų ūkis didėjo 30–49 m. šeimininkų amžiaus grupėje ir šis didėjimas galimai siejasi su didėjusiu natūraliu prieaugiu, nes šioje amžiaus grupėje, kaip parodė ir gyvenimo ciklo analizė, turėjo daugėti šeimose gimusių vaikų. Tuo tarpu jokių didėjimo tendencijų nematyti dėl to, kad namų ūkio vidutiniam dydžiui mažą įtaką darė gimstamumas, o svyravimus galimai lėmė migracija ir mirtingumas. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad lyginant su kitų privačių dvarų valstiečių namų ūkio vidutinio dydžio kaita, buv. ŠE valstiečių vidutinio namų ūkio dydžio kaitoje yra lengviau atsekti logiškas tendencijas. Pavyzdžiui, kitų privačių dvarų valstiečių namų ūkio nuoseklaus didėjimo pastebėti greičiausiai nepavyko todėl, kad surinkta medžiaga buvo iš labai skirtingų Žemaitijos vietovių, todėl analizuoti duomenys nuosekliai nedengia nė vieno dvaro teritorijos. Skirtingai yra su buv. ŠE revizijomis, kurios iš esmės nuosekliai dengia tą pačią buv. ŠE dvaro teritoriją ir teikia informaciją apie iš esmės tokiomis pačiomis sąlygomis (nepaisant to, kad ŠE valda XIX a. I pusėje pamažu iro), tad ir tendencijos matyti aiškiau. Turima medžiaga taip pat leidžia pasekti daugybės buv. ŠE valstiečių gyvenimus ir ne tik matematiškai atsekti individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo tendencijas. Pavyzdžiui, 1796 m. Lukošaičių kaime, Verbūnų rakte, gyveno kampininkas Juozapas Juškus, kuris su žmona Konstancija augino trimetį sūnų Antaną[225]. 1816 m. Antanas Juškus gyveno tame pačiame rakte Nuomininkų kaime, kur tarnavo bernu pas Matą Šaltenį. Ten Antanas kartu su tėvu Juozapu gyveno maždaug nuo 1811 m., o 1813 m. Juozapas išėjo gyventi į Gruzdžių raktui priklausiusį Lygudų kaimą, bet jo sūnus Antanas ir toliau liko bernauti pas Šaltenį, kol po 1816 m. išsikėlė į Sauginius[226]. Tuo tarpu tame pačiame Verbūnų rakte, Sneigių kaime 1796 m. gyveno 25 m. amžiaus Martynas Ramonas su žmona Marijona ir sūnumi Benediktu[227]. Per dvidešimt metų Ramonų šeima labai išaugo ir 1816 m. Martynas ir Marijona augino sūnus Benediktą, Juozapą ir neįgalų (be kojos) sūnų Fortūnatą, taip pat dukras

[225] Verbūnų rakto gyventojų revizinis sąrašas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357, l. 9.
[226] Verbūnų rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1410, l. 18v.
[227] Verbūnų rakto gyventojų revizinis sąrašas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357, l. 6.

– Magdaleną, Eleną ir Nataliją. Be to, šeimoje tarnavo merga Morta Bružyčia. Tačiau netrukus Ramonų šeima pradėjo irti. Tėvas Martynas mirė 1825 m., o po metų – ir jo sūnus Juozapas. Dukra Magdalena nutekėjo į Lukošaičių kaimą[228], o jos jaunesnioji sesuo Natalija tapo Adomo Žalio, kuris 1834 m. buvo Ramonų šeimos galva. Tais metais Adomas su Natalija turėjo du mažamečius sūnus, o šeimoje kartu gyveno našlė Natalijos motina Marijona, brolis Fortūnatas ir sesuo Rozalija, bernu tarnavo Jokūbas Purvinskis[229]. Tuo tarpu vyriausiasis Ramonų sūnus Benediktas 1834 m. gyveno Norutaičių kaime, kur su žmona Rozalija augino sūnų Antaną ir keturias dukras[230]. Bet 1850 m. pavyko atsekti tik Benedikto šeimą, kuri buvo nedaug pakitusi[231], o 1858 m. Ramonų neaptikta visai. Kyla klausimas, kodėl Benediktas neperėmė ūkio iš tėvo? Aiškaus atsakymo į šį klausimą nėra, tačiau Ramonų pavyzdys rodo, kad šeimos ir namų ūkio kaitą galėjo lemti daugybė faktorių, kuriems atskleisti reikėtų detalesnių tyrimų.

3.1.3. Laisvųjų žmonių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas

Tenka pripažinti, kad esminių skirtumų tarp privačiuose dvaruose ar buv. ŠE gyvenusių valstiečių ir laisvųjų žmonių individo, šeimos ir gyvenimo ciklų nebuvo pastebėta, tačiau tam tikrų niuansų įžvelgti galima. Kalbant apie 1795 m. gyvenusius laisvuosius žmones galima teigti, kad jų individo gyvenimo ciklo pradžia buvo artimesnė privačių dvarų, o ne buv. ŠE valstiečiams. Nors tarp laisvųjų žmonių gyvenusių su savo tėvais dalis taip pat ženkliai sumažėdavo 10–14 m. amžiaus grupėje, tačiau minėtoje amžiaus grupėje daugiau laisvųjų žmonių dar gyveno su savo tėvais, nei kad buv. ŠE valstiečiai. Minėtoje amžiaus grupėje 62 proc. laisvųjų žmonių berniukų ir 66 proc. mergaičių dar gyveno su savo tėvais. Nuo tėvų greičiau atsiskirdavo mergaitės, nes 15–19 m. grupėje su tėvais gyveno 44 proc. mergaičių, kai toje pačioje amžias grupėje berniukų su tėvais gyveno 51 proc. Minėtoje amžiaus grupėje 7 proc. merginų jau buvo ištekėjusios. Pagal šiuos rodiklius laisvieji

[228] Verbūnų rakto gyventojų revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1410, l. 5v–6.
[229] Augučių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 354-369v.
[230] Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 393v–394.
[231] Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97, l. 553v–554.

žmonės taip pat buvo artimesni privačių dvarų valstiečiams. Tuo tarpu vėlesni individo gyvenimo ciklo etapai vienas kitą keitė vienodai, nes vedę individai 30–34 m. amžiaus grupėje pas laisvuosius žmones taip pat vyravo, o laisvųjų žmonių moterys tekėjo anksčiau, negu vyrai, kas buvo būdinga ir anksčiau nagrnėtoms valstiečių grupėms. Atsiskyrę nuo tėvų laisvieji žmonės taip pat tapdavo samdiniais. Laisvieji žmonės bernais ir mergomis nebūtinai tarnavo tik kitų laisvųjų žmonių namų ūkiuose. V revizijos duomenys rodo, kad neretai laisvieji žmonės tarnavo ir pas baudžiavinius valstiečius. Pavyzdžiui, Varputėnų dvare, Žygaičių kaime pas baudžiavinį valstietį Petrą Kazlauską bernavo laisvasis žmogus Juozapas Kondrotas, kuriam buvo 35 m. Tuo tarpu tame pačiame dvare, tik jau Sapiegaičių kaime, pas laisvąjį žmogų Augustiną Jurkų tarnavo baudžiavinis valstietis Jonas Šimkus su žmona Elena ir mažamečiu sūnumi Antanu. Be to, tame pačiame kaime, galbūt Jurkaus kaimynystėje, gyveno baudžiavinis valstietis Gabrielius Kazlauskas, kurio žentas Jonas Stankevičius buvo laisvasis žmogus[232]. Analogiška situacija fiksuota ir Šaukoto dvare Dausnagių kaime gyvenusio Antano Daršliako šeimoje, kurio žentas Jokūbas buvo laisvasis žmogus[233]. Šie atvejai rodo, kad laisvieji žmonės giminiavosi su valstiečiais. Tačiau būta atvejų, kai net kai kurie kraujo giminystės ryšiais susiję asmenys priklausė skirtingoms luominėms grupėms. Pavyzdžiui, Levikaimio kaimo kampininko valstiečio Tado Zdanavičiaus šeimoje gyveno 82 m. amžiaus dėdė Petras, surašyme įvardintas kaip laisvasis žmogus[234]. Bežemiai laisvieji žmonės samdiniais ir kampininkais gyveno ne tik pas valstiečius, bet ir pas smulkiuosius bajorus. Kalbant apie bežemių žmonių individo gyvenimo ciklą, tai jokių skirtumų, lyginant su privačiuose dvaruose ir buv. ŠE gyvenusiais bežemiais valstiečiais, pastebėta nebuvo. Tuo tarpu apie laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą 1795 m. kalbėti yra sudėtinga, nes kaitos dėsningumų pastebėta nebuvo. Visose ūkius valdžiusių laisvųjų žmonių amžiaus grupėse vyravo namų ūkis, kurio pagrindą sudarė branduolinė šeima. Tiesa, 30–39 m. amžiaus grupėje daugiausiai buvo namų ūkių, kur šalia branduolinės šeimos dar gyventa ir samdinių. Tiesa, buvo pastebėta, kad 20–39 m. amžiaus grupėje buvo dažnesni namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima, sudaryta iš našlės moters ir jos vaikų, kur vienas iš vaikų buvo įrašytas namų ūkio šeimininku. Taip pat minėtoje amžiaus grupėje buvo dažni namų ūkiai, kurių pagrindu buvo išplėstinė šeima, kurioje šalia sutuoktinių poros gyveno. Tuo

[232] Šaukėnų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1106, l. 8–8v.
[233] Pašušvio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1104, l. 27.
[234] Ten pat, l. 29.

tarpu pas 60–69 m. ir vyresnių nei 70 m. namų ūkių šeimininkus dažnesni buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė sudėtinės šeimos, kur šalia pagyvenusių tėvų poros gyvendavo vienas susituokęs tos poros vaikas. Bežemių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas buvo labai panašus į valstiečių šeimos gyvenimo ciklą, nes visose amžiaus grupėse dominavo branduolinės šeimos, taip pat buvo dažnos šeimos, kurias sudarė našlė moteris su vaikais ir sutuoktinių pora be vaikų. VII revizijos, surašytos 1815–1816 m., analizės rezultatai parodė, kad laisvųjų žmonių gyvenimo ciklas kito iš esmės taip pat, kaip ir valstiečių. Analizės rezultatai patvirtino, kad gyvenusių su savo tėvais skaičius labai sumažėdavo 10–14 m. amžiaus grupėje (su tėvais gyveno 53 proc. berniukų ir 67 proc. mergaičių) ir vėliau gyvenusių su tėvais skaičius nuosekliai mažėjo (15–19 m. grupėje su tėvais gyveno 38 proc. ir 39 proc. mergaičių, 20–24 m. grupėje – 17 proc. berniukų ir 15 proc. mergaičių). Mažėjant gyvenusiųjų su tėvais atitinkamai daugėjo bernų ir mergų ir be tėvų gyvenusių nenustatyto statuso asmenų, kurie 15–19 m. grupėje jau vyravo tiek tarp vaikinų, tiek tarp merginų. Kalbant apie vedusiųjų dalį populiacijoje pastebėta, kad lyginant su 1795 m., jaunesnėse amžiaus grupėse padaugėjo vedusių laisvųjų žmonių. Pavyzdžiui, 20–24 m. grupėje ištekėjusios merginos sudarė 47 proc. visų merginų ir tai reiškė, kad šioje amžiaus grupėje ištekėjusios merginos sudarė apie pusę visų tos amžiaus grupės merginų.. Tuo tarpu 25–29 m. grupėje ištekėjusių merginų buvo dauguma, nes sudarė 70 proc. visų merginų. Tarp vaikinų vedę taip pat šioje amžiaus grupėje jau vyravo, nes sudarė 52 proc. visų vaikinų. Vyresnėse amžiaus grupėse vedę laisvieji žmonės buvo vyraujanti individų grupė. Tik pastebėta, kad kaip ir tarp valstiečių, tarp laisvųjų žmonių moterų jaunesnėse amžiaus grupėse daugėjo našlių, nes 40–44 m. grupėje našlės moterys sudarė 10 proc., 45–49 m. grupėje – 19 proc., 50–54 m. – 13 proc., o tarp 55 m. ir vyresnių – 25 proc. Tarp vyrų našlių taip pat daugėjo, tačiau našliai vyrai visose amžiaus grupėse sudarė labai nežymią visų vyrų dalį. VIII ir X revizijų medžiagos analizė (IX revizijos medžiaga apie laisvųjų žmonių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą nebuvo analizuota, nes nebuvo surinkta analizei atlikti pakankamai duomenų.) parodė, kad laisvųjų žmonių individo gyvenimo ciklas kito panašiai, kaip ir valstiečių gyvenimo ciklas, o esminis kismo bruožas – jaunėjantis našlių amžius ir didėjantis našlių skaičius. Pavyzdžiui, 1858 m. 35–39 m. grupėje tarp laisvųjų žmonių našlės moterys sudarė 15 proc. visų moterų, 40–44 m. – 26 proc., 45–49 m. – 27 proc. Tuo tarpu tarp 50 m. ir vyresnių moterų našlystė jau buvo vyraujantis moters gyvensenos tipas, o našlės moterys sudarė daugiau nei pusę visų laisvųjų žmonių moterų. Kaip ir 1816 m. atveju, apie laisvųjų žmonių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą kalbėti yra gan sudėtinga, nors tam tikras kaitos tendencijas nustatyti galima. Akivaizdžiai matyti, kad VIII ir X revizijų

duomenys rodo, jog jaunesnio amžiaus namų ūkių šeimininkai dažniau gyveno išplėstinėse šeimose, kurios vėliau buvo linkusios tapti branduolinėmis. Tiesa, 1834 m. duomenimis 40–49 m. amžiaus grupėje tarp laisvųjų žmonių daugiausiai buvo sudėtinių šeimų, kurias sudarė kartu gyvenantys vedę broliai su žmonomis ir vaikais. Tuo laisvųjų žmonių šeimos išsiskiria iš valstiečių šeimų, nes 1858 m. tokio paties tipo sudėtinės šeimos taip pat buvo dažnos tarp 30–39 ir 40–49 m. laisvųjų žmonių, bet visgi 1858 m. minėtose amžiaus grupėse dažniausios buvo išplėstinės (30–39 m. grupėje) ir branduolinės (40–49 m. grupėje).

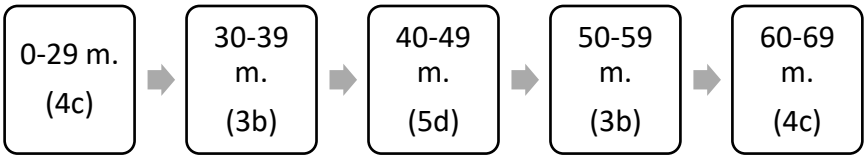

4 iliustracija. Laisvųjų žmonių šeimos modelio kaita VIII revizijos duomenimis (sudaryta disertacijos autoriaus).

Palyginus laisvųjų žmonių vidutinio namų ūkio dydžio kaitą namų ūkio šeimininkų amžiaus atžvilgiu, kaip ir pas buv. ŠE valstiečius buvo pastebėta, kad laikui bėgant laisvųjų žmonių namų ūkis didėjo. Didėjimo tik nebuvo pastebėta 0–19 ir 50–59 m. grupėje, nes 1858 m. šiose amžiaus grupėse vidutinis namų ūkis buvo mažesnis, nei 1834 m. Pavyzdžiui, vidutinis namų ūkio dydis 0–19 m. grupėje 1816 m. siekė 6, 1834 m. – 6,9, o 1858 m. – 5,5 asmens, o 50–59 m. grupėje – 1816 m. – 6,3, 1834 m. – 8,5, o 1858 m. – 8,4 asmens. Pastebėtina, kad 1834 ir 1858 m. 50–59 m. grupėje laisvųjų žmonių namų ūkiai buvo patys didžiausi, o 1816 m. namų ūkiai didžiausi buvo 40–49 m. grupėje ir siekė 6,7 asmens. Taigi, tarp laisvųjų žmonių taip pat galima stebėti namų ūkio didėjimo tendencijas. Be to, matyti, kad laikui bėgant didžiausi namų ūkiai buvo būdingi vyresnio amžiaus šeimininkams.

3.1.4. Valstybinių valstiečių individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas

Valstybinių valstiečių individo ir namų ūkio gyvenimo ciklo tyrimai yra komplikuoti, nes pagrindinis šaltinis, teikiantis duomenų apie valstybinius valstiečius, yra dvarų inventoriai, kuriuose samdiniai ir kampininkai buvo surašyti kaip bobeliai, todėl sudėtinga nusakyti, kada vaikai atsiskirdavo nuo tėvų ir kaip jie papildydavo bežemių valstiečių kategoriją. Valstybinių dvarų inventorių medžiaga geriausiai leidžia nusakyti, kokiose amžiaus grupėse įsivyraudavo vedę asmenys, ir kokiose imdavo daugėti našlių. Nustatyta, kad valstybinių valstiečių duomenys apie santuokos sudarymo laiką ir našlystę nesiskiria nuo anksčiau nagrinėtų privačių valstiečių rodiklių. Tarp merginų sudariusių santuoką labai padaugėdavo maždaug 20–24 m. grupėje, kur ištekėjusios sudarė 36 proc., bet tuo tarpu šiuoje amžiaus grupėje 35 proc. merginų gyveno su savo tėvais, o 29 proc. – buvo netekėjusios, bet jau gyveno atskirai nuo tėvų arba tėvai jau buvo mirę. Šioje amžiaus grupėje vedę vaikinai sudarė 24 proc., tačiau šioje amžiaus grupėje daugiausiai buvo vaikinų, kurie gyveno su tėvais (40 proc.), 36 proc. dar buvo nevedę, bet jau gyveno atskirai nuo tėvų arba vedusio brolio šeimoje. Atkreiptinas dėmesys, kad gyvenantys atskirai nuo tėvų, bet dar nevedę valstybinių dvarų valstiečiai buvo ne bobeliai. Jie inventoriuose buvo surašyti prie prievolininkų, pusiauprievolininkų ir daržininkų šeimų ir dažniausiai buvo nevedę šeimininkų broliai, seserys ir svainiai. Tai buvo jauni, vidutiniškai 22 m. amžiaus, asmenys. Pavyzdžiui, Purvių valstybiniame dvare, Purvių I kaime 1853 m. pas Joną Gauranskį gyveno Benediktas Butnorius, kuris inventoriuje įvardintas, kaip giminaitis (*родственник*). Pas Joną Benediktas gyveno kartu su savo broliu Makarijumi, seserimis Ona ir Agnieška, taip pat – motina Ona. Namų ūkio šeimininkas J. Gauranskis buvo nevedęs, jam buvo 27 m. Kartu su juo gyveno dar vienas, vyresnis (40 m.) giminaitis Dominykas Gauranskis su žmona Ona ir dukra Ona[235]. Tikėtina, kad giminaičiai, sūnėnai (*племянник*), svainiai (*шурин*), pusbroliai (*двоюродный брат*) ir pusseserės (*двоюродная сестра*), kaip ir broliai ir seserys, ūkyje atlikdavo tokį patį vaidmenį, kaip ir giminystės ryšiais su šeimininkais nesusiję samdiniai. Tarp valstybinių valstiečių vedę asmenys įsivyraudavo 25–29 m. grupėje. Šioje amžiaus grupėje ištekėjusios moterys sudarė 56 proc. visų moterų, o vyrai – 66 proc. Vėlesnėse amžiaus grupėse susituokusiųjų buvo vis daugiau. Daugiausiai

[235] Purvių valstybinio dvaro inventorius. 1853 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3955, l. 32.

susituokusiųjų nustatyta 35–39 m. grupėje, kur tiek tarp vyrų, tiek tarp moterų vedusieji sudarė 84 proc. Tiesa, vedusių vyrų ir toliau daugėjo, bet ištekėjusių moterų vyresnėse amžiaus grupėse jau mažėjo. Tarp vyrų 40–44 m. grupėje vedę sudarė 89 proc., o 45–49 m. grupėje – net 91 proc. Analogiškose amžiaus grupėse ištekėjusių moterų buvo 78 ir 69 proc. Ištekėjusių moterų mažėjo dėl to, kad daugėjo našlių, nes analogiškose amžiaus grupėse našlės moterys sudarė 18 ir 28 proc. visų moterų. Našlių moterų vyresnėse amžiaus grupėse buvo vis daugiau, o tarp 55 m. ir vyresnių moterų našlystė buvo vyraujanti gyvenimo forma. Nors našlių vyrų taip pat daugėjo, bet vedusieji vyravo ir tarp vyresnio amžiaus vyrų. Tad inventorių duomenys patvirtina, anksčiau pristatytų šaltinių analizės rezultatus ir rodo, kad valstybinių dvarų valstiečių individo gyvenimo ciklas nesiskyrė nuo privačių dvarų valstiečių gyvenimo ciklo. Tuo tarpu bobelių individo gyvenimo ciklas taip pat nedaug skiriasi nei nuo prievolininkų, nei nuo privačiuose dvaruose gyvenusių bežemių valstiečių gyvenimo ciklo. Tiesa, bobelių gyvenimo ciklas nuo prievolininkų gyvenimo ciklo skyrėsi tuo, kad žymiai daugiau jaunesnio amžiaus moterų buvo našlės, bet tas pats skirtumas buvo stebėtas ir tarp privačių dvarų valstiečių. Valstybinių valstiečių šeimos gyvenimo ciklas taip pat mažai skyrėsi nuo kitų valstiečių ciklo. Tiek pas jauno amžiaus prievolininkus, pusiauprievolininkus ir daržininkus dažniausiai vyravo išplėstinės šeimos, o pas vyresnio amžiaus šeimininkus – branduolinės. Pas prievolininkus didžiausios šeimos buvo šių šeimininkams sulaukus 60–69 m. amžiaus ir siekė 8,1 asmens. Tuo tarpu pas pusiauprievolininkus ir daržininkus didžiausios šeimos buvo jų šeimininkams sulaukus 40–49 m. amžiaus ir atitinkamai siekė 8,4 ir 5,5 asmens vienoje šeimoje. Tuo tarpu pas bobelius didžiausios šeimos buvo jų šeimininkams sulaukus 50–59 m. ir siekė 4,1 asmens. Tiek tarp prievolininkų, tiek tarp pusiauprievolininkų, daržininkų ir bobelių minėtose amžiaus grupėse, kuomet šeimos buvo didžiausios, vyravo branduolinė šeimos struktūra, kas patvirtina, kad esant pakankamai galinčių dirbti savų vaikų, tolimesni giminaičiai nebuvo reikalingi, tad turėjo gyventi ten, kur darbo jėgos trūko.

Valstybinių valstiečių taip pat buvo aptikta ir IX bei X revizijose, tačiau kyla dilema ar verta skaičiuoti individo gyvenimo ciklą, kuomet buvo pastebėta, kad anksčiau analizuoti šaltiniai parodė, jog šis beveik nieko nesiskiria? Tačiau remiantis revizijų medžiaga vertinga patyrinėti šeimos gyvenimo ciklą ir jį palyginti su tų pačių revizijų privačių dvarų valstiečių šeimos gyvenimo ciklu. IX revizijos analizės rezultatai parodė, kad didžiausi namų ūkiai buvo pas 60–69 m. šeimininkus ir siekė 12,2 asmens, tad IX revizijos ir privalomųjų inventorių duomenys šiuo atžvilgiu sutampa. Kita vertus, X revizijos duomenimis, valstybinių valstiečių namų ūkis buvo didžiausias pas 40–49 m. šeimininkus ir siekė 7,7 asmens. Pastebėtina, kad X

revizijos duomenimis, iki minėtos amžiaus grupės vidutinis namų ūkio dydis nuosekliai didėjo. Pavyzdžiui, 0–19 m. grupėje vidutinis namų ūkis siekė 5,5, 20–29 m. – 6,7, 30–39 m. – 7,5 asmens. Kita vertus, to nebuvo pastebėta IX revizijoje, kur vidutinis namų ūkio dydis svyravo, nes, pavyzdžiui, 0–19 m. grupėje vidutinis namų ūkis siekė 10,2, 20–29 m. – 8,7, 30–39 m., 40 – 49 m., 50–59 m. – 10,5 asmens. Tuo tarpu namų ūkio gyvenimo cikle buvo pastebėtos lygiai tos pačios tendencijos, kaip ir ankstesnėse analizėse, nes pas jauno amžiaus namų ūkio šeimininkus namų ūkio pagrindu buvo sudėtinė šeima, o pas vyresnio amžiaus šeimininkus namų ūkio pagrindu dažniau buvo branduolinė šeima.

3.2. Bajorų individo ir šeimos gyvenimo ciklas

Bajorų individo ir šeimos gyvenimo ciklo tyrimas apsiriboja tik V revizija ir parapijiečių sąrašais. Kita vertus, šie šaltiniai ir yra labiausiai tinkami individo ir šeimos gyvenimo ciklo tyrimams. Tam, kad būtų galima reprezentatyviai tirti individo ir šeimos gyvenimo ciklą, yra būtinas didelis duomenų kiekis, tačiau bajorai buvo negausi gyventojų grupė, tad tenka kliautis nedidelio duomenų kiekio analize. Svarbu pastebėti, kad šioje analizėje pagrindinis dėmesys skiriamas smulkiesiems bajorams, gyvenusiems dvarų valdose valstiečių ir laisvųjų žmonių kaimynystėje. Taip pat pavyko išanalizuoti įrodinėjančių bajorystę ir vienkiemininkų gyvenimo ciklą. Tuo tarpu dvarininkų individo ir šeimos gyvenimo ciklo išanalizuoti nepavyko, nes analizuotuose šaltiniuose dvarininkų praktiškai nebuvo aptikta (viena kita šeima parapijiečių sąrašuose). Taip pat iki galo liko neišspręstas tarnybinių bajorų ir bajorų samdinių klausimas. Pavyko nustatyti tik tai, kad buvimas samdiniais buvo vienas iš bajorų gyvenimo ciklo etapų, tačiau bajorai buvo labai mobilūs, tad atsekti jų gyvenimo ciklą nėra paprasta. Tačiau nepaisant visų šių sunkumų, pagrindinius bajorų individo ir šeimos gyvenimo ciklo etapus nustatyti pavyko.

3.2.1. Smulkiųjų bajorų individo ir šeimos gyvenimo ciklas

Iš pirmo žvilgsnio, detaliau nesigilinant, gali pasirodyti, kad XVIII a. pabaigoje smulkiųjų bajorų gyvenimo ciklas ženkliai skyrėsi nuo valstiečių gyvenimo ciklo, o pagrindinis skirtumas buvo tas, kad tarp smulkiųjų bajorų nė vienoje amžiaus grupėje tarnyba kituose namų ūkiuose nebuvo dominuojanti gyvenimo forma, kaip kad buvo pas valstiečius. Tačiau reikėtų manyti, kad iš tiesų ir bajorų vaikai, sulaukę atitinkamo amžiaus, palikdavo

tėvų namus tam, kad tarnautų samdiniais kitur, arba rasti kitų užsiėminų (eiti mokytis, užsiimti ne žemės ūkio veikla ir pan.). Apskaičiavus, kiek kiekvienoje amžiaus grupėje bajorų vaikų gyveno su savo tėvais, buvo nustatyta, kad 0–4 m. grupėje su tėvais gyveno 93 proc. berniukų ir 96 proc. mergaičių, 5–9 m. grupėje – 95 proc. berniukų ir 94 proc. mergaičių, 10–14 m. grupėje – 79 proc. berniukų ir 86 proc. mergaičių, 15–19 m. grupėje – 73 proc. vaikinų ir 62 proc. merginų, 20–24 m. grupėje – 48 proc. vaikinų ir 31 proc. merginų. Nors nuo 10–14 m. tarp smulkiųjų bajorų samdinių padaugėdavo ir gyvenančiųjų su tėvais skaičius imdavo mažėti, visgi, pagrindinė gyvenusiųjų su tėvais mažėjimo priežastis buvo susituokusiųjų daugėjimas 20–24 m. amžiaus grupėje. Tad pagal tai išeitų, kad smulkieji bajorai dažniausiai pas tėvus gyvendavo tol, kol vesdavo arba ištekėdavo ir toks elgsenos modelis juos skyrė nuo valstiečių. Apskaičiavus gyvenusiųjų su tėvais amžiaus vidurkį buvo nustatyta, kad gyvenusiųjų su tėvais valstiečių (privačių dvarų, ne buv. ŠE) amžiaus vidurkis buvo 9,97, o smulkiųjų bajorų – 10,63. Nors vidurkis skyrėsi ir skirtumas rodo, kad smulkiųjų bajorų vaikai su tėvais gyvendavo ilgiau, tačiau skirtumas nėra labai didelis ir tai matyti iš šios lentelės:

28 lentelė. Su tėvais gyvenusių smulkiųjų bajorų pasiskirstymas pagal amžių (sudaryta disertacijos autoriaus).

Gyvenusiųjų su tėvais pasiskirstymas pagal amžių				
	Valstiečiai	**proc.**	**Bajorai**	**proc.**
0-4	1151	30%	357	27%
5-9	1035	27%	355	27%
10-14	724	19%	237	18%
15-19	517	13%	187	14%
20-24	267	7%	92	7%
25-29	98	3%	44	3%
30<	106	3%	46	3%
Iš viso:	**3898**	**100%**	**1318**	**100%**

Iš lentelės matyti, kad tiek tarp bajorų, tiek tarp valstiečių daugiausiai gyvenusiųjų su tėvais buvo 0–4 m. ir 5–9 m. grupėse ir tai yra savaime suprantama, nes tokio amžiaus vaikams yra būtina tėvų globa. Vėliau 10–14 m. grupėje gyvenusiųjų su tėvais mažėjo tiek tarp bajorų, tiek tarp valstiečių ir tai reiškia, kad bajorų ir valstiečių vaikai tėvų namus palikdavo sulaukę panašaus amžiaus. Šioje lentelėje pateikti duomenys su procentinės dalies kartu su tėvais gyvenusių smulkiųjų bajorų duomenimis nesutampa

todėl, kad bajorai būdami žymiai mobilesni, nei valstiečiai laisvai galėjo išsikelti gyventi toli nuo tėvų, todėl turima bajorų samdinių duomenų imtis neapima visų, tiriamame areale gyvenusių, smulkiųjų bajorų, kurių vaikai atsiskyrė nuo jų ir išsikėlė gyventi kitur. Tikėtina, kad bajorų vaikai dažniausiai netarnavo valstiečių namų ūkiuose, o ėjo tarnauti pas kitus smulkiuosius bajorus arba tarnaudavo pas dvarininkus. Kita vertus, pas dvarininkus tarnaudavo ne tik bajorai. Pavyzdžiui, Želvių dvare ekonomu buvo bajoras Aleksandras Progulbickis (*ekonom Alexander syn Tomasza Progulbicki szlachcic*), vežėjo padėjėju – laisvasis žmogus Izidorius Judrys (*foryś Izydor syn Jakóba Judrys, wolny*), tijūnu – laisvasis žmogus Jurgis Marčevskis (*ciun Jerzy Antoniego syn Marchewski, wolny*), kambarinė Elena Baranavičiūtė (*panna Helena Antoniego córka Baranowiczówna*), drabužininke – bajorė Zofija Rifinska (*garderobna Zofia Mateusza córka Ryfinska*), kambarine – bajorė Bogumila Umiastovska (*pokoiowa Bogumiła Jana córka Umiastowska*)[236]. Be to, visgi buvo aptikta atvejų, kuomet bajorais įvardinti asmenys tarnaudavo samdiniais pas valstiečius. Štai, Užvenčio dvarui priklausiusiame Dangvietų kaime gyveno Simonas Venckus, o pas jį samdiniu tarnavo bajoras Martynas Tromčinskis (*tegoż najem. Marcin Tromczyński Stanisława syn szlachcic*)[237]. Tuo tarpu tame pačiame Dangvietų kaime buvo du bajorų dūmai, kurių viename gyveno bajoras Stanislovas Dangoveckis, kurio uošviu buvo Jurgis Jasaitis[238].. Visgi, šie atvejai rodytų, kad tie, kurie vadinosi bajorais, glaudžiai buvo susiję su valstiečiais, tad išeitų, kad didesnioji dalis bajorų samdinių turėjo patekti į duomenų imtį. Tam, kad išsiaiškinti, kodėl smulkiųjų bajorų samdinių santykis su likusiu smulkiųjų bajorų skaičiumi skiriasi nuo valstiečių samdinių santykio su likusiu valstiečių skaičiumi, reikėtų atlikti atskirą, tik iš bajorų kilusiems samdiniams skirtą, tyrimą, į duomenų imtį įvedant specialius kintamuosius. Šio tyrimo esmė – išsiaškinti, kiek skyrėsi smulkiųjų bajorų gyvenimo ciklas nuo valstiečių gyvenimo ciklas. Atsakymas būtų, kad visgi nesiskyrė. Atsakymą patvirtina ir tai, kad pas smulkiuosius bajorus vedusieji įsivyraudavo maždaug tarp 20–34 m. amžiaus smulkiųjų bajorų. Ištekėjusių bajorių moterų daugiausiai buvo jau 20–24 m. grupėje, kur ištekėjusios moterys sudarė 35 proc. visų moterų. Tuo tarpu vedę vyrai įsivyrauja tik 30–34 m. grupėje, kur sudarė 53 proc. visų vyrų. Vyresnėse amžiaus grupėse vedę asmenys vyravo tiek tarp vyrų, tiek tarp moterų. Tiesa, tarp vyresnių, nei 55 m. moterų vyravo našlės ir tuo smulkieji

[236] Užvenčio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 464, l. 12.
[237] Užvenčio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 464, l. 1–1v.
[238] Ten pat.

bajorai taip pat niekuo nesiskyrė nuo valstiečių. Tad toks buvo ūkius valdžiusių bajorų gyvenimo ciklas. Tuo tarpu bežemių bajorų individo gyvenimo ciklas lieka neištirtas dėl pastarųjų per mažos imties. XVIII a. pabaigoje smulkiųjų bajorų šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas mažai skyrėsi nuo valstiečių gyvenimo ciklo, tačiau skirtumų būta. Jauni, 20–29 m., namų ūkių šeimininkai dažniausiai sudarė branduolines šeimas ir kaip papildomą darbo jėgą samdė samdinius. Tuo tarpu vyresni namų ūkių šeimininkai dažniausiai gyveno tik branduolinėse šeimose ir samdinių darbo jėgos nenaudojo, nors kita vertus, kiek rečiau, tarp smulkiųjų bajorų taip pat susidarydavo namų ūkis, kuriame greta branduolinės šeimos buvo samdinių. Tuo tarpu pas pagyvenusius namų ūkių šeimininkus, kuriems buvo 70 m. ir daugiau antri pagal dažnumą buvo sudėtiniai namų ūkiai, sudaryti iš pagyvenusių šeimininkų poros ir vieno iš jų vaiko su žmona. Kalbant apie bežemių bajorų šeimos gyvenimo ciklą tenka pripažinti, kad turimi duomenys apie bežemių bajorų šeimos ciklą leidžia kalbėti tik labai aptakiai. Tačiau matyti, kad tarp jaunų bežemių smulkiųjų bajorų šeimų galvų, kuriems buvo 20–29 m., dažniausios buvo branduolinės šeimos, kurias sudarė tik sutuoktinių pora, o tarp vyresnių šeimų galvų dažniausios buvo poros, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai.

Lyginant 1795–1796 m. smulkiųjų bajorų individo gyvenimo ciklą su 1828–1844 m. ir 1845–1859 m. duomenimis pastebėta skirtumų. Tiesa, per visą XIX a. I pusę smulkiųjų bajorų vaikystė nekito arba kito labai nedaug. Pavyzdžiui, remiantis 1845–1859 m. duomenimis, dar 15–19 m. grupėje 73 proc. vaikinų ir 62 proc. merginų gyveno su savo tėvais. Tačiau šie duomenys nėra tikslūs dėl galimo didelio jaunų bajorų mobilumo arba bajoriško statuso nenurodant bajorui esant samdiniui, tad dėmesį reikėtų atkreipti į šią lentelę:

29 lentelė. Gyvenusių su tėvais smulkiųjų bajorų pasiskirstymas pagal amžių (sudaryta disertacijos autoriaus).

Gyvenusiųjų su tėvais pasiskirstymas pagal amžių				
	1828-1844 m.	**proc.**	**1845-1859 m.**	**proc.**
0-4	66	28%	125	27%
5-9	54	23%	116	25%
10-14	49	21%	82	18%
15-19	36	15%	57	12%
20-24	23	10%	55	12%
25-29	6	3%	14	3%
30<	3	1%	14	3%
Iš viso:	237	100%	463	100%

Lentelėje visi, su tėvais gyvenę smulkieji bajorai, yra suskirstyti pagal amžių. Kaip matyti, šis suskirstymas visiškai nesiskiria nuo nuo 1795–1796 m. smulkiųjų bajorų ir valstiečių suskirstymo. Taigi matyti, kad ir XIX a. viduryje smulkieji bajorai tėvų namus imdavo palikti sulaukę 10–14 m. amžiaus, o 25–29 m. grupėje su tėvais jau gyveno tik vienetai. Tačiau lyginant susituokusiųjų dalį tarp jauno amžiaus smulkiųjų bajorų galima manyti, kad santuokinis amžius vėlėjo. Remiantis 1845–1858 m. duomenimis 20–24 m. grupėje vedę buvo vos 8 proc. vyrų ir 22 proc. moterų, o 25–29 m. grupėje – 40 proc. vyrų ir 68 proc. moterų. Tad lyginant su XVIII a. pab. duomenimis, šiose amžiaus grupėse vedusiųjų sumažėjo, kas rodo, jog XIX a. viduryje tuoktasi vėliau. Beje, ta pati tendencija stebėta ir tarp valstiečių. Tarp smulkiųjų bajorių moterų taip pat daugėjo našlių, o našlių amžius jaunėjo. Pavyzdžiui, 1845–1859 m. 35–39 m. grupėje našlės moterys sudarė 23 proc. visų moterų. Tiesa, tarp vyresnių moterų našlių būta šiek tiek mažiau, tačiau tarp 55 m. ir vyrenių našlystė buvo vyraujanti gyvenimo forma, nes našlės sudarė 47 proc. visų moterų. Našlių skaičiaus didėjimas tarp jaunesnio amžiaus moterų buvo būdingas ir valstiečiams.

Lyginant smulkiųjų bajorų namų ūkio gyvenimo ciklus pastebėta, kad namų ūkio šeimininkais daugiausiai buvo smulkieji bajorai, sulaukę 40–49 m. amžiaus. Tiesa, 1828–1844 m. parapijiečių sąrašų duomenys rodo, kad namų ūkio šeimininkais smulkieji bajorai dažniausiai tapdavo sulaukę 30–39 m. amžiaus. Kita vertus, minėtoje amžiaus grupėje smulkiųjų bajorų, kurie buvo namų ūkių šeimininkais, nebuvo ženkliai daugiau, nei 40–49 m. grupėje, tad akivaizdu, kad tapimo namų ūkio šeimininku laikas taip pat nekito. Žemiau pateikta diagrama iliustruoja, kad jauno ir vyresnio amžiaus namų ūkio šeimininkų tarp smulkiųjų bajorų buvo labai nedaug:

12 diagrama. Smulkiųjų bajorų namų ūkio šeimininkų pasiskirstymas pagal amžių (sudaryta disertacijos autoriaus).

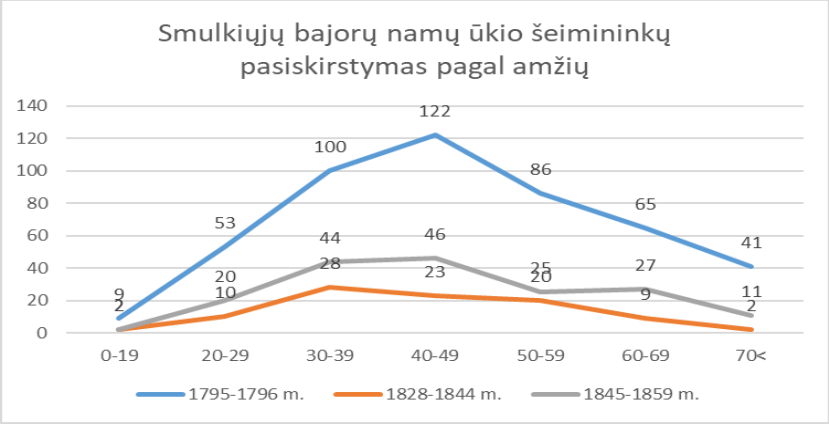

Tuo tarpu tai, kad daugiausiai buvo namų ūkių pas namų ūkio šeimininkus, sulaukusius 40–49 m., jokiu būdu nereiškia, kad būtent šioje amžiaus grupėje namų ūkiai buvo didžiausi. Pavyzdžiui, 1795–1796 m. ir 1845–1859 m. duomenys rodo, kad didžiausi namų ūkiai buvo pas jaunus ir pas pagyvenusius šeimininkus. Tačiau 1828–1844 m. duomenys rodo priešingai, nes didžiausi namų ūkiai buvo pas vidutinio amžiaus šeimininkus. Be abejo, yra tikimybė, kad vidutinis namų ūkio dydis buvo nuolat kintantis ir svyruojantis. Nepaisant to, labiau reikėtų tikėti 1795–1796 m. ir 1845–1859 m. duomenimis, kuriuos racionaliai galima paaiškinti tuo, kad pas jauno ir vyresnio amžiaus šeimininkus dažniau gyveno samdiniai, kampininkai ar vienas iš savų vaikų su šeima (pas vyresnio amžiaus šeimininkus). Tačiau kalbant apie smulkiuosius bajorus reikėtų atkreipti dėmesį, jog buvo išsiaiškinta, kad XIX a. viduryje bajorų namų ūkį dažniausiai sudarė branduolinė šeima ir samdiniai be savo šeimų, nors, žinoma, tarp smulkiųjų bajorų taip pat daugėjo namų ūkių, kuriuose gyveno ne tik samdiniai, bet ir kampininkai, tik toks namų ūkio modelis tarp bajorų buvo retesnis, nei tarp valstiečių. Smulkiųjų bajorų namų ūkio gyvenimo ciklo analizė parodė, kad visose amžiaus grupėse 1828–1844 ir 1845–1859 m. vyravo namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima ir samdiniai, nors 1828–1844 m. duomenimis, tarp 20–29 m. amžiaus samdinių vyravo namų ūkis, kurį sudarė išplėstinė šeima ir samdiniai, kas rodo, jog ir smulkiųjų bajorų namų ūkio gyvenimo ciklui buvo būdingos tos pačios kaitos tendencijos, kaip ir valstiečių namų ūkiui.

3.2.2. Įrodinėjančiųjų bajorystę individo ir šeimos gyvenimo ciklas

Nustačius įrodinėjančių bajorystę šeimos ir namų ūkio dydį ir tipą paaiškėjo, kad šis mažai skyrėsi nuo valstiečių šeimos ir namų ūkio vyraujančio tipo. Tuo tarpu tiek valstiečių, tiek bajorų gyvenimo ciklas mažai skyrėsi, tad kyla klausimas ar verta atskirai tirti įrodinėjančių bajorystę individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklą, kai tikėtina, kad didelių skirtumų nebus aptikta, tuo labiau, kad įrodinėjančių bajorystę imtis labai nedidelė? Įrodinėjančiųjų bajorystę analizė iš tiesų patvirtinto, kad didelių skirtumų gyvenimo cikle nebūta, tačiau yra į ką atkreipti dėmesį. Tarp įrodinėjančių bajorystę aptikta labai nedaug samdinių (dažnoje amžiaus grupėje vos po 1–2). Tikėtina, kad įrodinėjančių bajorystę vaikai, tapę samdiniais kituose namų ūkiuose, tiesiog buvo įvardinami valstiečiais. Kadangi samdiniais įvardintų įrodinėjančių bajorystę būta labai nedaug, 0–19 m. grupėse daugumą įrodinėjančių bajorystę sudarė kartu su tėvais gyvenantys vaikai. Tiesa, kiek išsiskiria 15–19 m. merginų pasiskirstymas,

nes net 25 proc. merginų jau negyveno su savo tėvais, bet dar nebuvo ištekėjusios. Tuo tarpu 20–24 m. grupėje tarp merginų daugiausiai buvo ištekėjusių, kurios sudarė 44 proc. visų moterų. Tolimesnė įrodančiųjų bajorystę gyvenimo ciklo eiga visiškai identiška bajorų ir valstiečių gyvenimo ciklui. Svarbu atkreipti dėmesį tik į tai, kad 55 m. ir vyresnių bajorystę įrodinėjančių vyrų žmonų našlystė nebuvo vyraujanti gyvenimo forma, tačiau apskritai vyresnio amžiaus moterų, priklausančių šeimai buvo tik 11. Beje, pastebėtina, kad tarp įrodinėjančių bajorystę daugiausiai buvo jaunos, iš 20–39 m. amžiaus sutuoktinių sudarytos, šeimos. Tačiau jaunos šeimos nebuvo didžiausios. Pačios didžiausios įrodinėjančių bajorystę šeimos vyravo 50–59 m. grupėje ir siekė 7,2 asmens. Tuo tarpu 20–29 m. grupėje įrodinėjančių bajorystę šeimos siekė 5,3, o 30–39 m. grupėje – 5,4 asmens. Įrodančiųjų bajorystę šeimos ir namų ūkio gyvenimo cikle aptiktas dėsningas namų ūkio struktūros kismas ir išplėstinės (20–39 m.) į branduolinę (40–59 m.) ir iš branduolinės į sudėtinę (70< m.):

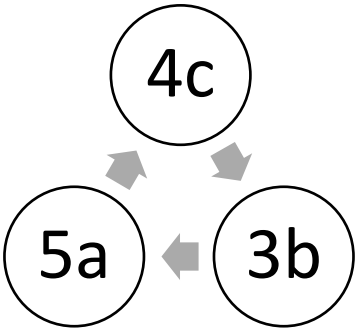

5 iliustracija. Įrodinėjančių bajorystę šeimos gyvenimo ciklas (sudaryta disertacijos autoriaus).

Kaip rodo schema, pas jauno amžiaus namų ūkio šeimininkus vyravo išplėstinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai ir jų nevedę broliai ir seserys. Vėliau išplėstinė šeima tapdavo branduoline, kuomet šeimoje daugėjant vaikų, broliai ir seserys išsikeldavo gyventi kitur. Galų gale, namų ūkio šeimininkams sulaukus vyresnio amžiaus, vienas iš jo vaikų sukurdavo šeimą ir likdavo gyventi pas tėvus – taip susidarydavo sudėtinė šeima, kuri vėl tapdavo išplėstine vienam (ar abiem) tėvams mirus. Tad įrodančiųjų bajorystę šeimos ir namų ūkio gyvenimo cikle atpažįstamos bajorų ir valstiečių gyvenimo ciklo tendencijos.

3.2.3. Vienkiemininkų individo ir šeimos gyvenimo ciklas

Turima vienkiemininkų duomenų imtis, deja, neleidžia nuosekliai tyrinėti individo gyvenimo ciklo. Kita vertus, fragmentiški analizės rezultatai iš esmės patvirtina, kad vienkiemininkų gyvenimo ciklas taip pat nebuvo niekuo išskirtinis, nes vienkiemininkų vaikai tėvų namus taip pat palikdavo panašiu metu, kaip ir bajorų ar valstiečių vaikai, panašiu metu sudarinėjo santuoką ir pan. Tuo tarpu remiantis dvarų inventorių medžiaga pavyko atsekti pagrindinius vienkiemininkų šeimos gyvenimo ciklo etapus, nors tenka pripažinti, kad nedidelė duomenų imtis verčia abejoti nustatytais vienkiemininkų gyvenimo ciklo etapais. Nustatyta, kad daugiausiai būta vienkiemininkų šeimų, kurių šeimininkai buvo sulaukę 30–39 m. amžiaus. Tuo tarpu tarp bežemių vienkiemininkų daugiausiai būta šeimų, kurių galvos buvo sulaukę 40–49 m. amžiaus, tad bežemių vienkiemininkų šeimų galvos dažniau buvo vyresnio amžiaus. Tačiau tiek tarp vienkiemininkų, tiek tarp bežemių vienkiemininkų didžiausios šeimos buvo pas 60–69 m. sulaukusius šeimininkus. Vidutiniškai vienkiemininkų šeimose gyveno po 9,6, o bežemių vienkiemininkų šeimose – vidutiniškai po 5 asmenis. Kalbant apie vienkiemininkų vidutinį šeimos dydį, tai 60–69 m. sulaukusių šeimininkų vidutinis šeimos dydis labai išsiskyrė iš visos visumos, nes, pavyzdžiui, 20–29 m. vienkiemininkų šeimų galvų šeimose gyveno po 5,8, 30–39 m. – po 5, 40–49 m. – po 6,3, o 50–59 m. grupėje – po 5,2 asmenis. Tuo tarpu 60–69 m. bežemių vienkiemininkų šeimų galvų šeimos iš bendro bežemių konteksto labai neišsiskyrė. Pavyzdžiui, 20–29 m. grupėje bežemių vienkiemininkų šeimas vidutiniškai sudarė 3,9, 30–39 m. – 4,1, 40–49 m. – 3,9, 50 – 59 m. – 4,3 asmenys. Kalbant apie vienkiemininkų šeimos tipus, kaita nebuvo pastebėta, nes visose amžiaus grupėse vyravo branduolinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora ir vaikai. Tačiau tarp bežemių vienkiemininkų vyraujančio šeimos tipo kaita pagal amžiaus grupes buvo pastebėta. Tarp jaunų, 20–29 m. amžiaus, vienkiemininkų šeimų galvų dažniausios buvo išplėstinės šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę broliai ir seserys. Tarp 40–49 m. amžiaus šeimų galvų vyravo branduolinės šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, o tarp 50–59 m. amžiaus šeimų galvų vyravo branduolinė šeima, kurią sudarė tik sutuoktinių pora, bet tarp 60–69 m. ir tarp 70 m. ir vyresnių šeimų galvų vėl vyravo branduolinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora ir vaikai. Pastebėtina, kad toks bežemių vienkiemininkų šeimos gyvenimo ciklas yra artimesnis žemę naudojusių valstiečių ir bajorų šeimos ir namų ūkio ciklui, o ne bežemių valstiečių ir bajorų ciklui. Pavyzdžiui, Karklėnų valstybiniame dvare, prie Klaišiškės kaimo, buvo prirašytos 5 bežemių vienkiemininkų šeimos. Didesniąją dalį jų sudarė

jaunesnio amžiaus (iki 31 m.) šeimų galvos. Šios šeimos buvo išplėstinės. Pavyzdžiui, vienkiemininko 31 m. Prano Džvonkausko šeimą sudarė jis pats, jo žmona Anelė ir brolis Jokūbas, 29 m. Tado Špilevskio – jis pats, jo žmona Marijona, dukra Magdalena, taip pat broliai – Laurynas ir Mikalojus[239]. Tuo tarpu Raseinių valstybiniame dvare buvusiame Medininkų kaime buvo prirašytos 8 bežemių vienkiemininkų šeimos, kurių visų galvos buvo vyresnio (virš 40 m.) amžiaus. Pavyzdžiui, 58 m. vienkiemininkas Baltramiejus Šmatavičius gyveno dviese su 55 m. žmona Barbora, o 40 m. našlė Apolonija Markevičienė – dviese su dukra Ona[240]. Tad matyti, kad tarp bežemių vienkiemininkų taip pat būta didelė sugyvenimo formų įvairovė, bet tarp jų galima stebėti ir tam tikras tendencijas.

3.3. Miestelių gyventojų individo ir šeimos gyvenimo ciklas

Miestelių gyventojų individo ir šeimos gyvenimo ciklas nuo bajorų ir valstiečių individo ir šeimos gyvenimo ciklo skyrėsi. Tiesa, labiau išsiskyrė didesnių miestų, tokių kaip Šiauliai, gyventojų ciklas, o miestelėnų gyvenimo ciklas buvo panašesnis į kaimo gyventojų ciklą. Tik svarbu pastebėti, kad miestiečių ir miestelėnų individo ir šeimos gyvenimo ciklo analizė buvo nemenkas iššūkis, nes pavyko surinkti labai nedideles duomenų imtis, tad kai kuriais atvejais teko labiau gilintis į konkrečius atvejus. Nors XVIII a. pabaigoje miestelių gyventojai nuo tėvų atsiskirdavo panašiu metu, kaip ir kaimų gyventojai, buvimas samdiniu tarp miestelių gyventojų nė vienoje amžiaus grupėje netapo vyraujančia gyvenimo forma. Kita vertus, tarp miestelėnų samdinių būta daugiau, nei pas bajorus. Analizė parodė, kad tarp miestelių gyventojų samdinių imdavo daugėti tarp 10–14 m. amžiaus gyventojų, tačiau šioje amžiaus grupėje gyvenusieji su tėvais dar dominavo. Tačiau, jei 0–4 ir 5–9 m. grupėse gyvenantys su tėvais tiek tarp berniukų, tiek tarp mergaičių sudarė virš 90 proc. visų to amžiaus gyventojų, tai 10–14 m. berniukų su tėvais gyveno 68, o mergaičių – 66 proc. Tuo tarpu samdiniai šioje amžiaus grupėje sudarė 24 proc. berniukų ir 26 proc. mergaičių. Tačiau ilgainiui vyriškos lyties samdinių skaičius kito skirtingai. Pavyzdžiui, 15–19 m. grupėje tarp vaikinų samdinių sumažėjo ir šioje amžiaus grupėje miestelėnai samdiniai vaikinai sudarė 19 proc. visų vaikinų. Tuo tarpu tarp merginų samdinių skaičius padidėjo ir siekė 34 proc. visų miestelėnių

[239] Karklėnų valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2636, l. 24v–25.
[240] Raseinių valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2719, l. 86.

merginų. Šioje amžiaus grupėje ištekėjusios merginos sudarė 12, o vedę vaikinai – 3 proc. visų šios amžiaus grupės miestelėnų. Jauniausia aptikta ištekėjusi mergina 1795 m. buvo 16 m. Šiaulėnų miestelio gyventoja Kotryna Baradzienė. Jos vyru buvo 49 m. Motiejus Baradzis. Pora gyveno pas Kotrynos tėvus Motiejų ir Marijoną Barisevičius[241]. Tuo tarpu dar viena ištekėjusi šešiolikmetė buvo aptikta Šaukėnų miestelyje. Tai Barbora Vilimavičienė su 19 m. vyru Jurgiu gyvenusi pas savo tėvus Danielių ir Marijoną Elderlingus[242]. Barboros vyras Jurgis buvo vienas jauniausių aptiktų vedusių miestelėnų, nes vedusių jaunesnių, nei 19 m., vaikinų tarp miestelėnų nebuvo aptikta. Visgi, tarp miestelėnų tokio jauno amžiaus vedusieji buvo retenybė, nes 15–19 m. amžiaus miestelėnai taip pat dažniausiai gyveno su savo tėvais (be abejo, su savo tėvais taip pat gyveno ir ištekėjusios Kotryna ir Barbora, tačiau jų socialinis statusas jau kitas, tad jos priskirtos prie susituokusių asmenų). Miestelėnės merginos tekėjo anksčiau, nei vaikinai, nes 20–24 m. grupėje ištekėjusios merginos tarp miestelėnų sudarė 47 proc. visų minėtos amžiaus grupės merginų. Tuo tarpu aptariamoje amžiaus grupėje daugiausiai vaikinų dar gyveno su savo tėvais, nes vedę sudarė tik 12 proc. visų tos amžiaus grupės vaikinų. Tačiau jau 25–29 m. grupėje vedę vaikinai sudarė 44 proc. visų tos amžiaus grupės vaikinų. Vyresnio amžiaus grupėse vedę miestelėnai vyravo. Tik 50–54 m. ir tarp 55 m. ir vyresnių moterų didelę dalį sudarė našlės. Pavyzdžiui, 50–54 m. grupėje našlės moterys sudarė 22 proc., o tarp 55 m. ir vyresnių moterų našlių buvo net 40 proc. Kaip jau buvo rašyta, didelis našlių skaičius buvo būdingas tiek tarp vyresnio amžiaus bajorių, tiek tarp vyresnio amžiaus valstiečių, tačiau šiose amžiaus grupėje našlystė nebuvo vyraujanti gyvenimo forma tarp miestelėnių, nes didesnis skaičius moterų šiose amžiaus grupėse buvo ištekėjusios. Pavyzdžiui, 50–54 m. grupėje ištekėjusios moterys sudarė 62 proc. visų moterų, o tarp 55 m. ir vyresnių moterų ištekėjusių buvo 45 proc. Tuo tarpu bežemių miestelėnų gyvenimo ciklo, deja. pasekti nepavyko, tačiau turimi duomenys leidžia teigti, kad bežemių miestelėnų gyvenimo ciklas buvo panašus, kaip ir nekilnojamojo turto turėjusių miestelėnų. Taip pat bežemių miestelėnų gyvenimo ciklas turėjo būti labai artimas valstiečių ir bajorų gyvenimo ciklui, nes, kaip jau parodė inventorių duomenys, bežemiai gyventojai nuolat migravo tarp miestelių ir kaimų (tuo būtų galima paaiškinti ir santykinai nedidelį samdinių skaičių tarp miestelėnų, nes miesteliuose nesant didelio samdomo darbo

[241] Šiaulėnų parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1107, l. 30.
[242] Šaukėnų parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1106, l. 2v.

poreikio, tėvų namus palikęs jaunimas dirbdavo kaimų gyventojų namų ūkiuose. Visgi, turimi duomenys leidžia palyginti, kiek kokio amžiaus gyventojų gyveno su savo tėvais tarp turinčiųjų nekilnojamojo turto miestelėnų ir bežemių miestelėnų. Didžiausias visų, kartu gyvenusių su savo tėvais skaičius buvo 0–4 ir 5–9 m. amžiaus grupėse. Tarp turinčiųjų nekilnojamojo turto miestelėnų 0–4 m. amžiaus gyvenusių su tėvais buvo 32, 5–9 m. grupėje – 28 proc., 10–14 m. grupėje – 19 proc., 15–19 m. grupėje – 10 proc. Tuo tarpu tarp bežemių miestelių gyventojų 0–4 m. grupėje gyvenusių su tėvais buvo 40 proc., 5–9 m. grupėje – 39 proc., 10–14 m. grupėje – 13 proc., 15–19 m. grupėje – 5 proc. Palyginus gyvenusiųjų su tėvais pasiskirstymą pagal amžiaus grupes matyti, kad tarp nekilnojamojo turto turinčių miestelėnų gyveno kartu su tėvais didesnis skaičius vyresnių vaikų, nei tarp bežemių miestelėnų. Tai rodo, kad bežemių miestelėnų vaikai nuo tėvų atsiskirdavo santykinai anksčiau. Be abejo, tiek tarp turėjusiųjų nekilnojamojo turto, tiek tarp bežemių daugiausiai su tėvais gyveno 0–9 m. vaikai, o 10–14 m. grupėje vaikai imdavo atsiskirti nuo savo tėvų, tačiau tarp bežemių miestelėnų nebuvo įprasta vaikams kartu ilgai gyventi su savo tėvais. Tuo tarpu turintys nekilnojamojo turto miestelėnai namų ūkio šeimininkais dažniausiai tapdavo sulaukę 40–49 m. amžiaus, nes šioje amžiaus grupėje buvo daugiausiai namų ūkius valdžiusių miestelėnų. Tačiau taip pat didelė namų ūkių šeimininkų dalis buvo tarp 30–39 ir 50–59 m. miestelėnų, tuo tarpu tarp labai jaunų (0–19 m.) ir labai senų (virš 70 m.) šeimų galvų būta vos vienas kitas. Kone identišai pasiskirstė ir bežemių miestelėnų šeimų galvos. Visgi, patys didžiausi namų ūkiai buvo tarp vyresnio amžiaus miestelėnų namų ūkių šeimininkų. Pavyzdžiui, 50–59 m. grupėje vidutiniškai viename namų ūkyje gyveno 7,3, o 20–29 m. grupėje – 6,2 asmens. Tuo tarpu tarp bežemių miestelėnų didžiausios šeimos buvo 40–49 m. grupėje ir siekė 3,5 asmens vienoje šeimoje. Kalbant apie šeimos ir namų ūkio tipų kaitos ciklą, tarp nekilnojamąjį turtą valdžiusių namų ūkio šeimininkų visose amžiaus grupėse vyravo branduolinis namų ūkis, kurio pagrindą sudarė branduolinė šeima (sutuoktinių pora ir jų vaikai). Tiesa, svarbu atkreipti dėmesį į 30–39 m. amžiaus namų ūkius valdžiusius šeimininkus, tarp kurių nebuvo nė vieno vyraujančio namų ūkio modelio. Šioje amžiaus grupėje vienodai buvo namų ūkių, kurių pagrindu buvo branduolinė šeima (sutuoktinių pora ir jų vaikai), namų ūkių, kurių pagrindą sudarė išplėstinė šeima (sutuoktinių pora, jų vaikai, vienas iš sutuoktinių tėvų ir sutuoktinių nevedę broliai ir seserys), taip pat namų ūkiai, kuriuose gyveno branduolinė šeima ir jų samdiniai. Paprastai, tiek pas bajorus, tiek pas valstiečius visose amžiaus grupėse kuris nors šeimos ir namų ūkio modelis buvo vyraujantis, tuo tarpu tarp miestelėnų 30–39 m. grupėje vyraujančio modelio nematome. Tai rodo, kad tarp jauno amžiaus

miestelėnų namų ūkių šeimininkų buvo būdinga namų ūkio formų įvairovė. Tuo tarpu tarp bežemių miestelėnų branduolinė šeima taip pat buvo vyraujanti šeimos forma, tik pastebėtina, kad 20–29 m. grupėje tarp bežemių miestelėnų vyravo niekada santuokos neturėję viengungiai, o 60–69 m. grupėje – viengungiai našliai. Visgi, viengungystė ir našlystė visiems bežemiams buvo gan būdinga, tad miestelėnai šiuo atveju nėra išimtis. Tačiau iš miestų ir miestelių kiek labiau išsiskiria Šiaulių ir Žagarės miestų gyventojų gyvenimo ciklas. Tiek Šiauliuose, tiek Žagarėje 1795 m. 0–4 m. grupėje absoliuti dauguma (100 proc.) vaikų gyveno su savo tėvais, kas rodo, jog minėtuose miestuose bent jau 1795 m. nebuvo nė vieno našlaičio (tuo tarpu visose luominėse ir socialinėse grupėse bent po kelis procentus pasitaikydavo vaikų, kurie būdami dar tik 0–4 m. amžiaus jau gyveno atskirai nuo tėvų arba jų tėvai jau būdavo mirę). Šiaulių mieste ir tarp 5–9 m. vaikų nebuvo nė vieno, kuris gyventų atskirai nuo tėvų arba jo tėvai jau būtų mirę. Tuo tarpu Žagarėje tarp aptariamos amžiaus grupės gyventojų jau būta gyvenusių atskirai nuo tėvų. Tiesa, tokių būta nedaug. Viena iš jų – 8 m. Eleonora Grušaitė, kuri iš esmės nebuvo našlaitė. Nors Eleonoros tėvai jau buvo greičiausiai mirę, mergaitė gyveno pas brolį Juozapą ir jo žmoną Veroniką. Kartu su broliu, jo žmona ir dviem vaikais dar kartu gyveno Eleonoros brolis 12 m. Anupras ir vyriausioji sesuo Elžbieta, kuriai buvo 18 m. asmžiaus[243]. Beje, Eleonora Žagarės mieste 1795 m. buvo retas vardas. Žagarėje tais metais gyveno tik dvi Eleonoros, tarp kurių kita taip pat buvo mažametė, 7 m. amžiaus, Eleonora Kigaitė, gyvenusi su tėvais, trimis broliais ir ištekėjusios vyriausiosios sesers Kotrynos šeima[244]. Tiek Šiauliuose, tiek Žagarėje 10–14 m. vaikai dar daugiausiai gyveno su savo tėvais. Pavyzdžiui, Šiauliuose su tėvais gyveno 72 proc. berniukų ir 81 proc. mergaičių, o Žagarėje – taip pat 72 proc. berniukų ir 83 proc. mergaičių. Tuo tarpu 15–19 m. grupėje Šiaulių mieste tarp vaikinų jau dominavo nebe gyvenantys su tėvais, o samdiniai, nors tarp merginų šioje amžiaus grupėje Šiauliuose daugiausiai būta gyvenusių su tėvais. Aptariamoje amžiaus grupėje su tėvais gyveno 44 proc. šiauliečių vaikinų, o samdiniais buvo – 56 proc., bet šiauliečių merginų su tėvais gyveno 50 proc., o buvo samdinėmis – 44 proc. Tačiau Žagarėje 15–19 m. grupėje tiek tarp vaikinų, tiek tarp merginų daugiausiai buvo gyvenančių su tėvais, o samdinių toje amžiaus grupėje buvo žymiai mažiau, negu Šiauliuose. Aptariamojoje amžiaus grupėje 36 proc. žagariečių vaikinų buvo samdiniais, o samdinėmis buvo 29 proc. žagariečių merginų. Tačiau Žagarėje samdiniai jau vyravo tarp 20–24 ir 25–29 m.

[243] Naujosios Žagarės parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1102, l. 8v.
[244] Ten pat, l. 4v.

vaikinų. Pirmojoje grupėje tarp vaikinų samdiniais buvo 45 proc., o antrojoje – 50 proc. Tuo tarpu tarp žagarierčių merginų samdinės niekada nevyravo, nes jau 20–24 m. grupėje 51 proc. merginų buvo ištekėjusios. Tuo tarpu tarp šiauliečių vaikinų 20–24 ir 25–29 m. grupėse samdiniai taip pat vyravo, o tarp merginų šiose amžiaus grupėse vyravo ištekėjusios. Palyginus aptartus duomenis peršasi išvada, kad Žagarėje turėjo būti daugiau vyresnio amžiaus samdinių. Tačiau tiek Šiaulių, tiek Žagarės gyventojus, gyvenusius su tėvais, sugrupavus į grupes pagal amžių paaiškėjo, kad Žagarėje buvo nemaža skirtis tarp to, kokio amžiaus sulaukę tėvų namus palikdavo turėjusių nekilnojamojo turto žagariečių vaikai, ir kokio amžiaus tarp neturėjusių.

13 diagrama. Šiaulių miesto gyventojų, gyvenusių su tėvais, pasiskirstymas pagal amžių (sudaryta disertacijos autoriaus).

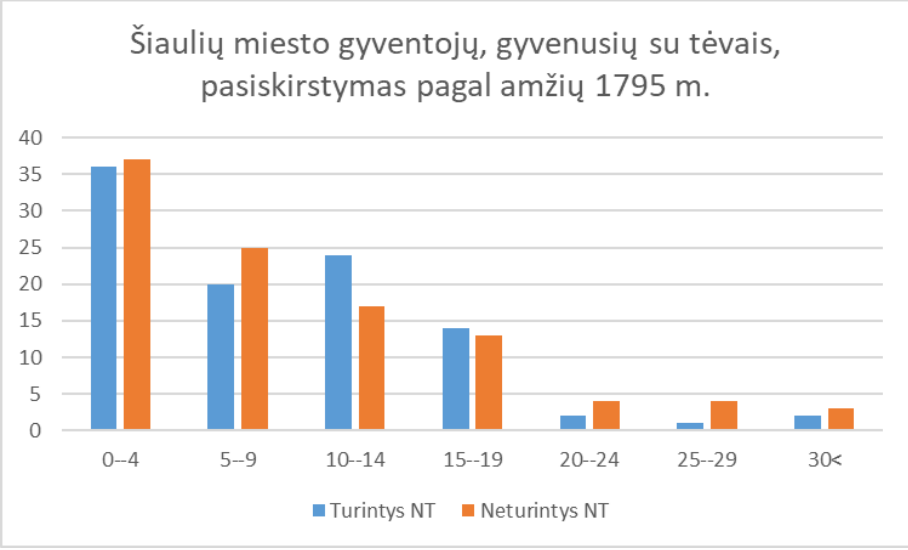

14 diagrama. Žagarės miestelio gyventojų, gyvenusių su tėvais, pasiskirstymas pagal amžių (sudaryta disertacijos autoriaus).

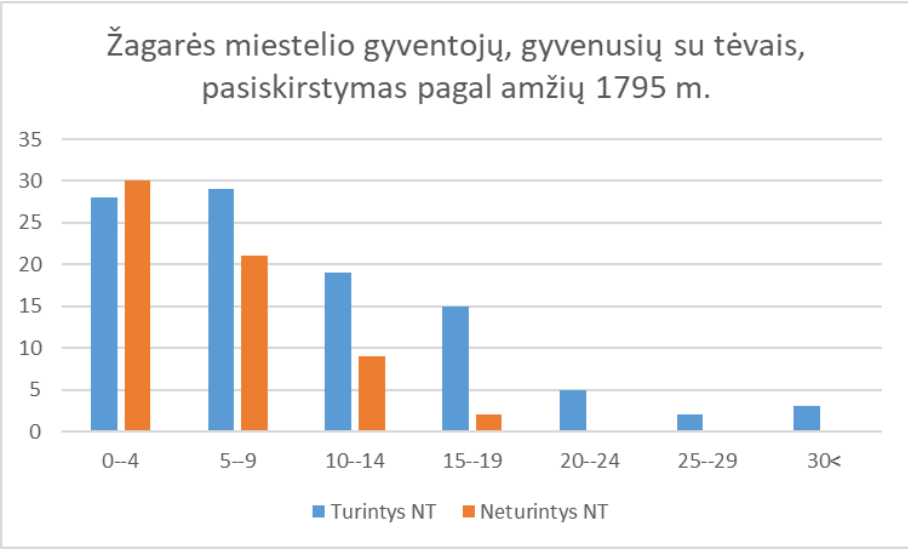

Iš diagramų matyti, kad Šiaulių mieste laipsniškai gyvenančiųjų su tėvais mažėjo tiek tarp turinčių, tiek tarp neturinčių NT, tuo tarpu Žagarėje neturinčiųjų NT vaikai akivaizdžiai anksčiau palikdavo tėvų namus. Pavyzdžiui, Šiaulių mieste gyvenantieji su tėvais 0–4 m. grupėje tarp turinčių NT sudarė 44, o tarp neturinčiųjų – 37 proc., 5–9 m. grupėje atitinkamai 20 ir 24 proc., 10–14 m. grupėje – 24 ir 17 proc., 15–19 m. grupėje – 17 ir 13 proc. Tuo tarpu Žagarės mieste 0–4 m. grupėje turintys NT sudarė 28 proc., o neturintys NT – 48 proc., 5–9 m. grupėje – atitinkamai 29 ir 34 proc., 10–14 m. grupėje – 19 ir 15 proc., o 15–19 m. grupėje – 15 ir 3 proc. Kaip matyti, pačioje jauniausioje amžiaus grupėje tarp Žagarės neturinčiųjų NT miestiečių buvo didžiausias procentas gyvenusiųjų su tėvais, o 15–19 m. grupėje gyvenusiųjų su tėvais tarp neturinčiųjų NT yra žymiai mažesnis, kas būtent ir įrodo, kad Žagarėje NT neturinčiųjų gyventojų vaikai paprastai tėvų namus palikdavo žymiai anksčiau, nei turinčiųjų NT. Tuo tarpu mažuose miesteliuose ir Šiaulių mieste toks akivaizdus skirtumas nebuvo stebėtas. Tuo tarpu tiek Šiauliuose, tiek Žagarėje vedę asmenys imdavo vyrauti 30–34 m. amžiaus grupėje. Šiauliuose minėtoje amžiaus grupėje vedę vyrai sudarė 67 proc., o ištekėjusios moterys – net 80 proc. visų moterų. Žagarėje minėtoje amžiaus grupėje vedę vyrai sudarė 55, o ištekėjusios moterys – net 93 proc. visų moterų. Tuo tarpu vyresnėse amžiaus grupėse gyventojų pasiskirstymas pagal socialinį statusą iš esmės niekuo nesiskyrė nuo miestelių ir kaimų

gyventojų pasiskirstymo, nes dominavo vedę asmenys, o tarp vyresnio amžiaus asmenų daugėjo našlių. Pavyzdžiui, Žagarėje našlės moterys tarp 55 m. ir vyresnių gyventojų vyravo ir sudarė net 69 proc. visų šios amžiaus grupės moterų. Tuo tarpu tarp vyrų našlystė pasitaikė retai, nors Žagarėje našliai vyrai 55 m. ir vyresnių gyventojų grupėje sudarė 17 proc. visų gyventojų. Tiek šiauliečiai, tiek žagariečiai namų ūkių šeimininkais tapdavo sulaukę panašaus amžiaus, kaip ir kaimo gyventojai.Tarp šiauliečių didžiausią gyventojų grupę sudarė 30–39 m. namų ūkio šeimininkai. Didelę dalį visų šiauliečių namų ūkių taip pat sudarė 40–49 ir 50–59 m. namų ūkių šeimininkai. Žagarėje viskas buvo analogiškai, tik daugiausiai namų ūkių fiksuota 40–49 m. grupėje. Svarbu pastebėti, kad tarp turinčiųjų NT Šiaulių ir Žagarės gyventojų nebuvo nė vieno 0–19 m. amžiaus namų ūkio šeimininko. Tuo tarpu minėtoje amžiaus grupėje ir tarp neturinčiųjų NT nebuvo nė vieno šeimos galvos. Iš esmės galima sakyti, kad ir Žagarėje tarp neturinčių NT gyventojų nebuvo nė vieno 0–19 m. šeimos galvos, tik buvo aptiktas vienas našlaitis. Tai 12 m. Martynas Juozapavičius, Žagarėje neturėjęs nė vieno artimo giminaičio ir įrašytas prie neturinčių savo namų kampininkų ir elgetų (*kątnicy i żebracy domow swych niemające*)[245]. Tiek Šiauliuose, tiek Žagarėje, tiek tarp turinčiųjų NT, tiek tarp neturinčiųjų, tarp vyresnio amžiaus gyventojų namų ūkių šeimininkų ir šeimų galvų taip pat retai pasitaikė. Ypač vyresnio amžiaus namų ūkių šeimininkų mažai buvo Šiauliuose. Pavyzdžiui, tarp virš 70 m. sulaukusių aptiktas tik vienas namų ūkio šeimininkas. Tai buvusios Šiaulių ekonomijos tarnautojas Jonas Valanskis, gyvenęs Mintaujos gatvėje stovėjusiame mediniame name, kurio priekinė siena buvo mūrinė. Septyniasdešimtmetis J. Valanskis su žmona Kotryna turėjo gausią šeimą – keturis sūnus ir keturias dukteris. Valanskių namuose taip pat tarnavo 13 m. samdinė Kotryna Pachovska[246]. Tad Valanskių namų ūkis buvo sudarytas iš 11 asmenų ir tai taip pat buvo retas atvejis tiek Šiauliuose, tiek Žagarėje.

[245] Naujosios Žagarės parapijos gyventojų revizinis surašymas., in: 1795 m. LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1102, l. 8.
[246] Šiaulių miesto gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 759, l. 11v.

15 diagrama. Šiaulių miesto ir Žagarės miestelio namų ūkio vidutinio dydžio kaitos palyginimas (sudaryta disertacijos autoriaus).

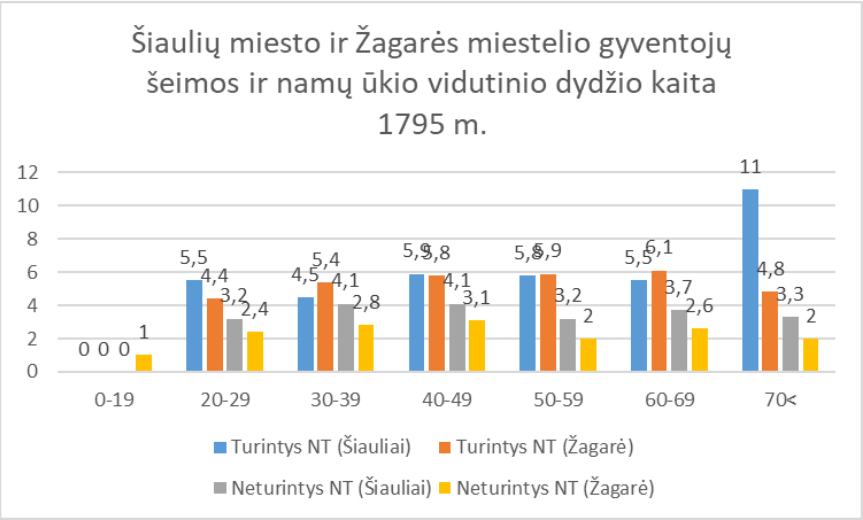

Diagrama rodo, kad lyginant pagal turinčių NT namų ūkio šeimininkų amžiaus grupes tiek Šiaulių, tiek Žagarės miestuose vidutinis namų ūkio dydis skyrėsi mažai. Didžiausius namų ūkius turėjo brandesnio amžiaus šeimininkus. Tuo tarpu lyginant neturėjusių NT šeimų galvų vidutinio šeimos dydžio kaitą matyti, kad visose amžiaus grupėse Žagarės miesto kampininkų šeimos buvo mažesnės už Šiaulių miesto gyventojų šeimas, o didžiausias šeimas turėjo vidutinio amžiaus šeimų galvos. Šeimos ir namų ūkio kaitos dėsningumų taip pat nefiksuota, nes tarp turėusių NT didesnėje dalyje amžiaus grupių vyravo namų ūkiai, kurių pagrindu buvo branduolinės šeimos, o tarp neturinčiųjų NT didesnėje dalyje amžiaus grupių dažniausios buvo branduolinės šeimos, sudarytos iš sutuoktinių poros ir jų vaikų. Visgi, kalbant apie šeimos ir namų ūkio struktūros kaitą yra aspektų, į kuriuos svarbu atkreipti dėmesį. Pastebėtina, kad tiek Šiauliuose, tiek Žagarėje jaunesnio amžiaus namų ūkių šeimininkai sudarė sudėtingesnės struktūros namų ūkius. Žagarėje tarp 20–29 m. amžiaus namų ūkių šeimininkų nebuvo vieno vyraujančio namų ūkio modelio, nes buvo toks pats skaičius namų ūkių, kurių pagrindą sudarė tik branduolinė šeima, sudaryta iš sutuoktinių poros ir vaikų, ir toks pats skaičius namų ūkių, kurių pagrindą sudarė branduolinė šeima, sudaryta iš našlės moters, jos vaikų ir samdinių. Vyresnio amžiaus grupėse Žagarės mieste buvo daugiausia namų ūkių, kurių pagrindą sudarė tik

branduolinė šeima. Tuo tarpu Šiauliuose 30–39 m. grupėje daugiausiai buvo namų ūkių, kurių pagrindą sudarė iš sutuoktinių poros ir vaikų sudaryta branduolinė šeima ir samdiniai. Vyresnio amžiaus šeimininkų namų ūkiuose daugiausiai buvo namų ūkių, kurių pagrindą sudarė branduolinė šeima. Tad turinčiųjų NT Šiaulių ir Žagarės gyventojų atveju jauno amžiaus šeimininkų namų ūkiams reikėjo papildomos darbo jėgos, todėl šiuose namų ūkiuose dažniau būta samdinių. Tarp neturinčių NT šeimos struktūrose pastebėta kiek kitokių tendencijų. Jauno amžiaus (20–29 m.) Šiaulių miesto kampininkai sudarė labai įvairios struktūros šeimas, tad vyraujančio šeimos modelio šioje amžiaus grupėje nebuvo. Minėtoje amžiaus grupėje daugiausia būta trijų tipų bendro gyvenimo formų. Viena iš tokių bendro gyvenimo formų buvo išplėstinė šeima, kurią sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai ir vieno iš sutuoktinių tėvas arba motina. Būtent tokio tipo buvo dvidešimtmečio šiauliečio Pranciškaus Miliausko šeima, kurią sudarė jis pats, jo aštuoniolikmetė žmona Rozalija, vienerių metų dukra Felicijona ir penkiasdešimtmetis Pranciškaus tėvas Mykolas[247]. Kitas dažnas neturinčiųjų NT šiauliečių kampininkų šeimos tipas buvo branduolinės šeimos tipas, sudarytas iš našlės moters ir jos vaikų. Prie tokio tipo šeimų priskirtina 25 m. amžiaus Juozapo Žvirkausko trijų asmenų šeima. Juozapas dar buvo nevedęs. Jis gyveno kartu penkiais metais vyresniu broliu Pranciškumi ir penkiasdešimtmete našle motina Konstancija[248]. Nors Juozapas buvo įrašytas kaip šeimos galva, jis buvo nevedęs, gyveno su motina ir broliu, todėl kampininkų Žvirkauskų šeima priskirta branduolinėms šeimoms. Trečio tipo gyvenimo forma tarp jaunų, NT neturėjusių, šiauliečių buvo viengungystė. Pavyzdžiui, vienas, be artimų giminaičių, Šiauliuose 1795 m. gyveno 21 m. amžiaus bajoras Antanas Kaminskis[249]. Nors tarp jauno amžiaus neturinčių NT šeimų galvų buvo šeimos tipų įvairovė, tarp vyresnio amžiaus neturėjusių NT šiauliečių daugiausiai buvo branduolinių šeimų, tad kad ir kokio tipo šeima egzistavo tarp jaunų šiauliečių, dažniausiai ilgainiui ta šeima buvo linkusi tapti branduoline. Tuo tarpu Žagarėje tarp neturėjusiųjų NT buvo paplitęs kiek kitoks šeimos gyvenimo ciklas. Jauno amžiaus (20–29 m.) žagariečiams ir pagyvenusiems (70<) Žagarės miesto kampininkams buvo būdingos branduolinės šeimos, kurias sudarė vaikų neturinčios sutuoktinių poros. Pavyzdžiui, 25 m. amžiaus Žagarės miesto kampininkas Tadas Mikutis su dvidešimtmete žmona Magdalena ir septyniasdešimtmetis Jokūbas

[247] Šiaulių miesto gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 759, l. 4.
[248] Ten pat, l. 3.
[249] Ten pat, l. 9.

Česnauskas su trisdešimtmete žmona Marijona vaikų neturėjo[250]. Tikėtina, kad Tadas su Magdalena vaikų dar nebuvo spėję susilaukti, o Juozapas, galbūt, turėjo vaikų iš pirmos santuokos (jei apskritai anksčiau buvo vedęs), bet bent jau teoriškai su jauna žmona dar galėjo turėti vaikų. Tarp 30–49 ir 60–69 m. amžiaus žagariečių šeimų galvų vyravo branduolinės šeimos, sudarytos iš sutuoktinių poros ir vaikų. Išimtis tik 50–59 m. grupė, kur daugiausiai taip pat būta bevaikų sutuoktinių porų ir, beje, vienišų našlių moterų moterų. Tokia šeimos modelio kaita rodo, kad Žagarės gyventojų kampininkų visi vaikai ilgainiui palikdavo tėvų namus, o našlėmis likusios moterys gyvendavo vienos, bet našliai vyrai (tikėtina, kaip kad, galbūt, Česnauskas) dažniau buvo linkę vesti ne panašaus amžiaus našlę, bet gerokai už save jaunesnę moterį.

Deja, tačiau vėlesnių Šiaulių miesto ir Žagarės miestelio gyventojų surašymų neturime, todėl nustatyti, kaip kito šių miestų gyventojų ciklas, pasakyti sunku. Tuo tarpu apie miestelių gyventojų gyvenimo ciklo kaitą galima spręsti iš vėlesnių revizinių surašymų, privalomųjų inventorių ir parapijiečių sąrašų. Pastarieji šaltiniai parodė, kad laikui bėgant miestelėnų gyvenimo ciklas kito ir kito kiek kitaip, negu kaimuose gyvenusių bajorų ir valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas. Individo gyvenimo ciklo pokytis labiausia pasireiškė vieluojančiu moterų santuokiniu amžiumi. Pavyzdžiui, 20–24 m. grupėje tiek tarp miestelėnų vyrų, tiek tarp miestelėnių moterų dar vyrauja samdiniai. Tarp vyrų samdiniai minėtoje amžiaus grupėje sudarė 47 proc., o tarp moterų – 55 proc. Žemaitijos miesteliuose 1828–1844 m. samdiniai įsivyraudavo 15–19 m. grupėje ir sudarydavo 66 proc. visų vaikinų ir 48 proc. visų merginų, o tėvų namus abiejų lyčių miestelėnų vaikai palikdavo sulaukę 10–14 m. amžiaus. Beje, aptariamuoju laikotarpiu tėvų namus panašiu metu palikdavo tiek turėjusių, tiek neturėjusių NT vaikai, nes abejuose miestelėnų gyventojų grupėse 0–4 ir 5–9 m. grupėse gyvenęsu tėvais sudarė maždaug po trečdalį visų gyvenusių su tėvais miestelėnų vaikų. Tad tuo XIX a. I pusės miestelėnai mažai skyrėsi nuo XVIII a. pabaigos miestelėnų, nes atsiskyrimo nuo tėvų laikas nekito. Kita vertus, matyti, kad net ir XIX a. I pusės miestelėnai atsiskyrimo nuo tėvų laiku labai skyrėsi nuo XVIII a. pabaigos Žagarės miesto gyventojų. Grįžtant prie miestelėnų santuokos sudarymo amžiaus svarbu pastebėti, kad ištekėjusios moterys ėmė vyrauti tik 30–34 m. grupėje, kur sudarė 51 proc. visų moterų. Tuo tarpu 25–29 m. grupėje ištekėjusios moterys sudarė 39 proc. visų moterų, nes minėtoje amžiaus grupėje tarp moterų vyravo samdinės, sudariusios 41 proc. visų moterų. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad 25–29 m. grupėje vedę vyrai vyravo

[250] Naujosios Žagarės parapijos gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1102, l. 6v.

ir sudarė 44 proc. visų tos amžiaus grupės vyrų. Tiesa, tarp vyrų minėtoje amžiaus grupėje dar virš trečdalio sudarė samdiniai. Paradokslu tai, kad tarp 1828–1844 m. miestelėnų jaunesnėse amžiaus grupėse greičiau įsivyravo vedę vyrai, o ne ištekėjusios moterys, kaip kad anksčiau buvo stebėta tarp kaimų gyventojų ir ankstesnio laikotarpio miestelėnų. Todėl išeitų, kad miestelėnių moterų santuokinis amžius labai pavėlėjo. Dar svarbu pastebėti, kad vyresnio amžiaus grupėse nors ištekėjusios moterys ir vyravo, jų buvo žymiai mažiau, nei vedusių vyrų. Pavyzdžiui, 35–39 m. grupėje vedę vyrai sudarė 82, o ištekėjusios moterys – 61 proc., 40–44 m. grupėje – atitinkamai 86 ir 58 proc., 45–49 m. grupėje – 75 ir 36 proc. visų vyrų ir moterų. Kaip matyti, ištekėjusių moterų dalis sparčiai mažėjo. Taip buvo todėl, kad daugėjo našlių moterų, kurios 45–49 m. grupėje sudarė 27 proc. visų moterų. Tuo tarpu našliai vyrai minėtoje amžiaus grupėje sudarė tik 8 proc. visų vyrų. Našlių moterų skaičiaus didėjimas jaunesnio amžiaus grupėse buvo įprastas ir tarp kaimo gyventojų. Be to, tarp vyresnio amžiaus miestelėnių (55 m. ir vyresnių) našlystė taip pat buvo vyraujanti gyvenimo forma, nes našlės sudarė net 47 proc. visų šios amžiaus grupės moterų, kai tuo tarpu minėtoje amžiaus grupėje našliai vyrai sudarė 22 proc.. Tačiau tarp 55 m. ir vyresnių moterų net 21 proc. dar buvo netekėjusios. Tačiau minėtoje amžiaus grupėje nevedusių vyrų nefiksuota (be abejo, jų galėjo būti tarp samdinių, kurie šioje amžiaus grupėje sudarė 19 proc., tačiau vyrų vedybinį statusą dėl nekintančios pavardės formos yra sunku nustatyti, jei vyrai gyveno pavieniui). Netekėjusių vyresnio amžiaus miestelėnių moterų padėtis buvo įvairi. Pavyzdžiui, 72 m. amžiaus Alsėdžių miestelyje gyvenusi Veronika Sovaitė buvo davatka. Veronika buvo Alsėdžių miestelio daržininkė. Ji gyveno kartu su trisdešimtmete taip pat netekėjusia moterimi Ona Selenyte, be to, pas jas dar gyveno septyniasdešimtmetė kampininkė Konstancija Krasovska (neaišku, ar buvo kada nors ištekėjusi, nes pagal pavardę nustatyti neįmanoma)[251]. Tuo tarpu Kretingos miestelyje, Jurgio Sakalausko šeimoje gyveno aštuoniasdešimtmetė teta Viktorija[252]. Kai kada šeimoje likdavo netekėjusios net kelios dukros. Tame pačiame Kretingos miestelyje kartu gyveno trys netekėjusios seserys Kalkaitės – 57 m. Ona, 55 m. Veronika ir 53 m. Viktorija[253]. Namų ūkių ir šeimų galvomis miestelėnai tapdavo sulaukę 30–39 ir 40–49 m. amžiaus, nes tiek tarp turėjusių NT, tiek tarp neturėjusių 1828–1844 m. tokio amžiaus sulaukusių namų ūkių šeimininkų ir šeimų galvų buvo daugiausiai, o tarp jauno amžiaus ir vyresnių

[251] Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 38, lapai nenumeruoti.
[252] Kretingos RKB parapijiečių sąrašas. 1842 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 51, b. 33, lapai nenumeruoti.
[253] Ten pat.

miestelėnų šeimininkų buvo labai mažai. Tarp turėjusių NT miestelėnų didžiausi namų ūkiai buvo pas 40–49 m. šeimininkus ir siekė 7,7 asmens. Tuo tarpu tarp kampininkų didžiausios šeimos buvo 30–39 m. grupėje ir siekė 2,3 asmens. Tarp turėjusių NT patys mažiausi namų ūkiai buvo tarp 60–69 m. šeimininkų ir siekė 5,8 asmens, o tarp kampininkų pačios mažiausios šeimos buvo 0–19 m. šeimų galvų tarpe ir siekė 1,3 asmens. Vienas didžiausių aptiktų miestelėnų namų ūkių buvo Pavandenės miestelyje ir priklausė Stanislovui Bagdonui. Šiam namų ūkiui priklausė 22 asmenys, kuriame gyveno gausios Bagdonų ir Aleksandravičių šeimos, tarp kurių ryšys buvo neaiškus, tad namų ūkis buvo priskirtas nenustatyto ryšio tarp sutuoktinių porų sudėtiniam tipui (5e)[254]. Tuo tarpu pats mažiausias aptiktas namų ūkis buvo priemiestyje (*przedmieście*) Sedos miestelio ir priklausė 33 m. Elenai Kurminaitei-Magnusienei, kuri savo namų ūkyje gyveno pati viena[255]. Atlikus miestelėnų namų ūkio gyvenimo ciklą buvo pastebėti trys namų ūkio ciklo kaitos etapai, kuriuos iliustruoja ši schema:

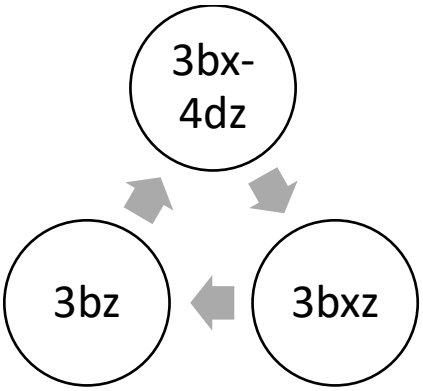

5 iliustracija. Miestelėnų namų ūkio gyvenimo ciklas (sudaryta disertacijos autoriaus).

Kaip matyti, tarp jauno amžiaus (20–29 m.) miestelėnų namų ūkių šeimininkų nebuvo vieno vyraujančio namų ūkio modelio. Tarp jauno amžiaus miestelėnų dažniausi buvo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė sutuoktinių poros ir jų vaikų branduolinė šeima, taip pat kartu su šeima gyvenę ir jai dirbę samdiniai. Taip pat dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė išplėstinė šeima, sudartyta iš sutuoktinių poros, jų vaikų ir vieno iš sutuoktinių

[254] Pavandenės RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 37, l. 2v.
[255] Sedos RKB parapijiečių sąrašas. 1828 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 30, b. 67, lapai nenumeruoti.

našlio tėvo arba motinos, ir taip pat kartu gyvenusių kampininkų. Tikėtina, vėliau, tarp 30–39 ir 40–49 m. namų ūkių šeimininkų dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima, sudaryta iš sutuoktinių poros ir jų vaikų, taip pat samdinių ir kampininkų. Tad šiose amžiaus grupėse namų ūkiai buvo bene sudėtingiausios struktūros. Tuo tarpu tarp dar vyresnio amžiaus namų ūkių šeimininkų dažniausi buvo labiausiai paplitę namų ūkiai, sudaryti iš branduolinės šeimos ir tik kampininkų. Kalbant apie bežemių kampininkų šeimos gyvenimo ciklą tenka konstatuoti, kad visose amžiaus grupėse tarp kampininkų dažniausios buvo ne šeimos, o pavieniui pas turinčiuosius NT gyvenantys viengungiai kampininkai, kurie niekada nebuvo sukūrę šeimos arba jų buvusio šeiminio statuso nėra galimybės nustatyti. Tik tarp 70 m. ir vyresnių kampininkų daugiausiai buvo viengungių našlių. Be abejo, kampininkų šeimų taip pat būta, tačiau ciklo tyrimas leido nustatyti, kad XIX a. I pusėje tarp miestelėnų kampininkų visose amžiaus grupėse daugiausiai buvo viengungių. Kaip atrodė toks gyvenimas, iliustruoja Alsėdžių miestelio gyventojo Vincento Raikurio namų ūkio situacija. Šiame namų ūkyje šalia trijų asmenų Vincento šeimos gyveno net 10 kampininkų. Kampininkas Petras Kaminas pas Raikurius gyveno kartu su žmona ir dviem vaikais, našlė Ona Pikiotienė – su sūnumi ir dukra, o keturiasdešimtmetė Petronėlė Norkienė, aštuoniasdešimtmetė Marijona Viršilienė ir trisdešimtmetė Antanina Jundulaitė pas Raikurius gyveno pavieniui, be kitų šeimos narių[256]. Tad būtent tokie pavieniui gyvenę kampininkai, kaip šios trys moterys, 1828–1844 m. Žemaitijos miesteliuose sudarė daugumą gyventojų kampininkų.

Atlikus 1845–1851 m. parapijiečių sąrašuose surašytų miestelių gyventojų namų ūkio ir šeimos gyvenimo ciklo analizę (remiantis minėtais šaltiniais individo gyvenimo ciklo analizė nebuvo atlikta dėl nepakankamos duomenų imties) buvo pastebėti namų ūkio struktūros pokyčiai. Namų ūkis, kurio pagrindą sudarė branduolinė šeima ir kampininkai, tapo dažniausia namų ūkio forma 30–39 ir 40–49 m. amžiaus šeimininkų namų ūkiuose. Tuo tarpu tarp 60–69 m. šeimininkų dažniausi buvo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė našliai viengungiai ir kartu su jais gyvenantys kampininkai. Būtent tokiame namų ūkyje gyveno Šačių miestelio daržininkė 67 m. našlė Barbora Ruikienė, pas kurią glaudėsi kampininkė Magdalena Guževska su dukra Magdalena. Tame pačiame Šačių miestelyje gyveno ir kita daržininkė 60 m. našlė Elena Račienė, pas kurią glaudėsi keturiasdešimtmetė kampininkė

[256] Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 38, lapai nenumeruoti.

Barbora Kaunaitė[257]. Kitos dvi daržininkės – septyniasdešimtmetė bajorė Elžbieta Lipmanienė ir 45 m. Marijona Stonkienė gyveno Alsėdžių miestelyje. Tik pas šias moteris glaudėsi gerokai daugiau kampininkų, nei pas minėtas moteris iš Šačių miestelio. Pavyzdžiui, pas Lipmanienę glaudėsi keturios, o pas Stonkienę – trys negausios kampininkų šeimos. Tad matyti, kad vienišų našlių buvo labiau paplitusi tarp vyresnio amžiaus daržininkių moterų, kurių gyvenimas buvo gan panašus į bežemių kampininkų gyvenimą. Tačiau kalbant apie 1845–1851 m miestelėnų kampininkų gyvenimo ciklą buvo pastebėta, kad skirtingose amžiaus grupėse vyravo skirtingi šeimų tipai, bet kyla klausimas, ar tarp tų tipų galima įžvelgti kaitos dėsningumus.Tarp jaunų, 20–29 m. amžiaus sulaukusių, kampininkų dar vyravo viengungiai, tačiau jau 30–39 m. grupėje vieno vyraujančio šeimos modelio jau nebuvo, nes greta nevedusnių viengungių buvo tiek pat našlių moterų su vaikais. Tuo tarpu našlės moterys su vaikais 40–49 m. ir 60–69 m. grupėse jau vyravo. Tačiau 50–59 m. grupėje ir tarp 70 m. ir vyresnių gyventojų vėl vyravo vieniši asmenys nevedę viengungiai. Tad galimai miesteliuose daugėjo ne tik viengungių, bet ir našlių moterų su vaikais. Be to, dar reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad tiek 1828–1844 ir 1845–1851 m. parapijiečių sąrašuose buvo aptikta miestelėnių moterų kampininkių, turėjusių nesantuokinių vaikų, kai tuo tarpu V revizijoje miesteliuose nebuvo aptikta nė viena moteris, turėjusi nesantuokinių vaikų, tad išeitų, kad XIX a. I pusėje miesteliuose daugėjo ne tik viengungių, našlių moterų, bet ir moterų, turėjusių nesantuokinių vaikų. Kampininkų šeimos 1845–1851 m. taip pat buvo nedidelės, o jų dydis, be abejo, priklausė nuo vaikų skaičiaus. Pavyzdžiui, didžiausios miestelėnų kampininkų šeimos aptariamuoju laikotarpiu tarp 40–49 m. šeimų galvų ir siekė vidutiniškai 2,5 asmens. Beje, šioje amžiaus grupėje miestelėnų kampininkų šeimų ir buvo daugiausiai, o iki 40–49 m. daugėjo tiek šeimų, tiek vidutinis šeimos dydis, nes tarp 0–19 m. kampininkų šeimų galvų vidutinis šeimos dydis siekė 1,6, tarp 20–29 m. – 1,9, tarp 30–39 m. – 2 asmenys. Po 40–49 m. vidutinis šeimos dydis mažėjo, bet mažėjimas nebuvo nuoseklus. Turėjusių NT miestelėnų namų ūkio vidutinis dydis kito analogiškai, kaip ir NT neturėjusių miestelėnų kampininkų. Didžiausi namų ūkiai taip pat buvo tarp 40–49 m. namų ūkio šeimininkų ir siekė 8,1 asmens, o iki minėtų metų grupės namų ūkio vidutinis dydis nuosekliai augo, bet po 40–49 m. namų ūkio vidutinis dydis mažėjo, bet nenuosekliai.

Revizinių surašymų, sudarytų VII, VIII, IX ir X revizijų metu, analizė ne tik kad patvirtino V revizijos ir parapijiečių sąrašų analizėje pastebėtus

[257] Šačių RKB parapijiečių sąrašas. 1845 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 33, b. 38, lapai nenumeruoti.

miestelėnų gyvenimo ciklo pokyčius per XIX a. I pusę, bet tuos pokyčius puikiai ir išryškino. Ankstyvuoju gyvenimo etapu, 0–4 m. sulaukusiems abiejų lyčių individams visu analizuojamu laikotarpiu dažniausiai buvo įprasta gyventi su savo tėvais, o tų, kurie pradiniu gyvenimo laikotarpiu gyveno be tėvų, buvo mažuma. Didžioji dauguma miestelėnų vaikų su tėvais gyveno ir 1816 ir 1834 m., tačiau buvo pastebėta, kad 1850 ir 1858 m. Pavyzdžiui, 1850 m. 0–4 m. grupėje su tėvais gyveno tik 60 proc. berniukų ir 80 proc. mergaičių, o 1858 m. atitinkamai 70 proc. berniukų ir 75 proc. mergaičių. Tiesa, būtina atkreipti dėmesį, kad 1850 m. 0–4 m. grupėje su tėvais taip pat gyveno žymiai mažiau miestelėnų vaikų (76 proc. berniukų ir 81 proc. mergaičių) ir būtent tuo 1850 m. revizinių surašymų duomenys išsiskiria iš kitų revizinių surašymų duomenų. Pavyzdžiui, Veiviržėnų miestelyje 1850 m. Liudviko Laboko namų ūkyje gyveno 2 m. amžiaus Simonas Mažonas ir jo pusės metų broliukas Stanislovas[258]. Apie abiejų vaikų tėvus duomenų nėra, tad greičiausiai jie buvo našlaičiai (žinoma, dar gali būti, kad šių berniukų tėvai slapstėsi nuo revizinio surašymo). Kalbant apie 10–14 ir 15–19 m. grupes, pokytis taip pat įvyko tarp 1834 ir 1850 m. Dar 1816 ir 1834 m. minėtose amžiaus grupėse daugiausiai jaunimo gyveno su savo tėvais. Pavyzdžiui, 1816 m. 10–14 m. grupėje su tėvais gyveno 89 proc. berniukų ir 78 proc. mergaičių, 15–19 m. grupėje atitinkamai 50 proc. ir 67 proc. vaikinų ir merginų. Tuo tarpu 1834 m. 10–14 m. grupėje su tėvais gyveno 72 proc. berniukų ir 83 proc. mergaičių, o 15–19 m. grupėje atitinkamai 62 ir 79 proc. vaikinų ir merginų. Negyvenusieji su tėvais buvo arba samdiniai, arba tėvų jau neturėjo (iš tiesų, kalbant apie revizinius surašymus reikia prisiminti, kad kuo vėlesnis revizinis surašymas, tuo rečiau aptinkamas samdinio ir kampininko įvardijimas, tad be tėvų gyvenęs ir niekaip neįvardintas asmuo taip pat galėjo būti samdiniu ir greičiausiai samdiniu buvo). Būtent atskirai nuo tėvų gyvenantieji aptariamose amžiaus grupėse vyravo 1850 ir 1858 m. reviziniuose surašymuose. Tiesa, 1850 m. 0–14 m. grupėje mergaitės dar dažniausiai gyveno su tėvais – su tėvais gyveno 43 proc. mergaičių, bet to paties amžiaus berniukų su tėvais gyveno 43 proc., bet jau atskirai nuo tėvų – 45 proc. visų berniukų, tad skirtumas dar nedidelis. Tuo tarpu toje pačioje amžiaus grupėje 1858 m. su tėvais gyveno tik 38 proc. berniukų, o gyveno atskirai – net 62 proc. Tik tarp mergaičių didelio atotrūkio nebuvo, nes su tėvais gyveno 48 proc., o atskirai – 52 proc. Tačiau 15–19 m. grupėje gyvenimas atskirai nuo tėvų artėjant link XIX a. vidurio tapo vyraujanti miesteliuose gyvenusio jaunimo gyvenimo forma. Dar 1850 m. aptariamoje amžiaus grupėje kartu su tėvais gyveno 34 proc. vaikinų ir

[258] Rietavo dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 87, l. 147v.

19 proc. merginų, o 1858 m. – tik 8 proc. vaikinų ir 39 proc. merginų. Tad akivaizdžiai matyti, kad artėjant link XIX a. vidurio miestelėnų vaikai ir jaunimas tėvų namus palikdavo vis anksčiau. Artėjant link XIX a. vidurio miestelių gyventojai taip pat vis vėliau tuokėsi, nes susituokusiųjų dalis jaunesnio amžiaus grupėse mažėjo. Pavyzdžiui, 1816 m. dar 15–19 m. grupėje 9 proc. merginų jau buvo ištekėjusios, o 20–24 m. grupėje ištekėjusios merginos sudarė 42 proc. visų šios amžiaus grupės merginų. Tuo tarpu 25–29 m. grupėje vedę miestelėnai vyravo tarp abiejų lyčių (vedę vyrai sudarė 51, o ištekėjusios moterys – 55 proc.). Gan panaši situacija buvo ir 1834 m., tik 20–24 m. grupėje daugiau buvo ne ištekėjusių merginų, o vedusių vaikinų. Minėtais metais ištekėjusios merginos sudarė 25 proc., o 50 proc. merginų dar gyveno su tėvais. Tuo tarpu 36 proc. vaikinų buvo vedę, o 29 proc. dar gyveno su tėvais, tad jau 1834 m. jauno amžiaus ištekėjusių miestelėnių merginų skaičius buvo ženkliai sumažėjęs. Tačiau 1834 m. 25–29 m. grupėje vedę miestelėnai dar vyravo, nes 49 proc. vyrų ir 57 proc. moterų šioje amžiaus grupėje buvo vedę. Tačiau situacija ėmė keistis apie 1850 m. Atlikus minėtų metų revizinių surašymų analizę nustatyta, kad 20–24 m. grupėje vyravo atskirai nuo tėvų gyvenantys, bet dar nevedę miestelėnai, o vedusieji šioje amžiaus grupėje sudarė mažumą. Pavyzdžiui, 1850 m. 20–24 m. grupėje tarp vaikinų vedę sudarė 18, o tarp merginų ištekėjusios – 28 proc. Tuo tarpu 25–29 m. grupėje vedusių vyrų dar buvo daugiausiai ir jie sudarė 41 proc. visų tos amžiaus grupės vyrų, bet tarp moterų daugiausiai buvo jau ne ištekėjusių, o atskirai gyvenančių nuo tėvų. Dar neištekėjusios, bet tėvų namus palikusios moterys 25–29 m. grupėje sudarė 38 proc., o ištekėjusios – tik 25 proc. visų moterų. Tačiau 1858 m. 25–29 m. grupėje jau daugiausiai buvo ne susituokusių, o nuo tėvų atskirai gyvenusių individų, kurie 1858 m. minėtoje amžiaus grupėje tarp vyrų sudarė 56, o tarp moterų – 41 proc. Susituokusių buvo gerokai mažiau. Tarp vyrų 25–29 m. grupėje vedę sudarė 39, o tarp moterų ištekėjusios – 38 proc. Jaunesnėje, 20–24 m. grupėje vyravo nevedę, atskirai nuo tėvų gyvenantys, jaunuoliai. Tuo tarpu vedusieji 1858 m. įsivyrauja tik 30–34 m. grupėje, kur tarp vyrų vedę sudarė 65, o tarp moterų ištekėjusios – 59 proc. Vėlesnėse amžiaus grupėse visuose laikotarpiuose vyravo vedę asmenys, tačiau artėjant link XIX a. vidurio tarp vyresnio amžiaus miestelėnų daugėjo vienišų asmenų ir daugėjo ne tik tarp moterų, kaip rodė parapijiečių sąrašai, bet ir tarp vyrų. Dar 1816 m. tarp 55 m. ir vyresnių gyventojų, tarp miestelėnių moterų nebuvo aptikta nė vienos netekėjusios moters, nes daugiausiai būta našlių (67 proc.) ir ištekėjusių (33 proc.). Tarp vyrų minėtais metais aptiktas tik vienas niekada šeimos nesukūręs miestelėnas. Tai 64 m. Jokūbo sūnus Bonifacas, gyvenęs Rietavo

miestelyje[259]. Tokių viengungių vyrų, kaip Bonifacas iš Rietavo, 1834 m. jau buvo aptikta 7, 1850 m. – 8, o 1858 m. tik trys. Kaip matyti, visgi pagyvenusių ir niekada šeimos nesukūrusių vyrų miesteliuose nebuvo daug, bet turint mintyje, kad 55 m. ir vyresnio amžiaus miestelėnų apskritai nebuvo daug (Pavyzdžiui, 1858 m. minėto amžiaus miestelėnų suskaičiuota vos 13), net ir keli gyventojai reiškia gan didelę procentinę dalį. Tuo tarpu niekada šeimos nesukūrusių moterų miesteliuose buvo daugiau. Pavyzdžiui, 1858 m. niekada šeimos nesukūrusios vyresnio amžiaus moterys sudarė 36 proc. visų tos amžiaus grupės moterų, tad lyginant su 1816 m., kur tokių moterų apskritai nefiksuota, galima kalbėti apie ženklų padidėjimą, kuris buvo fiksuotas ir parapijiečių sąrašuose. Nors analizė atskleidė, kad ilgainiui miestelėnų vaikai tėvų namus imdavo palikti anksčiau, vėliau tuokėsi ir daugiau miestelėnų likdavo nesusituokę, tapimo namų ūkio šeimininku amžius iš esmės, atrodo, nekito, nes visuose reviziniuose surašymuose daugiausiai namų ūkių šeimininkų buvo fiksuota 30–39 m. grupėje. Tačiau, kaip ir tarp kaimo gyventojų, taip ir tarp miestelėnų, minėtoje namų ūkių šeimininkų amžiaus grupėje namų ūkis nebūtinai buvo didžiausias. Išimtis tik 1816 m. situacija, kuomet iki 30–39 m. vidutinis namų ūkio dydis nuosekliai didėjo, o po 30–39 m. ėmė mažėti. Tarp 0–19 m. namų ūkio šeimininkų 1816 m. vidutinis namų ūkio dydis siekė 4,5 asmens, tarp 20–29 m. – 5,2, tarp 30–39 m. – 6,1, tarp 40–49 m. – 4,7, tarp 50–59 m. – 5,2, tarp 60–69 m. – 5, tarp 70 m. ir vyresnių – 6. Kaip matyti, mažėjantis vidutinis namų ūkio dydis kiek svyravo, bet lyginant su 1834 ir 1850 m. duomenimis, tie svyravimai nebuvo ryškūs. Tuo tarpu 1834 ir 1850 m. (1858 m. duomenų apie miestelėnų vidutinio dydžio ir namų ūkio struktūros ciklą duomenų nėra, nes nebuvo surinktas pakankamas duomenų kiekis) didžiausi namų ūkiai buvo tarp vyresnio amžiaus (60–69 m.) šeimininkų. Pavyzdžiui, 1834 m. minėtoje amžiaus grupėje vidutinis namų ūkio dydis siekė 10,3, o 1850 m. – 13,3 asmens. Iki minėtos amžiaus grupės vidutinis namų ūkio dydis svyruodamas didėjo, nors svyravimai buvo gan dideli. Štai 1834 m. 40–49 m. grupėje vidutinis namų ūkio dydis siekė 8, o jau 50–59 m. grupėje – 6,5 asmens, o 1858 m. tarp 30–39 m. šeimininkų vidutinis namų ūkio dydis siekė 10, o 40–49 m. – 11,7 asmens. Kaip išsiaiškinome, pagal revizinius surašymus, 1834 ir 1850 m. didžiausius miestelėnų namų ūkius turėjo vyresnio amžiaus šeimininkai, tačiau vyresnio amžiaus miestelėnų valdomų namų ūkių šeimininkų nebuvo daug. Pavyzdžiui, 1834 m. 60–69 m. sulaukusių šeimininkų buvo 8, o 1850 m. – 7. Tuo tarpu po vieną namų ūkio šeimininką buvo tarp 70 m. ir vyresnių

[259] Rietavo dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 388, l. 151v.

miestelėnų, o jų namų ūkiai buvo labai įvairaus dydžio. Pavyzdžiui, 1834 m. Leckavos miestelyje gyveno 78 m. namų ūkio šeimininkas Mykolas Dermontas, kurio namų ūkį sudarė net 38 asmenys[260]. Tais pačiais metais Viekšnių miestelyje buvo aptiktas 83 m. namų ūkio šeimininkas Jonas Sabaliauskas, sudaręs 18 asmenų namų ūkį[261]. Kita vertus, 1850 m. buvo užfiksuotas Rietavo miestelyje gyvenusios 70 m. Barboros Petrauskienės namų ūkis, kurį sudarė tik 5 asmenys[262]. Tad tarp pačių vyriausių namų ūkių šeimininkų namų ūkio dydis buvo įvairus, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad tokio amžiaus namų ūkių šeimininkai tarp miestelėnų buvo retenybė tuo labiau, kad apskritai miesteliuose tokio amžiaus žmonių, bent pagal revizinius surašymus, būta nedaug. Tuo tarpu miestelėnų namų ūkio gyvenimo ciklo fazės iš esmės sutampa su kaimo gyventojų namų ūkio gyvenimo ciklo fazėmis ir revizinių surašymų duomenys tai patvirtina. Pavyzdžiui, 1816 m. duomenimis tarp 0–19 m. namų ūkių šeimininkų daugiausiai buvo namų ūkių, kuriuos sudarė kartu gyvenantys nevedę broliai ir (arba) seserys, o antras pagal dažnumą buvo namų ūkis, kuriame gyveno išplėstinė šeima, sudaryta iš sutuoktinių poros ir jų nevedusių brolių ir (arba) seserų. Tuo tarpu 20–29 m. grupėje daugiausiai buvo namų ūkių, kuriuos sudarė branduolinės šeimos sudarytos iš našlės moters ir jos vaikų, arba iš sutuoktinių poros ir jų vaikų. Tačiau 30–39 m. grupėje daugiausiai buvo namų ūkių, sudarytų iš išplėstinių šeimų, kuriose gyveno sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę sutuoktinių broliai ir (arba) seserys. Tačiau minėtoje amžiaus grupėje antri pagal dažnumą buvo namų ūkiai, sudaryti iš branduolinių (sutuoktinių poros ir vaikų) ir sudėtinių (kartu gyvenusių dviejų vedusių brolių su vaikais) šeimų. Tačiau 40–49 ir 50–59 m. grupėse jau vyravo namų ūkiai, sudaryti iš branduolinių šeimų, nors tarp vyresnio amžiaus (60–69 m.) namų ūkių šeimininkų vėl dažniau pasitaikė išplėstinių namų ūkių, sudarytų iš sutuoktinių poros, jų vaikų ir nevedusių brolių ir seserų, kas atrodo kiek nelogiškai, nes teoriškai gautųsi, kad pas vyresnio amžiaus namų ūkių šeimininkus sugrįždavo gyventi nevedę broliai ir (arba) seserys. Tačiau greičiausiai taip nebuvo ir tai iliustruoja turimi pavyzdžiai iš Veiviržėnų miestelio ir Žagarės miesto. Pastarajame 1816 m. gyveno 61 m. Mato sūnus Jonas su 35 m. žmona Kotryna. Su jais taip pat gyveno 40 m. nevedęs Jono brolis Marcijonas, tad šio namų ūkio pagrindą

[260] Viekšnių seniūnijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 463, l. 192v–193.
[261] Ten pat, 29v–30.
[262] Rietavo dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 87, l. 44v–45.

sudarė išplėstinė šeima[263]. Tuo tarpu Veiviržėnų miestelyje gyveno 61 m. Jurgio sūnus Jeronimas su žmona Ona, sūnumi Kajetonu ir 22 m. Jono sūnumi Matu[264]. Kadangi pastarojo ryšys su Jeronimo šeima buvo nenurodytas, šeima buvo priskirta prie išplėstinių šeimų, nors yra didelė tikimybė, kad Matas galėjo būti šio namų ūkio samdiniu ir tada reikštų, kad Jeronimo namų ūkį sudarė branduolinė šeima ir samdinys, tad šio namų ūkio pagrindu nebūtinai buvo branduolinė šeima, kas dar kartą įrodo, kad revizinių surašymų nepakankamas gali daryti įtaką gyvenimo ciklo suvokimui. Nepaisant to, 1816 m. miestelėnų namų ūkio gyvenimo ciklą grafiškai būtų galima pavaizduoti taip:

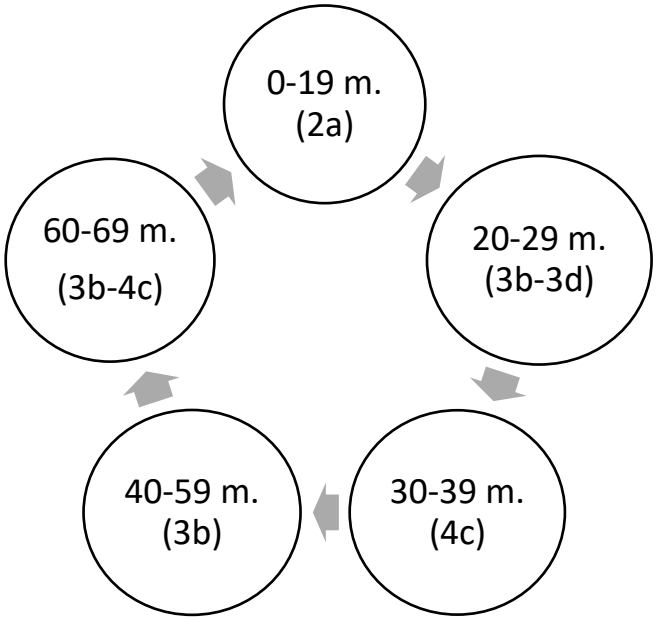

6 iliustracija. Miestelėnų namų ūkio gyvenimo ciklas VII revizijos duomenimis (sudaryta disertacijos autoriaus).

Tuo tarpu VIII ir IX revizijų duomenys neleidžia taip nuosekliai rekonstruoti miestelėnų namų ūkio gyvenimo ciklo, tačiau net ir neišsamūs duomenys rodo, kad pradiniame gyvenimo ciklo etape dažniau vyravo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė išplėstinės, o vėlesniais etapais – branduolinės šeimos.

[263] Žagarės rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 32v–33.
[264] Rietavo dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 388, l. 195v–196.

Inventorių analizė iš esmės patvirtino parapijiečių sąrašų ir revizinių surašymų analizės rezultatus. Tiesa, inventoriai apima XIX a. vidurį, tad jais remiantis laiko atžvilgiu miestelėnų gyvenimo ciklo kaitos stebėti negalima. Kita vertus, iš inventorių sudarytos miestelėnų duomenų imtys buvo pakankamos atsekti ne tik turėjusiųjų NT, bet miesteliuose gyvenusių bežemių bobelių gyvenimo ciklą. Tiek tarp turėjusių NT, tiek tarp bobelių 0–4 m. grupėje absoliuti dauguma (100 proc.) abiejų lyčių vaikų gyveno su tėvais. Tuo tarpu 5–9 m. grupėje nedidelė dalis vaikų gyveno atskirai nuo tėvų, tarp kurių minėtoje amžiaus grupėje atskirai daugiausiai gyveno bobelių mergaitės, sudariusios 14 proc. visų mergaičių. Ilgainiui atskirai nuo tėvų gyvendavo vis daugiau vaikų ir jaunimo, tačiau remiantis inventorių analizės duomenimis, atskirai gyvenanys nevedę jaunuoliai niekada nebuvo vyraujanti gyventojų grupė. Pavyzdžiui, 20–24 m. grupėje su tėvais gyveno 43 proc. vaikinų ir 35 proc. merginų, o atskirai nuo tėvų gyveno 35 proc. vaikinų ir 33 proc. (tarp turėjusių NT). Tuo tarpu tarp bobelių 20–24 m. grupėje su tėvais gyveno 44 proc. vaikinų ir 54 proc. merginų, o atskirai nuo tėvų – 42 proc. vaikinų ir 35 proc. merginų. Tačiau susituokusieji šioje amžiaus grupėje buvo mažuma tiek tarp turėjusiųjų NT, tiek tarp jo neturėjusių bobelių. Pavyzdžiui, tarp turėjusių NT miestelėnų vedę buvo 22 proc. vaikinų ir 29 proc. merginų, o tarp bobelių – 14 proc. vaikinų ir 10 proc. merginų. inventorių analizė atskleidė, kad bobeliai tuokėsi vėliau, nei NT turėję miestelėnai. Tarp pastarųjų 25–29 m. grupėje jau vyravo susituokę asmenys (66 proc. vyrų ir 51 proc. moterų šioje amžiaus grupėje jau buvo susituokę). Tuo tarpu tarp miesteliuose gyvenusių bobelių 25–29 m. grupėje vyravo nevedę, bet atskirai nuo tėvų gyvenantys jauni asmenys (36 proc. vyrų ir 26 proc. moterų šioje amžiaus grupėje buvo vedę). Tuo tarpu 30–34 m. grupėje tiek tarp turėjusiųjų NT, tiek tarp bobelių susituokę asmenys jau buvo vyraujanti gyventojų grupė, tačiau žymiai daugiau susituokusiųjų buvo tarp turėjusiųjų NT, nes, pavyzdžiui, 82 proc. vyrų ir 77 proc. moterų šioje amžiaus grupėje buvo susituokę, o toje pačioje amžiaus grupėje tarp bobelių vedę vyrai sudarė 63, o ištekėjusios moterys – 48 proc. Vyresnėse amžiaus grupėse vedę bobeliai vyravo, tačiau didžiosios daugumos iš esmės nesudarė. Tiesa, 35–39 m. grupėje 72 proc. bobelių moterų buvo ištekėjusios, o 45–49 m. grupėje 81 proc. bobelių vyrų buvo vedę. Tačiau būtent tai ir buvo didžiausios procentinės dalys vedusių bobelių, nes jau 40–44 m. grupėje tarp bobelių moterų 24 proc. sudarė našlės, nors 20 proc. dar apskritai buvo netekėjusios. O tarp bobelių našlių moterų vis daugėjo, nes 45–49 m. grupėje našlės moterys jau vyravo ir sudarė 43 proc. visų moterų. Tuo tarpu 50–54 m. grupėje našlės moterys sudarė 48, o tarp 55 m. ir vyresnių našlių moterų buvo 54 proc. Tačiau moterys, gyvenusios turėjusių NT miestelėnų namuose, našlėmis dažniau

tapdavo vyresnio amžiaus, o našlystė tapdavo dažniausia gyvenimo forma tik tarp 55 m. ir vyresnių moterų (tarp 55 m. ir vyresnių moterų našlės sudarė 50 proc.). Tuo tarpu niekada nevedusių miestelėnų daugiau buvo tarp bobelių, nors šios miestelėnų grupės procentinė dalis skirtingose amžiaus grupėse buvo įvairi. Pavyzdžiui, tarp turėjusių NT miestelėnų 45–49 m. grupėje nevedę vyrai ir moterys sudarė po 3 proc., 50–54 m. grupėje – 6 proc. vyrų, o tarp moterų netekėjusių nebuvo visai. Tuo tarpu tarp 55 m. ir vyresnių NT turėjusių miestelėnų nevedę vyrai sudarė 6 proc., o netekėjusios moterys – 10 proc. Tarp bobelių 45–49 m. grupėje nevedę vyrai sudarė 13, o netekėjusios moterys – 18 proc. visų moterų. Tuo tarpu 50–54 m. grupėje nevedę vyrai sudarė 17, o netekėjusios moterys – 21 proc., o tarp 55 m. ir vyresnių – 13 proc. vyrų ir 6 proc. moterų. Beje, kartais tarp vyresnio amžiaus miestelėnų dar pasitaikydavo kartu gyvenančių su tėvais. Pavyzdžiui, Varnių miestelyje gyveno 51 m. amžiaus Jonas Kristutis, o kartu su juo gyveno 39 m. seserys Joana, Barbora, 79 m. motina Barbora ir 20 m. nesantuokinis giminaitis Laurynas Palubinskis[265]. Kaip matyti, ne tik Jonas buvo nevedęs, bet ir jo nebejaunos seserys. Tačiau nors Jonas dar gyveno su motina, jis buvo namų ūkio šeimininkas ir šeimos galva, nes inventoriuje buvo įrašytas pirmas. Būti šeimos ir namų ūkio galva sulaukus 51 m. tarp tarp XIX a. vidurio Žemaitijos miestelių gyventojų buvo gan dažnas reiškinys, o ir gyventi 5 asmenų šeimoje buvo gan įprasta, nes 50–59 m. amžiaus grupėje vidutiniškai viename miestelėnų namų ūkyje gyveno 5,8 asmens. Patys didžiausi miestelėnų namų ūkiai buvo 60–69 m. grupėje, kur vidutiniškai gyveno po 6,7 asmenis, o mažiausi tarp 0–19 m. gyventojų, kur vidtiniškai gyveno 4 asmenis, tačiau tokio amžiaus namų ūkių šeimininkų buvo aptikta tik 3. Daugiausiai namų ūkių šeimininkų būta tarp 30–39 ir 40–49 m. miestelėnų. Tarp bobelių šeimų situacija buvo kiek panaši, nes didžiausios šeimos buvo tarp 60–69 m. bobelių, nes vienoje šeimoje 5,8 asmens. Tuo tarpu tarp bobelių mažiausios šeimos buvo pas 20–29 m. šeimų galvas, kur vidutiniškai gyveno po 2,8 asmens. Tačiau bobelių šeimos buvo jaunesnės, nei turėjusiųjų NT šeimos, nes daugiausiai bobelių šeimų buvo 20–29, 30–39 ir 40–49 m. grupėse. inventorių duomenų analizė leido tiksliai rekonstruoti miestelėnų turėjusiųjų NT ir bobelių miestelėnų namų ūkio ir šeimos gyvenimo ciklus, kurie iš esmės patvirtino parapijiečių sąrašų ir revizinių surašymų duomenis. Tarp jaunesnio amžiaus turėjusiųjų NT miestelėnų daugiausiai buvo išplėstinių šeimų. Pavyzdžiui, tarp 20–29 m. turėjusių NT miestelėnų šeimų galvų daugiausiai buvo išplėstinių šeimų, kurias sudarė sutuoktinių pora, jų vaikai, nevedę

[265] Varnių valstybinio dvaro inventorius. 1852 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3010, l. 86v–88.

broliai, seserys ir vienas iš tėvų. Tarp 30–39 m. šeimų galvų dažniausios jau buvo kitokios išplėstinės šeimos, kurias sudarė tik sutuoktinių pora, jų vaikai ir nevedę sutuoktinių broliai ir seserys. Kaip matyti, vieno iš pagyvenusių tėvų šeimose jau nebuvo, tad jam mirus išplėstinės šeimos pagal P. Laslett tipologiją iš 4d tipo tapdavo 4c tipu. Dar vėliau, matyt, nevedusiems broliams ir seserims sukūrus savo šeimas arba tiesiog išsikėlus gyventi kitur, išplėstinės šeimos tapdavo branduolinėmis šeimomis, kurias sudarydavo tik sutuoktinių pora ir jų vaikai. Pavyzdžiui, tokių šeimų daugiausiai buvo tarp 40–49 ir 50–59 m šeimų galvų ir namų ūkių šeimininkų. Tačiau jau tarp 60–69 m. namų ūkių šeimininkų ir šeimų galvų daugiausiai būta sudėtinių šeimų, kurias sudarė pagyvenusių tėvų pora ir vieno iš jų susituokusio vaiko pora. Vėliau vienam iš tėvų mirus, tokia šeima taptų išplėstine ir taip būtų sugarįžta į pradinį gyvenimo ciklo etapą. Tačiau iš šios logiškos miestelėnų šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo kaitos iškrinta šeimos ir namų ūkiai, priklausę 70 m. ir vyresniems šeimininkams, nes tarp jų nebuvo nė vieno vyraujančio šeimos modelio, o dažniausia buvo nevedusių miestelėnų viengungystė ir branduolinė šeima. Kita vertus, 70 m. ir vyresnių šeimininkų buvo aptikta vos 7, tad tie keli atvejai yra daugiau išimtis iš taisyklės, nei vyravusi norma. Bobelių šeimos gyvenimo ciklas skyrėsi nuo turėjusių NT miestelėnų šeimos gyvenimo ciklo. Be to, inventoriuose surašytų bobelių šeimos gyvenimo ciklas skyrėsi nuo parapijiečių sąrašuose surašytų beturčių miestelėnų gyvenimo ciklo, nes tarp bobelių viengungystė nė vienoje amžiaus grupėje nebuvo dominuojantis gyvenimo modelis. Remiantis privalomųjų valstybinių dvarų inventorių duomenimis, bobelių šeimos gyvenimo ciklo pradžioje, tarp 0–19 m. šeimų galvų daugiausiai buvo branduolinių šeimų, kurias sudarė našlė moteris su vaikais. (Beje, svarbu pastebėti, kad tarp turėjusiųjų NT minėto amžiaus namų ūkių šeimininkų ir šeimų galvų buvo vienetai). Pagal inventorius, našlės moterys nebuvo laikomos šeimų galvomis, nes inventoriuose šeimoje pirmas buvo įrašomas vienas iš sūnų. Tikėtina, vėliau tokios branduolinės bobelių šeimos tapdavo šeimomis, kuriose gyvendavo tik nevedę broliai ir seserys, nes būtent tokios šeimos buvo dažniausios tarp 20–29 m. bobelių šeimų galvų. Tokios šeimos susiformuodavo mirus našlei motinai, o kadangi tarp bobelių buvo įprasta tuoktis vėliau, nei tarp NT turėjusių miestelėnų, nauja branduolinė šeima greitai nesusidarydavo. Tačiau vienam iš brolių ar seserų susituokus, o kitiems broliams ir seserims neatsaiskyrus, susidarysavo išplėstinės šeimos. Būtent tokios išplėstinės šeimos buvo dažniausios tarp 30–39 m. bobelių šeimų galvų. Po kiek laiko visgi nevedę broliai ir seserys atsiskirdavo ir tokiu būdu susiformuodavo branduolinė šeima, kuri buvo dažniausia bobelių sugyvenimo forma tarp visų, vyresnių nei 39 m., bobelių šeimų galvų.

3.4. Gyvenimo ciklo kaita Alsėdžių parapijoje

Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašai leidžia patikslinti individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo kaitos dėsningumus. Apie Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašų tinkamumą kaitai tirti buvo rašyta trečiame skyriuje. Tiesa, dažnu atveju duomenų, surinktų iš vienos parapijos, gyvenimo ciklui tirti nepakanka. Alsėdžių parapijos atveju duomenų pakanka tik valstiečių gyvenimo ciklui tirti, tad remiantis šios parapijos duomenų analize bajorų ir miestelėnų gyvenimo ciklui tirti duomenų nepakanka. Alsėdžių parapijos valstiečių individo gyvenimo ciklo kaitos analizė patvirtino bendras Žemaitijos individo gyvenimo ciklo kaitos tendencijas. Alsėdžių parapijoje 1806–1850 m. laikotarpiu didžioji dauguma 0–4 ir 5–9 m. amžiaus individų gyveno kartu su tėvais. Pavyzdžiui, 1806 m. 0–4 m. grupėje 96 proc. berniukų ir 95 proc. mergaičių gyveno su tėvais, o 5–9 m. grupėje atitinkamai 96 ir 93 proc. Tuo tarpu 1850 m. gyvenusių su tėvais berniukų ir mergaičių procentinė dalis buvo išlikusi tokia pati, nes 0–4 m. grupėje su tėvais gyveno 98 proc. berniukų ir 96 proc. mergaičių, o 5–9 m. grupėje atitinkamai 98 ir 96 proc. Alsėdžių parapijos valstiečiai nuo tėvų imdavo atsiskirti sulaukę 10–14 m., nes šioje amžiaus grupėje samdiniai sudarė nemažą dalį gyventojų, bet gyvenantieji su tėvais dar sudarė šios amžiaus grupės gyventojų pagrindą, tačiau nematyti, kad artėjant link XIX a. vidurio būtų žemkliai padaugėję samdinių. Pavyzdžiui, 1806 m. minėtoje amžiaus grupėje gyvenantieji su tėvais berniukai sudarė 62, o samdiniai – 34 proc., o mergaitės atitinkamai 64 ir 33 proc. Tuo tarpu 1850 m. gyvenantieji su tėvais berniukai sudarė 68 proc., o samdiniai – 31 proc., o mergaitės atitinkamai po 76 ir 21 proc. Samdiniai Alsėdžių parapijoje buvo vyraujanti grupė tarp 15–19 ir 20–24 m.gyventojų. Tiesa, 1806 m. tarp 15–19 m. berniukų gyvenusių su tėvais buvo daugiau, nei samdinių. Minėtais metais minėtoje amžiaus grupėje su tėvais gyvenę berniukai sudarė 53 proc., o samdiniai – 42 proc. Šioje amžiaus grupėje mergaičių samdinių buvo daugiau (48 proc.). Beje, tarp 15–19 m. merginų 1806 m. ištekėjusios sudarė 4 proc. Tačiau 20–24 m. grupėje ištekėjusių merginų jau buvo 32 proc., nors šioje amžiaus grupėje vis dar vyravo samdinės, kurios sudarė 41 proc. Minėtoje amžiaus grupėje samdinių vaikinų buvo panašiai. Jie sudarė 46 proc. Bet vedusių buvo nedaug, nes tokių buvo 7 proc. Artėjant link XIX a. vidurio minėtose amžiaus grupėsė samdinių skaičius nežymiai padidėjo, o tarp merginų sumažėjo ištekėjusių skaičius. Pavyzdžiui, 1850 m.tarp 15–19 m. vaikinų samdiniai sudarė 47 proc. (tiesa, šioje amžiaus grupėje tarp vaikinų daugiausiai buvo gyvenusių su tėvais, kurie sudarė 52 proc.), o tarp merginų – 51 proc. Tuo tarpu 20–24 m. grupėje samdiniai vaikinai sudarė 51, o merginos – 59 proc. Aptariamose amžiaus

grupėse 1850 m. vedusių būta žymiai mažiau, nei 1806 m. Tarp 15–19 m. Alsėdžių parapijos merginų ištekėjusios sudarė vos 1 proc., o vedusių vaikinų šioje amžiaus grupėje nebuvo vidai. Tarp 20–24 m. gyventojų ištekėjusios moterys sudarė 19 proc., o vedę vyrai – 11 proc. Vedusiųjų skaičiaus pokyčiai ryškiausiai matyti 25–29 m. grupėje, kur XIX a. pradžioje vedę asmenys vyravo, bet artėjant link XIX a. vidurio vedusiųjų mažėjo, todėl minėtoje amžiaus grupėje vyravo samdiniai. Analizė parodė, kad 1806 ir 1814 m. 25–29 m. grupėje daugiausiai buvo vedusių valstiečių. Tiesa, 1806 m. minėtoje amžiaus grupėje dar daugiausiai buvo vyrų, kurie gyveno su tėvais. Tokie vyrai sudarė 42 proc., o vedusių šioje amžiaus grupėje buvo 24 proc. (samdinių – 26 proc.). Tačiau tarp moterų minėtais metais minėtoje amžiaus grupėje daugiausiai buvo ištekėjusių, kurios sudarė 57 proc. visų tos amžiaus grupės moterų. 1814 m. situacija dar buvo panaši, nors šiais metais buvo fiksuotas didesnis vedusių vyrų procentas. Vedę vyrai 1814 m. sudarė 47 proc., o samdiniais buvo 34 proc. Tokią pačią procentinę dalį sudarė ir samdinės moterys, tačiau ištekėjusių moterų buvo gerokai daugiau ir jos sudarė 54 proc. visų 25–29 m. amžiaus moterų. Tačiau 1843 m. šioje amžiaus grupėje samdinių skaičius žymiai lenkė vedusiųjų skaičių. Tarp vyrų vedę buvo 28 proc., o samdiniais buvo – 50 proc. Tarp moterų situacija buvo iš esmės panaši, nes ištekėjusios moterys sudarė 47, o samdinės – 37 proc. 1850 m. situacija iš esmės buvo tokia pati, nes 25–29 m. grupėje vedę buvo 25 proc. vyrų, o samdiniais tarnavo 47 proc. Šioje amžiaus grupėje tarp moterų ištekėjusios sudarė 41 proc., o samdinės – 46 proc. Tai, kad XIX a. viduryje 25–29 m. grupėje buvo daugiau nevedusių samdinių (vedusių samdinių taip pat buvo, bet jų skaičius lyginant su 1806 m. beveik nepadidėjo), o vedusių buvo mažiau patvirtina, kad Žemaitijos gyventojai XIX a. viduryje tuokėsi vėliau, nei XIX a. pradžioje. Tačiau jau 30–34 m. grupėje tiek XIX a. pradžioje, tiek viduryje vyravo vedę asmenys. Pavyzdžiui, 1806 m. minėtoje amžiaus grupėje vedę vyrai sudarė 64, o ištekėjusios moterys – 81 proc. visų tos amžiaus grupės gyventojų. Tuo tarpu 1850 m. 30–34 m. grupėje vedę vyrai sudarė 60, o moterys – 70 proc. Vedę asmenys vyravo visose vyresnėse amžiaus grupėse. Tiesa, kai kuriose amžiaus grupėse tarp moterų būta daugiausiai našlių. Pavyzdžiui, 1814, 1843 ir 1850 m. tarp 55 m. ir vyresnių moterų našlių buvo po 49 proc. Našlių vyrų buvo mažiau, nei našlių moterų.

Tuo tarpu Alsėdžių parapijoje ūkius valdžiusių valstiečių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklas per XIX a. I pusę beveik nekito. Tiesa, XIX a. viduryje galima aptikti nežymių šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo skirtumų lyginant su XIX a. pradžia, tačiau pastebėti skirtumai nėra esminiai. Alsėdžių parapijos valstiečių šeimos ir gyvenimo ciklas buvo panašus visos Žemaitijos šeimos ir gyvenimo ciklui. Alsėdžių parapijos analizė patvirtino, kad nors jaunų namų

ūkių šeimininkų namų ūkiai buvo mažesni, jie buvo sudėtingesnės struktūros, o tarp vidutinio ir vyresnio amžiaus namų ūkių šeimininkų namų ūkiai buvo didesni, bet paprastesnės struktūros, bet vyriausių šeimininkų namų ūkiai vėl tapdavo sudėtingesnės struktūros. Pavyzdžiui, 1806 m. duomenų analizė parodė, kad tarp 20–29 m. šeimininkų daugiausiai buvo namų ūkių, kuriuos sudarė išplėstinė šeima, sudaryta iš sutuoktinių poros, jų vaikų, vieno iš sutuoktinių pagyvenusio tėvo ar motinos ir nevedusių brolių ir seserų. Prie tokio tipo šeimų dar gyveno samdinių. Tarp 30–39 m. šeimininkų vyravo sudėtingos struktūros namų ūkiai, tačiau šeimos jau buvo branduolinės (matyt, vienam iš tėvų mirus ir vienam iš vaikų vedus broliai ir seserys gan greitai atsiskirdavo nuo šeimos), sudarytos iš sutuoktinių poros ir vaikų. Tačiau prie branduolinės šeimos dažniausiai dar gyveno samdiniai ir kampininkai. Tuo tarpu 40–49 m. šeimininkai jau gyveno paprastesnės struktūros namų ūkiuose, sudarytuose iš branduolinės šeimos ir tik samdinių. Tarp 50–59 ir 60–69 m. šeimininkų vyravo dar paprastesnės struktūros namų ūkiai, sudaryti tik iš branduolinės šeimos (be samdinių ir be kampininkų). Tačiau tarp 70 m. ir vyresnių šeimininkų daugiausiai buvo sudėtingesnės struktūros namų ūkių, bet vieno vyraujančio šeimos ir namų ūkio tipo nebuvo aptikta. Pas vyriausio amžiaus šeimininkus dažni buvo namų ūkiai, sudaryti iš branduolinės šeimos ir samdinių, taip pat dažni buvo namų ūkiai, sudaryti iš sudėtinės šeimos, kurią sudarė vyresnio amžiaus sutuoktinių pora ir vieno iš jų vaiko su sutuoktiniu (-e) pora. Taip pat prie tokios sudėtinės šeimos būta ir samdinių. Kaip jau buvo minėta, tiek 1814, tiek 1843, tiek 1850 m. situacija buvo panaši, tik tarp jauniausio amžiaus šeimininkų rečiau stebėta išplėstinių šeimų, o tarp vyriausio amžiaus – sudėtinių. Atkreiptinas dėmesys, kad 1850 m. namų ūkiai, kuriuos sudarė tik branduolinė šeima (be samdinių ir kampininkų) buvo dažniausia tik tarp 60–69 m. šeimininkų, kas rodo, jog daugėjo samdinių ir kampininkų. Didesni namų ūkiai buvo tarp jaunesnio ir vidutinio amžiaus šeimininkų, o mažesni – tarp vyresnio amžiaus. Pavyzdžiui, 1806 m. tarp 20–29 m. šeimininkų vidutiniškai vieną namų ūkį sudarė 8,3 asmens, 40–49 m. grupėje – 8,8, o 60–69 m. grupėje – 7,9 asmens. Pastebėtina, kad kiek mažesni Alsėdžių parapijos valstiečių namų ūkiai buvo 1850 m., kuomet tarp 20–29 m. šeimininkų vidutiniškai viename namų ūkyje gyveno 6,7, 40–49 m. – 8,3, o 60–69 m. – 7,2 asmens. Daugiausiai namų ūkių šeimininių būta 30–39 m. grupėje, o mažiausiai – tarp jaunų ir pačių vyriausių gyventojų. Šios amžiaus grupės šeimininkai dažnai samdė papildomą darbo jėgą ir savo ūkiuose apgyvendindavo kampininkus. Taigi, tiek namų ūkių tipų pasiskirstymas pagal amžių, tiek vidurinio namų ūkio dydžio kaita patvirtina Žemaitijoje vyravusias gyvenimo ciklo tendencijas.

4. ANALIZĖS REZULTATŲ PALYGINIMAS SU VIDURIO IR RYTŲ EUROPOS TYRIMŲ DUOMENIMIS

Analizės rezultatų palyginimas su Vidurio ir Rytų Europos tyrimų duomenimis leidžia nustatyti, kiek vakarietiškas buvo Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio modelis. Tiesa, dėl šioje disertacijoje įvesto *šeimos* ir *namų ūkio* sąvokų atskyrimo palyginti namų ūkio tyrimų rezultatus su kitų tyrimų rezultatais yra sudėtinga, nes šioje disertacijoje namų ūkiams klasifikuoti pasirinkta tipologija istoriografijoje apskritai naudojama pirmą kartą. Tad tenka konstatuoti tik namų ūkio dydį ir tipą lėmusius veiksnius, kuriems patvirtinti, tiesa, yra būtina atlikti daugiau ir išsamesnių istorinės demografijos tyrimų. Tuo tarpu šeimų klasifikacijai pasirinkta P. Laslett tipologija leidžia atlikti išsamų šeimų palyginimą ir nustatyti, kokia buvo XIX a. I pusės Žemaitijos vieta Europos šeimų pasiskirstymo pagal tipus žemėlapyje. Taip pat atlikta gyvenimo ciklo analizė ir jos palyginimas su Vidurio ir Rytų Europos tyrimų duomenimis apie santuokos sudarymo laiką įmanoma nustatyti, ar XIX a. I pusės Žemaitijai buvo būdingas europinis santuokos modelis.

4.1. Namų ūkio dydį ir tipą lėmę veiksniai

Tai, kad Žemaitijos gyventojų smulkiųjų bajorų, valstiečių ir miestelėnų namų ūkis artėjant link XIX a. vidurio darėsi vis sudėtingesnės struktūros (bajorų namų ūkyje vis dažniau būta samdinių, valstiečių namų ūkyje – vis dažniau būta samdinių ir kampininkų, o miestelėnų namų ūkyje – vis dažniau būta kampininkų), plito viengungystė ir našlystė, vaikai anksčiau palikdavo tėvų namus, vis vėliau buvo sudaromos santuokos, lėmė augantis gyventojų skaičius. Istoriografijos duomenimis, per 1795–1858 m. Vilniaus ir Kauno gubernijose gyventojų skaičius padidėjo apie 29 proc. Sparčiai gyventojų skaičius augo 1816–1834 m., bet nuo 1834 iki 1858 m. gyventojų skaičius augo lėtai[266]. Būtent 1828–1844 m. parapijiečių sąrašuose ir VIII, IX ir X revizijų metu sudarytuose reviziniuose surašymuose, lyginant su V revizija, matyti ryškesni individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo pokyčiai ir namų ūkio struktūros sudėtingėjimas, viengungystės ir nepilnos šeimos plitimas tarp bežemių valstiečių. Augant gyventojų skaičiui, valstiečių namų ūkis sudėtingiausią struktūrą igijo todėl, kad baudžiavinės gyvenimo sąlygos ribojo baudžiavinių valstiečių migraciją už dvaro ribų, todėl tėvų

[266] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius*, p. 77, 78.

namus palikę jauni valstiečiai dažniausiai turėjo eiti tarnauti pas tam pačiam dvarui priklausiusius valstiečius, todėl ilgainiui vis didesnėje dalyje valstiečių namų ūkių būta samdinių. Bežemiai samdiniai ilgainiui taip pat sukurdavo šeimą, tačiau dėl didėjančio gyventojų skaičiaus atsirandant darbo jėgos pertekliui, tie patys samdiniai tapdavo kampininkais, kurie turėjo glaustis pas tam pačiam dvarui priklausiusius ir ūkius valdžiusius valstiečius arba gyventi atskiruose namuose, bet ūkį valdžiusio valstiečio sodyboje. Žemės neturėjimas reiškė gyvenimo sąlygų nestabilumą, o nestabilios gyvenimo sąlygos skatino bežemius valstiečius vis vėliau sudaryti santuoką, o našlėmis likusioms moterims užkirsdavo kelią ištekėti pakartotinai, kurios, jų vaikams užaugus ir atsiskyrus, tapdavo pavienėmis našlėmis kampininkėmis. Tokiu būdu tarp bežemių viengungystė ir našlystė artėjant link XIX a. vidurio tapo dažna gyvenimo forma. Kalbant apie valstiečius baudžiauninkus, jų šeimos sudėties ir turtinės padėties ryšys yra panašus į Perudžos apylinkių gyventojų turtinės padėties ir šeimos tipo ryšį. Perudžoje bežemių šeimos buvo branduolinės ir mažos[267]. Be to, neturėdami žemės arba jos turėdami mažai, kaip kad daržininkai, gyventojai buvo jautresni nederliaus metams, jiems buvo sunkiau išmaitinti šeimą, todėl bežemiai valstiečiai augindavo mažiau vaikų (jų mirtingumas buvo didesnis). Istoriko M. Jučo teigimu, samdomo darbo įsigalėjimas tarp baudžiaunininkų rodė baudžiavos irimą, nes samdomas darbas ėmė plisti tik baudžiavos laikų pabaigoje. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad samdomojo darbo įsigalėjimui didelę įtaką turėjo gyventojų skaičiaus didėjimas, kuris skatino bežemių (tiek samdinių, tiek kampininkų) skaičiaus augimą ir skatino sudėtingėti žemę naudojusių valstiečių namų ūkį. Tad, galbūt, gyventojų skaičiaus augimas mažino baudžiavinės sistemos efektyvumą ir skatino šios sistemos irimą. Tačiau augantis gyventojų skaičius nebūtinai turėjo mažinti baužiavinės sistemos efektyvumą. Samdinių ir kampininkų skaičiaus santykinis išaugimas galimai reiškė ne tik tai, kad daugiau žmonių turėjo rasti darbo, bet ir tai, kad stiprėjo valstiečių ūkiai ir jiems reikėjo daugiau darbo rankų. Augantis gyventojų skaičius kažkiek turėjo veikti populiacijos augimo sąlygas, bet ar žinome, kaip? Ar baudžiavinė sistema nukentėjo? Be to, lieka neaišku, kaip kito aprūpintų žeme ir bežemių santykis, tad gyventojų skaičiaus augimo poveikio mastas išlieka neaiškus.

Tuo tarpu miestelėnų namų ūkio struktūra artėjant link XIX a. vidurio nuo valstiečių namų ūkio struktūros ėmė skirtis dėl keleto priežasčių. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad miestelių gyventojų sudėtis buvo nevienalytė. Nemaža dalis miestelių gyventojų buvo glaudžiai susiję su kaimų gyventojais per

[267] D. Kerzer, R. Saller, *The Family in Italy from Antiquity to the Present*, New Haven, London, 1991.

dvarų žemės valdas, nes miesteliai dažnai taip pat buvo dvaro valdos dalimi. Dvarui priklausę miestelėnai buvo baudžiaunininkai, o bažnyčių jurisdikų gyventojai – iš esmės bažnytiniai valstiečiai. Augant gyventojų skaičiui, darbingo amžiaus jauni miestelėnai, atsiskyrę nuo tėvų, greičiausiai migruodavo į kaimo vietoves, kur tapdavo valstiečių samdiniais, todėl ilgainiui tarp miestelėnų dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir kampininkai su šeimomis ar be šeimų. Duomenų analizė atskleidė, kad miesteliuose tarp bežemių kampininkų labiausiai išaugo viengungių skaičius. Taip galėjo būti todėl, kad į miestelius labiau kėlėsi gyventi vieniši kampininkai, kurie galėjo glaustis bažnyčių jurisdikose ar gyventi špitolėse taip pat, bežemiams kampininkams, galbūt miesteliuose gyventi buvo patogiau, nes, tikėtina, bežemiai kampininkai stengėsi pragyventi iš ne žemės ūkio veiklos, t. y. užsiimti amatais, o kadangi miesteliuose vyko intensyvesnis ekonominis gyvenimas, kampininkai buvo linkę dažniau gyventi miesteliuose. Kita vertus, dvaruose ekonominis gyvenimas taip pat turėjo būti intensyvus, be to, yra neaiški miestelių paslaugų sfera. Nors, tiesa, bežemių kampininkų daugėjo ir kaimuose. Tad miestelėnų namų ūkio struktūrai įtaką darė ne tik augantis gyventojų skaičius, bet ir gyventojų migracija tarp miestelių ir kaimų, kurios mastas lieka neaiškus ir reikalauja atskiro tyrimo.

Tuo tarpu dar didesnę įtaką migracija darė bajorų namų ūkiui. Galėdami laisvai migruoti, nuo tėvų atsiskyrę bajorų vaikai galėjo vykti gyventi į įvairias vietoves, kur galėjo tapti kitų smulkiųjų bajorų samdiniais arba galėjo tarnauti dvaruose, arba išvykti mokytis, ieškoti darbo ne žemės ūkyje, nes jie turėjo bajorų teises ir jų pasirinkimo galimybės buvo didesnės, todėl pas bajorus ilgainiui ėmė vyrauti namų ūkis, kurį sudarė branduolinė šeima ir samdiniai. Tiesa, pas bajorus tarnavo ir valstiečiai samdiniai. Sunku paaiškinti, kodėl bajorų namų ūkyje rečiau būta kampininkų. Yra pavojus, kad bajorų namų ūkio analizė yra netiksli, nes dėl mažo bajorų skaičiaus jų namų ūkių nebuvo galima suskirstyti pagal bajorų turtinę ir socialinę padėtį, todėl į bendrą tyrimo imtį pateko tiek valstietiško tipo ūkius nuomję bajorai, tiek šeimynas turėjusius dvarus valdę bajorai ar dvarų ekonomai su šeimomis. Tad dvarų šeimynas sudarę samdiniai, tarp kurių gan retai pasitaikydavo vedusių samdinių ir dar rečiau gyveno kampininkų, galėjo iškreipti bajorų namų ūkių su samdiniais skaičių. Kita vertus, matyti, kad smulkiųjų bajorų ūkiuose didėjo samdinių poreikis, tik, kol kas, lieka neaišku, kokios priežastys tai lėmė. Kita vertus, XVIII a. pabaigoje tiek tarp bajorų, tiek tarp valstiečių, tiek tarp miestelėnų dažniausi namų ūkiai buvo tie, kuriuos sudarė tik branduolinė šeima, vadinasi, net ir smulkiųjų bajorų namų ūkis į augantį gyventojų skaičių reagavo kitaip, nei valstiečių ar miestelėnų namų ūkis, nes jei bajorų namų

ūkio analizė būtų labai išsikreipusi dėl netiksliai suformuotos duomenų imties, XVIII a. pabaigos ir XIX a. vidurio bajorų namų ūkis savo struktūra niekuo nesiskirtų, bet analizė rodo, kad skyrėsi ir skyrėsi ne tik laikotarpio, bet ir kitų luomų atžvilgiu. Gyventojų skaičiaus augimas taip pat lėmė ir ankstyvesnį vaikų atsiskyrimą nuo tėvų, vėlėjančią santuoką ir apskritai vyraujančią vėlyvą santuoką, taip pat – plintančią viengungystę. (Beje, ryškiausiai ankstyvesnis atsiskyrimas nuo tėvų, vėlėjanti santuoka ir didėjantis viengungių skaičius buvo stebėtas miersteliuose). Visa tai rodo, kad XIX a. I pusėje Žemaitijos populiacija buvo antroje demografinės raidos fazėje. Akivaizdu, kad didėjantį gyventojų skaičių lėmė mažėjantis mirtingumas. Jei XIX a. I pusėje Žemaitijos populiaciją dar būtų buvusi pirmojoje demografinės raidos fazėje, joje nebūtų didėjęs gyventojų skaičius, kurį būtų sumažinusios kylančios didelės epidemijos[268]. Didelėms epidemijoms išnykus (tiesa, XIX a. I pusėje gyventojų skaičiaus augimą stabdė po trečiojo ATR padalijimo buvusi suirutė, 1812 m. Napoleono karas, 1831 m. choleros epidemija[269]), bet išliekant baudžiavai, žemės ūkio produktyvumas nedidėjo, todėl vėlėjo santuokos sudarymo amžius ir didėjo niekada šeimos nesukūrusių žmonių skaičius. Tokiu būdu įsivyravusi vėlyva santuoka vietoje mirtingumo ėmė reguliuoti augantį gyventojų skaičių[270]. Tiesa tai, kad vėlėjo santuokos sudarymo amžius ir didėjo niekada šeimos nesukūrusių asmenų skaičius, reikėtų pagrįsti atskiru tyrimu, kuriame reikėtų analizuoti aptariamojo laikotarpio santuokos ir mirties metrikų knygas. Tačiau tikėtina, kad aptariamojo laikotarpio pradžioje (XVIII a. pab.) Žemaitijos populiacija jau buvo antroje demografinės raidos fazėje, nes tiek bajorų, tiek valstiečių, tiek miestelėnų santuoka jau buvo vėlyva, jau būta samdinių ir kampininkų. Tikėtina, perėjimas iš pirmosios į antrąją demografinę fazę įvyko XVIII a. viduryje, galbūt, antrojoje pusėje. Po XVIII a. pradžioje siautusio maro ir Šiaurės karo Žemaitijoje didelių epidemijų ir suiručių nebuvo, tad gyventojų skaičius sėkmingai atsistatė. Istorikas M. Jučas pastebėjo, kad būtent po Šiaurės karo ir maro epidemijos Šiaulių ekonomijoje imta naudoti samdomąjį darbą, o samda valstiečių ūkiuose išplito ir tapo sistema tik XVIII a. pabaigoje[271], o per XIX a. I pusę samdinių ir kampininkų skaičius didėjo.

Kaip matyti, samdinių ir kampininkų skaičius padidėjo tarp 1795 ir 1828–1844 m., bet vėliau samdinių ir kampininkų skaičius buvo linkęs svyruoti.

[268] D. Kirk, „Demographic Transition Theory“, in: *Population studies: A Journal of Demography,* 1996, nr. 50, p. 363.
[269] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius,* p. 77, 78.
[270] D. Kirk, „Demographic Transition Theory“, in: *Population studies,* p. 363.
[271] M. Jučas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972, p. 100, 159.

Pavyzdžiui, 1795 m. samdiniai sudarė 17, o kampininkai – 16 proc. visos tirtos populiacijos, o 1828–1844 m. – atitinkamai 28 ir 17 proc. Tuo tarpu 1845–1851 m. samdinių dalis populiacijoje buvo mažesnė, nei 1828–1844 m. laikotarpiu ir sudarė 26 proc. visų gyventojų, o kampininkų padaugėjo, nes 1845–1851 m. kampininkai sudarė 20 proc. visų gyventojų. Svarbu pastebėti, kad bežemių skaičiaus kaita sutampa su gyventojų skaičiaus augimo tempais, nes, kaip jau buvo minėta, sparčiai gyventojų skaičius augo 1816–1834 m., bet nuo 1834 iki 1858 m. gyventojų skaičius augo lėtai[272], tad 1828–2844 m. samdinių ir kampininkų dalis buvo didesnė, nei 1795 m., o 1845–1851 m. nebuvo reikšmingai pakitusi lyginant su 1828–1844 m. M. Jučas rašė, kad didėjantis bežemių skaičius nereiškė visiškos kaimo pauperizacijos, nes tuo pačiu daugėjo ir pasiturinčių valstiečių, kurie naudojo bežemių darbo jėgą[273]. Tačiau tai reiškė didėjančius socialinius skirtumus, nes kaip parodė tyrimas, bežemiams darėsi vis sunkiau sukurti šeimą, o našlėmis likusios moterys turėjo vis mažiau galimybių ištekėti, be to, baudžiavinės gyvenimo sąlygos ribojo bežemių galimybę laisvai migruoti. Tyrimo rezultatai patvirtino M. Kopczyńskio įžvalgas, kad namų ūkių ir šeimų dydį bei sudėtingumą lėmė socialinė, ekonominė ir turtinė padėtis. Kadangi mažažemiai ir bežemiai neturėjo žemės arba turėjo tik nedidelį sklypą, todėl bežemiai buvo jautresni prasto derliaus metams, bežemių mirtingumas buvo didesnis[274]. Kadangi bežemiams buvo sunkiau kurti šeimą, tai jiems buvo sunkiau išnaudoti biologinį-reprodukcinį potencialą[275]. Čia dar kartą reikėtų atkreipti dėmesį į lentelę, kurioje matyti, kad 1845–1851 m. tirtoje populiacijoje buvo didesnis kampininkų skaičius, nei ankstesniais laikotarpiais, o kampininkų skaičius lenkė samdinių skaičių. Nuo 1834 iki 1858 m. gyventojų skaičius augo lėtai, nes buvo sudėtingesnės gyvenimo sąlygos[276]. Sunkiau gyvenę ūkius valdantys valstiečiai samdė mažiau samdinių, todėl tarp bežemių atsirasdavo daugiau kampininkų, kurie buvo pažeidžiamiausias gyventojų sluoksnis. Žemaitijoje XIX a. I pusėje didėjanti socialinė atskirtis buvo reakcija į didėjantį gyventojų skaičių ir nepalankias gyvenimo sąlygas. Atrodo, XIX a. I pusės Žemaitijoje buvo susidariusi situacija, primenanti Malthuso spąstus, nes esant baudžiavinei sistemai nebuvo galimybės didinti žemės ūkio produktyvumą, todėl gyventojų skaičius augo sparčiau, nei žemės ūkio produkcijos gamyba,

[272] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius,* p. 77, 78.
[273] M. Jučas, *Baudžiavos irimas,* p. 103.
[274] M. Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską*, p. 114.
[275] C. Kuklo, *The Population of the Holy Cross Parish in Warsaw*, p. 85–90.
[276] T. Bairašauskaitė, Z. Medišauskienė, R. Miknys, *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius,* p. 77, 78.

o tai skatino socialinę nelygybę ir dalies gyventojų skurdą. Dėl didėjančio skurdo lygio mažėjo gimstamumas ir tai švelnino gyventojų skaičiaus augimą[277].Visgi matyti, kad bajorų namų ūkis taip pat darėsi sudėtingesnis, tačiau labiau dėl jame didėjančio samdinių skaičiaus, o tai reiškė, kad bajorų namų ūkis turėjo mažiau sąlygų tapti tokios sudėtingos struktūros, kokią dažniau įgaudavo valstiečių ir miestelėnų namų ūkis. Labai gaila, kad Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio struktūros ir gyvenimo ciklo tyrimas neleidžia valstiečių namų ūkių klasifikuoti į lažinius ir činšinius ūkius, nes parapijiečių sąrašuose ir reviziniuose surašymuose apie lažą ir činšą duomenų nėra, o turimi dvarų inventorių duomenys yra nepakankami. Turint duomenis apie tai, kuo skyrėsi lažą atliekančių ir činšą mokančių gyventojų namų ūkio struktūros ir gyvenimo ciklo kaita ir kokia yra kaitos reakcija į augantį gyventojų skaičių, būtų galima atkreipti dėmesį į tai, kad dar M. Jučas pastebėjo, jog činšininkai ir laisvieji žmonės daugiausiai gyveno šiaurvakarių Žemaitijoje – Telšių apskrityje. Kitose Lietuvos srityse jų buvo kur kas mažiau. Visoje Žemaitijoje, ten, kur niekuomet nebuvo išplitęs palivarkinis ūkis, per visą feodalinį metą išliko piniginė renta ir laisvieji žmonės. XVIII a. pabaigoje buvo gana stambių dvarų, kur visi ar dauguma valstiečių mokėjo činšą (Kartena, Luokė)[278]. Tiesa, Didžiosios Kartenos ir Luokės dvarai pateko į tyrimo imtį, tad yra galimybė patikrinti, kokia šeimos ir namų ūkio struktūra bent jau šiuose dvaruose buvo vyraujanti. Didžiosios Kartenos dvare 1834 m. surašymo[279] duomenimis gyveno tik laisvieji žmonės ir įrodinėjantys bajorystę, o dvarą sudarė 23 kaimai ir Kartenos miestelis. Didžiosios Kartenos dvare dažniausi buvo namų ūkiai, kurių pagrindą sudarė išplėstinės ir branduolinės šeimos. Kadangi 1816 m. reviziniai surašymai stokojo duomenų apie samdinius ir kampininkus (Didžiosios Kartenos reviziniame surašyme samdinių šiek tiek aptikta, tačiau kampininkų – ne), tai reikėtų manyti, kad reviziniuose surašymuose nenurodytais ryšiais su branduoline šeima susiję asmenys galėjo būti samdiniai ir tada išeitų, kad Didžiosios Kartenos dvare gyvenę ir činšą mokėję laisvieji žmonės dažniausiai gyveno namų ūkiuose, kuriuos sudarė branduolinė šeima ir samdiniai, tad išeitų, kad Didžiosios Kartenos dvaro gyventojai (laisvieji žmonės ir Kartenos miestelio miestelėnai) gyveno panašios struktūros namų ūkiuose, kaip ir visos Žemaitijos bajorai. Tuo tarpu Luokės dvare, 1854 m. Luokės valstybinio

[277] M. Dokić, „Maltusova teorija o stanovništvu kao osnov za kritiku intervencionističke države (Malthus's theory on population as a basis for criticism of the interventionist state)", in: *Stanovnistvo,* 2014, nr. 52, p. 1–16.
[278] M. Jučas, *Baudžiavos irimas,* p. 129.
[279] Didžiosios Kartenos dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 418-496v.

dvaro inventoriaus duomenimis, 22 kaimuose ir Luokės miestelyje gyveno valstybiniai valstiečiai (buvę Žemaičių vyskupo valstiečiai)[280]. Šio dvaro valstiečiai daugiausiai gyveno branduolinėse ir išplėstinėse šeimose. Tačiau valstybinių dvarų gyventojų sąrašų sudarymo pobūdis skiriasi nuo revizinių surašymų ir tuo labiau nuo parapijiečių sąrašų sudarymo pobūdžio, tad iš valstybinių dvarų inventorių yra sunku pasakyti, kiek valstiečių ūkiuose būta samdinių, o be to, valstybinių dvarų inventoriuose kartu su artimais giminystės ryšiais susijusia šeima buvo surašomi ir tolimesni giminaičiai, kurie greičiausiai atliko samdinių funkciją. Tad tiek valstybinių dvarų inventorių, tiek revizinių surašymų duomenis palyginti su V revizijoje ir parapijiečių sąrašuose surašytų bajorų duomenimis yra gan sudėtinga, nors Didžiosios Kartenos dvaro atvejis leidžia numanyti, kad mokančių činšą laisvųjų žmonių namų ūkis reaguodamas į didėjantį gyventojų skaičių galėjo kisti panašiai, kaip ir bajorų namų ūkis, tad iš esmės galima sutikti su M. Juču, bet būtina pabrėžti, kad baudžiavinės gyvenimo sąlygos didėjant gyventojų skaičiui nemažą dalį gyventojų skurdino ir stabdė ne tik Žemaitijos, bet ir visos Rusijos imperijos vystymąsi.

4.2. Žemaitija ir Europinis santuokos modelis

Individo, šeimos ir namų ūkio gyvenimo ciklo analizė atskleidė, kad XIX a. I pusės Žemaitijoje vyravo europinis santuokos modelis, nes Žemaitijos gyventojai buvo linkę tuoktis vėlai. Tyrimo metu nustatyta, kad dar XVIII a. pabaigoje Žemaitijoje vyravo europinis santuokos modelis, nes tiek 20–24, tiek 25–29 m. grupėse nemaža dalis asmenų buvo nevedę. Pavyzdžiui, 1795–1796 m. duomenimis, nevedę 20–24 m. amžiaus sulaukę bajorai vyrai sudarė 86, o moterys – 65 proc. visų bajorų, tuo tarpu 25–29 m. amžiaus nevedę bajorai sudarė 71, o moterys – 40 proc. visų šios amžiaus grupės bajorų. Tarp valstiečių minėtose amžiaus grupėse nevedusių buvo šiek tiek daugiau, nei tarp bajorų. Štai 20–24 m. grupėje nevedę valstiečiai vyrai sudarė 92, o moterys – 65 proc., 25–29 m. grupėje – atitinkamai 70 ir 39 proc. visų valstiečių. Nevedę miestelėnai aptariamose amžiaus grupėse sudarė panašią gyventojų dalį, nes 20–24 m. grupėje nevedę miestelėnai vyrai sudarė 88, o moterys – 53 proc., 25–29 m. grupėje atitinkamai po 56 ir 49 proc. vyrų ir moterų. Tiek vėlesnių revizinių surašymų, tiek parapijiečių sąrašų, tiek inventorių duomenys patvirtina, kad XIX a. I pusės Žemaitijoje vyravo europinis santuokos modelis, nes per visą laikotarpį aptariamose amžiaus grupėse nevedusių dalis išliko labai panaši, kaip XVIII a. pabaigoje.

[280] Luokės valstybinio dvaro inventorius. 1854 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3894.

Pavyzdžiui, 1858 m. revizinių surašymų duomenimis, tarp laisvųjų žmonių nevedę 20–24 m. vyrai sudarė 85, o moterys – 75 proc., 25–29 m. grupėje atitinkamai 64 ir 60 proc. vyrų ir moterų. Tarp valstiečių minėtose amžiaus grupėse nevedę buvo atitinkamai 85 ir 73, taip pat – 50 ir 44 proc. vyrų ir moterų, o tarp miestelėnų – atitinkamai 82 ir 80, taip pat – 61 ir 63 proc. vyrų ir moterų. Parapijiečių sąrašų, sudarytų 1845–1851 m. duomenimis, nevedę 20–24 m. bajorai vyrai sudarė 92, o moterys – 78 proc., 25–29 m. grupėje atitinkamai 60 ir 32 proc. visų bajorų vyrų ir moterų. Tarp valstiečių, 1845–1851 m. parapijiečių sąrašų duomenimis, nevedę buvo 91 proc. 20–24 m. vyrų ir 79 proc. to paties amžiaus moterų, o 25–29 m. grupėje atitinkamai nevedę buvo 62 proc. vyrų ir 53 proc. moterų. Tuo tarpu valstybinių dvarų inventorių duomenimis, 20–24 m. grupėje nevedę valstybiniai valstiečiai vyrai 76, o moterys – 64 proc. visų valstybinių valstiečių, tuo tarpu 25–29 m. grupėje nevedę buvo 44 proc. vyrų ir 34 proc. moterų. Tarp bežemių Žemaitijos gyventojų taip pat vyravo europinis santuokos modelis, nes taip pat dar XVIII a. pabaigoje nagrinėjamose amžiaus grupėse nevedę asmenys gan dažnai sudarydavo gyventojų daugumą. Pavyzdžiui, 1795–1796 m. tarp bežemių valstiečių nevedę buvo 74 proc. 20–24 m. vyrų ir 31 proc. moterų, tačiau 25–29 m. grupėje nevedę bežemiai valstiečiai vyrai sudarė vos 18, o moterys – vos 13 proc. visų bežemių valstiečių. Tačiau valstybinių dvarų inventorių, sudarytų XIX a. viduryje, duomenys yra kiek kitokie, nes rodo, kad tarp 20–24 m. valstiečių nevedę buvo 93, o tarp to paties amžiaus moterų netekėjusios sudarė 87 proc. visų moterų. Tuo tarpu 25–29 m. grupėje nevedę bobeliai vyrai sudarė 53, o moterys – 68 proc. visų tos amžiaus grupės bobelių.

Tuo tarpu J. Hajnalas remdamasis 1897 m. Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis nustatė, kad europinėje Rusijos imperijos dalyje tarp 20–29 m. vyrų nevedę buvo 42 proc., o moterų – 23 proc. Tyrėjas pastebėjo, kad Vakarų Europoje apie 1900 m. minėtose amžiaus grupėse nevedusių vyrų ir moterų buvo žymiai daugiau. Pavyzdžiui, Austrijoje 20–24 m. grupėje nevedę buvo 93 proc. vyrų ir 66 proc. moterų, o 25–29 m. grupėje – 51 proc. vyrų ir 38 proc. moterų. Tuo tarpu Belgijoje 20–24 m. grupėje nevedę buvo 85 proc. vyrų ir 71 proc. moterų, o 25–29 m. grupėje – 50 proc. vyrų ir 41 proc. moterų. Danijoje 20–24 m. grupėje nevedusių atitinkamai buvo 88 ir 75 proc., o 25–29 m. – atitinkamai 50 ir 42 proc., Didžiojoje Britanijoje atitinkamai 83 ir 73 proc., taip pat atitinkamai 47 ir 42 proc., Norvegijoje atitinkamai 86 ir 77 proc., taip pat atitinkamai 54 ir 48 proc., Šveicarijoje atitinkamai 91 ir 78 proc., taip pat atitinkamai 58 ir 45 proc. visos populiacijos[281]. Tačiau Rytų ir Pietryčių Europoje J. Hajnal

[281] J. Hajnal, „European Marriage Patterns“, p. 102.

pastebėjo, kad nevedusiųjų procentinė dalis buvo mažesnė, nei Vakarų Europoje, o dar mažiau nevedusiųjų minėtose amžiaus grupėse mokslininkas aptiko už Europos ribų. Pavyzdžiui, Graikijoje 20–24 m. grupėje nevedę buvo 82 proc. vyrų ir 44 proc. moterų, o 25–29 m. grupėje – 47 proc. vyrų ir vos 13 proc. moterų. Tuo tarpu Vengrijoje atitinkamai nevedę buvo 81 ir 36 proc., taip pat atitinkamai 31 ir 15 proc., Rumunijoje – 67 ir 20 proc., taip pat – 21 ir 8 proc., Serbijoje – 50 ir 16 proc., taip pat – 18 ir 2 proc., Maroke 59 ir 8 proc, taip pat – 28 ir 3 proc, Mozambike – 54 ir 17 proc., taip pat – 23 ir 7 proc., Mauricijuje – 72 ir 24 proc, taip pat – 33 ir 12 proc., Tailande – 61 ir 30 proc., taip pat – 24 ir 11 proc., Korėjoje – 33 ir 2 proc., taip pat – 10 ir 1 proc, Japonijoje – 71 ir 31 proc., taip pat 26 ir 9 proc. visų vyrų ir moterų[282]. Taigi, akivaizdu, kad XIX a. I pusės Žemaitija buvo į vakarus nuo J. Hajnalo linijos. Pagal nevedusiųjų dalį jauno amžiaus populiacijoje XIX a. I pusės Žemaitija buvo artimiausia XVIII a. II pusės vakarinei Lenkijos-Lietuvos valstybės daliai, besiribojusiai su Prūsija. Pagal M. Szołtyseko pateiktus duomenis[283] apskaičiavus, kiek įvairiose Lenkijos-Lietuvos valstybės dalyse 20–24 m. amžiaus grupėje būta nevedusių asmenų paaiškėjo, kad didžiausia nevedusiųjų dalis buvo vakariniame Lenkijos-Lietuvos valstybės regione (*Cluster West*) (dab. Lenkijos Respublika), kur minėtoje amžiaus grupėje nevedę buvo 82,9 proc. vyrų ir 42,3 moterų. Tačiau artėjant link rytinio Lenkijos-Lietuvos valstybės pakraščio minėtoje amžiaus grupėje nevedusių asmenų būta vis mažiau. Pirmajame Rytų regione (*Cluster East 1*), buvusiame tarp Lodzės ir Pinsko, nevedę vyrai sudarė 49,2, o moterys – 14,9 proc. visos regiono populiacijos. Tuo tarpu Antrajame Rytų regione (*Cluster East 2*), buvusiame maždaug dabartinėje Vakarų Ukrainoje, 20–24 m. grupėje nevedę vyrai sudarė 57,5, o moterys – 22,2 proc. visos regiono populiacijos. Tačiau mažiausiai nevedusių 20–24 m. asmenų būta trečiajame Rytų regione (*Cluster East 3*), buvusiame dabartinių Baltarusijos ir Ukrainos valstybių pasienyje, į šiaurės vakarus nuo Kyjivo. Ten nevedę vyrai sudarė 23,9, o moterys – vos 3,3 proc. viso regiono populiacijos. Tad kaip matyti, rytinėje Lenkijos-Lietuvos valstybės dalyje apie europinio santuokos modelio egzistavimą kalbėti jau yra sudėtinga, bet tuo pačiu matyti, kad vakarinėje Lenkijos-Lietuvos valstybės dalyje europinis santuokos modelis vyravo. Europinio santuokos modelio vyravimą Žemaitijoje patvirtina ir Dalios Marcinkevičienės tyrimas. Mokslininkė pastebėjo, kad XIX a. tuoktasi vis vėliau. Tyrėja atskleidė, kad 1835–1865 m. vidutinis vedybinis lietuvių amžius buvo: moterų – 25,1 m., vyrų – 29,9 m., o 1875 – 1915 m. moterys

[282] Ten pat. P. 103, 104.
[283]M. Szołtysek, Mikołaj. *Rethinking East-Central Europe*, p. 425.

tuokėsi sulaukusios vidutiniškai 25,8 m., o vyrai – 33,0 m., kas atitinka europinio santuokos modelio charakteristikas[284].

Kas lėmė europinio santuokos modelio vyravimą Žemaitijoje, kol kas, nežinoma. Neretai Europinio santuokos modelio vyravimas yra aiškinamas Vakarų krikščionybės įtaka. Vakarų krikščionybėje egzistuojantys skaistaus gyvenimo ir savarankiško apsisprendimo sudaryti santuoką reiškiniai, kaip didžiausios vertybės, skatina žmones tuoktis vėliau arba nesituokti visai, arba sudaro galimybę atrasti egzistencijos prasmę tiems, kurie dėl susidariusių sociodemografinių sąlygų negalėjo sukurti šeimos ir realizuoti savo biologinio-reprodukcinio potencialo. M. Szołtysekas pastebėjo, kad Vakarų Bažnyčioje didelę įtaką darė jaunavedžių abipusio sutikimo sudaryti santuoką svarba, kuri dar nuo XII a. suteikė nemažą laisvę jauniesiems sudaryti santuoką be tėvų ar dvarininko (senjoro) sutikimo. Stačiatikių bažnyčioje buvo priešingai, nes tėvai turėjo teisę ir pareigą sutuokti savo vaikus, be to, jaunieji negalėjo tuoktis be tėvų leidimo[285]. Tai, kad Katalikų bažnyčia skatino jaunuosius tuoktis laisvu sutarimu liudija XVIII a. pradžioje Šiaulių bažnyčioje pasakytas pamokslas apie vestuves Galilėjos Kanoje. Pamokslininkas pabrėžė, kad vyras pačios neturėtų vesti dėl didelės pasogos ir tik ir susipažinti su šeimos ne dėl kūno noro pildymo, o ir nuotaka neturėtų tekėti už jaunikio tik dėl pinigų ir kūno noro pildymo. Pamokslininko teigimu, vyras ir moteris turėtų tuoktis tik dėl vaikų auklėjimo, nes dėl turto sudarytos santuokos primena pragarą, kur vyras ir žmona tarpusavyje riejasi kaip šunys[286]. Kita vertus, tokio pamokslo poreikis rodo, kad XVIII a. pradžios Šiaulių parapijoje žmonės greičiausiai dažniau tuokėsi dėl turto, o ne dėl vaikų auklėjimo. Be to, turimi empiriniai duomenys verčia kelti klausimą, kiek iš tiesų santuokos laisvanoriškumas egzistavo. Čia norėtųsi panagrinėti Užvenčio RKB priešsantuokinės apklausos metrikų knygas ir atkreipti dėmesį į kai kuriuos priešsantuokinės apklausos klausimus ir atsakymus. Pagal Užvenčio RKB priešsantuokinės apklausos metrikų knygas, sudarytas 1836–1863 m., jauniesiems prieš vedybas buvo užduodama 12 klausimų, tokių kaip, koks besituokiančiojo vardas, pavardė, tėvai, gimimo vieta, amžius, tikėjimas, luomas, gyvenamoji vieta, vedybinis statusas (niekada nevedęs, našlys), ar tuokiasi laisva valia, su kieno žinia tuokiasi ir kt. Labiausiai dėmesį norėtųsi atkreipti į du paskutinius paminėtus klausimus (ar tuokiasi laisva valia ir su kieno žinia tuokiasi). Iš klausimų matyti, kad jaunieji turėjo patvirtinti, jog

[284] D. Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje,* Vilnius, 1999, p. 72.
[285] Ten pat. P. 469.
[286] J. Karaciejus, *Contiones Lituanicae: XVIII a. pradžios pamokslai,* Vilnius, 2008, p. 38, 39.

tuokiasi laisva valia. Pavyzdžiui, 1836 m. lapkritį buvo sudaryta 25 m. valstiečio iš Vidsodžio kaimo Juozapo Volinskio ir 23 m. valstietės iš Užberžynio Marcijonos Šilkartaitės priešsantuokinė apklausa. Abu jaunieji patvirtino, kad tuokiasi laisva valia, tačiau jaunikis tuokėsi ne tik su motinos, šeimos, bet ir su dvarininko žinia (*za wiadomością Matki, familii i Dziedzica*), nors jaunoji tekėjo tik su tėvų žinia[287]. Dvaras taip pat davė leidimą tuoktis ir Martynui Kučinskiui iš Žeberių kaimo, kuris 1837 m. vedė Oną Stasiulytę. Nors pažymėta, kad abu jaunieji tuokėsi laisva valia, tačiau abu jie susituokė su dvaro žinia (*za wiadomością familii i dworu*)[288]. Tad priešsantuokinės apklausos patvirtina tai, ką buvo pastebėjęs A. Plakans[289] ir ką liudija etnografiniai duomenys[290].

M. Szołtysekas atkreipė dėmesį, kad vėlyvą santuoką skatino ne tik konfesinė priklausomybė, bet ir galinti susidaryti lyčių disproporcija, nes santykinai mažas sutuoktinių skaičius vėlina santuokos sudarymo laiką ir skatina likti nesusituokus. Pavyzdžiui, didelis vyrų skaičius ir santuokinio amžiaus moterų trūkumas yra sietinas su vėlyva vyrų santuoka, bet ankstyva moterų santuoka. Tuo tarpu jei populiacijoje yra gerokai daugiau moterų, tada moterys tuokiasi santykinai vėlai, o vyrai turi didesnę partnerių pasirinkimo galimybę, todėl jų santuokinis amžiaus vidurkis neturėtų būti labai didelis. Siekiant ištirti lyčių disbalansą populiacijoje, reikia nagrinėti lyčių santykį parapijos ar dvaro lygmenyje ir apskaičiuoti, kiek 20–34 m. vyrų tenka 15–29 m. moterų[291]. Tiesa, atlikęs tokį tyrimą, M. Szołtysekas XVIII a. pabaigoje Lenkijos-Lietuvos valstybėje lyčių disproporcijos nepastebėjo. Tačiau XIX a. I pusėje lyčių disproporcija yra galimai labiau tikėtinas dalykas, nes, pavyzdžiui, 1830–1831 m. sukilimas ir ėmimas į rekrūtų kariuomenę galėjo neigiamai paveikti vyrų skaičių populiacijoje. Tad tam, kad nustatyti galimą lyčių disproporciją, tenka remtis tik parapijiečių sąrašų duomenimis, kurių iš esmės pakanka. Apskaičiavus santuokinio amžiaus vyrų ir moterų santykį Alsėdžių, Kretingos, Nemakščių, Šakynos ir Tenenių parapijose paaiškėjo, kad per visą XIX a. buvo įprasta, kad populiacijoje buvo daugiau moterų, nei vyrų ir tai iš esmės paaiškina, kodėl tarp moterų labiau buvo paplitusi viengungystė ir našlystė. Be to, per XIX a. I pusę vyrų ir moterų santykis Žemaitijos populiacijoje nebuvo pastovus. Pavyzdžiui, Alsėdžių parapijoje

[287] Užvenčio RKB priešsantuokinės apklausos metrikų knyga. 1836–1851 m., in: Užvenčio bažnyčios archyvas (toliau – UBA), l. 2v.
[288] Ten pat, l. 6–6v.
[289] A. Plakans, „Seigneurial Authority“, p. 629–654.
[290] Stungurų kaimo (Viduklės dv.) gyventojo Antano Vaičekausko atsiminimai apie baudžiavą. XX a. 3–4 deš., in: ŠAM, E–I 149/10.
[291] M. Szoltysek, *Rethinking East-Central Europe,* p. 460, 461.

1814 m. vienai 15–29 m. moteriai teko vos 0,57 20–34 m. vyro, tad 1814 m. Alsėdžių parapijoje buvo didelė vedybinio amžiaus vyrų ir moterų disproporcija. Tačiau artėjant link XIX a. vidurio Alsėdžių parapijoje vyrų ir moterų disproporcija mažėjo, nors vyrų vis tiek buvo mažiau, nei moterų. Štai 1843 m. Alsėdžiuose vienai 15–29 m. moteriai teko 0,69 vyro, 1846 m. – 0,72, 1850 m. – 0,71. Panašus vyrų ir moterų santykis stebėtas Kretingos, Nemakščių ir Šakynos parapijose. Pavyzdžiui, 1842 m. Kretingos parapijoje vienai vedybinio amžiaus moteriai teko 0,64 vyro, 1844 m. Šakynos parapijoje – 0,69, 1844 m. Nemakščių parapijoje – 0,76. Tačiau Tenenių parapijoje fiksuotos kiek kitokios tendencijos, nes 1835 m. Teneniuose buvo gerokai daugiau vyrų, nei moterų, nes vienai vedybinio amžiaus moteriai teko 1,2 vyro. Tiesa, vėliau Tenenių parapijoje moterų buvo daugiau, nei vyrų, nes 1840 m. vienai moteriai teko 0,67 vyro, 1846 m. – 0,86, 1857 m. – 0,77. Sunku paaiškinti, kodėl Teneniuose 1835 m. buvo mažiau moterų, nei vyrų. Tačiau atrasta netipinė situacija leidžia patikrinti, kokia dalis nevedusių ir našlių buvo Tenenių parapijoje 1835 m. ir kiek pagal našlystę ir viengungystę Tenenių parapijos gyventojai skyrėsi nuo likusios tirtos populiacijos. Tačiau tarp vyresnio amžiaus Tenenių parapijos gyventojų (45<) moterų taip pat buvo daugiau našlių, o vyrai daugiau buvo vedę. Gali būti, kad koks nors neidentifikuotas reiškinys būtent apie 1835 m. traukė jaunus vyrus gyventi į Tenenių parapiją, taip kaip apie 1814 m. traukė jaunus vyrus išvykti iš Alsėdžių parapijos. Tad greičiausiai vyrų ir moterų disproporcija nebuvo esminis veiksnys, skatinęs viengungystę.

Istoriografijoje europinis santuokos modelis dažnai yra siejamas su visuomenės modernizacija, tačiau vargu, ar XIX a. I pusės Žemaitijoje galime kalbėti apie visuomenės modernizaciją. Nors šioje disertacijoje žydai nebuvo tyrinėti, yra naudinga palyginti Žemaitijos gyventojų krikščionių duomenis apie vidutinį santuokinį amžių su Vidurio Rytų Europos žydų analogiškais duomenimis, kurie rodo, kad tikrai ne modernizacija lėmė vėlyvas Žemaitijos gyventojų krikščionių, tyrinėtų šioje disertacijoje, santuokas. Pavyzdžiui, Steven M. Lowenstein nustatė, kad dar XVIII a. vėlyvos santuokos tapo įprastos tarp Vokietijos žydų, o XIX a. buvo aiškūs labai vėlyvų santuokų geografiniai modeliai tarp žydų Pietų ir Vakarų Vokietijoje, kur vyrai tuokėsi vidutiniškai sulaukę 30 ar daugiau metų, o moterys – maždaug 25 metų. Tuo tarpu Lenkijos teritorijoje žydų santuokos buvo gan ankstyvos, nes abiejų lyčių individai tuokėsi vidutiniškai sulaukę apie 20 metų, o ankstyvos žydų santuokos buvo būdingos visos Rusijos imperijos teritorijai, kur gyveno žydai. Autorius atkreipė dėmesį, kad Baltijos regiono žydai tuokėsi jauno amžiaus, nors tarp Baltijos regiono gyventojų krikščionių buvo paplitusios vėlyvos santuokos. Kita vertus, Vengrijos žydai tuokėsi vėliau, nei krikščionys

vengrai[292]. Taigi, Baltijos regiono žydams nebūdingas europinis santuokos modelis rodo, kad Baltijos regiono krikščionims būdingą europinį santuokos modelį lėmė ne visuomenės modernizacija, kuri, jei XIX a. I pusėje regione būtų vykusi, neabejotinai būtų palietusi ir žydus.

4.3. Šeimų tipai Žemaitijoje: vakarietiškas modelis ar pereinamoji kultūrinė zona?

Remiantis negausia Lietuvos istoriografija, skirta istorinės demografijos problematikai, buvo kelta hipotezė, kad nors XIX a. I pusės Žemaitijoje vyravo europinis santuokos modelis, baudžiavinės gyvenimo sąlygos trukdė šeimų branduolizacijai, todėl Žemaitijoje XIX a. I pusėje nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio ir Žemaitija priklausė pereinamajai kultūrinei zonai. Tyrimas patvirtino, kad pagal šeimos tipą XIX a. I pusės Žemaitija priskirtina pereinamajai kultūrinei zonai, tačiau Žemaitijos gyventojų šeimos turėjo ryškių vakarietiško modelio bruožų. Net ir atskyrus tai, kas yra *šeima* ir kas yra *namų ūkis*, ko savo tyrimuose nebuvo atlikusios A. Vyšniauskaitė[293], ir A. Maslauskaitė su D. Leinarte ir I. Dirsyte[294], taip pat J. Sarcevičienė[295], akivaizdu, kad tarp žeme aprūpintų valstiečių, valstietiško tipo ūkius valdžiusių smulkiųjų bajorų ir žeme aprūpintų miestelių gyventojų branduolinės šeimos tipas nebuvo dominuojantis. Dar XVIII a. pabaigoje tarp smulkiųjų bajorų ir miestelių gyventojų branduolinės šeimos sudarė 59 proc., o tarp žeme aprūpintų valstiečių – 50 proc. Tuo tarpu parapijiečių sąrašų, sudarytų 1828–1844 m. ir 1845–1859 m. duomenimis, branduolinių šeimų jau buvo daugiau. Tarp žeme aprūpintų valstiečių branduolinės šeimos atitinkamai sudarė po 72 ir 78 proc. visų šeimų, tarp smulkiųjų bajorų – atitinkamai po 63 ir 65 proc., tarp miestelių gyventojų – po 53 ir 55 proc. Taigi, artėjant link XIX a. vidurio branduolinių šeimų daugėjo, tačiau branduolinės šeimos netapo dominuojančiomis. Tarp žeme aprūpintų valstiečių, valstietiško tipo ūkius valdžiusių smulkiųjų bajorų ir miestelių gyventojų taip pat gan dažnos buvo išplėstinės šeimos. XVIII a. pabaigoje tarp smulkiųjų bajorų išplėstinės šeimos sudarė 27 proc., tarp žeme aprūpintų valstiečių – 35 proc, tarp žeme aprūpintų miestelių gyventojų – 27 proc. Parapijiečių sąrašų, sudarytų 1828–1844 m. ir 1845–1859 m. duomenimis,

[292] S. M. Lowenstein, „Ashkenazic Jewry and the European Marriage Pattern: A Preliminary Survey of Jewish Marriage Age“, in: *Jewish History*, 1994, t. 8, Nr. 1/2, The Robert Cohen Memorial Volume, p. 155–175.
[293] A. Вишняускайте, *Развитие литовской крестянской семьи,* Москва, 1964.
[294] A. Maslauskaitė, D. Leinartė, I. Dirsytė, „Praeities šeimos“, p. 7–33.
[295] J. Sarcevičienė, „Cykle życia jednostki i rodziny“, p. 49–66.

tarp smulkiųjų bajorų išplėstinės šeimos sudarė atitinkamai po 18 ir 15 proc, tarp žeme aprūpintų valstiečių – atitinkamai po 19 ir 15 proc., o tarp žeme aprūpintų miestelių gyventojų – po 23 ir 21 proc. Tuo tarpu tarp visų luomų šeimų sudėtinės šeimos sudarė vos po kelis procentus visų šeimų. Tad nors branduolinė šeima ir nebuvo dominuojanti, ji buvo dažniausia, nes per šeimos gyvenimo ciklą šeima branduoline išbūdavo ilgiausiai. Šeimos gyvenimo ciklo analizės rezultatai atskleidė, kad jaunos šeimos dažniau būdavo išplėstinėmis, nes kartu gyveno nevedę sutuoktinių broliai, seserys ir vienas iš sutuoktinių tėvų. Tuo tarpu tarp vyresnio amžiaus šeimų atsirasdavo galimybė susidaryti sudėtinėms šeimoms, kuomet vienas iš vaikų susituokdavo ir likdavo gyventi su savo tėvais. Taigi, šis tyrimas patvirtina A. Maslauskaitės, D. Leinartės ir I. Dirsytės teiginį, kad jauniausi pagal šeimininko amžių buvo išplėstinių šeimų namų ūkiai, o iš jų – tokie, kuriuose po vieno iš tėvų mirties vadovavimą namų ūkiui buvo perėmęs dar nevedęs sūnus arba jau sudaręs santuoką, tačiau dar nesusilaukęs vaikų. Jaunesnės šeimos dažniau buvo branduolinės šeimos, kurias sudarė sutuoktinių pora ir vaikai, vyresnės – našlių ir beveikių porų šeimos, o vyriausio amžiaus šeimų galvos buvo sudėtinėse šeimose[296]. Individo gyvenimo ciklo analizė parodė, kad artėjant link XIX a. vidurio vaikai anksčiau palikdavo tėvų namus ir anksčiau tapdavo samdiniais, be to, gyventojai vėliau tuokėsi. Visa tai lėmė, kad artėjant link XIX a. vidurio mažėjo išplėstinių šeimų dėl anksčiau atskirai išėjusių gyventi brolių ir seserų. Palyginus tai, kiek XIX a. pirmoje pusėje tarp žeme aprūpintų gyventojų buvo branduolinių šeimų, su M. Szołtyseko tyrimo rezultatais matyti, kad XIX a. I pusės Žemaitijoje branduolinių šeimų buvo mažiau, nei vakarinėje Lenkijos dalyje, bet daugiau, nei Minsko apylinkėse. M. Szołtyseko teigimu, XVIII a. pabaigoje vakarinėse Lenkijos karalystės teritorijose branduolinės šeimos sudarė 78 proc., aplink Minską esančiose teritorijose – 55 proc., o dar labiau į rytus nutolusiose dalyse – tarp Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos pasienių – branduolinės šeimos tesudarė vos 33 proc. visų šeimų[297]. Taigi, vertinant pagal žeme aprūpintų valstiečių šeimos tipą, XVIII a. pabaigoje Žemaitija turėjo būti artimesnė aplink Minską esančioms teritorijoms. Tas pats pasakytina ir apie smulkiųjų bajorų bei miestelių gyventojų šeimas. Tačiau jau XIX a. viduryje tarp žeme aprūpintų valstiečių branduolinių šeimų padaugėjo ir jų procentas tapo artimesnis Vakarinės Lenkijos dalies gyventojų branduolinių šeimų procentinei daliai. Tačiau smulkiųjų bajorų ir miestelių gyventojų šeimos vis tiek liko artimesnės XVIII a. pabaigos Minsko apylinkių gyventojų šeimoms. Nepaisant to, XIX a.

[296] A. Maslauskaitė, D. Leinartė, I. Dirsytė, „Praeities šeimos“, p. 29.
[297] M. Szołtysek, „Rethinking Eastern Europe“, p. 223–257.

I pusės Žemaitijos gyventojų šeimos pagal branduolinių šeimų procentinę dalį buvo tarp Vakarų Lenkijos ir Minsko apylinkių, tad šios disertacijos tyrimas puikiai papildo M. Szołtysek tyrimą ir patvirtina mokslininko įžvalgas, kad kuo labiau į Rytus, tuo mažesnę dalį visų šeimų sudarė branduolinės šeimos. Pagal branduolinių šeimų dalį XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų šeimos turėjo būti gan artimos 1791 m. Žytomyro apskrities gyventojų šeimoms, kur branduolinės šeimos sudarė 55,5 proc. visų šeimų. Taip pat Žemaitijos gyventojų šeimos buvo artimos 1683 m. Vändra (vietovė pietų Estijoje) šeimoms, kur branduolinės šeimos sudarė 65,2 proc., 1749 m. Budimiro (Slovakija) gyventojų šeimoms, kur branduolinės šeimos siekė 58,4 proc., 1747 m. Šanto (Slovakijos katalikų, gyvenusių Vengrijos teritorijoje) – 57,1 proc. ir 1740 m. Korenčinos (Baltarusija) – 55,1 proc. visų šeimų[298]. Tuo tarpu XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų šeimos labai skyrėsi nuo, pavyzdžiui, 1836 m. Bulgarijoje buvusios Seldžikovo vietovės, kur branduolinės šeimos sudarė vos 22,2 proc., išplėstinės – 13,3 proc., o sudėtinės – 64,4 proc. Taip pat Žemaitijos gyventojų šeimos buvo nepanašios į 1837 m. dab. Kroatijos teritorijoje buvusios Podvrsko (Cernik) vietovės gyventojų šeimas, nes ten minėtais metais branduolinių šeimų buvo vos 15,7 proc., išplėstinių – 5,9 proc., o sudėtinių – net 74,5 proc. Manuilsko vietovėje Rusijoje 1833 m. branduolinės šeimos sudarė vos 11,1 proc., išplėstinės – 8 proc., o sudėtinės – net 80,8 proc., o 1831 m. Mišino vietovėje (taip pat Rusijoje) branduolinės šeimos sudarė 9,8 proc., išplėstinės – 9,1 proc., o sudėtinės – 74,2 proc. visų šeimų[299]. Tad išeitų, kad Žemaitijos gyventojų šeimos buvo panašios į šiaurės vakarų Ukrainos, Baltarusijos, Slovakijos, Estijos ir Vengrijos gyventojų šeimas, kurios ir priklausė pereinamajai kultūrinei zonai, buvusiai tarp vakarietiško ir rytietiško modelio šeimų. Tačiau pastebėtina, kad XIX a. I pusėje Žemaitijoje būta daugiau išplėstinių šeimų, nei aukščiau pristatytose vietovėse. Pavyzdžiui, Žytomyre išplėstinės šeimos sudarė vos 8,2 proc., Šanto – 9,5, o Vändroje – 6,8 proc. Minėtose vietovėse antros pagal dažnumą buvo sudėtinės šeimos, kai tuo tarpu XIX a. I pusės Žemaitijoje antros pagal dažnumą buvo išplėstinės šeimos. Dėmesį dar norėtųsi atkreipti į 1832 m. Voščiažnikovo (Rusija) dvaro gyventojų šeimas. Šiame dvare XIX a. I pusėje nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, nes branduolinės šeimos sudarė 41 proc., išplėstinės – 30, o sudėtinės – 19 proc. visų šeimų[300]. Pastebėtina, kad šios disertacijos tyrime

[298] M. Szołtyszek, „Three kinds of preindustrial household formation system, p. 250.
[299] Ten pat.
[300] T. Dennison, „Household formation, institutions, and economic development“, p. 462.

atlikus revizinių surašymų analizę taip pat galima teigti, jog Žemaitijoje nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio. Pavyzdžiui, VII (1816 m.) revizijos duomenimis, Žemaitijoje tarp žeme aprūpintų valstiečių branduolinės šeimos sudarė 22 proc., išplėstinės – 44 proc., sudėtinės – 27 proc. Tuo tarpu VIII (1834 m.) revizijos duomenimis, tarp žeme aprūpintų valstiečių branduolinių šeimų buvo 17 proc., išplėstinių – 23 proc., o sudėtinių – 57 proc. Tiesa, šioje disertacijoje atlikta šaltinių turinio ir informatyvumo analizė atskleidė, kad reviziniuose surašymuose gan dažnai netiksliai buvo pateikiami duomenys apie samdinius ir kampininkus, todėl šie analizės metu buvo priskirti prie šeimos narių, kas iškreipė duomenis apie XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų šeimas, todėl revizinių surašymų analizės duomenis derėtų laikyti ne itin patikimais, nors, kaip matyti, bent jau VII revizijos analizės duomenys yra gan panašūs į Voščiaznikovo (Rusija) dvaro duomenis. Tačiau dėmesį taip pat svarbu atkreipti į valstybinių dvarų inventorių analizės duomenis, kurie taip pat yra panašūs į Voščiažnikovo dvaro duomenis. Valstybinių dvarų inventorių analizė parodė, kad XIX a. vidurio Žemaitijoje tarp valstybinių dvarų valstiečių nebuvo vyraujančio šeimos modelio, nes branduolinės šeimos sudarė 29 proc., išplėstinės šeimos – 33 proc., o sudėtinės – 36 proc. Atlikus privalomųjų dvarų inventorių analizę reikšmingesnė branduolinių šeimų dalis buvo pastebėta tik tarp vienkiemininkų, tarp kurių branduolinės šeimos sudarė 50 proc., išplėstinės – 28 proc., o sudėtinės – 19 proc. Tačiau jei šiuos duomenis palyginsime su jau pristatytais istoriografijos duomenimis taip pat pastebėsime, kad duomenys apie vienkiemininkų šeimas patvirtina, kad XIX a. I pusės Žemaitija yra priskirtina pereinamai kultūrinei zonai, nes vieno dominuojančio šeimos tipo nebuvo. Kita vertus, parapijiečių sąrašų analizė atskleidė, kad XIX a. viduryje tarp žeme aprūpintų valstiečių, kaip jau buvo minėta, sudarė 72–78 proc. visų šeimų, kas leistų teigti, jog tarp privačių dvarų valstiečių, parapijiečių sąrašų duomenimis, dominavo branduolinės šeimos. Tą, galbūt, leistų patvirtinti ir A. Vyšniauskaitės tyrimo duomenys. Tiesa, A. Vyšniauskaitė buvo priėjusi išvados, kad XVIII a. ir XIX a. I pusėje daugėjo sudėtinių šeimų, kas leistų patvirtinti Žemaitijos priskyrimą pereinamajai kultūrinei zonai. Tačiau atidžiau patyrinėjus pačios mokslininkės pateiktus analizės rezultatus galima prieiti prie kiek kitokių išvadų. Atkreiptinas dėmesys, kad autorė rėmėsi tik privačių dvarų savininkų sudarytais dvarų inventoriais, o šiam disertacijos tyrimui atlikti beveik nebuvo naudotasi privačių dvarų inventoriais dėl nepakankamo jų kiekio duomenų imčiai sudaryti. Tad A. Vyšniauskaitė galėjo susidurti su kiek kitomis šaltinių analizės problemomis, kurias, galbūt, kiek kitaip ir sprendė. A. Vyšniauskaitė inventoriuose aptiktas šeimas skirstė į sutuoktinius be vaikų, sutuoktinius su vaikais, sutuoktinius su vaikais ir

sutuoktinių tėvais, sutuoktinius su vaikais ir nevedusiais sutuoktinių broliais ir seserimis, sutuoktinius su vedusio sūnaus šeima, sutuoktinius su ištekėjusios dukters (žento) šeima, nevedusius brolius, seseris su jų sena motina, sutuoktinius su dviem, trim vedusiais sūnumis, dvi-tris kartu gyvenančių brolių šeimas, šeimas su tolimesniais giminaičiais[301]. A. Vyšniauskaitė tyrė XVI–XIX a. etninės Lietuvos ribose buvusiuose dvaruose gyvenusias baudžiavinių privačių dvarų valstiečių šeimas. Autorės pateikti duomenys akivaizdžiai rodo, kad XVI–XIX a. etninės Lietuvos teritorijoje tarp baudžiauninkų vyravo branduolinės ir išplėstinės šeimos (vertinant pagal P. Laslett tipologiją, kurią autorės pateikta šeimų klasifikacija atitinka iš dalies). Be to, analizuojant A. Vyšniauskaitės pateiktus duomenis, matyti, kad sudėtinių šeimų daugėjo rytiniuose etninės Lietuvos pakraščiuose. Pavyzdžiui, tiek 1593 m. Pavandenėje, buvusioje Karklėnų paviete, tiek 1597 m. Deltuvoje, buvusioje Ukmergės paviete, didžiają dalį šeimų sudarė valstiečių poros su vaikais (atitinkamai 91,2 ir 100 proc. – tiesa, Deltuvos dvaro šeimų imtį sudarė vos 5 šeimos))[302]. Tuo tarpu Viduklės pavietui priklausiusiuose Šiaulėnuose sutuoktinių poros su vaikais 1619 m. sudarė 77, 8 proc., bet sudėtinės šeimos buvo absoliuti mažuma, o Vilniaus pavietui priklausiusiuose Pilviškiuose 1616 m. sudėtinės šeimos taip pat buvo mažuma, nes sutuoktiniai su vaikais sudarė 54,6, o be vaikų – 27,2 proc. (beje, Pilviškiuose taip pat buvo labai maža valstiečių šeimų imtis). Kaip matyti, XVI–XVII a. tiek vakarinėje, tiek rytinėje etninės Lietuvos dalyse skirtumų šeimos sudėtyje nematyti, tačiau XVIII–XIX a. skirtumai jau buvo didesni. Pavyzdžiui, Balbėnų, Daugirdiškių ir Mantigališkių dvaruose, buvusiuose Trakų paviete, XVIII a. pabaigoje apie 20–30 proc. šeimų buvo sudėtinės, kai tuo tarpu Nacėnuose, buvusiuose Upytės paviete, sudėtinės šeimos sudarė 12,1 proc. Atkreiptinas dėmesys, kad analizuodama XVIII a. valstiečių šeimas A. Vyšniauskaitė į duomenų imtį neįtraukė nė vieno Žemaitijos dvaro ir didžiąją dalį šio laikotarpio imties sudarė duomenys iš Rytų Lietuvos. Bet XIX a. I pusėje autorės duomenų imtis apėmė visą etninę Lietuvą, tad skirtumai tarp rytinės ir vakarinės etninės Lietuvos dalies, remiantis A. Vyšniauskaitės tyrimų rezultatais, buvo dar akivaizdesni. Pavyzdžiui, Daugirdiškių dvare, buvusiame Trakų apskrityje, 1806 m. sudėtinės šeimos sudarė 68,7 proc., Gardų dvare (parašyta, kad dvaras buvo Žemaitijoje) 1806 m. sudėtinių šeimų nebuvo visai[303]. Remiantis A. Vyšniauskaitės tyrimu akivaizdžiai matyti, kad XIX a. I pusėje, kuo toliau dvaras buvo į rytus, tuo

[301] Вишняускайте, Ангеле. *Развитие литовской,* p. 9–11.
[302] Ten pat, p. 8.
[303] Ten pat. P. 10, 11.

jame daugiau gyveno sudėtinių šeimų. Tad pagal šiuos duomenis išeitų, kad XIX a. I pusėje Žemaitijoje visgi vyravo branduolinė šeima. Kita vertus, A. Vyšniauskaitės tyrimo imtis buvo labai maža, o vyraujantis šeimos tipas galėjo priklausyti ir nuo konkrečiuose dvaruose egzistavusių socioekonominių situacijų. Dėmesį taip pat svarbu atkreipti į A. Plakans atliktą 17 Kuršo dvarų valstiečių šeimų analizę. Tyrėjas analizavo V Rusijos imperijos gyventojų revizijos metu sudarytų revizinių surašymų duomenis (šioje disertacijoje šios revizijos duomenys taip pat analizuoti) ir nustatė, kad XVIII a. pabaigoje Kurše taip pat nebuvo vieno vyraujančio šeimos modelio, tačiau čia, priešingai, nei Žemaitijoje, dažniausios buvo sudėtinės šeimos. Pavyzdžiui, Lindeno dvare branduolinės šeimos sudarė 24,3 proc., išplėstinės – 16,2 proc., sudėtinės – 58,6 proc., Nerfto dvare – branduolinių, išplėstinių ir sudėtinių šeimų buvo po 25,5, 11,2 ir 62,2 proc., Gross-Salwen dvare atitinkamai po 63,1, 3,6 ir 33,3 proc.[304] Kaip matyti, Gross-Salwen dvaro valstiečių pasiskirstymas buvo gan artimas XVIII a. pab. Žemaitijos gyventojų šeimoms, tik Gross-Salwen dvare, skirtingai nei Žemaitijoje, buvo labai mažas išplėstinių šeimų procentas. Kita vertus, matyti, kad XVIII a. pab. Kurše valstiečių šeimos labiau buvo linkusios tapti sudėtinėmis, o XVIII a. Žemaitijoje – branduolinėmis. Tai reiškia, kad Kuršo valstiečių šeimos gyvenimo ciklas buvo kitoks, nei Žemaitijoje. A. Plakansas nustatė, kad tarp 20–29 m. šeimų galvų 60,4 proc. šeimų buvo sudėtinės, bet tarp 30–39 ir 40–49 m. šeimų galvų sudėtinės šeimos, nors ir buvo dažniausios, sudarė jau tik atitinkamai po 48,5 ir 44,8 proc. Tuo tarpu tarp vyresnio amžiaus šeimų galvų (60–69 m. ir 70+) sudėtinės šeimos sudarė net atitinkamai po 76,6 ir 70,6 proc. visų šeimų[305]. A. Plakans ženklų sudėtinių šeimų procentą aiškino baudžiavinėmis gyvenimo sąlygomis, kurios neskatino šeimų dalintis. Kadangi Žemaitijoje baudžiava buvo silpnesnė, tai ir branduolinių šeimų buvo daugiau, o žeme aprūpintų valstiečių šeimų pasiskirstymas pagal tipus mažai skyrėsi nuo smulkiųjų bajorų ir miestelių gyventojų šeimų pasiskirstymo pagal tipus. Nepaisant to, tiek Kurše, tiek Žemaitijoje tarp žeme aprūpintų valstiečių nebuvo dominuojančio šeimos modelio, todėl tiek Kuršas, tiek Žemaitija, kartu su dab. Estija, dab. Vakarų Ukraina ir dab. Vakarų Baltarusija, taip pat su dab. Slovakijos ir Vengrijos teritorijomis turėtų būti priskirtos pereinamajai kultūrinei zonai.

Tačiau pereinamajai kultūrinei zonai priskirtinos tik žeme aprūpintų valstiečių, miestelių gyventojų ir žemę valdžiusių smulkiųjų bajorų šeimos. Mažažemių ir bežemių šeimos dažniausiai buvo branduolinės, todėl pagal jas

[304] A. Plakans, Andrejs. „Seigneurial Authority“, p. 644.
[305] Ten pat. P. 645.

Žemaitiją priskirti pereinamajai kultūrinei zonai yra sudėtingiau. Dar XVIII a. pabaigoje tarp bežemių smulkiųjų bajorų net 83 proc. šeimų buvo branduolinės. Tarp bežemių valstiečių branduolinės šeimos sudarė 82 proc., o tarp bežemių miestelių gyventojų – 72 proc. visų šeimų. Tuo tarpu 1828–1844 m. ir 1845–1859 m. parapijiečių sąrašų duomenimis, tarp bežemių valstiečių branduolinės šeimos sudarė atitinkamai po 58 ir 59 proc., o tarp miestelių gyventojų dar mažiau – atitinkamai po 41 ir 44 proc. Tokį branduolinių šeimų sumažėjimą lėmė išaugęs vienišų asmenų skaičius. Dar XVIII a. pabaigoje tarp bežemių smulkiųjų bajorų vieniši buvo 11 proc, tarp bežemių valstiečių – 10 proc., o tarp bežemių miestelių gyventojų – 18 proc. Tuo tarpu 1828–1844 m. ir 1845–1859 m. tarp bežemių valstiečių vieniši buvo atitinkamai 36 ir 35 proc., o tarp miestelių gyventojų – atitinkamai net po 50 ir 46 proc. Šie vieniši gyventojai buvo kampininkais pas žeme aprūpintus valstiečius ir miestelių gyventojus, taip pat pas žemę valdžiusius smulkiuosius bajorus. Todėl negalima sutikti su D. Marcinkevičienės nuomone, kad viengungių ir vienišų asmenų Lietuvoje XIX a. I pusėje buvo mažai[306]. Tą patvirtina netgi lietuvių grožinė literatūra. Rašytojo Juozo Tumo-Vaižganto apysakoje „Dėdės ir dėdienės“ buvo aprašyta Mykoliuko dalia. Nors apysakos veiksmas atspindi XIX a. vidurio baudžiavinių valstiečių gyvenimą Rytų Aukštaitijoje, o ne Žemaitijoje, J. Tumo-Vaižganto aprašytas Mykoliukas puikiai įkūnija brolio ūkyje likusio samdinio teisėmis gyventi Mykoliuko dalią. J. Tumo-Vaižganto Mykoliukas brolio ūkyje dirbo daugybę darbų už menką atlygį ir brolio šeimos namuose buvo laikomas „mažu“ žmogumi, kurio darbas ir pastangos dėl brolio šeimos gerovės buvo nevertinamos. Sulaukęs 30 metų Mykoliukas supranta, kad dėl savo socialinės padėties nieko neturi, nors pamilsta Severiją, lieka nevedęs, šeimos nesukuria. Mykoliukas tampa Mykolu – Dzidoriumi Artoju, surumbėjusiu senu jaunikiu, kuris neprieštaraudamas dirba visus darbus. Mykolas save įprasmino darbe, tikėjime, meilės prisiminimuose, nepalūžo ir įgijo ištvermės viską iškęsti[307]. XIX a. I pusės Žemaitijoje buvo didelis vienišų (tiek niekada šeimos nesukūrusių, tiek našlių) skaičius, kas leistų Žemaitiją priskirti vakarietiškam šeimos modeliui. Be to, nors XIX a. I pusės Žemaitijoje branduolinės šeimos nebuvo dominuojančios, jos nebuvo dominuojančios dėl to, kad nemažą dalį visų šeimų sudarė ne sudėtinės, o išplėstinės šeimos, kurios, kaip atskleidė šeimos gyvenimo ciklo analizė, buvo labiau linkusios tapti branduolinėmis, o ne sudėtinėmis šeimomis. Vadinasi, nors dėl to, kad nebuvo nė vieno dominuojančio šeimos tipo, Žemaitiją derėtų priskirti pereinamajai kultūrinei

[306] D. Marcinkevičienė, Dalia. *Vedusiųjų visuomenė,* p. 72.
[307] J. Tumas-Vaižgantas, *Dėdės ir dėdienės,* Vilnius, 2004.

zonai. Tačiau kadangi Žemaitijoje buvo silpna baudžiava ir buvo plačiai paplitęs činšinis ūkis, sudaręs sąlygas vakarietiškam gamybos tipui plėtotis, t. y. natūriniam ūkiui vystytis į prekinį ūkį, be to, svarbiausia Žemaitijos ypatybe buvo tai, kad čia neišsiplėtojo lažinė-palivarkinė sistema[308], lėmė ryškesnius vakarietiškos šeimos modelio bruožus, nei, pavyzdžiui, Kurše ir leido susiformuoti ženkliai išplėstinių šeimų daliai, kuri, kaip parodė disertacijos analizės rezultatų palyginimas su analogiškų tyrimų duomenimis, buvo labiau išskirtinis XIX a. I pusės Žemaitijos šeimų bruožas.

[308] J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras,* p. 7–9.

IŠVADOS

1. Remiantis fragmentiškais Lietuvos istoriografijos duomenimis kelta hipotezė, kad XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkiai priskirtini pereinamajai kultūrinei zonai, nes Žemaitijoje buvo ženkli dalis tiek branduolinių, tiek sudėtinių šeimų. Tačiau istoriografijoje tokių išvadų prieita remiantis tik dvarų inventorių analize, kuriuose buvo surašytos dažniausiai tik valstiečių šeimos. Tad disertacijoje ne tik keltas klausimas, kiek vakarietiškas buvo Žemaitijos gyventojų namų ūkis, bet, taip pat Lietuvos istoriografijoje pirmą kartą keltas klausimas, kokią įtaką namų ūkio dydžiui, tipui ir gyvenimo ciklui darė gyventojų luominė priklausomybė. Šioje disertacijoje Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis, tipas ir gyvenimo ciklas tirti remiantis valstybinių dvarų inventorių, revizinių surašymų ir parapijiečių sąrašų duomenimis. Šaltinių analizė parodė, kad patys informatyviausi šaltiniai namų ūkio dydžio, tipo ir gyvenimo ciklo analizei yra V revizijos metu sudaryti reviziniai surašymai ir Romos Katalikų Bažnyčios parapijiečių sąrašai (tik dalis sąrašų). Nustatyta, kad šie šaltiniai yra reikšmingiausi tuo, kad juose buvo gan tiksliai nurodyta gyventojų luominė priklausomybė ir šeimos, taip pat, namų ūkio, narių tarpusavio ryšiai. Tuo tarpu buvo pastebėta, kad valstybinių dvarų inventoriai ir reviziniai surašymai duomenų apie luominę priklausomybę ir namų ūkio narių tarpusavio ryšius stokoja, tačiau šių šaltinių duomenų analizė gali reikšmingai papildyti V revizijos revizinių surašymų ir parapijiečių sąrašų analizės duomenis.
2. Atlikus istoriografijos ir šaltinių analizę prieita išvados, kad sąvokos *šeima* ir *namų ūkis* nėra tapačios. Pastebėta, kad šeima laikytini santuokiniais ir giminystės ryšiais susiję asmenys, o namų ūkiu – šeimos nariai ir šalia jų gyvenę samdiniai ir kampininkai. Nustatyta, kad absoliuti dauguma Žemaitijos gyventojų šeimų atitiko 6 (18 potipių) P. Laslett išskirtus šeimų tipus. Tačiau šių tipų šeimos sudarė net 108 skirtingų tipų namų ūkius (prie šeimos gyveno (arba negyveno) nevedę samdiniai arba samdiniai su šeimomis, taip pat – kampininkai). Tad XIX a. I pusės Žemaitijoje buvo aptikta didžiulė namų ūkių tipų įvairovė, tačiau šeimų tipų įvairovė buvo palyginti nedidelė. Analizė parodė, kad aptariamojo laikotarpio Žemaitijoje didžiąją dalį šeimų ir namų ūkių sudarė vos keli šeimos ir namų ūkio tipai. Dažniausios buvo branduolinės šeimos, sudarytos iš sutuoktinių poros ir vaikų. Aptariamojo laikotarpio pradžioje tarp bajorų branduolinės šeimos sudarė 59, tarp valstiečių – 50, tarp miestelėnų – 59 proc. visų šeimų, o apie trečdalį visų šeimų buvo išplėstinės. XIX a. viduryje branduolinių ir išplėstinių šeimų dalis išliko panaši. Tačiau XIX a. pradžioje tarp bežemių

branduolinės šeimos dominavo (82 proc. valstiečių ir 72 proc. miestelėnų šeimų buvo branduolinės), bet XIX a. viduryje tarp bežemių ženklią dalį sudarė viengungiai ir vieniši našliai (35 proc. bežemių valstiečių ir net 46 proc. miestelėnų kampininkų buvo vieniši). Šeimos mažėjo.

3. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje tiek tarp bajorų, tiek tarp valstiečių, tiek tarp miestelėnų dažniausi buvo namų ūkiai, kuriuose nebuvo nei samdinių, nei kampininkų. Tačiau XIX a. viduryje tarp bajorų dažniausiai namų ūkiai buvo sudaryti iš branduolinės šeimos ir tik samdinių, o miestelių gyventojų namų ūkiai – iš branduolinės šeimos ir tik iš kampininkų. Tuo tarpu valstiečių namų ūkius dažniausiai sudarė branduolinė šeima, samdiniai ir kampininkai. Lyginant su XVIII a. pab. – XIX a. pr. duomenimis, XIX a. viduryje tiek bajorų, tiek valstiečių, tiek miestelėnų namų ūkiai buvo didesni. Visų luomų šeimoms ir namų ūkiams buvo būdingas panašus gyvenimo ciklas. Pastebėta, kad jauni šeimininkai dažniau gyveno išplėstinėse šeimose, kuriose dar gyveno nevedę broliai ir seserys, taip pat vienas iš pagyvenusių tėvų. Tuo tarpu vyresnio amžiaus šeimininkai dažniau gyveno sudėtinėse šeimose, nes kartu su jais gyveno vedusio vaiko šeima. Jaunų šeimininkų vadovaujamuose namų ūkiuose dažniau būta samdinių ir gyventa kampininkų. Tik XIX a. viduryje samdinių paprastai būta pas įvairaus amžiaus namų ūkio šeimininkus.

4. Šeimos ir namų ūkio dydžiui, tipui ir gyvenimo ciklui įtaką darė individo gyvenimo ciklas, kuris priklausė nuo darbo jėgos poreikio namų ūkyje. Nustatyta, kad ženkli dalis smulkiųjų bajorų, valstiečių ir miestelėnų vaikų tėvų namus palikdavo ir tapdavo samdiniais sulaukę 10–14 m. amžiaus. Didesnė dalis 25–29 m. moterų jau buvo ištekėjusios, tuo tarpu vyrai tuokėsi vėliau ir daugiau nei pusė jų vedę buvo 30–34 m. Taip pat buvo pastebėta, kad XIX a. viduryje buvo tuoktasi vėliau, nei XIX a. pradžioje. Našlystė labiausiai buvo paplitusi tarp vyresnio amžiaus moterų, bet tarp vyrų našlių būta nedaug.

5. XIX a. I pusės Žemaitijos gyventojų šeimos priklausė pereinamajai kultūrinei zonai, tačiau turėjo ryškesnių vakarietiško modelio bruožų, nei, pavyzdžiui, Kuršo valstiečių šeimos. Žemaitijos gyventojų šeimos artimos vakarietiškoms buvo tuo, kad jose naudotas samdomasis darbas, be to, ženkli dalis šeimų buvo išplėstinės, kurios nevedusiems broliams ir seserims atsiskyrus nuo šeimos tapdavo branduolinėmis. Kita vertus, Žemaitijos gyventojų šeimos ne vakarietiškam modeliui, o pereinamajai kultūrinei zonai yra priskirtinos todėl, kad nebuvo vieno dominuojančio šeimos tipo, nors didžiausią šeimų dalį sudarė branduolinės šeimos. Tarp luomų didelių skirtumų, vertinant šeimų pasiskirstymą pagal tipus, nebuvo pastebėta. Šeimos dydžiui ir tipui didesnę įtaką darė gyventojų santykis su žeme, o ne luomas. Didesnis mobilumas ir jautrumas nederliaus metams bei epidemijoms lėmė, kad bežemių šeimos buvo mažesnės, labiau branduolinės, dažnai

nepilnos (našlės moterys su vaikais), bežemiai dažniau likdavo viengungiais arba vienišais. Tuo tarpu XIX a. viduryje bajorų, valstiečių ir miestelėnų namų ūkis skyrėsi labiau. Vis daugiau samdinių reikėjo stiprėjantiems valstiečių ir smulkiųjų bajorų ūkiams, bet dėl baudžiavinių gyvenimo sąlygų valstiečių ūkiuose buvo daugiau kampininkų, kurių daugėjimą lėmė augantis gyventojų skaičius. Miestelėnams samdinių reikėjo nedaug, nes šie mažiau plėtojo žemės ūkio veiklą, bet miesteliuose daugiau telkėsi kampininkų.

6. Pastebėtina, kad šis tyrimas tiksliausiai leidžia kalbėti apie valstiečių šeimas ir namų ūkius. Tuo tarpu bajorų ir miestelėnų šeima ir namų ūkis reikalauja detalesnės analizės, nes šiame tyrime dėl per mažos imties beveik neatsižvelgta į skirtumus tarp pačių bajorų ir tarp pačių miestelėnų, tad duomenis apie bajorų ir miestelėnų šeimas ir namų ūkius reikėtų tikslinti. Taip pat tyrimas neleidžia daryti apibendrintų išvadų apie įrodinėjančiųjų bajorystę, vienkiemininkų ir miestiečių (buvo tirti tik 1795 m. Šiaulių miesto gyventojų namų ūkiai ir šeimos) šeimas ir namų ūkius, nors disertacijoje pateikti gausūs įvairiems luomams priskirtų asmenų šeimų ir namų ūkių aprašymai ir atlikta analizė leidžia daryti prielaidą, kad įrodinėjantiems bajorystę, vienkiemininkams ir miestiečiams taip pat buvo būdingos įvairaus tipo šeimos, todėl tai taip pat patvirtina Žemaitijos priklausomumą pereinamajai kultūrinei zonai.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas.

NŪ – Namų ūkis.

RKB – Romos Katalikų Bažnyčia.

ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus.

ŽMA – Žemaičių muziejus „Alka“.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Dvarų inventoriai:

1. Alsėdžių valstybinio dvaro inventorius. 1849 m., in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 525, ap. 2. b. 3146.
2. Baltmiškio valstybinio dvaro inventorius. 1845 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 2591.
3. Gegužių valstybinio dvaro inventorius. 1854 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3826.
4. Janapolės valstybinio dvaro inventorius. 1847 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3255.
5. Kaltinėnų valstybinio dvaro inventorius. 1854 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2646.
6. Karklėnų valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2636.
7. Kelmės valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3645.
8. Kolainių valstybinio dvaro inventorius. 1847 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2. b. 4036.
9. Liubšių-Vaiguvos valstybinio dvaro inventorius. 1845 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3900.
10. Luokės valstybinio dvaro inventorius. 1854 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3894.
11. Mažųjų Juodeikių valstybinio dvaro inventorius. 1851 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3142.
12. Nausėdžių valstybinio dvaro inventorius. 1853 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3145.
13. Nemakščių valstybinio dvaro inventorius. 1853 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2684.
14. Pagirgždūčio valstybinio dvaro inventorius. 1852 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3962.
15. Pagių valstybinio dvaro inventorius. 1856 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2692.
16. Pajūrio valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3702.
17. Papilės valstybinio dvaro inventorius. 1854 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3986.

18. Pavenčių valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3994.
19. Pikelių valstybinio dvaro inventorius. 1849 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3172.
20. Purvių valstybinio dvaro inventorius. 1853 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3955.
21. Raseinių valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2719.
22. Skirsnemunės valstybinio dvaro inventorius. 1856 m., in; LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2748.
23. Sledų valstybinio dvaro inventorius. 1849 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3189.
24. Šačių valstybinio dvaro inventorius. 1845 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3237.
25. Varnių valstybinio dvaro inventorius. 1852 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3010.
26. Viduklės valstybinio dvaro inventorius. 1853 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2595.
27. Viešvėnų valstybinio dvaro inventorius. 1855 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3032.
28. Zubrių valstybinio dvaro inventorius. 1851 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2. b. 3850.
29. Žalpių valstybinio dvaro inventorius. 1845 m., in: LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2626.

Parapijiečių sąrašai:

1. Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1806 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 32.
2. Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1814 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 35.
3. Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 38.
4. Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1846 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 41.
5. Alsėdžių RKB parapijiečių sąrašas. 1850 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 2, b. 42.
6. Janapolės RKB parapijiečių sąrašas. 1851 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 26, b. 11.
7. Kražių RKB parapijiečių sąrašas. 1844 m., in: LVIA, 605, ap. 8, b. 26.
8. Kretingos RKB parapijiečių sąrašas. 1842 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 51, b. 33.
9. Meškuičių RKB parapijiečių sąrašas. 1859 m., in: LVIA, f. 669, ap. 2, b. 690.

10. Mosėdžio RKB parapijiečių sąrašas. 1839 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 41, b. 13.
11. Nemakščių RKB parapijiečių sąrašas. 1844 m., in: LVIA, f. 605, ap. 2, b. 26.
12. Pavandenės RKB parapijiečių sąrašas. 1843 m., in; LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 37.
13. Pavandenės RKB parapijiečių sąrašas. 1853 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 39.
14. Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1849 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 38.
15. Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1855 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 40.
16. Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1857 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 41.
17. Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1859 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 42.
18. Pavandenės RKB parapijiečių suvestinė. 1861 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 16, b. 43.
19. Pikelių RKB parapijiečių sąrašas. 1846 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 26, b. 9.
20. Sedos RKB parapijiečių sąrašas. 1815 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 30, b. 9.
21. Sedos RKB parapijiečių sąrašas. 1828 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 30, b. 67.
22. Sedos RKB parapijiečių sąrašas. 1845 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 30, b. 10.
23. Šačių RKB parapijiečių sąrašas. 1845 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 33, b. 38.
24. Šakynos RKB parapijiečių sąrašas. 1844 m., in: LVIA, f. 605, ap. 2, b. 26.
25. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1835 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
26. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1838 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
27. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1840 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
28. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1844 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
29. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1845 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
30. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1846 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
31. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1853 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 14.
32. Tenenių RKB parapijiečių sąrašas. 1857 m., in: LVIA, f. 3005, ap. 58, b. 16.

Reviziniai surašymai:

1. Lygumų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1101.

2. Medsėdžių rakto revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1413, l. 7-9.
3. Naujosios Žagarės parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1102.
4. Novikų palivarko gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: Žemaičių muziejus „Alka“ (toliau – ŽAM), ŽD 2553.
5. Papilės parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1103.
6. Pašušvio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1104.
7. Šaukėnų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1106.
8. Šiaulių miesto gyventojų revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 525, ap. 8, b. 759.
9. Šiaulėnų parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1107.
10. Šiluvos parapijos dalies revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1108.
11. Tryškių parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1105.
12. Užvenčio parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 464.
13. Vaiguvos parapijos revizinis surašymas. 1795 m., in: LVIA, f. 515, ap. 15, b. 1100.
14. Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1796 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 357.
15. Adomaičių dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 385, l. 21-28.
16. Augučių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1408.
17. Beržėnų dvaro revizinis surašymas. 1815 m., in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB0, f. 37-5934.
18. Beržėnų rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1409.
19. Didžiosios Kartenos dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 418-496v.
20. Džiuginėnų dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 70-79.
21. Gurbų rakto revizinis surašymas. 1816 m., in:LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1411.
22. Joniškio rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1417.
23. Juodžių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1412.

24. Kalvių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 156-174v.
25. Kentralių dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 539-542.
26. Krėpštų dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 560-570.
27. Labūnavos dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LMAVB, f. 37-95.
28. Leonavo dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 388, l. 131-147.
29. Medsėdžių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1413, l. 3v-5.
30. Meškuičių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1414.
31. Pagojų dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 388, l. 123-130v.
32. Papilės bažnyčios dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 445, l. 52-77.
33. Pavandenės klebonijos revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 445.
34. Petraičių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 96-125v.
35. Piktuižių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1416.
36. Rietavo dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 388, l. 94-242v.
37. Rombartiškės dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 388, l. 66-80v.
38. Satkūnų rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 175-202.
39. Šiaulių klebonijos revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 445, l. 97-112.
40. Valiūnų rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 1-28.
41. Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1410.
42. Žadeikių rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 126-155v.
43. Žarėnų dvaro revizinis surašymas. 1816 m., in LVIA, f. 515, ap. 25, b. 402, l. 183-209.
44. Žagarės rakto revizinis surašymas. 1816 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 1415, l. 29v-95.

45. Alsėdžių bažnyčios dvaro revizinis surašymas., in: 1834 m. LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406, l. 416-452v.
46. Alsėdžių klebonijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
47. Augučių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 354-369v.
48. Beržėnų rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 138-246v.
49. Davidžiūnų seniūnijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 445.
50. Didžiųjų Baltininkų dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
51. Endriejavo miestelio revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 395, l. 1-7v.
52. Gavėnaičių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 40-65.
53. Gurbų rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 252-281v.
54. Jurbarko ekonomijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 392.
55. Pavaiguvio-Klapatauščiznos dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LMAVB, f. 37-230.
56. Juodžių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 120-167v.
57. Kartenos bažnyčios dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406, l. 188-200.
58. Mažųjų Baltininkų dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
59. Medsėdžių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 322-339v.
60. Meškuičių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 461.
61. Mosėdžio bažnyčios dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406, l. 307-360v.
62. Nemakščių dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 397.
63. Palonių seniūnijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 463.
64. Pauparių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 37-56.

65. Pikelių bažnyčios dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in; LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
66. Piktuižių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 284-318v.
67. Purvių dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 463, l. 585-613v.
68. Rimšelių rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 142-185v.
69. Salantų klebonijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 395, l. 20-32v.
70. Savietiškių dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 397.
71. Sedos klebonijos valdų revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406.
72. Sledų seniūnijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 445.
73. Užgirių akalicos revizinis surašymas. 1834 m., in: LMAVB, f. 37-230.
74. Verbūnų rakto revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 3103, l. 373-413.
75. Viekšnių seniūnijos revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 463, l. 22-329.
76. Zubrių valstybinio dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 463.
77. Žemaičių Kalvarijos bažnyčios dvaro revizinis surašymas. 1834 m., in: LVIA, f. 515, ap. 25, b. 406, l. 106-137.
78. Alksnėnų dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 88, l. 40-48.
79. Biržuvėnų dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LMAVB, f. 37-308.
80. Gaurų-Renavo dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LMAVB, f. 37-261.
81. Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 97.
82. Juodkaičių dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 88, l. 57-61.
83. Rietavo dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 87.
84. Šiaulių apskrities valstybinių dvarų revizinis surašymas. 1850 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 96.
85. Vaiguvos dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LMAVB, f. 37-230.
86. Vaiguvos-Pavaiguvio dvaro revizinis surašymas. 1850 m., in: LMAVB, f. 37-229.
87. Girdiškės parapijos revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 75.

88. Gruzdžių dvaro revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 717, ap. 1, b. 7703.
89. Kaltinėnų parapijos revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 70.
90. Kelmės parapijos revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 69.
91. Kvėdarnos valstiečių bendruomenės revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 73.
92. Telšių apskrities dvarų (raidės A, B, V) revizinis surašymas. 1858 m., in: LVIA, f. 1262, ap. 1, b. 92.

Kiti šaltiniai:

1. Paklibakių kaimo (Šaukėnų dv.) gyventojo prisiminimai apie baudžiavą. XX a. 3–4 deš., in: Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM), E–I 128/9.
2. Labardžių kaimo (Rietavo dv.) gyventojo Povilo Jaso atsiminimai apie baudžiavą. 1943-07-02, in: ŠAM, E–I 135/32.
3. Leičių kaimo (Beržėnų dv.) gyventojo Stanislovo Janušo atsiminimai apie baudžiavą. 1938 m., in: ŠAM, E–I 139/31.
4. Čilvinaitė Marija, *Kalniškių sodžiaus (Vaiguvos vls.) aprašymas*, ŠAM E–I 108/2.
5. Stungurų kaimo (Viduklės dv.) gyventojo Antano Vaičekausko atsiminimai apie baudžiavą. XX a. 3–4 deš., in: ŠAM E–I 149/10.

Istoriografija

1. A’Hearn Brian, Baten Jörg, Crayen Dorothee, „Quantifying Quantitative Literacy. Age Heaping and the History of Human Capital“, in: *Journal of Economic History*, 2009, t. 69, Nr. 3, p. 783–808.
2. Aralovets Natalia, „Russian Urban Famili in the 1890s–1930s“, in: *Herald of the Russian Academy of Sciences,* 2023, Nr. 93, p. 134–141.
3. Bairašauskaitė Tamara, Medišauskienė Zita, Miknys Rimantas. *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia,* t. 8, d. 1, Vilnius, 2011.
4. Butrimas Adomas, *Žemaičių kunigaikštystė bajorų Gadonų raštuose,* Vilnius, 2019.
5. Dambrauskaitė Neringa*, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje,* Vilnius, 2019.

6. Dennison Tracy, „Household formation, institutions, and economic development: Evidence from imperial Russia“, in: *The history of the family*, 2012, Nr. 8, p. 456–465.
7. Egerbladh Inez, „From Complex to Simple Family Households: Peasant Households in Northern Coastal Sweden 1700-1900“, in: *Journal of Family History,* 1989, Nr. 14, p. 241–264.
8. Dokić Marko, „Maltusova teorija o stanovništvu kao osnov za kritiku intervencionističke države (Malthus's theory on population as a basis for criticism of the interventionist state)“, in: *Stanovnistvo*, 2014, Nr. 52, p. 1–16.
9. Hajnal John, „European Marriage Patterns in Perspective“, in: *Population in History: Essays in Historical Demography*, Chicago, 1965, t. 1, p. 101–143.
10. Hionidou Violetta, „From Modernity to Tradition: Households on Kythera in the Early Nineteenth Century“, in: *The History of Families and Households: Comparative European Dimensions,* Leiden, 2016, p. 47–68.
11. Giedrimas Laurynas, „Nuoširdi draugystė ar kai kas daugiau? Baškiai Spyglių dvare XIX a.“, in: *Lietuvos bajoras*, 2018, Nr. 24, p. 50–58.
12. Guzowski Piotr, „Demograficzne uwarunkowanie funkcjowania rodziny chłopskiej na przełomie średniowiecza i nowożytności“, in: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywnie historycznej – ciągłość czy zmiana?* Warszawa, 2012, p. 79–95.
13. Guzowski Piotr, „The Origins of the European Marriage Pattern in Early Modern Period from the Perspective of Polish Historiography“, in: *Acta Poloniae Historica*, 2013, Nr. 108, p. 5–44.
14. Guzowski Piotr, „Badania demograficzne nad rodziną wiejską w okresie staropolskim“, in: *Struktury demograficzne rodziny na ziemiach polskich do połowy XX wieku*, Białystok, 2014, p. 12–31.
15. Guzowski Piotr, „Demographic representation of the late medieval noble family in the light og the latest genealogical research“, in: *Studies of family and household in preindustrial Poland,* Białystok, 2015, p. 39–55.
16. Guzowski Piotr, *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne*, Białystok, 2019.
17. Jučas Mečislovas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972.
18. Kaiser Daniel, „Urban Household Composition in Early Modern Russia“, in: *Journal of Interdisciplinary History*, 1992, Nr. 23, p. 39–71.
19. Karaciejus Juozas, *Contiones Lituanicae: XVIII a. pradžios pamokslai*, Vilnius, 2008.
20. Kopczyński Michał, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku*,Warszawa, 1998.

21.Kovalenko Oksana, ,,Family Structures and Population of Craftsman Households in Cossack Ukraine in the Second Half of the 18th Century", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2018, t. 40, p. 62–82.
22.Kuklo Cezary, ,,Rodzina staropolska na tle europejskim. Podobiaństwa i różnice rytmów rozwoju", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2005, t. 26, p. 27–45.
23.Kuklo Cezary, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej,* Warszawa, 2009.
24.Kuklo Cezary, ,,Marriage, children and family in Polish cities and towns in the 16th–18th centuries, in: *Studies on family and household in preindustrial Poland,* Białystok, 2015, p. 117–144.
25.Kuklo Cezary, *The population of the Holy Cross parish in Warsaw in the 18th century*, Białystok, 2016.
26.Laslett Peter, ,,Introduction: The History of the Family", in: *Household and Family in Past Time,* Cambridge, 1974, p. 1–90.
27.Leinarte Dalia, ,,Census-like Material Preserved in the Archives of Lithuania, 19th Century*",* in*: MOSAIC WORKING PAPER, WP,* Rostock, 2012.
28.Liedke Marzena, ,,Demografia rodziny magnackiej w Wielkim Księstwie Litewskim na tle elit zachodnioeuropejskich. Wybrane problemy", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2015, t. 37, Nr. 1, p. 37–70.
29.Liedke Marzena, ,,Procreative attitudes of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th centuries: selected issues", in: *Studies of family and household in preindustrial Poland*, Białystok, 2015, p. 75–95.
30.Liedke Marzena, ,,Zróżnicowanie wyznaniowe a postawy prokreacyjne magnaterii w XVI i w pierwszej połowie XVII wieku", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2017, t. 39, p. 49–63.
31.Liedke Marzena, ,,Death of the Magnate: Life Expectancy of the Magnatery in the Polish–Lithuanian Commonwealth Versus the Demography of the Western European Elites in the Early Modern Age", in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2019, t. 41, p. 57–79.
32.Lindstöm Jonas, ,,Distribution and Differences. Stratification and the System of Reproduction in a Swedish Peasant Community 1620–1820, in: *Studia Historica Upsaliensia,* Uppsala, 2008.
33.Liubicz-Łapiński, Łukasz, ,,Rodzina drobnoszlachecka na Podlasiu w XVI–XIX wieku. Gospodarcze uwarunkowania rozrostu rodu", in: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywnie historycznej – ciągłość czy zmiana?* Warszawa, 2012, p. 129–138.

34.Lowenstein M. Steven, „Ashkenazic Jewry and the European Marriage Pattern: A Preliminary Survey of Jewish Marriage Age“, in: *Jewish History*, 1994, t. 8, Nr. 1/2, The Robert Cohen Memorial Volume, p. 155–175.
35.Łozowski Piotr, „Demography oh the burgher family in old Warsaw in the first half of the 15th century“, in: *Studies on family and household in preindustrial Poland*, Białystok, 2015, p. 58–74.
36.Lukšienė Meilė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. I pusėje,* Kaunas, 1970.
37.Mandemakers Kees, Alter George, Vézina Hélène et al. *Sowing: The Construction of Historical Longitudinal Population Databases.* Nijmegen, 2023.
38.Maslauskaitė Aušra, Leinartė Dalia, Dirsytė Irma, „Praeities šeimos: ar XIX a. vidurio Lietuvai buvo būdinga vakarietiška namų ūkio struktūra?“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2021, Nr. 49, p. 7–33.
39.Marcinkevičienė Dalia, *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje,* Vilnius, 1999.
40.Miodunka Piotr, „Wielkość rodziny i gospodarstwa domowego w miastach południowej Małopolski w XVII i XVIII wieku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2015, t. 37, Nr. 2, p. 129–147.
41.Őri Péter, „Long-term demographic change and local socio-cultural patterns: marriages and household structure in 18–20th century Hungary“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2015, t. 37, p. 7–37.
42.Pakot Levente, „Households and Families in Rural Transylvania. A Case Study of Vlăhiţa and Căpâlniţa, 1868“, in: *Romanian Journal of Population Studies,* 2013, t.. 8, Nr. 2, p. 21–42.
43.Pakot Levente, „Family Composition, Birth Order and Timing of First Marriages in Rural Transylvania. A Case Study of Szentegyházasfalu (Vlăhiţa) and Kápolnásfalu (Căpâlniţa) 1838–1940“, in: *Hungarian Historical Review,* 2014, Nr. 1, p. 141–167.
44.Pieczara Jakub, „Population of Wieliczka in 1788 — Household Size and Structure“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2019, Nr. 41, p. 81–122.
45.Plakans Andrejs, „Seigneurial Authority and Peasant Family Life: The Baltic Area in the Eighteenth Century, in: *Journal of Interdisciplinary History,* 1975, Nr. 5, p. 629–654.
46.Plakans Andrejs, Wetherell Charles, „Patrilines, Surnames, and Family Identity: A Case Study From the Russian Baltic Provinces in the Nineteenth Century, in: *The History of the Family,* 2000, Nr. 5, p. 199–214.
47.Plakans Andrejs, „Family enterprise in the Baltic estate economy: The nineteenth century“, in: *The History of the Family*, 2001, Nr. 6, p. 241–256.

48.Plakans Andrejs, „Migration, households, and agrarian reformin the Baltic province of Russia: 19th and 20th centures“, in: *The History of the Family*, 2006, Nr. 11, p. 151–159.
49.Rzemieniecki Konrad, „Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2010, t. 29, p. 29–68.
50.Rzemieniecki Konrad, „Wielkość i struktura rodziny chłopskiej w parafii rzymskokatolickiej gorzkowskiej w 1791 roku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2011, t. 30, p. 79–97.
51.Rzemieniecki Konrad, „Gospodarstwo chłopskie w wybranych wsiach dóbr teofilpolskich na Podolu w 1827 roku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2014, t. 35, p. 41–54.
52.Rupšienė Liudmila, „Kiekybinio tyrimo imties dydis“, in: *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija,* Klaipėda, 2007.
53.Sarcevičienė Jolita, „Cykle życia jednostki i rodziny: na przykładzie chlopów litewskich w XVIII wieku”, in: *Grupy społeczne i ich wpływ na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*, Vilnius, 2015.
54.Schmidt Joanna, „Wielkość i struktura gospodarstw domowych w Siemiatyczach w 1807 roku“, in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2017, t. 26, p. 141–166.
55.Shryock S. Henry, Siegel S. Jacob, *The Methods and Materials of Demography,* Bowling Green, 1971.
56.Sikorska-Kulesza Jolanta, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Warszawa, 1995.
57.Szołtyszek Mikołaj, „Central European household and family systems and the „Hajnals-Mitterauer“ line: The parish of Bujakow (18th–19th centuries)“, in: *The History of the Family*, 2007, Nr. 12, p. 19–40.
58.Szołtyszek Mikołaj, „Three kinds of preindustrial household formation system in historical Eastern Europe: A challenge to spacial patterns of the European family“, in: *The History of the Family*, 2008, Nr. 13, p. 223–257.
59.Szoltysek Mikolaj, *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Contexts and analyses,* Bern, 2015.
60.Szołtysek Mikolaj, *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Data quality assessments, documentation, and bibliography*, Bern, 2015.
61.Woroniecka-Kulesza Iwona, „Disintegration of the noble family elite in the 17th–18th centuries“, in: *Studies of family and household in preindustrial Poland,* Białystok, p. 97–116.

62. Wrigley Edward Anthony, *The population of England 1541–1871: A reconstruction,* Cambridge, 2002.
63. Tęgowski Jan, „Polska rodzina dynastyczna w X–XV wieku", in: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywnie historycznej – ciągłość czy zmiana?* Warszawa, 2012, p. 31–54.
64. Trimonienė Rita Regina, *Vietos visuomenė ir valdžia: tarpusavio sąveikos. Šiaulių ekonomijos atvejis. XVII – XVIII a. pradžia,* Vilnius, 2023.
65. Vasiliauskas Ernestas, *Alkiškių, Šiaulių, Žeimelio evangelikų liuteronų parapijos ir jų archyvai,* Klaipėda, 2024.
66. Vyšniauskaitė Angelė, „Valstiečių šeimos demografiniai bruožai ir organizacija XVIII–XX a. I pusėje", *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, 2008, p. 123–189.
67. Voronchuk Iryna, „Volhynian Court Books as a Source for Studying the History of the Ukrainian Noble (Szlachta) Family in the 16th and 17th Centuries", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2018, t. 40, p. 39–62.
68. Vladimirov Vladimir, Sarafanov Dimitriy, Shchetinina, Anna, „New Historical Demography" in Russia: evoliution or a leap?", in: *Przeszłość Demograficzna Polski,* Warszawa, 2015, t.. 38, p. 7–27.
69. Wachowniak Bogdan, „Rodzina Chłopska na Pomorzu zachodnim w połowie XVIII wieku", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 1990, t. 18, p. 139–148.
70. Zielińska Agnieszka, „Badania nad rodziną w miastach zaboru pruskiego w XIX i na początku XX wieku. Stan obecny i perspektywy badawcze", in: *Przeszłość Demograficzna Polski*, Warszawa, 2015, t. 37, Nr. 1, p. 163–181.
71. Авдеев Александр, Троицкая Ирина Алексеевна, Ульянова Галина Николаевна, „Сословные различия в структурах домохозяйств в XIX веке: Москва и ее окрестности", *Демографическое обозрение,* 2015, Nr. 2, p. 74–91.
72. Вишняускайте Ангеле, *Развитие литовской крестянской семьи.* Москва, 1964.
73. Ворончук Ірина, *Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст.: (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела).* Київ, 2009.
74. Кабузан Владимир Максимович, *Народонаселение Росии в XVIII – первой половине XIX в.*, Москва, 1963.
75. Пинаевский Дмитрий Иванович, *Народонаселение дореволюционной России*. [interaktyvus], https://uchebnik-online.net/book/260-narodonaselenie-dorevolyucionnoj-rossii-uchebnoe-posobie-pinaevskij-di/6-

2-revizskij-uchet-naseleniya-xviii-pervaya-polovina-xix-vv.html, [2025-11-07].
76.Пушкарева Наталья Львовна, „Русская семья X–XVII вв в «Новой» и «Традицонной» демографической истории, in: *Этнографическое обозрение*, 1996, Nr. 3, p. 66–79.
77.Чернякова Ирина Александровна. „База данных, составленная по архивным документальным источникам массового характера, как способ историко-демографического иследования семьи и домохозяйства карельского крестьянства XIX века.“, in: *Ученые записки Петрозаводского государственного университета,* 2012, Nr. 5, p. 279–284.

SUMMARY

Problem of a definition. Family and household studies are important for the science of historical demography in order to reconstruct the demographic behavior of the population and the factors that determined it. When analyzing historical population census data, the aim is to find out what type of family and household was predominant in the population, i.e. what percentage of households consisted of one married couple, how many two or more, how many individuals did not start a family and what their ages were, at what age people got married, at what age they became heads of household, what was the individual, family and household life cycle, etc. Family and household studies have deep roots in Western historiography. As early as the middle of the 20th century, J. Hajnal proposed a marriage model characteristic only of Western Europe, and P. Laslett published a typology that is still used in family and household studies today. Family and household studies are usually conducted by analyzing a set of household data, by groups of competent researchers for several or several dozen years, or sometimes by a single researcher. Large-scale family and household studies are usually aimed at clarifying general demographic trends in the population, less attention is paid to the caste affiliation or social status of family and household members, motivated by the fact that small class groups, such as peasants, for example, nobles, did not make up a large part of the general economic population. On the other hand, even such studies often do not include residents of cities and towns in the general sample, noting that the way of life and livelihood had a significant impact on the structure of the family and household. In addition, a comparative analysis of the family and household of the nobility, country residents and class, social groups can help identify not only structural similarities and differences, but can also answer the question of how the structure of the household and what caused these family changes? Therefore, it is important to raise the question of how much class affiliation and social status could have influenced the structure of the family and the economy? What reasons determined the differences in the structure of the family and the household? What household structure was typical for the inhabitants of Samogitia in the first half of the 19th century? Did the structure of the family and the household change over time and if so, why? In addition, it is important to examine how the structure and size affected the size of the household (how did the size and structure of the family affect the number of hired workers and farmhands, etc.)? What effect did the life cycle of the individual, family and household have on the structure of the family and the household? What

determined the patterns of change in the family and the household? The data available in Lithuanian historiography on the household of the inhabitants of Lithuania and Samogitia are very fragmentary, therefore they require a deep and consistent study. Lithuanian researchers have come to the conclusion that in the 18th–19th centuries, extended families were increasing, therefore, during the period in question, there was no prevailing family and household model in the territory of Lithuania. However, this can only be said about the family and household of serf peasants. There is absolutely no research in Lithuanian historiography that would explain what the families and households of nobles, free people, peasants, townspeople and other classes were like, what their individual, family and life cycle were like. There has also been absolutely no research into the differences between the households of landowners and landless people. In addition, until now, family and household research in Lithuanian historiography has been based mainly on only one type of source – the inventories of estates. Meanwhile, data on the family and household of the population from parish lists and revision censuses of the Russian Empire have not been studied at all, therefore the value and importance of these sources in family and household research have not been taken into account.

Actuality of the research. The topic of the work is important in the context of family and household research, as it comprehensively analyzes and compares data on families and households of the inhabitants of Samogitia, collected from state estate inventories, parish lists and revision censuses. The use of different types of sources allows for a more accurate reconstruction of the types of families and households, the life cycle of an individual, family and household. Parish lists and revision censuses are analyzed in the context of family and household in Lithuanian historiography for the first time. A detailed analysis of the structure of the family and household was carried out in Lithuania for the first time - a data sample representing the entire population of Samogitia was studied, consisting of 21,112 households and 31,181 families living in Raseiniai, Šiauliai and Telšiai counties in 1795–1861. It is important to emphasize that the study took into account the class affiliation of family and household members, as well as social status, which made it possible to find out what the household of nobles, free people, peasants and townspeople was like, what was the difference between the composition of the landless and landowner families, and the family life cycle. The results of the study made it possible to find out how Western the family and household model of the inhabitants of Samogitia was, what cultural zone of Europe according to the family and household structure Samogitia of the first half of the 19th century falls into, what influence the life cycle of the

individual, family and household had on the prevailing model. The study also significantly supplements the data on the peasant household by confirming M. Szołtysek's conclusions about the families and households of the inhabitants of Central Eastern Europe. The study allows us to rethink and significantly supplement D. Leinartė's conclusions, and provides an opportunity to raise new questions that have not yet been examined in historiography.

Goals and tasks of the research. The aim of the study is to find out, based on the analysis of empirical data on the size, type and life cycle of the family and household, how Western the family and household model of the nobles, peasants and town dwellers of Samogitia in the first half of the 19th century was. To achieve the set goal, it is necessary to implement the following tasks:

1. To analyze the sources selected for the study and determine the relationship of the study to P. Laslett's typology;
2. To determine the average family and household size of the petty nobility, peasants, and town dwellers, as well as the prevailing family and household type;
3. Analyze the individual, family, and household life cycle of nobles, peasants, and town dwellers;
4. Compare the results of the analysis with analogous data from Central and Eastern Europe and identify the reasons that determined the size, type and life cycle of the household.

Object of the research, chronological and geographical boundaries. The object of the research is the size, type and life cycle of the Catholic petty nobles, peasants and town residents of Samogitian (Raseiniai, Šiauliai and Telšiai counties) family and household. Catholics were chosen for analysis because they constituted the majority of the population of Samogitia and because Catholics were mostly local Samogitians, less often Poles. However, it is necessary to note that in the inventories of estates and revision censuses, residents are usually divided not by religion, but by the obligations they had to perform and legal status, therefore some of the Protestants living in Samogitia were also included in the study sample. Due to the limited time available for conducting the study, Jews, as a separate ethno-confessional community, were not included in the study. Since the basis of the study is Catholic residents (Protestants and Orthodox Christians could be included in the study sample only if there was no possibility to separate them from Catholics in the sources, therefore Protestants and Orthodox Christians

were also not included as separate groups). It is important to note that the study did not include landowners, as it was not possible to find enough sources to form a representative sample of landowner families and households. Due to the small population, the petty nobles were analyzed without dividing them into smaller categories. It is important to pay attention to who is considered a town dweller and a city dweller in this study. In this research, residents of towns are considered to be persons who lived in settlements designated as towns in the sources, regardless of whether these residents living in towns were designated as nobles or peasants. Nobles and peasants living in towns were not analyzed separately, nor were townspeople living in church jurisdictions and parts of towns belonging to the manor. Also, due to the lack of sources, this dissertation pays almost no attention to the residents of the cities of Raseiniai, Šiauliai and Telšiai. True, the study included data from 1795 on families and households of Šiauliai city residents, but these were analyzed as a separate object. Chronological boundaries of the study – 1795–1861. The beginning of the chronological boundaries of the study is associated with the third partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth, after which the situation of the petty nobility (the declassification of this class took place) and peasants (the number of state peasants increased, the number of free people decreased) changed in the territories annexed to the Russian Empire. Meanwhile, the end of the chronological boundaries is associated with the abolition of serfdom, after which the serf peasants received personal freedom and land. The processes falling within the chronological boundaries of the study, such as population growth, declassification of the petty nobility or the increase in the number of state peasants, had to influence the size, type and life cycle of the family. Samogitia was chosen as the geographical area of the study because the serf economy was widespread in this region, which created the conditions for the development of the Western type of production, i.e. for the development of a subsistence economy into a commercial economy, in addition, the most important feature of Samogitia was that the serf-folwark system did not develop here, and until 1795 the Duchy of Samogitia was an exceptional region of the Polish-Lithuanian Commonwealth in terms of its socio-economic development. In this study, Samogitia is considered to be the counties of Raseiniai, Šiauliai and Telšiai of the Vilnius Governorate, which after 1843 became counties of Kaunas Governorate. These counties should be considered Samogitia in 1795–1861 because they formed the nucleus of the Duchy of Samogitia that existed until 1795. Samogitia is considered to be the counties of Raseiniai, Šiauliai and Telšiai after 1843. (and not before, because after the creation of Kaunas Governorate, part of Raseiniai County was annexed to Kaunas County, so the part of Raseiniai County annexed to Kaunas

County was not included in the study sample) was chosen so that the integrity of the geographical area of the study would be maintained within the chronological boundaries of 1795–1861.

Concepts. Researches shows that the concepts of family and household, which are important for historical demography, are interpreted differently in different scientific directions. In today's sociology, it is considered that *family* and *household* are not the same, while in historical demography, researchers usually consider family to be the equivalent of household. A family is usually considered to be people related by direct, collateral kinship and marriage, and a household is people living in the same dwelling and having a common budget. In Western historiography, researchers of family and household argue that in the pre-industrial period, a broader concept of family prevailed, encompassing what is perceived as a household today. P. Laslett also noted that in England the combination of concepts family and household was often used. Moreover, even in Old English, the word *house* meant both a physical structure and people related to each other and living together. Meanwhile, C. Kuklo noted that in the past, the concept of family included household members who lived and ate together. Historian M. Kopczyński pointed out that in Ancient Rome, the term *famillia* meant not only persons related by kinship, but also servants and slaves, all of whom had to obey the authority of the *pater famillias* – the father of the family – and all lived together in the *domus* – the house. In M. Kopczyński's opinion, in the Middle Ages and the New Age, the family was understood not only as persons related by kinship and marriage, but also as everyone who lived together under one roof and ate together. Meanwhile, in the author's opinion, in the 19th century, this broader concept of family began to disappear along with this way of life, and a family model based solely on kinship and marriage began to take shape, with which the concept of family itself also changed. In the sparse Lithuanian historiography, the concepts of *family* and *household* were also identified. However, after analyzing empirical data and based on ethnographic knowledge, the concept of *family* and *household* prevalent in historiography cannot be agreed with. However, in the first half of the 19th century, in Samogitia, there must have been a clear distinction between what was considered a *family* and what was considered a *household.* First of all, this is suggested by the method of population census sometimes found in manor inventories, parish lists and revision censuses, when not only servants, but also hired workers were listed separately from the owners.

Therefore, what historiography, starting with P. Laslett and ending with C. Kuklo or A. Vyšniauskaitė, considered to be a broader concept of *family*, should be considered a concept of *household*, not family.

- ***Household*** – a group of people who live and eat together. In Samogitia in the first half of the 19th century, a household consisted of the owner's family together with hired workers, servants, families of hired workers and servants who lived with the owner's family and performed certain functions for it (helped with work, performed serf duties, etc.). A household can also be considered a family with only hired workers or only servants, as well as a family that managed a farm without hired workers and servants, but managed real estate. The equivalent of a household in the Samogitian dialect can be considered a *gyvenimas* (life).
- ***Householder's family*** – persons related by blood and marriage, the head of whom is the householder. The householder's family also includes brothers or sisters who manage the household and live together, as well as distant relatives who live together or two or more persons of undetermined status who live together. A single person who manages the household alone, without a family, is also considered a householder's family. The householder's family is one of the components of a household.
- ***Servant's family*** – persons related by blood and marriage who live and work in the household of the host family. Brothers and/or sisters living together are considered to be the family of a hired worker, but in this case, individual hired workers or a group of hired workers not related by kinship are not considered a separate family. Servant's family is one of the components of a household.
- ***Lodger's family*** – persons related by blood and marriage, living with the owner's family. Based on the inventories of state estates, the lodger's family can be considered the equivalent of a hired family, however, it is likely that lodgers are more often referred to as persons unable to work, or unable to work sufficiently, and their families. Single lodgers without families should be considered the equivalent of a lodger's family. The lodger's family is one of the components of a household.

The methods of the research. The basis of the dissertation is the analysis of the size, type and life cycle of the family and household, therefore the most important place in the work is occupied by the empirical method, which is necessary in order to extract the necessary information from the sources. This method is also important in order to prepare the extracted information for processing and analysis. The statistical method is important in order to systematize the data, to determine the essential quantitative statistical

similarities and differences necessary for determining the prevailing size, type and life cycle of the family and household. The possibility of using this method is provided by a sufficient sample size, formed in such a way as to mathematically reflect the entire population of Samogitia in the first half of the 19th century. In addition, the dissertation inevitably uses the interdisciplinary method, comparing historical demographic data with the results of research in sociology and ethnology.

Data from manor inventories, parish registers and revision censuses were collected according to 15 variables and three additional variables to describe the families of lodgers and servants. The first four variables were intended to collect information about the sources. First, basic information about each source was collected (1 – type, 2 – date of compilation, 3 – storage location, 4 – number of households, families and population collected).

The basic data on the sources and the amount of data collected from the sources were stored in a separate table in the MS Excel platform. The data from the basic information on the sources were stored separately. The name of the settlement was selected as the first variable, and the type of settlement as the second. Based on the content analysis of the sources, 7 settlement types were distinguished, coded as follows: 1 – village (*wieś, деревня*), 2 – single-farm (*zaścianek, obręb, uroczysko, выселок, obrub, застенокъ, односелье*), 3 – manor village (*okolica*), 4 – manor (*dwór, имение*), 5 – towns (*miasteczko, местечко*), 6 – cities (*miasto*), 7 – of an unknown type. The names and surnames of the residents were selected as the third variable. In the lists compiled during the 5th revision and in the lists of parishioners, the residents were listed in columns, so they were entered into the database in the same order. Meanwhile, in the manor inventories, the inhabitants were listed in rows, so when applying the database design, the inhabitants listed in the manor inventories were entered into the database in columns. With the revision censuses compiled during the 7th, 8th, 9th and 10th revisions, it is more complicated, because in them men and women were listed separately – on opposite sides of the sheet, so when entering each family into the database, men were entered first, followed by women. Men who died, fled, disappeared or were taken into the conscript army were not included in the database, because they did not actually live with their families. However, it was decided to note for the remaining inhabitants that during the last revision there were more inhabitants per family, indicating the circumstances why those inhabitants are no longer there, in order to record the change in the household and family composition. On the other hand, there is a high probability that the escaped and missing men were hiding only during the compilation of the revision list, and later returned home and continued living, but, of course, this

could not have been the case, therefore the actual family and household composition of the families in which there were missing and escaped men remains completely unclear. The fourth variable selected was the age of the population in years, the fifth – gender, where male gender was coded 1, female – 2. The sixth variable selected was the class affiliation of the population. As can be seen from the content analysis of the sources, in the 19th century. In the first part, a lot of expressions were used to describe ethnic affiliation, so all these descriptions are classified according to 9 types: 1 – peasants of private estates (*chlopi poddane, chlopi poddane za tradiciją, poddane, ludzie poddani, ludzie zamieszkaly poddani, ludzie zamieszkaly, dziedziczne, hibernowe, chłopi wieczyste, ludzie ekonomiczne, коренные, крьпостные крестяне, крьпостные крестяне, крестяне офицуялисты*), 2 – state estate peasants (*государственные крестяне, also - peasants of state estates*), 3 - free people (*wolnie ludzi*, *ludzie wolni zamieszkałe, czlek wolny, chłopi ludzie wolni, chłopi ludzie wolni czyli ziemianie*, *ludzie wolni, ludzie wolni zamieszkali, ludzie wolni zdawna zamieszkali, вольные земледельцы, вольные хлебопашцы, изъ вольных люей, вольные*), 4 - nobles (*szlachta, służąca szlachta*, *szlachta na siedzibach chłopskich, szlachta żiemianiema w gruntach chłopskich mieszkająca, w teiże wsi mieszkająca szlachta, za kontraktem szlachta*, *arędą w teiże okolicy mieszkająca szlachta*, *dworzanin, urodzony*), 5 – nobles proving nobility (*dowodzący szlachectwo, доказывающий дворянство*), 6 – former nobles (*однодворцы*), 7 – townspeople (*mieszczanie, mieszczanie miasta Szawel regestrem poddane i mający osiedlie w miescie Żagorach, вольные ремесленники*), 8 – foreigners, 9 – others. It is noteworthy that in some cases (for example, nobles) it was possible to distinguish more variables, however, it was decided to combine very few, similar class groups into one type due to the size of the data sample. Meanwhile, type 9 included all other cases that are not relevant for analysis in this study, but it is important to describe in the database as objects identified during the content analysis of the sources. In addition to the variable defining caste affiliation, it was decided to include the relationship with land, combining the latter with the types of caste groups. During the content analysis of the sources, the following types of relationship with land were distinguished: a) farmers (*gruntowy, тяглые*), b) gardeners (*ogrodniki, огродники*), c) hut owners (*chałupniki*), p) semi-obligor (*полутяглые*). When coding class affiliation and property status in the database, the combinations were written as follows: 1b (peasant gardener), 3c – (free man hut owner), etc. The status of the relationship with the land could also include the lodgers (*kątnicy, kutniki, бобыли*), but since they did not have their own real estate, they could live with farmers, semi-obligors, gardeners or hut owners.

Therefore, in order to determine the influence of the lodgers presence with other class and wealth groups on their family structure, lodgers were considered as a type of social status, but at the same time, to describe the mutual relations of lodgers families and determine their family size and type, three additional variables were distinguished (1 – mutual relations between lodger‘s family members, 2 – size of the lodger‘s family, 3 – type of lodger‘s family). Meanwhile, the presence of lodgers with semi-obligors, gardeners and hut owners who owned arable and hay land was distinguished as one of the variables, where 1 – children, 2 – spouses, 3 – widowers, 4 – hired workers, 5 – corner workers, 6 – other unmarried relatives whose parents deceased. Meanwhile, the first three variables mentioned here are also used to describe the relationships between the families of the campionate in an additional variable for the campionate.

However, families were often not only for the campionate, but also for the hired servants (*parobek, dziewka, służący, najemnik, najemnica, pastuch, pastucha, czeliadz, czeladź dworna poddani, czeladź dworna szlachta, czeladź dworna wolna, czeladź najęta roczna, работникъ, работница, батрак*). The variables for the campionate were used to code their families, only households (dūmas) in which there were hired servants with families were assigned to a separate subtype. The eighth variable in the database was the size of the household, the ninth was the type, the tenth was the size of the family owning real estate, and the eleventh was the number of hired servants in the household.

Since P. Laslett's typology does not allow us to find out how many servants lived with the family and how many lodgers lived, for this purpose, when typologizing households, it was decided to introduce special markers to the markers of this typology. In this study, it was decided to mark servants with the x marker, and z – lodgers and their families. Meanwhile, it was decided to mark families of servants separately with the xk markers in order to distinguish how many lodgers lived with their families and how many – individually. Such marking allows us to describe and typologize households in more detail, to see a much greater variety of forms of coexistence. However, such marking is effective only if servants and lodgers were enumerated together with the owners with whom they lived and if they were specially marked during the census. Unfortunately, as the analysis of sources shows, often some sources lack data on servants and lodgers, i.e., servants and lodgers were listed, but the sources did not distinguish them by special terms, so it is impossible to find out whether those listed with the family were lodgers, servants, or perhaps more distant relatives. In this case, it was decided to assign families with unmarried persons of unidentified social status living

together to subtype 4c, considering them as unidentified relatives (or, presumably, mercenaries), and to assign persons of unidentified social status with their families to subtype 5e. Of course, such an assignment is not accurate and may be subject to criticism, but in any case, the assignment allows at least to find out exactly how many couples related by marriage lived together, so it is possible to assess how nuclear and how extended the household was, and in addition, the obtained analysis results can be proportionally compared with the analysis results of those sources in which servants and lodgers were accurately marked.

It was decided to analyze the life cycle of an individual, family and household based on the life cycle analysis methodology applied by L. Pakot, paying particular attention to the age at which individuals left their homes, the age at which they most often became hired workers, the age at which they got married and the age at which they became widowed. It was also sought to find out what the relationship was between the structure of the family (including the household) and the age of the head of the family. In this way, it was investigated how the composition of his family changed as the head of the family aged, as well as how the structure of the household changed (whether the number of hired workers, servants, etc. increased/decreased as the head of the household aged). By comparing the life cycles of the individual, family and household of nobles, peasants and townspeople at the end of the 18th century and the middle of the 19th century, an attempt was made to determine how the life cycle changed over time. The life cycle of an individual was studied using the MS Excel function "Analyze data". The sample of data on the age, gender and social status of individuals was divided into 5-year intervals from 0 to 50 years (e.g., 0–4, 5–9, 10–14, etc.). Residents aged 55 and older were assigned to one interval, because residents older than 55 years were a minority in the data samples. After dividing the population in this way, the MS Excel program "Analyze data" was used to calculate how many individuals and what social status there were in each age interval. After calculating how many individuals and what social status there were in each age interval, the percentage of individuals of each social status was calculated using the MS Excel "Insert PivotTable" function.

Conclusions. After conducting an empirical study and comparing the results with analogous historiographical data, the following conclusions were reached:

1. Based on fragmentary data from Lithuanian historiography, a hypothesis was put forward that the families and households of the inhabitants of Samogitia in the first half of the 19th century should be attributed to the transitional cultural zone, since there was a

significant proportion of both nuclear and composite families in Samogitia. Historiography relied only on the analysis of manor inventories, which mostly only included peasant families. Therefore, the dissertation not only raises the question of how Western the household of the inhabitants of Samogitia was, but also, for the first time in Lithuanian historiography, raises the question of what influence the class affiliation of the population had on the size, type and life cycle of the household. In this dissertation, the size, type and life cycle of the family and household of the inhabitants of Samogitia are studied based on data from state manor inventories, revision censuses and parish lists. The analysis of the sources showed that the most informative sources for the analysis of the size, type and life cycle of the household are the revision censuses compiled during the 5th revision and the parishioners' lists of the Roman Catholic Church (only a part of the lists). It was determined that these sources are the most significant in that they quite accurately indicated the class affiliation of the population and the mutual relations of the family, as well as the household members. Meanwhile, it was noticed that the state estate inventories and revision censuses lack data on class affiliation and mutual relations of the household members, but the analysis of the data from these sources can significantly supplement the analysis of the data from the revision censuses of the 5th revision and the parishioners' lists.

2. After analyzing historiography and sources, the conclusion was reached that the concepts of *family* and *household* are not identical. It was noted that a *family* should be considered as persons related by marriage and kinship, and a *household* – family members and servants and lodgers who lived near them. It was established that the absolute majority of families of the inhabitants of Samogitia corresponded to the 18 family subtypes identified by P. Laslett. However, families of these types consisted of as many as 108 different types of households (unmarried servants or servants with families lived (or did not live) with the family, as well as lodgers). Therefore, in the first half of the 19th century, a huge variety of household types was found in Samogitia, but the variety of family types was relatively small. However, the analysis showed that in Samogitia during the period in question, the majority of families and households consisted of just a few types of families and households. The most common were nuclear families, consisting of a married couple and children. At the beginning of the period under consideration, nuclear families accounted for 59

percent of all families among the nobility, 50 percent among the peasants, and 59 percent among the townspeople. Of all families, about a third of all families were extended. In the middle of the 19th century, the share of nuclear and extended families remained similar. However, at the beginning of the 19th century, peasant families dominated among the landless (82 percent of peasant and 72 percent of town families were nuclear), but in the middle of the 19th century, a significant proportion of the landless consisted of singles and widowers (35 percent of landless peasants and as many as 46 percent of town peasants were single). Families were decreasing.

3. At the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, households without either servants or lodgers were the most common among both the nobility, the peasants, and the townspeople. However, in the middle of the 19th century, households among the nobility most often consisted of a nuclear family and only servants, and households among the townspeople - of a nuclear family and only lodgers. Meanwhile, peasant households most often consisted of a nuclear family, servants, and lodgers. Compared with the data from the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, households among both the nobility, the peasants, and the townspeople were larger in the middle of the 19th century. Families and households of all classes were characterized by a similar life cycle. It was observed that young householders more often lived in extended families, in which unmarried brothers and sisters, as well as one of the elderly parents, lived. Meanwhile, older householders more often lived in extended families, because the family of a married child lived with them. Households headed by young heads of household were more likely to have hired servants and live with lodgers. It was not until the mid-19th century that hired servants were usually found with household heads of all ages.
4. The size, type and life cycle of the family and household were influenced by the life cycle of the individual, which depended on the need for labor in the household. It was found that a significant proportion of children of petty nobles, peasants and townspeople left their parents' homes and became hired workers at the age of 10–14. The majority of women aged 25–29 were already married, while men married later and more than half of them were married at the age of 30–34. It was also noted that in the middle of the 19th century. marriages were later than in the early 19th century. Widowhood was

most common among older women, but there were few widowers among men.

5. In the first half of the 19th century, the families of the inhabitants of Samogitia belonged to the transitional cultural zone, but had more pronounced features of the Western model than, for example, the families of the peasants of Courland. The families of the inhabitants of Samogitia were close to the Western ones in that they used hired labor, and in addition, a significant part of the families were extended families, which became nuclear after unmarried brothers and sisters separated from the family. On the other hand, the families of the inhabitants of Samogitia are not attributed to the Western model, but to the transitional cultural zone because there was no single dominant family type, although the majority of families were nuclear families. No significant differences were observed between the classes when assessing the distribution of families by type. The size and type of the family were more influenced by the relationship of the inhabitants to the land, rather than by class. Greater mobility and sensitivity to crop failures and epidemics led to smaller, more nuclear families, often incomplete (widowed women with children), and landless people more often remained single or lonely. Meanwhile, in the middle of the 19th century, the households of nobles, peasants, and townspeople became more differentiated. More and more servants were needed for the growing farms of peasants and petty nobles, but due to serfdom, there were more peasants on peasant farms, whose number was determined by the growing population. Townspeople did not need many mercenaries, because they developed agricultural activities less, but the number of peasants concentrated more in towns.
6. It is noteworthy that this study allows us to talk most precisely about peasant families and households. Meanwhile, the family and household of the nobility and townspeople require a more detailed analysis, because in this study, due to the too small sample, the differences between the nobility themselves and the townspeople themselves were almost not taken into account, so the data on the families and households of the nobility and townspeople should be adjusted. The study also does not allow us to draw generalized conclusions about the families and households of the petty nobility, the peasants and townspeople (only the households and families of the residents of Šiauliai city in 1795 were studied), although the dissertation provides extensive descriptions of the families and households of persons assigned to various classes and the analysis

performed allows us to assume that the families of the proofing nobility, the peasants and townspeople were also characterized by various types of families, therefore this also confirms the belonging of Samogitia to the transitional cultural zone.

CURRICULUM VITAE

Aš, Laurynas Giedrimas, gimiau Dangvietų kaime, Kelmės rajone, Užvenčio seniūnijoje. 2015 m. baigiau Užvenčio Šatrijos Raganos gimnaziją ir įstojau į Šiaulių universitetą studijuoti istorijos. Bakalauro studijų metu įgyvendinau du LMT finansuotus mokslo projektus (LMT finansuotas projektas (2017-10-01–2018-04-30) ,,Valstiečių namų ūkis ir socialinis mobilumas Žemaitijoje XIX a. I pusėje. Mikroistorinis tyrimas pagal Užvenčio parapijos duomenis“. 09.3.3-LMT-K-712. Taip pat LMT finansuotas projektas (2018-10-01–2019 04-30) ,,Bajorų namų ūkis ir socialinis mobilumas Žemaitijoje XIX a. I p. (Užvenčio ir gretimų parapijų atvejis). Lyginamoji analizė su valstiečių ūkiu. 09.3.3-LMT-K-712). Istorijos bakalauro studijas baigiau 2019 m. apgynęs bakalauro darbą tema ,,Žemaitijos gyventojų namų ūkis ir socialinis mobilumas Žemaitijoje XIX a. I pusėje. Demografinis tyrimas pagal Užvenčio parapijos duomenis“ (vad. prof. dr. Rita Regina Trimonienė). Baigęs bakalauro studijas, tais pačiais metais Vilniaus universiteto Šiaulių akademijoje įstojau į ,,Istorijos ir politikos“ magistrantūrą. Magistro laipsnį įgijau 2021 m. apgynęs magistro darbą tema ,,Žemaitijos gyventojų socialinės strategijos ir mobilumas XVIII a. pab. – XIX a. I pusėje (Kražių ir Užvenčio parapijų duomenimis) (vad. prof. dr. Rita Regina Trimonienė). Įgijęs magistro laipsnį, tais pačiais metais įstojau į jungtinę Vilniaus universiteto ir Lietuvos istorijos instituto ,,Istorijos ir archeologijos“ doktorantūrą ir per ketverius metus parengiau disertaciją tema ,,Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis, tipas ir gyvenimo ciklas XIX a. I pusėje“ (vad. prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė).

2019 m. pradėjau dirbti ekspozicijų konsultantu Šiaulių ,,Aušros“ muziejaus padalinyje Chaimo Frenkelio viloje, kur aptarnavau muziejaus lankytojus, vedžiau ekskursijas ir edukacijas (Ch. Frenkelio viloje dirbau iki 2022 m. pavasario). 2021–2022 m. dirbau Daugyvenės kultūros istorijos muziejuje-draustinyje (Radviliškio raj.) muziejininku-mokslo darbuotoju. Vėliau, 2022–2025 m. dirbau Šiaulių ,,Aušros” muziejaus padalinyje Venclauskių namuose-muziejuje muziejininku-rinkinio saugotoju, kur kuravau Filokartijos rinkinį, dalyvavau parodų ir edukacinių veiklų kūrime ir rengime. 2024–2025 m. Vilniaus universiteto Šiaulių akademijoje Mokymosi visą gyvenimą centre dirbau dėstytoju (pareigos – lektorius) ir Istorijos dalyko modulio klausytojams dėsčiau Istorijos studijų įvado, Naujųjų amžių istorijos (rudens semestras) ir Muziejinės edukacijos (pavasario semestras) studijų dalykus. Nuo 2025 m. spalio dirbu Šiaulių ,,Aušros“

muziejaus padalinyje Šiaulių istorijos muziejuje, kuriame dirbu su istorinių dokumentų, apimančių XVI–XX a. laikotarpį, rinkiniu.

Dar 2015 m. pradėjau aktyviai domėtis gimtojo Užvenčio krašto istorija, kiek vėliau – savo giminės istorija. Gimtojo krašto žmonėms Kelmės Žemaitės viešosios bibliotekos Užvenčio filiale skaitau paskaitas apie Užvenčio krašto istoriją. Bendradarbiaudamas su Užvenčio kraštotyros muziejumi ir Užvenčio kultūros centru rengiu ekskursijas ir ekspedicijas po gimtąjį Užvenčio kraštą, rašau gimtojo krašto istoriją populiarinančius straipsnius į vietos spaudą ir į Šiaulių „Aušros“ muziejaus sukurtą internetinę platformą „Mano ir mūsų istorija“. Domėdamasis gimtojo Užvenčio krašto istorija bakalauro ir vykdytų LMT tyrimų pagrindu 2020 m. parengiau ir išleidau mokslo populiarinimo monografiją „Užvenčio parapijiečiai 1836–1861 metais: kas jie ir kaip jie gyveno? (knygos leidybą finansavo Lietuvos kultūros taryba ir Kelmės rajono savivaldybė, projektą parengė Kelmės Žemaitės viešoji biblioteka).

Laurynas Giedrimas,

2025-10-30

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. Giedrimas, Laurynas. „Šiaulių parapijos gyventojų namų ūkio dydis XIX a. pirmoje pusėje (vizitacijų duomenimis)“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis,* 2023, t. 30, p. 37-45;
2. Giedrimas, Laurynas „Family Composition of Samogitian Peasants and Odnodvortsy Based on Mid-19th-Century Inventories.” *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past*, 2024, nr. 46, p. 75–92;
3. Giedrimas, Laurynas. „XIX a. vidurio Žemaitijos katalikų parapijiečių sąrašai: duomenų apie amžių patikimumo nustatymas“. *Joachimas Lelewelis ir pagalbinių istorijos mokslų praeitis, dabartis, ateitis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024, p. 439-454;
4. Giedrimas, Laurynas. „Šiaulių miesto ir apskrities gyventojų šeimų sudėtis XVIII a. pabaigoje”, *Acta humanitarica academiae Saulensis,* 2025, nr. 32, p. 25–34.

Laurynas Giedrimas

Žemaitijos gyventojų šeimos ir namų ūkio dydis, tipas ir gyvenimo ciklas XIX a. I pusėje

DAKTARO DISERTACIJA

2025 11 10. 14,46 leidyb. apsk. Tiražas 12 egz.
Išleido Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101Vilnius
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius